Czeglédi Katalin

Törzsneveink a földrajzi nevek tükrében

Mikes International

XIII. évfolyam, 2. szám : Melléklet
Volume XIII., Issue 2. : Supplement

2013. április – június / April – June 2013

ISSN 1570-0070

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Tartalom

1. Nyék	3
2. Megyer	29
3. Kürt-Gyarmat	50
4. Tarján	91
5. Jenő	107
6. Kér	131
7. Keszi	193

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

1. *Nyék*

„A települések, folyók, tavak nevei az egyik legfontosabb forrás a népek múltjának tanulmányozására különösen akkor, ha írásos források hiányoznak. ”[1] (V.G. JEGOROV 1964:88)

1. Bevezetés

A törzsnevek körüli gondolatok már gyerekkorom óta foglalkoztatnak. Az elmúlt két évtizedben újabb ötletekről hallottam előadást, amelyek nem estek egybe a meglátásaimmal. Ekkor kezdtem el a törzsneveket egyenként feldolgozni. Mára mind elkészült, így egy kötetben nyújtom át a kedves érdeklődőknek.[2]

E kötetünkkel ismételten megtámogatjuk Jegorov véleményét, mert a földrajzi nevek valóban segítenek a népek múltjának a feltárásában s ebben benne van a nyelvek múltja is egészen a kezdetekig, a nyelv születéséig visszamenőleg. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a kutatása, majd azoknak a Kárpát medence földrajzi neveivel való összehasonlító vizsgálata során derült ki, hogy a törzsneveinkkel azonos vagy hozzájuk hasonló, a szócsaládba tartozó nevek, szavak nemcsak a Kárpát-medence földrajzi neveiben ismerhetők fel, hanem a Volga-Urál vidékén és azon túl is. Nemcsak magyar személynévi és közszói párhuzamaik vannak, hanem megfelelőik előfordulnak az uráli, altáji, olykor az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvekben is. Az adatok tanulmányozása, az okok, összefüggések keresése nyelvészeti és őstörténeti tanulságokkal jár együtt. Ugyanakkor meg kell tudnunk, hogy a törzsneveknek milyen szó szolgált alapul. Ehhez számos tulajdonnévi és közszói példát vizsgálunk meg s látni fogjuk, hogy a megfelelő megtalálásához sokféle információra van szükség, köztük nem nyelviekre is.

A hagyományok szerint hét magyar törzsről van tudomásunk, eszerint *Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi.* Az első adódó kérdés: Miért éppen hét? Ráadásul van köztük egy kettős név, a *Kürt-Gyarmat,* amely újabb kérdéseket vet fel. A válasz őseink gondolkodásában és magában a *hét* számnévben rejlik. Eleink számára fontos volt a teljes, az egész s a *hét* számnévben ez benne van. Ennek igazolásához szólunk a hetes számrendszerről, a hét számnévről, annak a különböző nyelvekben előforduló alakjairól és a törzsi szervezetről. Majd bemutatjuk, a görög forrás milyen információt nyújt ezekkel kapcsolatosan, ezt követően sorra vesszük a törzsnevekre vonatkozó kutatói álláspontokat és a kutatásaink fényében azok kritikáját adjuk. Az összefüggések bemutatása képpen a földrajzi neveket, személyneveket, közszókat és a toldalékokat is sorra vesszük a Volga-Urál vidéken és a Kárpát-medencében, valamint szólunk az egyéb idetartozó nyelvek adatairól is. Valamennyi névhez ily módon közelítünk, elsőként a *Nyék* névhez.

2. A hetes számrendszer és a törzsi szervezet

Miután a *Nyék* a vizsgált neveink közül a Hét Magyar egyike, a hetes számrendszer kialakulását és alkalmazását is tanulmányozni kell. Első lépésben tisztázni kell a *hét* számnév etimológiáját, nyelvi összefüggéseit, majd használatát a kezdetektől máig. A sort a magyarral külön, majd a három nyelvcsaládba sorolt nyelvek adataival kezdjük.

Magyar ***hét*** tőszn. ’Hatnál eggyel több (7), túlzottan eleven, pajkos, nagyon izgága v. agyafúrt, hét egyed v. (pénz)egység…’ (MÉK) Ősi örökség az ugor korból, vö.: vog.T. *sät*, Szo. *sāD*, ’hét’ számnév és főnév, egy heti időtartam, osztj.V. *läuet* O. *lābet* ’egy heti időtartam’, Ko. *tābet* ’hét’ számnév és főnév, ’egy heti időtartam'. A szó feltehetően ugorkori iráni átvétel., vö.: szkr. *saptá*

[1] Az orosz nyelvű szöveget saját fordításomban közlöm.

[2] Természetesen, ez az írás a jelen álláspontomat tükrözi, amely a korábbihoz képest néhány ponton módosult.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

’hét’. A finnugor nyelvekben a számsor tagjai közül csak az első hat szám neve közös. Az ugorkori hetes számrendszer emlékei kimutathatók az ugor nyelvek népköltészetében, a *hét* rendszerint, mint a sokaság kerek számmal való megnevezése szerepel. – A szókezdő ősugor **s*- csak az osztjákban fejlődött szabályosan….A magyarban a rokon nyelvi megfelelők alapján magánhangzós szókezdetet várnánk. A szó eleji *h*- vagy a számsorban a *hét* előtt álló *hat* analógiájára keletkezhetett, vagy – esetleg – a feltehető ősugor **s*- folytatója, amely a *hat* … analogikus hatására őrződött meg. – Az a nézet, amely szerint a hét az obiugor szavaktól független átvétel valamely iráni nyelvből, s szó eleji *h*-ja az átadó nyelv *h*-jának folytatója (vö. av. *hapta*), kevéssé valószínű. (TESz)

Altáji nyelvek
Csuvas: *śiččĕ*[3]*, śič, śičĕ* ’hét’ ÓT. *jeti*, ujg. *jättä,* üzb., kumük *jetti*, azerb. *jeddi*, türkm. *jedi*, oszm. *jedi,* alt. *d’eti*, tuv. *čedi,* hakasz *čiti*, kirg., kazah, k.kalp. *žeti*, tat. *žide*, bask. *jete*, nog. *jeti*, jakut *sette*…(JEGOROV 1964)

A mongol *dol* 'hét', török *dolu* 'teljes' a magyar *tele* szóval és *Hold Hol*- tövével tartozik össze. Továbbmenve a magy. *Árdeli Hold*, első része másképpen *árdagály.* Ez azt is jelenti, hogy a *deli* és a *dagály* összetartoznak, a *dagály* a teljesebb változat. A *dagá*- rokona a 'hegy' jelentésű szó, a *mag* szó, a magy. *dagad daga*- töve stb., az *-l, -ly* pedig képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő' jelentésben. A mongol *dol* 'hét' megfelelője az or. *sem',* szlk. *sedem*' 'hét', ang. *seven* 'hét' és a magy. *szem,* fi. *silmä* 'szem' alakváltozatok. A teli Hold négy negyedből áll s egy fázisa hét napig tart, ez alkotja a hetet s a négy fázis összesen 28 napot tesz ki, ez pedig egy Holdhónap. Úgy is mondhatjuk, hogy a hetes számrendszernek mint egyfajta forrás, a Hold az alapja[4]. Megjegyezzük, hogy több számrendszert ismertek őseink, pl. a kettes számrendszernek az *iker* és az 'ágas' jelentésű *két, kettő* számnév szolgált alapul. (CZEGLÉDI 2011 Magyar-mongol nyelvviszony) Hozzátesszük, a tízes számrendszer a török törzsi szervezeteknél játszik szerepet. Ennek az alapja az, hogy a *tíz* a két kézen lévő öt ujjnak az együttese. Természetes hát, hogy a török törzsek rendszerint két fő ágból állnak s az egyik is öt, a másik is öt részre oszlik.

Indoeurópai nyelvek
Orosz *семь (sem’)* Közszláv szó ⟵ *седмь…седьмоѝ* (*sed’moj’*) (SIS) Vö. még szlovák *sed’em* ’hét’, német *sieben* ’hét’, angol *seven* ’hét’, román *šapte* ’hét’ stb.

A *hét* számnevünk etimológiája az eddigi tudományos megállapítások értelmében bizonytalan, ráadásul több ponton is tévedett a szócikk írója. A hétnek nem az a lényege, hogy a hatnál eggyel több. Nem igazolt, hogy a magyar *hét* ősi örökség lenne az ugor korból. Az viszont természetes, hogy a *hét* számnév és a *hét* 'egy heti időtartam' főnév összefüggnek. Az is logikus, hogy a *hét* rendszerint, mint a sokaság kerek számmal való megnevezése használatos. Az azonban elgondolkodtató, hogy egy nyelvi adat mihez képes szabályos vagy szabálytalan. Ha a nyelvész felállít egy hangváltozási sort, akkor törvényszerű, hogy az egyik nyelv szavaiban vagy a szavainak egy részében végbement változások esetleg beleillenek a sorba, a másik nyelv változásai azonban eltérnek. Ilyenkor tudománytalan az eltérőket szabálytalannak minősíteni. Az bizonyos, hogy a *hét* szókezdő *h*-jának semmi köze a *hat h*- hangjához, mert az előbbi *t*- fejleménye, az utóbbi pedig *k*-eredetű.[5]

---

[3] A geminált (kettőzött) *–čč-* a zöngétlen ejtést jelzi.

[4] Ha megnézzük a naptárunkat, 2011. április 18-ára be van rajzolva a telehold s legközelebb május 17-én lesz ismét telehold.

[5] A *hat* számnév jelentése 'három kettő', azaz 'háromszor kettő', másképpen 'három darab kettőből álló csomó'. Ugyanolyan elven született, mint a *négy,* amely 'két kettő'. A három számnév pedig 'kettő + egy', következésképp a szókezdője *k*-, vö.: *három*: Összetartozik vele a K-mong. *ghurban, gurav* 'három', amelynek szerkezeti felépítése: *ghur, gura* 'kettő' vö.: K-mong. *khojar, xoër* 'két, kettő' + *ban,* 'egy' vö.: 'mag, én'. A magyar *három* számnév ennek alakváltozata, vö.: *háro* 'két, kettő' vö.: K-mong. *khojar, xoër* 'két, kettő' + *-m* 'mag, én', ez pedig az eggyel azonos.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A gondolkodás és a jelentés oldaláról nézve a - fázisonként hét napot kitevő - négy fázisból álló Hold nemcsak tele, teljes, egész, hanem kerek is, olyan, mint a forrás, a mag. Eleink gondolkodása szerint pedig az ember alkotásai csakis akkor lesznek tökéletesek, ha azokat a természeti jelenségekhez hasonlóan, a természet működésének megfelelően, annak mintájára készítik el. A Hét törzs pedig akár katonai-politikai alakulat, akár nem, akkor teljes és erős, ha azt a természet mintájára hozzák létre. Eleink ehhez a Holdat illetve a fázisait vették alapul. Megjegyezzük, hogy az újholddal, vagyis a Hold egy fázisával függ össze az a hitbéli hagyomány is, hogy Isten hat nap alatt teremtette a világot s a hetediken pihent. Mindez pedig azt is meghatározza, hogy csak úgy lehet teljes a törzsi rendszer, ha az csak és kizárólag hét törzsből áll. A Hold és a fázisainak alakulása, a teljes, a fogyó és a dagadó Hold az ember gondolkodásában sok mindenhez mintát adott, amelyekből még ma is őriznek néhányat.

A *hét* számnévnek a fenti nyelvekben előforduló alakváltozatai összefüggnek, hangtani szempontból beleillenek abba a rendszerbe, amelyet a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító hangtani vizsgálatai eredményeképpen kaptam. (CZEGLÉDI 2006) Eszerint az osztjákban megőrződött az eredeti szókezdő *t-*, amely az egyik irányú változás során réshangúsodott (*t- > th-, ù- > s-*). A keletkezett *s-* mindhárom nyelvcsaládban ismeretes, így megvan a vogulban, a szanszkritban, az oroszban, az angolban és a jakutban. Magas magánhangzó előtt az *s'-*, *ś-* palatalizált, amelyet az adatok szerint a csuvas és az orosz egyaránt ismer. A *t-* ből keletkezett interdentális zöngétlen spiráns (*th-, ù-*) közvetlenül előzménye volt egy másik irányban keletkezett hangnak, a *h-*[6] nak. Ez a réshang (*h-*) őrződött meg a magyarban és az avesztában. Magas magánhangzó előtt a *t-* szókezdő palatalizálódott és affrikálódott (*t- > t'- > č-*). Az affrikáta *č-* megvan a tuvaiban és a hakaszban. A *č-* dezaffrikálódásával *š-* keletkezett, amely használatos a románban. A *t-* kiinduló mássalhangzót másik irányban érhette palatalizáció és réshangúsodás (*t- > t'- > j-*). Az így keletkezett *j-* ismert volt az ótörökben, de mai török nyelvekben is használják (vö.: ujgur, üzbég, kumük, azerbajdzsán, türkmén, oszmán, baskír, nogaj). Az eredeti zöngétlen *t-* zöngésedhetett (*t- > d-)* s ebben az irányban is tovább változott. Egyrészt párosulhatott vele palatalizáció (*t- > d'-),* amelyet őriz az altáji, másrészt réshangúsodás (*t- >* ͡ s az interdentális zöngés spiráns *(*͡*),* bár a számnevekben nem őrződött meg, de alapja volt további mássalhangzóknak. A számnevekben előzménye az *l-* nek (͡*> l-),* amelyet ismer az osztják. A németben ejtett *z-* szókezdő elvileg lehet ennek a ͡nek a fejleménye, de a *z-* keletkezhetett akár jóval később az *s-* zöngésedése útján. A *t-* zöngésedését és affrikálódását követő réshangúsodás (dezaffrikálódás) eredménye a *ž-* (*t- > dž- > ž-),* amelyet őriz a kazah, karakalpakk és a tatár.

A magyar *hét* szóvégi *t*-je eredeti lehet, több nyelvben is megőrződött, így a vogulban, osztjákban, számos nyelvben még magánhangzó is követi, pl.: ótörök, ujgur, üzbég, altaji, hakasz, kirgiz, kazah, karakalpakk, baskír, nogaj, jakut, valamint szanszkrit, aveszta és a román. Fél zöngés hanggá változott a vogulban (*-D*), palatalizálódott az osztjákban (*-t'*), zöngésedett és palatalizálódott a szláv nyelvekben (vö.: orosz, szlovák), de el is tűnhetett, amelyről tanúskodik az orosz adat.

Ha a magyar *hét* szlovák *sed'em* és a német *sieben*, valamint az angol *seven* formákat a szanszkrit *saptá* és az aveszta *hapta* alakokkal vetjük össze, akkor azt látjuk, hogy a magyar alak hosszú *–é-* szó belseji magánhangzójának a szanszkritban és az avesztában *–ap-* magán- és mássalhangzó kapcsolata felel meg.

A szlovák *sed'em* és a német *sieben*, valamint az angol *seven* úgy viszonyulnak egymáshoz, hogy az *–m, -n* közös előzménye *–nk lehetett.* A szlovák *–d'* a magyar *–t* változata, amelyekkel szemben a németben *–b-*, az angolban *–v-* van. A *–b-* és a *–v-* közvetlen előzménye olyan bilabiális hang (*–w-*), amely - ͡(interdentális zöngés spiráns) réshangon keresztül eredeti *–t-* ből lett. Ez a *–t-* azonban nem volt szóvégi helyzetben, a számnévi adatok szerint is követte magánhangzó (vö.: ómagyar *hetü,* de a magánhangzót őrzik az altáji nyelvek, a szanszkrit, az aveszta és a román), sőt a

(CZEGLÉDI 2011 Magyar-Mongol nyelvviszony)

[6] A kutatók ennek a *h*-nak mindenáron *x-, k-* előzményt akarnak tulajdonítani.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

magánhangzó után mássalhangzó kapcsolat –*nk*, vagy fejleménye –*m, -n* következett. Kutatásom jelen állapotában egy másik lehetséges magyarázat szerint a szóvégi nazálisok (-*m, -n*) állítandók párhuzamba a –*t* szóvéggel s ez esetben a magyar hosszú –*é*- párhuzamba a szlovák –*ed'e*-, német –*iebe*-, angol –*eve*-, szanszkrit, aveszta –*ap*- lenne. A megoldáshoz további vizsgálatokra van szükség, azonban a fenti számnévi változatok összetartozását ez már nem kérdőjelezheti meg. A fenti *hét* számnévi jelentésű szavak közös gyökerűek. A magyar *hét* szókezdő *h*-ja úgy illeszkedik a rendszerbe, mint a *hungar* népnevünk *h*-ja. (CZEGLÉDI 1994)

A *hét* számnév és megfelelői nem az egyes nyelvcsaládokban születtek, azok ott már bonyolult, fejlett alakulatok, hanem egy olyan egyetemes kiinduló nyelvi kultúrának a terméke, amelyet őriznek a három nyelvcsaládba sorolt nyelvek. A *hét* számnév hangtanilag, szerkezetileg és részben jelentéstanilag egybeesik az *egy* számnévvel (vö.: (CZEGLÉDI 2004 Kettő az egyben, nyelvünk logikai alapja a földrajzi nevek kapcsán[7])

A magyar *hét* szó belseji –*é*- hosszú magánhangzójának a megfelelői lehetnek egy hosszú vagy rövid magánhangzó, vagy magán- és mássalhangzó kapcsolatok. A hosszú magánhangzó eleve hangkapcsolat fejleménye.

A hetes szám, a hetes számrendszer szerepe eleink életében különös jelentőséggel bírt, amelynek nyomai fennmaradtak a népmeséinkben, hitvilágunkban stb. Ezek vizsgálata is szükséges és hozzásegíthet ahhoz, hogy megtudjuk, a Hét Magyar miért hét és nem tíz vagy kilenc. A hét vezér (*Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba és Töhötöm*) is a fent jelzett gondolkodás alapján állt össze. Itt is a négy fázisból álló teli Hold hét napig tartó egy fázisa adta a mintát és nincs értelme annak a vitának, hogy a vezérnevek és a törzsnevek miért nem esnek egybe. Eleink gondolkodásában a hét kapcsolatos a *Hold*-dal, a Holdhoz kapcsolódó időszámítással. A Holdhónap tehát 4x7=28 napból áll, a hetes egység pedig a hét napból álló hétre vonatkozik. A Holdhónap így a Hold négy darab hetes egységéből áll s ennek összessége így a teljes egység. Mint jeleztem, tudunk tízes felosztású törzsszövetségről is Ázsiában, ahol a kétszer ötös egység a tíz szintén a kerek egészet jelöli. Ennek a gondolkodásnak a nyoma fennmaradt a magyarban is, vö.: magyar 0.5=fél, két fél pedig egy egész, másképpen öt + öt = 10.

A hetes szám teljessége, egysége tehát szorosan kötődik a Holdhoz, a Hold állásának pedig köze volt a harc kimeneteléhez. Nem véletlen, hogy Attila is mindig igazodott hozzá és a szerint indult harcba, avagy nem. A telihold a harcban szerencsétlenséget hozott volna, hiszen a teliholdat a fogyás követte, ezért olyankor nem indítottak támadást. A telihold a kiteljesedést, a készt, az egészet jelképezte. Ezzel szemben az újhold - ilyenkor volt szerencsés támadást indítani - a kezdet volt, a kiteljesedés első lépése, tehát ilyenkor a támadás a teljességhez vezetett, kimenetele szerencsés volt, amely a győzelemmel volt egyenértékű.

3. A hadtestek alakja, felépítése működése. Az ék alakú[8] hadtestek és a földrajzi nevek

Ezt a fejezetet nemcsak idevonatkozó hadtörténeti munkák segítségével írhatjuk meg tisztességgel. Fontos bizonyos vadászati szokások figyelembe vétele, amelyek ma is ismeretesek. Az alakzatok, a működés és az elnevezések hasonlósága, logikája segíthetnek annak eldöntésében, hogy a törzsszövetség - mint hadsereg, katonai és politikai alakulat – felépítése és alakja mire hasonlított. Elvileg hasonlíthatott volna emberi testhez is, amelynek van feje, törzse, oldalhajtása, alsó illetőleg hátsó része, ugyanakkor a hadtest lehetett volna nem meghatározható alakú, nem szabályos, vagyis alaktalan, ez azonban nem illett volna a hagyományokhoz igazodva megtervezett seregtestre. Ráadásul nem szolgálta volna a sikeres harcokat teljes mértékben. Eleink hadteste ék alakú lehetett. A továbbiakban egyrészt tisztázni kell, hogy az elnevezéseknek lehetett-e közük valamely forma részeihez, másrészt meg kell vizsgálni, eleink harcmodora milyen összefüggésben lehet a hadtest alakjával. Úgy látom, a szkíták, hunok, avarok, magyarok jellemző harci technikája

[7] Miskolcon a Nagy Lajos király Magánegyetem Bölcsész Egyesület Fórumán elhangzott előadás anyaga (kézirat).
[8] Az ék alak és a kürt forma alapvetően egymáshoz közeli, hasonló.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

összefügg a hadtest alaki, formai felépítésével. Az ék alak hasonlít az újholdra s alkalmas lehetett arra, hogy az ék csúcsában lévők előrerohanjanak, majd visszafordulva megfutamodást színleljenek, két oldalt a madár szárnyához hasonlóan kiterjeszkedjenek és befogják, körbezárják az ellenfelet. Ilyen harcmodorról tudunk. Nem igazolható, hogy a hadtest emberi testhez lett volna hasonló, azt pedig végképp nem igazolja semmi, hogy a hadtest részei törzsnevek, mint tulajdonnevek, amelyeknek alapul a testrésznevek szolgáltak volna alapul.

A szimbólumok kapcsán hivatkozom két kutató munkájára, egyrészt Obrusánszky Borbála történész, mongol szakértő szóbeli véleményére, mely szerint a zászlókon lévő kiterjesztett szárnyú madárnak a funkciója kötődik a hadtesthez, hadi technikához. Másrészt Deutch Botond[9] (Ausztria) kutató 2003. augusztusában Miskolcon, Nagy Lajos király Magánegyetem Bölcsész Egyesület Fórumán tartott előadására, amelyben kutatási témájáról, a madárszimbólumokról szólt. Mindezeknek a kutatásba való bevonása is szükséges ahhoz, hogy eleink hadserege, hadi szervezete, harcmodora, a törzsek elnevezése körüli problémákat tisztázzuk. S ebbe bele kell vonni azt is, hogy az ék alakú test hasonló egyrészt a kürtőhöz, ahhoz a tölcsér alakú gödörhöz, amelyen keresztül a földből feljön a víz. Másrészt hasonló a folyóhoz, amely a folyó forrás felőli szakaszán csúcsban végződik, a torkolatnál pedig öbölszerűen kiszélesedik. Harmadrészt hasonló ahhoz az ősi lakóhelyhez, amely egy kétágú (iker) folyó ágai között vagy folyóelágazásnál a szegletben található. Minden jel arra mutat, hogy Ázsiában az ún. bajuszos temetők is ilyen hagyományra utalnak.[10] Ugyanakkor az ék alakú hadtest eleink harcmodorának megfelelően két oldalt a madár szárnyához hasonlóan kiterjeszkedik, majd körbezárja az ellenséget, tehát teljessé lesz a kör, mint a telihold esetében.

Ugyancsak az ék alakú formához kapcsolódik a következő: „Tavasszal és ősszel (a vadrénszarvasok vonulásakor) csoportos hajtóvadászatokat rendeztek. Ennek egyik régies formája az úgynevezett *ngatangiru*: a vadászok V alakban két hosszú sorban, egymástól 4-6 m. távolságra póznákat vertek a földbe, melyekre bőrfoszlányokat vagy fogoly legyező alakban kiterjesztett szárnytollazatát aggatták. Egy vadász rénfogaton űzte a vadréncsordát a póznák közé. A rének megrémültek a szélben libegő, fehér és fekete tollaktól-bőröktől és nem mertek oldalt kitörni. Az egyik póznasor elején néhány hajtó is elrejtőzött, aki a feléjük hajtott vadréncsordát kiáltozással, ruhadarabok lengetésével a terelőkorlátok közé kényszerítette. Ennek összeszűkülő végén 2-3 íjjal és nyíllal felfegyverzett vadász állt lesben, ezek az összetartó állatokat halomra ölték." (HAJDÚ – DOMOKOS 1980:366)

A *ngatangiru* elnevezés összetett szó, az előtagja *nga* (vö. magy. *nyék*: a V alakra utal) + *tangiru 'terel'* jelentésű és a magyar szó *tere-* tövével tartozik össze. Meg kell említeni, hogy három szamojéd nép nevének (*nyenyec, enyec, nganaszán*[11]) szótöve rokon a *ngatangiru* szó *nga-* tövével. Kutatóink szerint "A *nyenyec, enyec* és *nganaszán* elnevezések 'ember, férfi' jelentésűek s egy és ugyanazon északi-szamojéd tő származékai…" (HAJDÚ – DOMOKOS 1980:351) Az összetartozás az azonos gondolkodásban gyökerezik. Ezt a nevek szerkezeti felépítése is igazolja, hiszen az ember nem más, mint a maghoz tartozó, maggal ellátott, ugyanakkor a csúcsos, hegyes forma férfi tulajdonság.

---

9 Deutsch Botond, Az omega-tamga szkítáknál, húnoknál, magyaroknál. Püski Kiadó Kft. Budapest 2009.

10 2011. április 19-én Budapesten Sz. Botalov cseljabiinszki régész tartott előadást a legújabb kutatási eredményeikről, temető feltárásaikról. Olyan ún. bajuszos temetőket mutatott be, ahol a bajusz formát egy V alakú árok jelenítette meg s az árokban kövek voltak elhelyezve. A két ág találkozási illetőleg kiinduló helye maga a temető volt. Úgy látom, minthogy a találkozási pont a forrás helye, azaz az élet kezdete eleink gondolkodásában, ez azt is jelentette, hogy a halál egyben új élet kezdete is.

11 A *nganaszán* a teljesebb forma (< *ngana-*: relatív tő + *-szán* 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' képző). A *nyenyec* és az *enyec* úgy viszonyul a *nganaszán*hoz, hogy a *-c* a képző (ld. *-szán*) kezdő mássalhangzójának (*-sz*) változata. A *nyenye-* és az *enye-* relatív tő pedig a *ngana-* alakváltozata. A *ngana-* relatív szótőnek pedig a *nga-* a szótöve, amely nemcsak jelentését illetően, de alakilag is egybeesik a *ngatangiru nga-* tövével.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

4. Források adatai a *Nyék*ről

Konstantinosz a 38. fejezetben A türkök népének eredetéről és hogy honnan származnak címmel ír. Türkök alatt magyarokat kell érteni és világosan hét törzsről van szó. A kabarokat itt még nem említi, de a törzsek neveit sem. „A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi.” (MORAVCSIK 1988:43)

A 40. fejezetben A kabarok és a türkök törzseiről szóló beszámolóban már azt írja, hogy „Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse, második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtügyermatué, ötödik a Tarjáné, hatodik a Jenehé, hetedik Keri, nyolcadik Keszi. És így egymással összeolvadván, a kabarok a türkökkel a besenyők földjére mentek.” (MORAVCSIK 1988:46-47)

4.1. Megjegyzések a források adataihoz

Először is figyelemre méltó, hogy a görög forrásban a kabar népnév többes szám birtokos esetben szerepel. Ez természetes, hiszen a kabarokról, mint népről van szó. A további hét név pedig egyes szám birtokos esetben használt: „του Νέκη” azaz ’törzs Nyéknek a’, amelyet ’Nyéknek a törzse’ fordítással lehet visszaadni. Moravcsik véleménye - mely szerint „A görög szöveg azt a benyomást kelti, hogy a közölt nevek, melyeket genitivusi esetben (l. *του Νέκη, του Μεγέρη* stb.) jegyzett fel a szerző, személynevek (*ό Νέκης, ό Μεγέρης* stb…), noha kétségtelen, hogy azok honfoglalás korabeli magyar törzsek nevei. - bizonytalanságról árulkodik. A benyomása szerint személynevekről van szó, valami miatt azonban a törzsneveket mint tulajdonneveket magyarázza helytelenül. Semmi sem igazolja ugyanis azt, hogy törzsnevekről, mint tulajdonnevekről lenne szó. Ezek világosan személynevek, amelyeknek a viselőihez tartozik egy törzs.

Majd Moravcsik folytatásában a genitivusos szerkezetek használata olyan magyar kifejezésekből magyarázható, mint „Buda vára”, Nyék törzse” stb….Ami az egyes törzsnevek etimológiáját illeti, a második és harmadik törzs neve finnugor, a többi hat törzsé török eredetű.” (MORAVCSIK 1988:46-47)

A birtokos szerkezetek értelmezésével nincs baj, azonban megalapozatlan az, hogy kettőt finnugor, hatot pedig török eredetűnek tart. Ott kell kezdeni, hogy a kabarok eleve nem lehetnek a hét törzs tagja. Formálisan azért, mert a forrás szerint is a kabar egy nép neve, a többi pedig olyan személynév, amelyhez egy embercsoport, egy törzs tartozik. Egyértelmű, hogy a birtok a törzs s a birtokos a *Nyék.* Ezt a szerkezetet pedig téves úgy felfogni, hogy a törzsnek a saját, megkülönböztető, tulajdonneve a *Nyék.* Tehát nem *Nyék* nevű törzsről, hanem *Nyék*nek a törzséről kell beszélni s a kettő között különbség van. Következésképp, Moravcsik megjegyzése jó, de a következtetése helytelen. Az tény, hogy a görög forrás a második esetben nyolc törzsről szól s az elsőt a kabarok törzseként tartja számon. Ez azonban csakis a külső szemlélő véleménye lehet. A Hét magyarba a kabarok törzse semmiképp se fér bele, mert a Hét magyar sohase volt nyolc, nem is lehet, de ettől még csatlakozhattak hozzájuk akár kabarok, akár más. A hét magyar egyik törzsének élén *Kürtgyarmat* azaz *Kürt* és *Gyarmat* van, de ettől még egy törzsről van szó.

Vajon mi alapján állítja Moravcsik, hogy annak ellenére, amit Konstantinosz feljegyzett, személynevek, azok mégis magyar törzsek nevei. A nagyobbik hiba az, hogy ezt az ellentmondást a kutatók nem igyekeztek feloldani, ellenkezőleg, a nevet törzsnévnek, mint tulajdonnévnek értelmezték s a kutatások erre irányultak és nem a személynevekre.

A másik megoldandó probléma a hetes számrendszer körül van. A Hét Magyarból nem lett se nyolc, se tíz azzal, hogy a kabarok csatlakoztak és így egymással összeolvadtak. Úgy kell értelmezni, hogy a kabarok meg a Hét Magyar együttesen.

A harmadik kérdés a nevek sorrendjével kapcsolatos. Lehet találgatni s számos kérdést felvetni, pl.: Vajon úgy kell-e a neveket felfogni, hogy a sorrend az értékek, a mindenkori nagyság szerinti a

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

görög forrásban? Nem lehet arról szó, hogy a Konstantinosz korabeli hatalmi, politikai viszonyok közt éppen akkor a Nyék és a Megyer volt a legtekintélyesebb? Talán éppen ezt támasztja alá az az információ, hogy Árpád pl. a Nyék nemzetségből vett feleséget? A megoldás eleink gondolkodásában, hitvilágában gyökerezik. Választ a hét számnév és a Hold viszonyának megértésében találunk.

A negyedik kérdés szerint arra is választ kell kapni, milyen volt a hadtest felépítése. Erre az információra azért van szükség, mert a törzsszövetség mint katonai-politikai szervezet létezett, a hadtest felépítését pedig eleve meghatározza a harci technika és őseink gondolkodása, hite. Hozzá kell tenni, hogy ebbe a szervezeti keretbe beletartozhattak a nem katonai rétegek is, hiszen nemcsak hadi, hanem politikai alakulat is a törzsi rendszer, a törzsszövetség. Ismert, hogy a szkítáktól a magyarokig több néven nevezett népnek hasonló, cselvetésen alapuló volt a taktikája. Az első roham után visszavonulást színlelve mintha megfutamodtak volna, ezt követően bátran, olykor szinte győzelmi mámorban követte őket az ellenfél s mire észbe kaptak, már rájuk is zúdult a nyílzápor és be voltak kerítve. Ehhez a harcmodorhoz pedig meg kell ismerni az ék alakú hadtesteket s tisztázni kell, hasonlítható-e a hadtest az emberi testhez s a legfőbb részek mint törzsnevek azonosíthatók-e az emberi test részeivel.

Egyértelmű, hogy az ék alakú hadtestek és a cselvetésen alapuló harcmodor egymást feltételezik s kizárt az emberi test formájához hasonló törzs, következésképp az egyes törzsek nem lehetnek az egyes testrészeknek megfelelőek, még kevésbé lehet az, hogy az egyes törzsneveknek, mint tulajdonneveknek az adott testrész neve szolgáljon alapul.

Az ötödik kérdés: Mikor és hol szerveződhetett meg a Hét magyar törzsszövetség? A válasz ismét eleink gondolkodásában, hitvilágában gyökerezik. A hét törzsből álló szövetség elvileg egyidős lehet a cselvetéses harci technikával. Az egyes törzsek élén pedig az idő különböző mélységeiben mindig más-más személy állhatott, következésképp mindig másnak a törzséről lehetett szó. Természetes hát, hogy a hét vezér neve (*Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba és Töhötöm*) nem azonos a *Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi* nevekkel.

Végül a hatodik: Miért nem szerepelnek a Hét magyar nevei más, pl. a magyar nyelvű forrásokban? Talán éppen azért, mert ezek a nevek addigra már elvesztették aktualitásukat.

5. Kutatói vélemények a *Nyék* törzsnévről

A **TESz**-ben a *nyék* címszónál olvashatjuk: ’A *Nyék* törzsnév azzal lehet kapcsolatban, hogy az illető magyar törzs az elővéd szerepét töltötte be, vagy esetleg azzal, hogy – bizonyos földrajzi, térszíni természeti adottságoknak megfelelően – kerítések, sövények alkalmazásával védelmezte határait…” (TESz)

Györffy István szerint a *nyék* jelentése lehet 1. ’vadaskert’ 2. ’nádból készített tetőtlen alkotmány, rendesen az ólat helyettesítette’ 3. ’kosár’. (GYÖRFFY 1943:222)

Györffy György megjegyzésére érdemes odafigyelni: „Nézetem szerint a *Nyék*nek semmi köze nincs a kerítéshez vagy védő törzshöz …, mint ahogy *Nyék* helyneveink sem a Kárpát-medence peremén sorakoznak. Valószínűbb, hogy azon iráni-perzsa *Nek~Nik* tiszteleti névből ered, mely a törökbe is átment (Harmatta és Nyitrai szives közlése nyomán: manicheus középperzsa *Nek* (*Nywk*’) ’good, beautiful’)….” (GYÖRFFY 1997:229)

Németh Gyula rövid kutatástörténetét adja a Nyéknek, végül összegzi: „Különös jelentősége van annak, hogy Baskíriában is meglévő Näġmän (=Nyék) törzs Magna Ungaria délkeleti szélén lakott, ott, ahol a besenyők és az oguzok az Aral-tó vidékéről állandóan nyugtalanították a leghatalmasabb – és a többi – baskíriai magyar törzset…A baskíriai Nyék törzs keletkezését a határfolyó, az Urál mellett egy elemi szükséglet idézte fel. Kétszáz évvel később a Tisza és a Duna mellett több volt az

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

örökölt formaság a törzsek (így a Nyék) életében, más volt a jogi helyzetük.” NÉMETH 1991:194-195)

Kristó Gyula kérdések sorát tette fel: "Milyen ismérvek jellemzik a törzsnevekkel egyező helyneveket? Kik laktak a középkor századaiban a törzsi helyneves településeken? Hogyan keletkeztek az ilyen elnevezést viselő telephelyek? Mikor keletkeztek a törzsnévi helynevek? Azon helynevek közt kell keresni a törzsnévi eredetűeket, melyek már a középkori forrásokban is előfordulnak. Nincs igazolva, hogy a 11. századra a törzsi lét tudata elenyészett volna. László Gyula szerint nem veszhetett ki egy emberöltő alatt tudatunkból. A középkor korai századaiban a törzsi helyneves településeken bizonyosan nem katonáskodó elemek, hanem termelőmunkát folytató s a feudalizmus kialakulásával ugyanolyan szolgáltatásokra kötelezett népek éltek, mint általában a magyarországi agrárfalvakban. Lakóik békés pásztorok, később földművesek voltak. Az eredeti, elsődleges törzsi helyneves települések a 10. század végétől kezdődően a szabad pásztorok és parasztok vándormozgalma eredményeképpen keletkezhettek, amikor az idegen környezetbe került kóborló népességet a törzsnek nevéről nevezték el, amelybe egykor tartoztak, s amelynek emlékét a megváltozott viszonyok között sem hagytak feledésbe merülni. Györffy szerint a 7 törzs mint politikai realitás nem létezett a 9-10. századi magyarságnál." (KRISTÓ Budapest, 1977, 211-225)

Harmatta János úgy látja, „Valószínű, hogy ezeknek a Volga mentén élő ugoroknak elmenekült csoportjai ekkor csatlakozhattak az északabbra élő ősmagyarokhoz, és ekkor szerveződhetett meg a hetumogyer törzsszövetség. Az ősmagyaroknak ez az önelnevezése olyan erősen megszilárdult, hogy akkor is használatban maradt, amikor a törzsszövetség tovább bővült. Kétségtelen ugyanis, hogy az ősmagyar törzsszövetség már a kabarok csatlakozása előtt is nyolc törzsből állott….a Hetumoger törzsszövetség szerződéses viszonyban állott kb. 630 óta a Qobrat szervezte onogur-bolgár állammal, majd annak felbomlása után az Asparuch uralma alatt álló onogundur bolgárokkal. E szerződés bizonyára katonai együttműködésre kötelezte őket s ezért a bolgárok rájuk bízhatták az avar kaganátussal érintkező határvonalak védelmét. Ebből az is következik, hogy legalábbis az ősmagyar törzsek egy része már a 8. század elejétől elérhette a Duna és a Keleti Kárpátok vonalát, sőt, minthogy az avarok a Kárpátok vonalát délkelet felé nem szállták meg, nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy egyes csoportjaik a Kárpát-medencébe már ekkor behatoltak.” (HARMATTA 1997:125-126)

Benkő Loránd úgy gondolja, hogy „A honfoglalás előtt már bizonyosan megvolt magyar törzselnevezések közül … a *Nyék* …. bizonyosan … finnugor-magyar etimonú,” ez azonban nincs feltétlen összefüggésben a törzs beszélte nyelvvel. (BENKŐ 1997:169)

Berta Árpád megfogalmazása szerint „Németh 1930-as rendszerében az „átvett” etimológiák között tarthatjuk számon a *Nyék* s a *Tarján* törzsnevek etimológiáját,…A finnugor etimológiájú *Nyék* jelentése az elavult magyar *nyék* közszó alapján nagy biztonsággal meghatározhatóan ’sövény, bekerített védőhely’ volt. … 1988-as megfejtéseimet nincs okom módosítani. … Mindössze két idevonatkozó dolgot látok másként azóta. … az akkor nem tárgyalt Kabar, Nyék és Megyer törzsnevek szintén illeszkedhetnek az 1988-ban feltárt törzsnévi rendszerbe. 1988-ban mindössze a Nyék törzsnév esetében vetettem föl, hogy ’Sövény’ jelentésű törzsnevünk származhat a törökből is, de etimológiai ötletemet akkor nem dolgoztam ki, s világos török példáimat, mint pl. a kirgiz *jēk* ’bekerített ágyás, árokpart, szegély, perem’, baskír *šěyäk* ’ua.’ stb. nem sorakoztattam fel.” (BERTA 1997:212-214)

Keszi Tamás érdemben nem írt a Nyékről, csupán megjegyezte: „Berta elfogadja Németh Gyula etimológiáját, és a ’sövény’-nek nevezett törzset a törzsszövetség elővédjének tekinti.” (KESZI 1996 ősz – 2002. tavasz:5)

Róna-Tas András a véleményét a következőképpen fogalmazta meg: „…már a múlt században megjelent az a vélemény is, hogy a baskírok között megtalálhatók a magyar törzsnevek. Hosszú ideig csak két magyar törzsnév, a Gyarmat és a Jenő párhuzamait tárgyalták, de azután kísérletet tettek arra, hogy más magyar törzsneveket is azonosítsanak baskíriai törzsnevekkel. Az igazság az, hogy ezek a törzsnévhasonlítások, ha helyesek lennének, sem mondanának sokat a magyarok egykori lakóhelyéről. A nomád törzsek vándorlása ugyanis ritkán kísérhető nyomon írásos források segítségével, és persze nem tudhatjuk, hogy ezek a törzsnevek mikor és hogyan kerültek a mai Baskíria területére. Mindenesetre kutatásra érdemes feladat, hogy valóban azonosak-e ezek a törzsnevek, és hogy mit tudunk a törzsnevek, illetve az általuk jelölt törzsek történetéről. Ezeket a kérdéseket attól függetlenül is érdemes feltenni, hogy a törzsnevek nyelvi eredeztetése, etimológiája helyes-e vagy sem. …Az Uhergen törzsből feljegyzett baskír Nagman ágnév arab eredetű személynévből származik, s egyeztetése a Nyék törzsnevünkkel (a következő feltételezett alakokon át:**Nekimen* > **Negmen* > **Nägmän* > **Nagman*) áthidalhatatlan hangtani problémákba ütközik….Függetlenül attól, hogy a magyar törzsneveknek mi az eredete, mi az etimológiája, hogy visszamennek-e közszavakra, s hogy azok milyen nyelv közszavai, mint láttuk, a magyar törzsnevek baskír egyeztetései közül egyedül a Jenő esetében nincs különösebb probléma." (RÓNA-TAS 1996)

5.1. Kutatói vélemények kritikája

A **TESz-**ben a szócikk írója láthatóan csak találgat. Annál is inkább, mert Konstantinosz szerint az elővéd szerep a kabaroké volt ez esetben s a kabarok nem lehettek a Hét magyar része. A *Nyék* az ék csúcsában foglalhatott helyet. Itt meg kell jegyezni, hogy külön kutatás tárgyát képezte az, vajon lehetnek-e ezek beszélő nevek. Arra az álláspontra jutottam, hogy nem.

A vadaskert kaphatta a nevét az esetleges nádból vagy vesszőből font kerítésről, vagy arról, hogy a vadaskertben nád, vessző stb. hegyes, csúcsos, vékony növények a jellemzőek. A nádból készített tetőtlen alkotmány a nád hegyes, éles formája révén kapta az elnevezést. A kosarat pedig nádból, vesszőből vagy más hasonló vékony, hegyes, hajlékony növényi anyagból készítették. Egy negyedik jelentéssel egészítjük ki **Györffy István** felsorolását, mégpedig a Magyar Értelmező Kéziszótár *nyék* címszavánál találhatóval: "4. táj Folyó menti erdő, berek. (fgr tőből)". E jelentés hozzájárul ahhoz, hogy lássuk, hogyan lehet köze a *nyék*nek a *Nyék* törzsnévhez, személynévhez, a víznévhez, a vadaskerthez, a nádhoz, a kosárhoz. A finnugor tőből való származtatás azonban nem igazolt.

A **Györffy György** említette iráni-perzsa *Nek~Nik* tiszteleti név valóban összetartozik a *Nyék*-kel és családjával.

Németh Gyula gondolataihoz megjegyezzük, hogy a bask. *Nägmän* névnek csak a *Näg*- szótöve tartozik össze a magy. *Nyék*-kel.

Kristó Gyula gondolatmenetéhez hozzátesszük: Ami a törzsnevekkel egyező településeket illeti, nem feltétlen a törzsnév szolgált nekik alapul. Mindegyiket külön meg kell vizsgálni, mert elvileg a település megkaphatta a nevet azért, mert valamely törzs, esetünkben a *Nyék* törzs tagjai itt telepedtek le. Ennek azonban csak akkor lett volna értelme, ha egy település egy törzs, vagy a törzsből egy család idegen környezetbe került volna be, vagy valamilyen más fontos dolog miatt meg kellett volna különböztetni őket. Egyébként a település nevének lehetett az alapja személynév, mert pl.: ilyen nevű személy birtokolta a helyet, vagy lehetett közszó, amely valami miatt jellemző a helyre. Ezek után törzsi helyneves települést kutatni nincs miért, értelmüket vesztették a további idevonatkozó kérdések is. Nem törzsi lét tudatáról van szó, hanem arról, hogy őseink az élő

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

természetet tisztelték, azt működésével együtt viszonylag jól ismerték, az embert annak részeként értelmezték. Gondolkodásuk szerint bármi, amit készítettek, alkottak, csak akkor működhetett, ha összhangban volt a természettel, annak működésével. A hét törzs esetében a Hold teljességéről és hét fázisainak az egységéről, valamint az egy fázisnak a hét napig tartó időszakáról van szó s ez utóbbi egyben az élet kezdetét, a fejlődést, a sikert is jelképezte. Természetes hát, hogy a mintát a Hét magyarhoz, a Hét törzshöz innen vették.

Harmatta Jánossal ellentétben úgy látjuk, a magyarság hitvilága, gondolkodása szerint a Hét magyar sohasem állhatott nyolcból. Harmatta a görög források alapján a Volga-Urál vidékére teszi a Hét magyar törzsszövetség kialakulását.

Számos tévedés, így **Benkő Lorándé** is abból adódik, hogy a Hét magyar neveit mint törzsneveket, tulajdonnévként fogják fel, holott tulajdonnévről, mint személynévről van szó.
Benkő Loránd másik gondolata pedig egy képtelenségről szól, vagyis, hogy egy török nyelven beszélő embercsoportnak egy finnugor eredetű vezetője lenne.

Berta Árpád tévedéssorozata is azon alapul, hogy figyelmen kívül hagyta eleink gondolkodását és hitvilágát. A törzsi szervezet felépítése ugyanis nem hasonlíthatott az emberi törzshöz s az elnevezéseknek nem az egyes testrészek szolgáltak alapul. Ő is annak a nézetnek a kiszolgálója, ha valamit a finnugorba soroltak, akkor az ősi örökség, ha nem, akkor jövevényszó kell legyen. A *Nyék*re vonatkozóan találkozott olyan török adatokkal, amelyeknek valóban közük van egymáshoz, vö.: kirgiz *jēk* 'bekerített ágyás, árokpart, szegély, perem', baskír *šěyäk* 'ua.' stb. Következésképp, szerinte a törökből való kölcsönzés jöhet szóba. Hozzátesszük, a Kárpát-medencében is megvan a szó alakváltozata, ilyen a számtalan *szeg* a helynevekben és egyéb közszónak is alkotó eleme. A *Nyék* nem azért van elől, mert elővéd szerepet tölt be, hanem azért, mert a csúcson van s mint ilyen, a cselvető harci technikában az előrerohanó, majd a visszavonuló feladat az övé. Azt is lehetne tovább kutatni, hogy beszélő név-e a *Nyék*, de értelmét veszti azonnal, amikor kiderül, hogy más nevek is kerülhettek volna ide. A legelső, legősibb nevek eleve a csúccsal, a forrással, a maggal, az őssel azonosak.

Róna-Tas András a bask. *Nagman* nevet arab eredetűnek tartja, következésképp a *Nyék*kel való egyeztetést lehetetlennek véli. Szerinte a magyar törzsnevek baskír egyeztetései közül csak a *Jenő*-vel nincs probléma. Érdemben ő sem tett közzé építő gondolatokat a *Nyékr*ől.

6. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén

Mint említettük, a földrajzi neveket, személyneveket, közszókat, grammatikai lexémákat azért vesszük sorra, hogy bemutassuk az adott név kapcsolatait s lássuk, hogy a névnek alapul szolgált szó megtalálása, kiválasztása nem lehet önkényes. A megoldás csak az egész nyelvi rendszer ismeretében, a nyelvet, az egymással kapcsolatos nyelveket beszélők gondolkodásában, hitvilágában rejlik. A Volga-Urál vidéken nagy mennyiségű földrajzi név szerepel, amelyekben a *Nyék* szó rokona jelölhet földrajzi helyet önállóan, továbbá két tagú név egyik tagjaként, előfordul összetett szó elő- és utótagjaként valamint képzői minőségben. Ezeket az adatokat azért is fontos számba venni, hogy lássuk, az egybeesés nem jelenti feltétlenül azt, hogy a *Nyék*nek bármelyik alapul szolgálhatott volna. A kapcsolatok okának a kiderítéséhez azonban feltétlenül hozzájárulnak valamennyien. Ez pedig szükséges ahhoz, hogy megtaláljuk a *Nyék*nek alapul szolgált szót, meghatározzuk annak a jelentését, kialakulását, eredetét.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

6.1. Önállóan

Nüxü *?* Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Nüxü* Ja.
< csuv. *Nüxü*?

Nüxü varĕ d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Nüxü varĕ* Ja?
< csuv. *Nüxü* ⟵ *Nüxü* folyó neve
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel.

A *Nüxü* folyó vagy valamilyen víz, vizes hely neve. Hangtanilag a *Nüxü* előzménye *Nükü* lehetett.

6.2. Összetett szóban előtagként

Nikifar jylgahy f. TB.113.: bask. *Nikifar jylgahy* Al'š., az or. Dema baloldali mellékfolyója.
< bask. *Nikifar* < *Niki*
+ *far*
+ *jylgahy* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'
+ *-hy*: birtokos személyjel.

N'uvčim f. TSK.80.: ko. *N'uvčim* / ***N'ukčim*** or. *N'uvčim* ← *N'ulčim* ← *Ulčim*, az or. Sysola jobboldali mellékfolyója, hossza 31 km.
< ko. *N'uvčim* < *N'uv*
+ *čim*
ko. *N'ukčim* < *N'uk*
+ *čim*

or. *N'uvčim* ⟵ nem or. *N'uvčim*
N'ulčim ⟵ nem or. *N'ulčim*
Ulčim ⟵ nem or. *Ulčim*

Nikešina m. GMA: mar. ***Nikešina*** or. ***Nikešino*** Ju., mocsár az or. Moršovino helységtől nyugatra.
< mar. *Nikešina* ⟵ or. *Nikešino* ⟵ nem or. *Nikeša* < *Nike*
+ *ša* ⟵ vö.: csuv. *šyv* 'víz'
+ or. *–in*: birtokos melléknév képző
+ *-o:* a semleges nemet jelölő formáns

Noxaśüm t. Ašm.IX.44.: csuv. *Noxaśüm*, tó neve az or. Sura folyó mellett Kr. vidékén, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Noxaśüm* < *Noxa*
+ *śüm* ⟵ vö.: magy (*tenger)szem.*

Năkăt d. Ašm.IX.53.: csuv. *Năkăt*, bokros neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Năkăt* < *Năkă*
+ *-t.*

Năkăt xullĕ d. Ašm.IX.53.: csuv. *Năkăt xullĕ*, bokros neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Năkăt* < *Năkă*
+ *-t*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *xullĕ* ⟵ csuv. *xulă* 'vessző'
+ *-lĕ* 'valamivel való ellátottság' képző.

Năxčulĕ **d. Ašm.IX.57.: csuv.** ***Năxčulĕ,*** **mező neve az or. Verxn(eje) Bajgulovo település mellett, NAP:-, Ar.:-.**
< csuv. ***Năxčulĕ < Năx***
+ ***čulĕ*** **⟵ csuv.** ***čul*** **1. 'kő' 2. 'forrás' vö.: csuv.** ***śăl*** **'forrás'**
+ ***–ĕ*****: birtokos személyjel.**

Noxal'a ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Noxal'a* Jan.
< csuv. *Noxal'a* < *Noxa*
+ *-l'a* ⟵ 1. képző 'valamivel való ellátottság', 2. vö.: md. *laj, lej* 'folyó'

Noka'šni d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Noka'šni* A.
< csuv. *Noka'šni* < *Noka*
+ *'šni* ⟵ csuv. *ĕšne* 'tisztás'
+ *–i:* birtokos személyjel.

Nuga͡ak t. TB.114.: bask. *Nuga͡ak* or. *Nagadak* Aur., tó.
< bask. *Nuga͡ak* < *Nuga*
+ *͡ak*
or. *Nagadak* ⟵ nem orosz *Nagadak*

A következő alakváltozatok fordultak elő: *Nüxü, Niki, N'uk, N'uv, N'ul, Nike, Noxa, Năkă-, Năx, Noxa-, Noka, Nuga-, Naga-*. Hangtanilag a második magánhangzó eredeti *-k*, amely vagy réshangúsodott (*-k* > *-x*), vagy zöngésedett (*-k* > *-g*), két esetben pedig eltünt, mert a korábban előtte álló eredeti *-t-* fejleménye (*-v-, -l-*) maradt fenn. Az előtag ko. *N'uv, N'uk,* or. *N'uv, N'ul, Ul* változatai úgy függnek össze, hogy a *N'uv, N'ul* előzménye közös **N'u͡*, ahol a -͡ egyik irányban -͡ > *-w* > *-v*, a másik irányban pedig -͡ > *-l* változáson ment keresztül. A **N'u͡* pedig korábbi **N'utku* formából lett, ahol a *–t-* > -͡ > *-w* > *-0* folyamatban a *–t-* eltünt és csak a *–k-* maradt a *–tk-* mássalhangzó kapcsolatból. Hozzátesszük, a jelek arra mutatnak, hogy a *-δ* előzményű *-v* és az *-l* alapján különítenek el két nyelvjárást a komiknál, vagyis egy *-v*-s és egy *-l*-es nyelvjárást. Az *Ul* esetében a szókezdő mássalhangzó elenyészett, amely végső soron *t-* volt.
Gyakori a nevek közt, hogy a második mássalhangzót követi még egy magánhangzó.

6.3. Összetett szóban utótagként

Tepnik ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tepnik* M.
< csuv. *Tepnik* < *Tep*
+ *nik.*

Avn'uk śaranĕ d. Ašm.I.58.: csuv. *Avn'uk śaranĕ*, mezők neve Ajdarovo Ču. falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Avn'uk* < *Av* ⟵ man. *ov* 'folyó folyása'
+ *n'uk* ⟵ udm. *n'uk* 'völgy, szakadék'
+ *śaranĕ* ⟵ csuv. *śaran* 'mező, rét'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Ajnuk d. Ašm.I.31.: csuv. *Ajnuk*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ajnuk* < *Aj* ⟵ vö.: csuv. 1. *ăjă*[12], dial. *ojă, ijĕ* 'véső'[13], 2. *uj,* dial. *oj* 'mező'[14]
+ *nuk*

Isenek d. Ašm.III.146.: csuv. *Isenek*, erdő neve, NAP:-, Ar.: *Isenek* M-P.
< csuv. *Isenek* < *Ise*
+ *nek*.

Isenekü d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Isenekü* M., árok.
< csuv. *Isenekü* < *Ise*
+ *nekü*.

Iseněk d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Iseněk* A., erdő.
< csuv. *Iseněk* < *Ise* + *něk.*

Iseněk śălĕ f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Iseněk śălĕ* A.
< csuv. *Iseněk* < *Ise*
+ *něk*
+ *śălĕ* ⟵ csuv. *śăl* 'forrás'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel

Kipenek d. Ašm.VI.226.: csuv. *Kipenek* V., kis erdő neve az or. B(ol'šoje) Jauševskoje obšč(estvo) földjén, NAP:-, Ar.:-,
< csuv. *Kipenek* < *Kipe*
+ *nek.*

Nimenek f. Ašm.IX.25.: csuv. *Nimenek*, patak, szakadék neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Nimenek* < *Nime*
+ *nek*

Setenek śyrmi f. Ašm.XI.99.: csuv. *Setenek-śyrmi*, patak, szakadék és kiremet neve or. Al'meni falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Setenek* < *Sete*
+ *nek*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel.

Tĕvenek śučĕ d. Ašm.XV.14.: csuv. *Tĕvenek śučĕ* patak hajlatának a neve csuv. Malti Ăntavăš település mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tĕvenek* < *Tĕve*
+ *nek*
+ *śučĕ* ⟵ *śut* 'halom, hajlat'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel

---

12 Összetartozik vele a magy. *váj* 'kapar, kotor, ás'…Bizonytalan eredetű. (TESz)

13 vö.: MK., azerb., türkm., oszm., ujg., kirg., kazah, nog. *oj*, üzb. *uj* 'kiváj, kivés, kifarag'.

14 vö.: csag. *oj* 'mély völgy, völgyteknő, alföld, lapály, völgy, kis völgy, völgyecske, bemélyedés, hajlás, szakadék, árok', türkm. *oj* 'mély völgy, völgyteknő, alföld, lapály, mély kerékvágás, kátyú, mélyedés', oszm. *ojuk* 'üreg, mélyedés', azerb. *ojug* 'mélyedés, gödör, vájat, rovás, rovátka', sárga ujg. *oj* 'sztyep, völgy', vö.: mong. *oj* 'erdő, tűlevelű erdő, liget, erdőcske, berek'.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Amanik h. Ašm.I.199.: csuv. *Amanik* or. *Kartlujeva* Ču., falu neve, NAP: csuv. *Amanik* ← *Amalek* or. *Kartlujevo* K., Ar.:-.
< csuv. *Amanik* < *Ama*
+ *-nik*
Amalek < *Ama*
+ *lek*

Pěčěk Upa kassi h. Ašm.III.362.: csuv. *Pěčěk Upa kassi* or. ***Kušnikovo*** Tojs.v., falu neve, NAP: csuv. *Pěčěk Upa kassi* or. *Nižnije Abakasy* ← *Malyje Ubakasy* ← *Kušnikovo* I., csuvas falu, Ar.:-.
< *csuv. Pěčěk* ⟵ csuv. *pěčěk* 'kicsi, kis'
+ *Upa:* folyó neve
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *–i:* birtokos személyjel
or. *Nižnije* ⟵ or. *nižnije* 'alsó'
+ *Abakasy* < *Aba* ⟵ nem or. *Apa*
+ *kasy* ⟵ csuv. *kassi*
or. *Malyje* ⟵ or. *malyje* 'kicsi'
+ *Ubakasy* ⟵ nem or. *Upakassi*
or. *Kušnikovo* ⟵ nem or. *Kušnik* < *Kuš* ⟵ udm. *kož* 'ártér, a folyó mellékága'
+ *nik*
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o.*

Śěně Kušnik h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Śěně Kušnik* or. *Novoje Kušnikovo* M-P. orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Śěně* ⟵ csuv. *śěně* 'új'
+ *Kušnik* < *Kuš* ⟵ udm. *kož* 'ártér, a folyó mellékága'
+ *nik.*

Prelnik d. Ašm.X.270.: csuv. *Prelnik,* mezők neve az or. Zvenigovskij zaton 'Zvenyigovi töltésen' a Volgán, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Prelnik* < *Prel*
+ *nik.*

Prennik d. Ašm.X.271.: csuv. *Prennik*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Prennik* < *Pren*
+ *nik.*

Sotnik kassi u. Ašm.XI.212.: csuv. *Sotnik-kassi,* Xval.u., utca neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sotnik* < *Sot*
+ *nik*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *–i:* birtokos személyjel.

Kartluj h. Ašm.VI.118.: csuv. *Kartluj* or. *Kartluj* / ***Amanik***, falu neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Kartluj* M.
< csuv. *Amanik* < *Ama*
+ *nik.*

Kušnik tăvajkki d. Ašm.VII.63.: csuv. *Kušnik tăvajkki*, erdő neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kušnik* < *Kuš* ⟵ udm. *kož* 'ártér, a folyó mellékága'

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *nik*
+ *tăvajkki* ⟵ csuv. *tăvajkki* ’hegyoldal, a folyó meredek partja’
< *tăv* ⟵ csuv. *tăv* ’hegy’
+ *ajkki* ⟵ csuv. **ajkkă* vö.: csuv. *ajak* ’oldal’[15]
+ *-i:* birtokos személyjel

Kušnik h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kušnik* <-- *Čirküllĕ Kušnik* or. *Kušnikovo* M-P., orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Kušnik* < *Kuš* ⟵ udm. *kož* ’ártér, a folyó mellékága’
+ *nik.*

Tĕpnik t. Ašm.XV.73.: csuv. *Tĕpnik*, tó neve a Volgán, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tĕpnik* < *Tĕp* ⟵ csuv. *tĕp* ’fenék, mélyedés, alsó rész’
+ *nik.*

Tepnik ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Tepnik* M. < csuv. *Tepnik*
< *Tep* ⟵ csuv. *tĕp* ’fenék, mélyedés, alsó rész’
+ *nik.*

Časal'nik varĕ d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Časal'nik varĕ* Ja?
< csuv. *Časal'nik* < *Časal'*
+ *nik*
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* ’árok, patak’
+ *–ĕ:* birtokos személyjel.

Časal'nĕk śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Časal'nĕk śyrmi (sysălă var, kiremet)* A.
< csuv. *Časal'nĕk* < *Časal'*
+ *nĕk*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* ’árok, patak, szakadék’
+ *–i:* birtokos személyjel

Tumn'o f. GMA: mar. *Tumn'o* or. ***Tum'nika*** Ku., az or. Nemda baloldali mellékfolyója.
< mar. *Tumn'o* < *Tum*
+ *n’o,*
or. *Tum'nika* ⟵ nem or. *Tum'nika* < *Tum'*
+ *nika*

Vörgašor f. TSK.21.: ko. *Vörgašor,* az or. ***Pal'nikju*** jobboldali mellékfolyója.
< ko. *Vörgašor* < *Vörga*
+ *šor* ⟵ ko. *šor* ’patak, forrás’
or. *Pal'nikju* ⟵ nem or. *Pal'nik* < *Pal'*
+ *nik*
+ *ju* ⟵ ko. *ju* ’folyó’

Dömanikju f. TSK.79.: ko. *Dömanikju / Dömanikjol'* or. *Domanik*[16], az or. Uxta jobboldali mellékfolyója, hossza 20 km.
< ko. *Dömanikju* < *Dömanik* < *Döma*
+ *nik*

[15] vö.: XII-XII. sz. *äjägü* ’borda, széle valaminek’.
[16] Vö.: magy. *Tomanek* családnév, *Dominik* keresztnév.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *ju* ⟵ + ko. *ju* ’folyó’

Yrnykšy f. TB.174.: bask. *Yrnykšy* Arx., az or. Belaja jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Yrnykšy* < *Yrnyk* < *Yr*
+ *nyk*
+ *šy* ⟵ vö.: csuv. *šy*v ’víz’

Man'ukušor f. TSK.69.: or. *Man'ukušor,* az or. *Junjaga* baloldali mellékfolyója, hossza 12 km.
< or. *Man'ukušor* ⟵ nem or. *Man'ukušor* < *Man'uku* < *Man'* ⟵ szam. *mana* ’tó,
amelyen folyó folyik keresztül’
+ *juku* ⟵ vö. ko.
ju ’folyó’
+ *šor* ⟵ ko. *šor* ’patak, forrás’

Vatner h. Ašm.V.188.: csuv. *Vatner* Ču., falu neve, NAP: csuv. *Vatner* or. ***Rešetnikovo*** K., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Vatner,*
or. *Rešetnikovo* ⟵ nem or. *Rešetnik* < *Rešet*
+ *nik*
+ or. -*ov:* birtokos melléknév képző
+ –*o*

Kujal'nik f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Fa.II.440.: or. *Kujal'nik*, három folyó neve: or. *Bol'šoj, Srednij, Malyj Kujal'nik,* az or. Južnyj Bug és az or. Dnestr között.
< or. *Kujal'nik* < *Kujal'*
+ *nik*
or. *Bol'šoj* ⟵ or. *bol'šoj* ’nagy’
Srednij ⟵ or. *srednij* ’középső’
Malyj ⟵ or. *malyj* ’kicsi, kis’
+ *Kujal'nik*

Sala h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Sala* or. ***Krestnikovo*** Ko., Ar.:-.
< csuv. *Sala* ⟵ csuv. *sala* ’falu, orosz település’
or. *Krestnikovo* ⟵ or. *Krestnik* ’keresztgyerek’ < *krest* ⟵ or. *krest* ’kereszt’
+ *nik* ⟵ or. –*nik*: denominális
nomenképző
+ or. –*ov*: birtokos melléknév képző
+ –*o*

Jene h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Jene* or. ***Svešnikovo*** A., orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Svešnikovo* ⟵ nem or. *Svešnik* < *Sveš*
+ -*nik:* denominális nomenképző
+ or. -*ov:* birtokos melléknév képző
+ –*o*

Előfordul, hogy az elő- és utótag rokon, illetőleg ugyanazon jelentésű szó. Az is természetes, hogy a *nik* és a *lek* alakváltozatok. A fenti nevekben utótagként a következő alakváltozatok fordulnak elő: *nik, n'uk, nuk, nek, nekü, něk, nika, nyk, lek.* A szókezdő *n-* megfelelője egy alkalommal *l-*. A második mássalhangzó minden esetben -*k*, amelyet olykor magánhangzó követ.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A fenti adatokban a szavunk párhuzamai előfordulnak folyó, mocsár, tó, bokros hely, tisztás, mező, erdő, árok, forrás, patak, szakadék, patak hajlata, falu, utca nevében.

6.4. Képzett szóban képzőként

Ide egyértelműen olyan nevek sorolhatók, ahol a képzőt vagy az adott nyelvhasználat, vagy a helynek más nyelvi használatú párhuzamos adata is megtámogatja.

Těkěrś h. Ašm.XV.25.: csuv. *Těkěrś* or. ***Jel'nikovo*** M-P., falu neve, NAP: csuv. *Těkěrś* ← *Těkěrś Toxtar* or. *Jel'nikovo-Toxtarovo* Č., csuvas falu, Ar.:-.
< or. *Jel'nikovo* < *Jel'* ⟵ or. *jel'* 'fenyő'
+ *-nik:* 'valamivel való ellátottság' +
or. *-ov:* birtokos melléknév képző
+ *–o:* a semleges nemre (ld. or. *selo* 'település') utaló formáns

Bezbožnik h. Ašm.:-, NAP: or. *Bezbožnik* A., orosz település, Ar.:-.
< or. *Bezbožnik* < *Bez* ⟵ or. *bez-* 'nélkül'
+ *božnik* < *bož* ⟵ or. *bog* 'isten'
+ *-nik*: denominális nomenképző

Berezniki h. Ašm.:-, NAP: or. *Berezniki* MAOR., cseremisz falu,Ar.:-.
< or. *Berezniki* ⟵ or. *ber'oznik* ⟵ or. *ber'oza* 'nyírfa'
+ *–nik:* denominális nomenképző
+ *–i:* többes szám jele

Kalinino h. Ašm.:-, NAP: or. *Kalinino* ⟵ *Krasnogvardejec* ⟵ ***Vorotnikov*** *xutor* Al., mezőgazdasági közösség önálló orosz településsel, Ar.:-.
< or. *Kalinino* ⟵ or. *kalina* 'kányafa'
+ *–in*: birtokos melléknév képző
–a
or. *Krasnogvardejec* < *Krasno* ⟵ or. *krasno* 'vörös'
+ *gvardejec* ⟵ or. *gvardejec* 'gárdista'
or. *Vorotnikov* ⟵ or. *vorotnik* ⟵ or. *vorot* 'gallér, csörlő, emelő'
+ *-nik:* denominális nomenképző
+ *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *xutor* ⟵ or. *xutor* 'tanya'

Kišl'a h. Ašm.:-, NAP: or. *Kišl'a* ⟵ ***Truženik*** Kr., mezőgazdasági termelőszövetkezet önálló csuvas faluval, Ar.:-.
< or. *Kišl'a*, ⟵ nem or. **Kisle*,
or. *Truženik* ⟵ or. *truženik* 'fáradhatatlan munkás' < *truže* ⟵ or. *trud* ' munka'
+ or. *–nik*: denominális nomenképző

Kommuna h. Ašm.:-, NAP: or. *Kommuna* ⟵ ***Budil'nik*** ⟵ *Novyje Ineli* ← *Krasnaja Kubn'a* Ko., mezőgazdasági közösség önálló csuvas településsel, Ar.:-.
< or. *Kommuna* ⟵ or. *kommuna* 'közösség'
or. *Budil'nik* ⟵ or. *budil'nik* 'ébresztő' < *budil'* ⟵ vö.: or. *budi(t')* ébreszteni'
+ *–l'*: deverbális nomenképző '
+ *–nik*: denominális nomenképző

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Sidel'nikovo h. Ašm.:-, NAP: or. *Sidel'nikovo* MAOR., cseremisz település, Ar.:-.
< or. *Sidel'nik* ⟵ *Sidel'*
+ *-nik*
+ *-ovo*

Bol'šoj ***Dvojnik*** f. TSK.28.: or. *Bol'šoj Dvojnik,* az or. Pečora jobboldali mellékfolyója, hossza 116 km. Az or. *Bol'šoj Dvojnik* és az or. *Malyj Dvojnik* párhuzamosan folynak.
< or. *Bol'šoj* ⟵ or. *bol'šoj* 'nagy'
+ *Dvojnik* ⟵ *dvojnik* 'hasonmás' < *dvoj* ⟵ or. *dva* 'kettő'
+ *-nik:* denominális nomenképző

Alguš f. TB.23.: bask. *Alguš* or. *Alguš* / ***Galčatnik*** Zil., az or. Mal(yj) Buzavlyk jobboldali mellékfolyója.
< bask., or. *Alguš*
or. *Galčatnik* < *Galčat*
+ *-nik.*

Čišmä f. TB.171.: bask. *Čišmä* or. *Čišma* / ***Rodnik*** Kug., az or. Ulukul' jobboldali mellékfolyója.
< bask., or. *Čišmä* ⟵ bask. *čišmä* 'forrás'
or. *Rodnik* ⟵ or. *rodnik* 'forrás' < or. *rod* 'nemzetség, nem , faj'
+ *–nik*: denominális nómenképző

Čišmä f. TB.171.: bask *Čišmä* or. ***Bezymjannyj rodnik*** Igl., Bir., források.
< bask., or. *Čišmä* ⟵ bask. *čišmä* 'forrás'
or. *Bezymjannyj* ⟵ *bezymjannyj* 'névtelen'
+ *rodnik* ⟵ or. *rodnik* 'forrás' ⟵ or. *rod* 'nemzetség, nem , faj'
+ *–nik*: denominális nómenképző

A fenti adatokban a *-nik* elem képzői minőségének értelmezése tovább finomítható. Bár a *-nik* képző a szláv nyelvekben elterjedt és ismert, az eredete olyan önálló szó, amely a szkíta-hun nyelvekben gyökerezik. A szó a magy. *nedv, nedű, nyál, nyálka, víz, jó, folyó* stb. szavakkal tartozik össze, más nyelvekben ezeknek valamely tartozékát, tulajdonságát is jelenti.

6.5. Bizonytalan

Vunik śyrma f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Vunik śyrma* Č.
< csuv. *Vunik* < 1. *Vu* ⟵ udm. *vu* 'víz'
+ *nik*
2. *Vun* ⟵ csuv. *vun* 'tíz'
+ *ik* ⟵ csuv. *ik* 'kettő'
+ *śyrma* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'

A földrajzi nevekben található nVk forma közszói megfelelője udm. *n'uk* 'völgy, szakadék', ko. *n'uk* 'folyómeder', magy. *nyak* 'hajlat', *nyék* 'bereg' jelentésű szavak.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

7. Földrajzi nevek a Kárpát-medencében

Nyék hn. Tolna vm. (LELKES 1998)

Nyékládháza ’helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’…1933-ban *Mezőnyék* és *Ládháza* községeket *Nyékládháza* néven egyesítették. …A *Nyék* hn. a magy. *Nyék* törzsnévből keletkezett. Ennek előzménye a magy. *nyék* ’kerítés, sövény’. …(KISS 1986)
< *Nyéklád* < *Nyék*
+ *lád*
+ *háza*

Nyékvárkony hn. Komárom vm. *Csallóköznyék* és *Várkony* egyesítése. (LELKES 1998)
< *Nyék*
+ *várkony*

Alsónyék ’helység Tolna megyében’…(KISS 1986)
< *Alsó*
+ *nyék*

Felsőnyék ’helység Tolna megyében’….A Nyék hn. a Nyék nevű magyar törzs szálláshelyére utal…….(KISS 1986)
< *Felső*
+ *nyék*

Csallóköznyék hn. Pozsony vm. (LELKES 1998)
< *Csallóköz* < *Csalló*
+ *köz*
+ *nyék*

Feketenyék hn. Pozsony vm. (LELKES 1998)
< *Fekete*
+ *nyék*

Ipolynyék hn. Hont vm. (LELKES 1998)
< *Ipoly*
+ *nyék*

Kápolnásnyék ’helység Fejér megyében’. A *Nyék* hn. a m. *Nyék* törzs szállásterületére utal.…(KISS 1986)
< *Kápolnás*
+ *nyék*

Mezőnyék hn. Borsod vm. (LELKES 1998)
< *Mező*
+ *nyék*

Sopronnyék hn. Sopron vm. (LELKES 1998)
< *Sopron*
+ *nyék*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A földrajzi névi adatok közt a *Nyék* előfordul önállóan, azonban leggyakrabban összetett szóban vagy előtagként, vagy utótagként[17].

8. Személynevek

Nyéki csn. ⟵ *Nyék* hn. Bihar, Borsod, Fejér, Hont, Pozsony, Sopron, Tolna, Veszprém vm. (KÁZMÉR 1993)

Nika családnév, nincs meg Kázmérnál.

Nikházi csn. ⟵ *Nikháza* hn. + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
< *Nikháza* < *Nik*
+ *háza*
+ *-i*: melléknév képző

Niklai csn. ⟵ *Nikla* hn. Somogy m. + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
< *Nikla* < *Nik* + *-la*[18]*:* képző
+ *-i:* melléknév képző

A *Nyék* és a *Nik* formák egymásnak alakváltozatai.

9. Közszók

Magyar[19]
nyék: 1. törzsnév, 2. ’kerítés, sövény, erdei kert, erdőben elkerített hely (pl. gyümölcsös), vadaskert, környék, cserény, folyó melletti erdő, berek’. Származékszó, nyé- alapszava valószínűleg ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. AK. *nē ᴏ,* P. *nē·ᴗ́,* Szo. *nē ᴏ* ’köt’…Ugor alapalak **näk3.* … (TESz) ’1. vadaskert’ 2. ’környék’ 3. ’akol, cserény’ 4. ’folyó menti erdő, berek’. (MÉK)
Megjegyezzük, a csúcsban lévő *nyék* össze is köt.

nyák ’testi váladék, nyúlós növényi nedv’. Nyelvújítási alkotás. (TESz)

nyak ’dombnak nyakszerű hajlata, elkeskenyedő része, embernek, állatnak a fejet és a törzset összekötő része, valamely tárgynak nyakszerűen elkeskenyedő része, ruhadarabnak a nyakrésze, gallérja….Ismeretlen eredetű. (TESz)

nyekereg ’(hangszer) elnyújtott, kellemetlen, vinnyogó hangon szól, nyöszörög, sírdogál, akadozó, rekedtes hangon beszél, nyikorgó hangot ad’ , ***nyekeg***, ***nyög*** ’akadozva beszél, (hangszer ’nyekergő hangon szól’, ***nyekken*** ’egyszeri, nyikorduló hangot ad’, ***nyekk.*** Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz)

nyikorog ’(disznó) röfög, más állat röfögő hangot ad, nyekergő hangon beszél vagy énekel, (tárgy, alkatrész stb.) valamihez súrlódva szaggatott, éles hangot ad, (hangszer) kellemetlen, fülsértő hangon szól’, ***nyikog*** ’(állat) nyöszörög, nyüszít, (hangszer) kellemetlen, fülsértő hangon szól’, ***nyekereg, nyikorog, nyikkan*** ’felnyög, nyöszörög, egyszeri hangot ad, megmukkan, nyikordul’ (TESz)

---

[17] A *Nyék* nyelvi eredetére vonatkozó megjegyzéseket ezúttal nélkülözzük.
[18] Jelentése 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő'.
[19] A magyar adatokat a nyelvcsaládoktól külön kezelem.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

nyög, nyég, nyüg ’fohászkodik, fájdalmasan, szaggatottan, nehéz kilégzéssel sóhajt, nyöszörög, szenved, tengődik, (vajt, nehézséget, megpróbáltatást) elszenved, elvisel (galamb) turbékol, akadozva, dadogva beszél, akadozva kimond’. Hangutánzó eredetű. (TESz)

nyugszik ’csendes, békés állapotban van, fekszik, alszik, lecsillapodik, alábbhagy, (égitest) a látóhatár alá kerül, meghal, (halott) eltemetve fekszik, beletörődik, beleegyezik valamibe, meg van elégedve valamivel, (természet, táj) zavartalanul csendes, nyugalom uralkodik rajta, valamin alapszik, valamitől függ, ….Valószínűleg ősi örökség a finnugor korból, vö.: …osztj. Szi. *ńo ɒl-, ńō ɒl-* ’alszik, nyugszik’…(TESz)

nyugalom ’pihenés, nyugodt állapot, nyugállomány, nyugdíjas állapot’….A szócsalád tagjai származékszavak, a nyugszik ige nyug- tövéből alakultak –alom, -elem …képzővel. (TESz)

nyugat ’az az égtáj, amerre a nap lenyugszik, a tőlünk nyugatra eső tájak, országok, naplemente…’. Magyar fejlemény, jelentéstapadással vált ki a *napnyugat* birtokos jelzős összetételből…(TESz)

nyű ’tép, szaggat, koptat’…Ősi örökség az uráli korból. Vö.: vog. *ńü·ɛ̆* ’tép, cibál’, finn *nykiä* ’cibál, szakít…’, észt *nügima* ’farag, ütődik, lökdös, bök’….(TESz)

nyű, nyiv, nyév, nyűv, nyöv, ***nyühek*** ’féreg, kukac’ …Ősi örökség a finnugor esetleg az uráli korból. Vö.: osztj. *ni ᵒk* ’nyű’….(TESz)

nyűg ’lószőrből vagy kötélből font béklyó, nyomasztó teher, baj, kényszerűség’. Ismeretlen eredetű. (TESz)

A közszók megőrizték, tovább vitték a folyóvíz következő tulajdonságait: víz hangja, lefelé folyik, lefelé halad, íves mozgású, a nedv, a sekély víz nyálkás, nyúlós és mocsaras helyen van, a folyó forrás felőli része a kezdeteknél hegyes és keskeny, a szűkületnél, hajlatban is lehet elkeskenyedő rész, a vízmosás helyén mélyedés van, a folyó mentén a kiáradt víz sekélyebb mélyedést váj, ahol a terület gyakran mocsaras jellegű s a mocsaras hely lehet silány is. Ugyanakkor olyan jelentéstartalommal is találkozunk, amely a mag tulajdonságához kötődik, ilyen a *nyű* 'féreg, kukac'. A *nyű-* ige pedig a hegyes, csúcsos tárgyra jellemző. A *nyugat* és a *nyugszik* stb. *nyug-* töve is a magállapothoz kötődik, A Nap is lenyugszik, hogy megpihenjen. A *nyög* stb. is idetartozik, a születés előtti pillanatokra jellemző. A hangutánzó szavak végső soron a vízhez, a vízforráshoz kötődnek.

Uráli nyelvcsalád
Udmurt
n’uk ’hegyszakadék, mélyedés, völgy, mély árok vagy vízmosás’ (MUNKÁCSI
n’om ’mocsaras hely, völgy’ (MUNKÁCSI
n’opo ’dial. sár’ (MUNKÁCSI
n’ek ’erős, szilárd’ (MUNKÁCSI 1990)
nugi ’fejecske’ (MUNKÁCSI 1990)
noki, nüke ’félig köpült tejföl, íróval vegyes vaj’ (MUNKÁCSI 1990)
ńakir-ńakir ’hajlongani’ (MUNKÁCSI 1990)
ńukirt- ’röfögni (disznóról mondva), nyikorogni’ (MUNKÁCSI 1990)

Mordvin
nok’äl ’lejtő’
nok’äla ’lejtő’

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Komi
n'ukös 'völgy, patak, völgy, szakadék, ahol a folyó folyik' (LÜTKIN – GULJAJEV)
n'uk 'völgy, patak, völgy, szakadék, ahol a folyó folyik' (LÜTKIN –GULJAJEV)
n'ukyl' 'hajlás, görbület' (LÜTKIN – GULJAJEV)
n'ukyr 'görcs' (LÜTKIN – GULJAJEV)
nek 'tej', az eredete nem világos. … (LÜTKIN – GULJAJEV)
nëkov 'kis völgy, árok, gödör', udm. ***nëkov*** 'katlan, vízmosás' (LÜTKIN –GULJAJEV)
nök 'tejföl, sűrű szilvalé' (LÜTKIN –GULJAJEV)
n'ak 'csecs, mell, dudli, cucli, szarvacska, kürt, szopóüveg, cuclisüveg, tüske, tövis, patkósarok, tengely' (LÜTKIN – GULJAJEV)

Finn
neva 'mocsár' (SZINNYEI 1884)
niva 'a pataknak sebesebb folyású része, amely nem fagy be' (SZINNYEI 1884)
notka 'hajlás' (SZINNYEI 1884)
notko 'hajlás, mélyedés, völgyecske' (SZINNYEI 1884)
notku- 'hajladozni' (SZINNYEI 1884)
nukka 'pehely, pihe, finom szőr…' (SZINNYEI 1884)
nukku- 'aludni' (SZINNYEI 1884)
nyki- 'rángatni, tépdesni, szaggatni' (SZINNYEI 1884)
Näkki 'vizi szellem, tenger isten' (SZINNYEI 1884)

Szamojéd
ꝏ', ꝏt 'út, nyom'

Nganaszán
ngatangiru *(nga + tangiru):* „Tavasszal és ősszel (a vadrénszarvasok vonulásakor) csoportos hajtóvadászatot rendeztek. Ennek egyik régies formája az úgynevezett *ngatangiru*: a vadászok V alakban két hosszú sorban, egymástól 4-6 m távolságra póznákat vertek a földbe, melyekre bőrfoszlányokat vagy fogoly legyező alakban kiterjesztett szárnytollazatát aggatták. Egy vadász rénfogaton űzte a vadréncsordát a póznák közé. A rének megrémültek a szélben libegő, fehér és fekete tollaktól-bőröktől és nem mertek oldalt kitörni. Az egyik póznasor elején néhány hajtó is elrejtőzött, aki a feléjük hajtott vadréncsordát kiáltozással, ruhadarabok lengetésével a terelőkorlátok közé kényszerítette. Ennek összeszűkülő végén 203 íjjal és nyíllal felfegyverzett vadász állt lesben, ezek az összetorlódó állatokat halomra ölték." (HAJDU – DOMOKOS 1980:366-367)

A fenti közszók a vízcsepphez, forráshoz, folyóhoz kötődnek. A vízzel kapcsolatosak a mocsár, sár, tejföl, vaj, tej jelentések; a víz tartozéka a mélyedés, árok, szakadék, vízmosás, völgy; a forrás, a mag jellemzője, hogy erős; a forrás a víz feje; a forrásból kihajtott vízhez hasonló a szarvacska, ilyen hegyes a tüske, a tövis; amelyre jellemző a szaggatás éppen az ék alakja miatt; a folyó nyomvonala volt elsőként az út; a folyó mintájára nő ki a szőr, a pehely, hasonlít a tengelyre is; a forrás és a mag tulajdonsága a pihenés és az alvás is; alakjára jellemző a hajlás, görbület, görcs; patkósarok; forrásként működik a csecs, mell, dudli. A forrásból kiöntött víz pedig lefelé folyik, lejtőn megy. A víz hangján alapul számos hangutánzó szó, mint a nyikorog stb.

Altáji nyelvek

Csuvas
nakas 'nyelvj. alacsony termetű' (ANDREJEV 1961)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

năk ’hangutánzó szó, amely halk hangot, valaminek a leesésekor valaminek az ütődésekor keletkező hangot utánoz’, erős, egészséges’ (ANDREJEV 1961)
nákă ’kemény, erős’ (ANDREJEV 1961)
nikĕs ’alap’ (ANDREJEV 1961)

Indoeurópai nyelvcsalád

Orosz
néga ’elkényeztetés, becézés, gyönyör’ A keleti és a déli szláv nyelvekben ismert. Eredete nem világos. …(SIS)
nitka ’fonál’
-nik képző

Angol
neck ’nyak, gallér, nyak alakú rész, üvegnyak, (tenger)szoros ’földnyelv’…(ORSZÁGH 1981)

A ***nyék*** a fenti adatok alapján tartalmazhatja az alábbi jelentéseket: hangutánzó szó, eredetileg a víz csöpögésével járó kopogó, szaggatott hangra vonatkozott; nedv, nyálka; mélyedés, árok, völgy, szakadék, vízmosás, folyó, út, nyom; folyó menti berek – ez is mélyedés; hajlat – a mélyedés is egyfajta hajlat, de másfajta hajlatot is jelent; csuklik, hajlik hegyes, csúcsos; vékony hegyes, szőrszál; aludni – mélyen, lent lenni, ld. lefele irányuló mozgás; vizi szellem, tenger isten. Képző funkcióban 'valamivel ellátott, valamihez tartozó, valami mellett lévő' jelentésű, az oroszban nem eredeti, hanem átvétel.

10. Összegzés

A ***Nyék***, mint személynév olyan teremtménynek, embernek a neve, aki a vízhez hasonlóképpen született, aki a magból, mint forrásból lett, ezért természetes, hogy a személynév és a víz, a forrás megnevezése egy szócsaládba tartozik. Az is természetes, hogy a szócsaládba számos, a víz tulajdonságát, tartozékát jelölő szó is beletartozik. Esetünkben az azonosságnak és a hasonlóságnak az oka az, hogy a megnevezések elve közös gyökerű. Vannak olyan tárgyak stb. is, amelyek hasonlóságon alapuló jelentéstapadással kapták meg az elnevezést.

A *Nyék* a görög forrásban egyértelműen személynév. Személynévként és közszóként máshol is előfordul, de törzsnévként mint tulajdonnév sehol nem mutatható ki.

A nazális szókezdet elterjedt az uráli nyelvekben, de ismert a csuvasban is, amelynek számos megfelelője van. A nazális *n-* eredeti *t-* fejleménye. Ezzel függhet össze nemcsak a *nganaszan* népnév, hanem a hanti *Ngadeiogan* folyónév szókezdője. Alakváltozatában, a hanti *N'edeiogan* folyónévben már hiányzik a zárhang, a fejleményének hatására palatalizálódott a szókezdő *n'-*.

A törzsnevek valójában személynevek, egy-egy személyhez tartozik egy-egy törzs. A Hét magyar mint katonai-politikai szervezet őseink gondolkodása szerint a nem harcosokat is magába foglalja. Hét törzsből áll, mert azt a Hold működéséhez hasonlóan építették fel. A hét törzs megfelel a Hold egyetlen, esetünkben az Újhold fázisának, amely hét napos időtartammal jár együtt. Ez azt is jelenti, hogy a hét törzsből álló rendszer egy is, egységes is, forrás, kezdet szerepe van. Hadba indulni csak Újholdkor tanácsos, mert ez a növekedés, a gyarapodás kezdete. Ennek megfelelően a törzsi szervezet ék alakú, amely a cselvetéses harci technikának az alapja. A törzsi rendszer igen ősi gondolkodás és hit alapján alakult ki, a vezető személyek azonban az idők folyamán cserélődtek. A Konstantinosznál lejegyzett Hét magyar közül az első a *Nyék,* amelynek a nyelvi eredetét az

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

ősmagyaroknál, a szkíták és a hunok között kell keresni.

11. Rövidítés

A. Alikovszkij rajon
Al. Alatyrszkij rajon
alt. altaji
Arx. Arhangelszkij rajon
ang. angol
Aur. Aurgazinszkij rajon
azerb. azerbajdzsán
av. aveszta
bask. baskír
Bir. Birszkij rajon
Č. Csebokszárszkij rajon
csag. csagatáj
Ču. Csebokszarszkij ujezd
csuv. csuvas
d. domb
dial. dialektus
f. folyó
fi. finn
h. hely
hn. helynév
Xval.u. Hvalinszkij ujezd
I. Ibreszinszkij rajon
Igl. Iglinszkij rajon
Ja. Jadrinszkij rajon
Jan. Jantikovszkij rajon
Ju. Jurinszkij rajon
K. Kozlovszkij rajon
kirg. kirgiz
k.kalp. karakalpak
km. kilométer
K-mong. Kelet-mongol
ko. komi
Kr. Krasznocsetajszkij rajon
Ku. Kuzenerszkij rajon
Kug. Kugarinszkij rajon
M. Morgausszkij rajon
magy. magyar
man. mansi
mar. mari
md. mordvin
mong. mongol
M-P. Marinsztko-Poszadszkij rajon
nog. nogaj
or. orosz
osztj. osztják
oszm. oszmán

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

ÓT.	ótörök
sz.	század
szam.	szamojéd
szkr.	szanszkrit
szlk.	szlovák
t.	tó
tat.	tatár
tőszn.	tőszámnév
tuv.	tuvai
türkm.	türkmén
udm.	udmurt
ujg.	ujgur
üzb.	üzbég
V.	Vurnarszkij rajon
v.	vagy
vm.	vármegye
vö.:	vesd össze
Zil.	Zilairszkij rajon

12. Forrás

ANDREJEV	ANDREJEV, N. A. 1961: *Csuvasszko-russzkij szlovar, Goszudarsztvennoje Izdatelsztvo Inosztrannyh i nacionalnyh szlovarej*. Moszkva.
Ar.	NIKITIN
Ašm.	ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo*. Kazan-Cseboksszari.
BAKOS 1986	BAKOS Ferenc 1986: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Fa.	FASZMER, M. 1964-1973: *Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka. Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV.* Moszkva.
GMA	Gidronimy Marijszkoj ASzSzR
HADROVICS-GÁLDI 1951	HADROVICS László-GÁLDI László 1951: *Orosz-Magyar szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
JEGOROV 1964	JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo*. Cseboksszari.
KÁZMÉR 1993	KÁZMÉR Miklós 1993: *Régi magyar családnevek szótára*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
KISS 1980	KISS Lajos 1980: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
KISS 1995	KISS Lajos 1995: *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
KUZNECOVA 2003	KUZNECOVA, M. 2003. *Mari – magyar szótár.* Savaria University Press, Szombathely.
LELKES 1998	LELKES György 1998: *Magyar Helységnév-azonosító Szótár.* Talma Könyvkiadó, Baja.
LYTKIN-	V. I. LYTKIN-J. Sz. GULJAJEV 1999: *Kratkij Etimologicseszkij*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

GULJAJEV 1999 *Szlovár komi jazyka*. *Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo*. Szyktyvkar.
MÉK JUHÁSZ József et al (szerk) 1985: *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
MUNKÁCSI 1990 MUNKÁCSI Bernát 1990: *A votják nyelv szótára*. Uralisztikai Tanszék Kiadványa, Pécs.
NAP *Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR*. *Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo*. Csebokszari, 1974.
NIKITIN NIKITIN, I. D.: *Toponimika (nazvanija urocsis*, *ovragov*, *leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR*. *Naucsnyj arhiv CsNII*, *knizsnoje posztuplenije N. 72*. Kézirat.
Omeljan Pritsak Pritsak, Omeljan 1957: *Tschuwaschische Ortsnamen*. Wiesbaden.
SIS N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka*. Moszkva.
SW FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: *Syrjänisches wörterbuch I-II*. Budapest.
SZILASI SZILASI, M. 1896: *Vogul szójegyzék*. Budapest.
TB. *Szlovar toponyimov Baskirszkoj ASzSzR*. *Baskirszkoje Knyizsnoje Izdatyelsztvo*, *Baskort ASZSzR-nin toponimdar hüδlege*. Ufa. 1980.
TESz. BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
TSK. A. I. Turkin 1986: *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR*. *Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo*. Szyktyvkar.
ÚMTsz. B. LŐRINCZY Éva (főszerk.) 1979: *Új magyar tájszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

13. Irodalom

BENKŐ 1997 - BENKŐ Loránd A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ezekből következik in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997:169)
BERTA 1997 - BERTA Árpád Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997:212-214
DEUTSCH 2009 - DEUTSCH Botond Az omega-tamga szkítáknál, húnoknál, magyaroknál, Püski Kft. Kiadó Budapest 2009
GYÖRFFY 1997 - GYÖRFFY György A magyar törzsnevek és törzsi helynevek in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997:229
GYÖRFFY 1943 - GYÖRFFY István Magyar falu, magyar ház, Budapest 1943
HAJDU – DOMOKOS 1980 – HAJDU Péter DOMOKOS Péter Uráli nyelvrokonaink Tankönyvkiadó, Budapest 1980
HARMATTA 1997 - HARMATTA János A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997:125-126
KESZI 1996 ősz – 2002. tavasz - KESZI Tamás A magyar törzsnevekről in: Keletkutatás 1996 ősz – 2002. tavasz:5)
KRISTÓ 1977 - LRISTÓ Gyula Törzsek és törzsnévi helynevek, Magyar őstörténeti tanulmányok, Bartha A. - Czeglédy K. - Róna-Tas A. szerk. Budapest, 1977, 211-225:
NÉMETH 1991 - NÉMETH Gyula *A honfoglaló magyarság kialakulása* 2. kiadás, közzéteszi Berta Árpád Budapest 1991
RÓNA-TAS 1996 - RÓNA-TAS András *A honfoglaló magyar nép* Balassi Kiadó Budapest 1996

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

2. *Megyer*

„…a *magyer* népnév létrejötte megelőzte a hét törzsből álló törzsszövetség létrejöttét.”
(HARMATTA 1997:125)

1. Bevezetés

A fenti idézet helytálló, a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek a feldolgozása mindezt igazolja. Ugyanakkor a földrajzi névi kutatások során az is kiderült, hogy a folyók, vizes helyek valóban szolgáltak alapul népneveknek, azonban a *magyar* népnév és a *Megyer* törzsnév ennél jóval régebbi keletű, mindkettő személynévi eredetű s egy igen ősi gondolkodás alapján keletkeztek. Ráadásul a gyökerük ugyanaz, csupán két alakváltozatot, egy mély és egy magas hangrendűt őriznek. Hozzátesszük, a magas hangrendű előzménye vegyes lehetett, amely a szó belseji eredeti -*tk*-mássalhangzó változásainak az eredménye[20].

A személynevek közszói jelentéstartalmának a megtalálása csak egy egész eurázsiai nyelvi rendszer vizsgálata illetve a névadási szokások megismerése révén lehetséges. A tulajdonneveknek és a népneveknek alapul szolgált szók (tulajdonnév vagy közszó) megtalálásához nem elegendő az érintett nyelv(ek)ben kimutatni az adott közszót, mert a jelenségnek, a névadásnak igen régi és mély gyökerei vannak a nyelvünk, a nyelvek kialakulási rendszerében, sorában. Éppen ezért elengedhetetlen a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek feldolgozása során végzett kutató munka, mert a névadási (földrajzi nevek, személynevek) szokások és a szóteremtés, szóalkotás módjai a tulajdonnévi és a közszói jelentéstartalmak egymáshoz való viszonyának tisztázása körüli vizsgálatok ezt mind segítik. (vö.: CZEGLÉDI 2009, -11) Arról van szó, hogy az emberi nyelv kialakulása, teremtése idején az ember úgy gondolkodott, - s ez a gondolkodásmód kihatott a nyelv további alakulására - hogy teremtménynek fogta fel a forrást, a folyót, a tavat, azaz a vizet, a növényt, az állatot és az embert. Közös vonásuk, ha mozognak, akkor élők s mindegyik utódokat hoz létre. Az első elnevezést a víz kaphatta, majd hasonlóság alapján a megnevezés átment, rátapadt a növényre, állatra, emberre. Az elnevezések egybeesésének ez lehet az első oka. Az ilyen embernevek rendszerint ’teremtmény’ jelentésűek, monyhoz, tojáshoz, szíkhez, maghoz, ághoz, anyához tartozóak. Ezek voltak az első embernevek. Az ősnek az utódai már tartalmaz(hat)ták ezt az embernevet, de gyakran ellátták a ’fi(ú), fej, ember, oldal’ jelentésű szavakkal. Ezzel kifejezték a maghoz, az anyához tartozást, ugyanakkor arra is utaltak, hogy elágazásról, utódról van szó. Ennek értelmében a *magyar* név *magya-,* a *Megyer* név *Megye*-tövével rokonok, azaz genetikailag összetartoznak pl. a magyar *mony, mag, mák, bogyó, bögy/begy, anya* stb. szavak. A *magya-* veláris hangrendű alaknak a palatális változata a *megye-*.

Idővel egyértelműen személynevekké lettek ezek az ember megnevezések, ilyen a *magyar* és a *megyer* is. Majd a személy utódainak a kiterjedt hálózatára tekintettel a személyből család, a családból nemzet s nép lett, miközben a név maradt. Ez a magyarázata annak, hogy ugyanaz a szó megvan közszóként, személynévként, népnévként, törzsnévként és gyakran társadalmi címnévként is. Ilyen gondolkodás eredményei az ún. önelnevezésűnek tartott népnevek, mint pl. a *magyar.* Ennél időben még későbbi, hogy egy népet arról a folyóról neveztek el mások, amely mellett lakik vagy lakott. Így született meg az idegenek által teremtett és használt megnevezés. Ennél még későbbi és ritka jelenség, amely mindenképpen a vándorlások következménye, hogy egy adott területet az újonnan odaköltözött nép nevéről neveztek el. Viszonylag gyakoribb, hogy - nem vizet neveztek el népről - egyéb földrajzi terület kapta meg az illető nép nevét a birtoklás kapcsán. Ehhez képest is általánosan elterjedt jelenség, hogy személy neve ment át a földrajzi helyre, különösen

[20] A -*tk*- egyrészt zöngésedésen s a -*k*- réshangúsodáson is keresztülment (-*k*- >- *γ*- > -*j*-). A palatalizáció pedig kihatással volt a magánhangzók ejtésére is.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

településre. Ilyen esetekben a neveknek alapul szolgált közszók igen ősiek még akkor is, ha ma is ismertek közszóként. A tulajdonneveknek alapul szolgált közszó megtalálásához tehát széleskörű vizsgálatokat kell végezni és igen körültekintően kell eljárnunk.

A legelső emberre vonatkozó megnevezések 'teremtés' jelentésűek, amelyeknek a jelentés szerkezete: 'mony, mag, anya' + 'valamihez tartozás, valami mellett lévő' grammatikai lexéma, ezt megelőzően pedig önálló szó. Ennek alapján idővel olyan jelentésszerkezetű szavak keletkeztek, amelyeknek az első eleme a már ismert 'ember' szó, rendszerint már mint tulajdonnév, a második elem pedig 'valamihez tartozó, valami mellett lévő, oldal stb' képző.

Tehát a *magyar* népnévnek alapul *Magyar* dinasztianév, azaz személynév szolgált s a *Megyer* törzsnév valójában személynév, mint tulajdonnév. A *Magyar* és a *Megyer* egymásnak alakváltozatai, a gyökerük közös, ugyanazon gondolkodás alapján születtek. Következésképp, a *Megyer* kutatása során nem határolódhatunk el a mély és vegyes hangrendű változatoktól, azokat együtt kell számba venni.

2. Források, krónikák adatai

Malalas-nál szerepel a *Muageris* név, **Menandrosz** pedig *magyarokat* említ. **Konstantin-**nál egyértelműen birtokos esetben lévő személynév szerepel (vö.: *Me eri t Me er:* személynév vagy személynévi eredetű nemzetségnév + *-i:* birtokos eset ragja). A szöveg ezen részét 'Megyernek a törzse' jelentésben kell és lehet értelmezni. **Iordanes** *Muageris-t* hun király neveként említi, **Regino-**nál *magyarok* szerepelnek ugyanúgy, mint **Anonymus-**nál, ki azt is megmondja, hogy a *magyarok* Attila utódai, *Mogoria* pedig Baskiria vidékén található. A **Kézai Krónika** szerint a *magyar* valójában *hun*, *Moger*-t pedig Gordas testvérének tartja.

A Julianus útjáról szóló jelentésben **Riccardus-**nál azt találjuk, hogy a *baskír* és a *magyar* ugyanaz, nem más, mint Baskíria nyelve, ahol a hunok később *magyarok* laktak.
Bonfini a *hun, avar* és *magyar* azonosságról ír, **Dzsajhani**-nál a *baskír* és a *magyar* ugyanaz, valamint *muğ.riya* szerepel nála. **Al-Balkhi** a Fekete-tengeri *magyarok* és *baskírok* azonosságáról ír, **Al-Garnati** pedig a *Basgird* nevet azonosítja Al-Andaluzi *Magyarország*-ával. **Qazvini** az uráli vagy pontuszi *magyar*-t *basdzird*-nak tartja.
Al-Masúdi a Duna melletti *magyar* és *badzsghird* azonosságáról szól, **Jákut** pedig a *magyarok*-at nemcsak *basgird*-nak, hanem *türkök*-nek is véli.

Abul-Gazi szerint a *madzsar* forma személynév, a **Mongolok titkos története**-ben pedig *madzsarat, mača, badzsigit* alakok szerepelnek. **Dzsuvaini** szerint is ugyanaz a *baskír* és a *magyar.* **Rasidu-d'-din** pedig *madzsar, bas ird* neveket említ. **Plano Carpini** elmondja, hogy *Pascatur* nyelve nem más, mint *magyar*, a földje pedig a *hunok,* azaz a *magyarok* földje. Másképpen *Maior Hungaria* vagyis *Nagy Magyarország* ugyanaz, mint *Bascart,* továbbá a *madzsar* név is előfordul nála. **Rubruk** úgy véli, hogy *Baskíria* az a hely, ahonnan kijöttek a *hunok, magyarok, Pascatur* nyelve pedig nem más, mint a *magyarok* nyelve. (HAJDÚ P. – KRISTÓ Gy. – RÓNA-TAS A. 1982)

Konstantinosz a 38. fejezetben A türkök népének eredetéről és hogy honnan származnak címmel ír. Türkök alatt magyarokat kell érteni és világosan hét törzsről van szó. A kabarokat itt még nem említi, de a törzsek neveit sem. „A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi." (MORAVCSIK 1988:43)

A 40. fejezetben A kabarok és a türkök törzseiről szóló beszámolóban már azt írja, hogy „Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse, második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtügyermatué, ötödik a Tarjáné, hatodik a Jenehé, hetedik Keri, nyolcadik Keszi. És így egymással összeolvadván, a kabarok a türkökkel a besenyők földjére mentek." (MORAVCSIK 1988:46-47)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

2.1. A források adataiból levonható tanulságok

A források a *magyar* népnévről és a *Megyer* törzsnévről, személynévről egyaránt szólnak. Konstantinnál a 'Megyernek a törzse' jelentésű szószerkezet egyértelműen *Megyer* személynévre utal. A továbbiakban a *madzsar* forma is előfordul személynévként. A magyar alakváltozata a *baskír,* többen szólnak a *magyar-baskír* azonosságról. Ennek a lehetősége, valószínűsége megtámogatható egyrészt hangtani oldalról, másrészt a hagyományok sem mondanak neki ellent. A földrajzi névi kutatások pedig egyértelműen igazolják a magyar nyelvi kapcsolatokat baskír földön.

3. Kutatói vélemények

A kutatói véleményeket tematikusan csoportosítva összegeztem. Erre azért volt szükség, mert a kutatók közül néhányan csupán adatot szolgáltatnak, mások elsősorban az etimológiával, ismét mások a baskír-magyar azonosság kérdésével, néhányan a népnév és a törzsnév összetartozásával foglalkoznak s vannak, akik a témát érintő legtöbb kérdésre kitérnek.

3.1. Etimológiával foglalkoznak

A **TESz** véleményével kezdem a sort. A ***magyar*** népnév alakváltozatai: *Μονάγεριν* személynév, *m.ğ.γrīya ?*, *m.h.f.rīya*, *Mogioroi* személynév, helynév, *Hetumoger*, *Mogorsciget* helynév, *Magyari* (talán személynév) helynév, *Magyarmezev* helynév, *Magorfolu* helynév, *magery* személynév, ld. még 'magyar ember, magyar nóta, egy fajta magyar tánc, a magyarokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó' stb. Szerinte a *magyar* népnév olyan összetett szó, amelynek az „Előtagja az önálló használatban ki nem mutatható *magy-* valószínűleg ősi örökség az ugor korból, … vö.: vog. : *māńśi* 'vogul', osztj. *māńť* [21] 'az egyik osztják frátria neve, e frátria mitikus őseinek a neve', … *māś* 'az egyik osztják frátria neve, e frátria mitikus őseinek a neve' … A szó az ugor korban a későbbi magyarságnak, a voguloknak és az osztjákoknak a *mōś*-frátriához tartozó részét jelölhette. – Az összetétel eredetibb vegyes hangrendű formájában megőrzött *er, eri* utótag azonos azzal a finnugor örökségként ránk maradt, önálló használatban ki nem mutatható 'férfi' jelentésű szóval, amely a *férj*-nek az utótagja, s feltehetően benne lappang az *ember*-ben is… Az összetétel kialakulásának ideje az ősmagyar kor elejére tehető. A **dzs* > *gy* változás kora közelebbről nem határozható meg. A származásnak megfelelő vegyes hangrendű formából, amelynek változatai még a 16. században is éltek, kétirányú hangrendi kiegyenlítődéssel *megyer* és *magyar* változat alakult. Törzsnévként a palatális változat, a vezető törzs után megjelölt nép neveként viszont végül is a veláris változat állandósult. Az *i* végű középkori adatok többféleképpen magyarázhatók: lehet közöttük többes számú latinosított forma, melléknév képzős származék, de némelyikükben talán az a szóvégi hang lappang, amely a *férj* szó végén s esetleg a *némber* egyes régi adataiban is megtalálható. …Személynévből való származtatása, a *mag* főnév származékaként és más szavak összetételeként való magyarázata, valamint az utótag török szóval való egyeztetése téves." (TESz)

Györffy György a hetes tagolást ősinek tartja. Figyelemre méltó megállapítás, hogy szerinte minden törzset az első törzsfő nevével (személynév, nemzetségnév) neveztek meg. Egy

[21] Vö.: magyar *Mánd (< Mán:* szótő + *-d:* képző*), Mándok (< Mán:* szótő + *-dok:* képző*),* helynevek. Szabolcs-Szatmár megyében, *Mándi, Mándoki* személynevek (KÁZMÉR 1993)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

vezértörzs és 3+3 bal és jobboldali törzsből áll. A *magyar* nevet *magy* 'ember' + *er* 'fi(a) elemekre bontja. A *magyar* és *manus* 'ember' összetartozásának kérdését említi. (GYÖRFFY 1986, 1990)

Berta Árpád a *magyar* népnevet és a *Megyer* tulajdonnevet, mint törzsnevet véli összefüggőnek, alapul egy tör. *ban jer* (ejtsd: *dzser*) 'fő hely' szót nevez meg, amely *men jer* (ejtsd: *dzser*) alakon keresztül fejlődött az ősmagyarban *medzśer*-ré. (BERTA 1997)

Keszi Tamás élesen bírálja Bertát, nem fogadja el az etimológiáit. (KESZI 1996 ősz – 2002 tavasz:5-6)

Bakay Kornél *szerint* Berta új ötlete régi, ld. *Dánkovszky, Jerney.* (BAKAY 1996:49-62)

Ligeti Lajos fontos adatokat említ, a *mad' ṗr* nevet *mad'* + *ṗr* összetételnek véli. A *madzsrat* szóvégi *-t*-je a mongol többes szám jele, kiinduló változatnak egyes számban a *madzsaran* formát teszi meg. A **mańća* szerinte a *manuča* 'ember' szó fejleménye. Továbbá a *mančud, mančut, manč*, *madzsar* formákat említi, *dzs ṭ gy* változást tesz lehetővé. (LIGETI 1986, 64, 43)

Zsírai Miklós a *magyar* nevet 'ember'jelentésűnek gondolja. (ZSIRAI 1951)

Mészáros Gyula felhívja a figyelmet arra, hogy *madjar* nemzetségnév található a kirgizek mondájában. (MÉSZÁROS 1910)

Gaál László *Dentü-Mogyer*-t mint a magyarok egyik lakóhelyét Scitia-ba teszi, alán eredetűnek tartja, jelentését pedig 'folyamok közt lakó'-nak véli. (GAÁL 1957:27-35)

Munkácsi Bernát szól arról, hogy *Madjar, Madjarovo*: települések vannak a Káma mentén. (MUNKÁCSI 1895)

Perényi József szerint *magyarok, mescserek, mozsarok* közti történeti összefüggést vizsgálni kell. A szovjet kutatók *szerint mescser, misar, mozsar* valójában *ugor magyar,* a *macsar* pedig összefügg a *magyar*-ral. (PERÉNYI 1975)

Róna-Tas András úgy gondolja, hogy a *Magor* utólag gyártott név más eredetű népnévből. A *magyar* nevet *magy:* népnév + *ar*: 'ember' népnév elemekre bontja. Szerinte létező népnévből lett személynév, amely kitalált, soha nem létező. Tehát a változási sorrend *magyar*: → *Magor, hun* → *Hunor.*

Legutóbb Róna-Tas András összefoglaló nagy munkájában a *magyar* népnév magyarázatát új megvilágításba helyezte: "A *magyer* tehát két népnévből álló összetétel. Ennek két típusa lehetséges. Vagy két nép társulását jelenti, vagyis a *manysok* és az *erek* népét, vagy pedig a *manys* az *er* nép megkülönböztető jelzője." A név részletes magyarázatához hozzáteszi: "Amennyiben ez a merész feltevés bebizonyosodna, akkor a magyarság önelnevezését sokkal messzebb, legalább a kazárok és magyarok érintkezésének kezdetéig tudnánk követni vissza az időben.[22]A feltevés persze

[22] A földrajzi névi adatok pedig lehetővé teszik, hogy területileg nemcsak a mai Baskíriáig, hanem azon túl keletre kövessük a *magyar* nevet s a név grammatikai szempontú vizsgálata időben jóval korábbi előfordulást tesz lehetővé.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

további bizonyítást igényel, ezért történeti rekonstrukció szempontjából még nem használható." (RÓNA-TAS 1996:235)

Fodor István szerint a *mogyer* forma a legrégibb alak. Figyelemre méltó a közös őstől való származás gondolata. Minden nemzetségnek van neve, s állat nevét viselték. (FODOR 1977, 1980, 1988)

Vásáry István a *magyar* népnév etimológiájánál figyelembe vette az ősszláv ill. az orosz nyelv szerepét, azok nyelvi jellemzőit. (VÁSÁRY 1977, 1985)

Lotz János úgy ítéli meg, hogy kutatni kell: 1. a *magyar, Megyer, Mogor* és a *mod'* viszonyát, 2. *Mogor, Hunor* viszonyát, 3. *mod', med'* és a **mons, *mens* viszonyát, 4. az ősugorok törzsi szervezete és a társadalmi szervezete viszonyát. (LOTZ 1963)

Harmatta János szerint a **mańće* az ősmagyarokat jelöli, s a *magyer* népnév, amely megelőzte a (hét törzs) törzsnév létrejöttét és korábbi, mint a török etnikai elemek csatlakozása. 970 után a Volga melletti ugorokra csapást mértek a nyugati türkök, az ugorok északra mentek az ősmagyarokhoz, létrejött a Hetümogyer törzsszövetség. (HARMATTA 1997)

Gulya János a *magyar* nevet 'beszélő' jelentésűnek tartja. (GULYA 1997)

Veress Péter szerint a *magy* ugorkori "mond, beszél" jelentésű, magyar beszélő emberre kell gondolnunk.

Farkasinszky Tibor úgy látja, hogy a *magyar* összetett szó, olyan *mad* + *dar* összetételből áll, ahol az előtag a *mad* 'nagy', 'ősi anyaistennő' jelentésű és a sumer *mad, mat* 'szülőanya, földanya, vér szerinti ős' szóval tartozik össze. Idekapcsolja a *med* 'az égen járó Nap, anya', *mug* 'vulva, anyaméh, nőiség, anyaság, magasztos' szavakat és hivatkozik a sumer *ama, eme, um, umu* 'anya' szavakra is. (FARKASINSZKY 2004)

3.2. A baskír-magyar azonosság kérdésével foglalkoznak néhányan. Ez azért is fontos, mert a keleti *madiarok* emlékezete szerint közülük egy rész nyugatra, az Urál másik oldalára ment, ahol ma baskírok laknak.

Pauler Gyula szerint a *magyar* és *baskír* összetartozik. (PAULER 1900)

Czeglédy Károly úgy látja, hogy a *baskír-magyarság* egy eltörökösödött nép. (CZEGLÉDY 1968)

Vargyas Lajos azt állapította meg, hogy a *magyarság* a korábbi Baskíria területén élt, ahol baskírok még nem voltak akkor. A mai baskírok zenéje teljesen más, fejletlenebb. A *Baskíria* későbbi elnevezés. (VARGYAS 1984)

Mándoki Kongur István véleménye szerint *majarok, madjarok, madijarok* a baskírokba beolvadtak. A régi orosz okmányokban *Mocsar, mozsar, mozsarjan* szerepelnek. Magyar eredetű

Azaz pontosítja a név keletkezésének hely- és időkoordinátáit.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

nemzetek, törzsek Baskíriában talán lehettek. (MÁNDOKY 1976)

3.3. A népnév és a törzsnév összetartozásával foglalkoznak (ld. az etimológiánál).

Tisztázni kell külön a népnév, a személynév és a törzsnév etimológiáját, egymáshoz való viszonyukról csak ezután szólhatunk hitelesen. Ennek az alapja pedig őseink gondolkodásának, hitvilágának s a természethez való viszonyának a megismerése. Ebben segítettek a földrajzi névi kutatások.

3.4. A névadási szokásokra utalnak

Vászolyi Erik szerint a lakóterület neve vált a nép nevévé. (VÁSZOLYI 1967)

Hajdú Péter pedig úgy véli, hogy a folyónév vált az ott lakók nevévé. (HAJDÚ 1953, 1962)

3.5. Egyéb és a témát érintő több kérdésre kitérnek

E.A. Chalikova következtetése szerint a Bolsije Tigani temető az ősmagyarok hagyatéka. (E.A. CHALIKOVA 1976)

Németh Gyula úgy ítéli meg, hogy i.e. 1500 – i.sz. 450 között Baskíria területén magyarok éltek. Felhívja a figyelmet a folyónevek, népnevek közti összefüggésre. Ennek magyarázatára azonban nem tér ki. Úgy látja, az ősmagyar államszervezete olyan, mint a hun korszak török államainak szervezete. A magyar nevet az uráli korból (i.e. 4-6 ezer) eredezteti. Szerinte a Hét magyar Magna Hungáriában alakult ki adminisztrációs alapon, s a törzsnevek ritkán fordulnak elő személynévként. (NÉMETH 1966, 1991)

László Gyula szerint a *törzs* a nagycsaládokból alakult nemzetségek érdekszövetsége. (LÁSZLÓ 1944, 1981)

Kristó Gyula hivatkozik Györffyre, amikor a nemzetségek közös jellemzőit a következőképpen határozta meg: közös ős, közös nemzetségnév, öröklött családi birtok nemzetségi jogon, nemzetségi monostor: temetők, jellegzetes személynevek ismétlése, amelyek egyben családi ismérvek is. (KRISTÓ 1975)

Matolcsi János: Népmozgás és az időjárás kapcsolatára hívja fel a figyelmet. (MATOLCSI 1985)

4. A kutatói vélemények kritikája

A fenti megállapítások egy része figyelemre méltó a földrajzi névi kutatásaim szempontjából, a másik része pedig közvetlenül érinti a sezsere kutatásokat is.[23]

A földrajzi nevek összehasonlító nyelvészeti vizsgálatainak a fényében a TESz adatai közül a *m.ğ.γrīya*, *m.h.f.rīya* személynevek magyarázat nélkül maradtak. Az első név *m.ğ.γ + -rī + - ya* elemekre bontható, ahol a szótőben lévő *–ğ-* hangértéke *–j-* féle hang lehet és *–d-* fejleménye (vö.: *-t- > -d- > -δ- > -j-*). A *m.h.f. + -rī + -ya* név szótöve (*m.h.f.)* az előzővel ellentétben, a szó

[23] CZEGLÉDI Keleti magyar sezserék nyelvi tanulságai.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

belsejében zöngétlen mássalhangzókat tartalmaz, ahol a fejlemények közül a *–h-* egy *–t-* > *ʊ-* > *-h-*[24], a *–k-* > *-x-* > *-φ-* > *-f-* pedig az *–f-* keletkezésének útvonala. (vö.: CZEGLÉDI 2006. CD, 2007)

A *magyar* népnév nem állhat egy *magy* szótőből és *er* 'férfi' utótagból. A *magyar* név a földrajzi névi kutatásaim eredményeképpen képzett szó s a *magya-:* szótő + *-r:* 'valamivel való ellátottság, valamihez való tartozás, valami mellett lévő' jelentésű olyan grammatikai lexémából áll, amely eredetileg csak önálló szóként volt használatos, a továbbiakban pedig mint toldalék és önálló szó egyaránt előfordul számos nyelvben (vö.: mongol, mandzsu nyelvek, magyar).

Úgy látom, módszertanilag is hibát követ el a TESz, mert a „valószínűleg ősi örökség az ugor korból" nem igazolt megállapítása mellett helytelen kizárni további magyarázatokat. A TESz véleményével ellentétben a vogul *mānśi* név, mint a vogulok önelnevezése *mān* + *-śi* elemekre bontható, ahol a *mān* összetartozik a *magyar* név *magya-* tövével, a *–śi* pedig a magyar *–r* végső elemével. A *manysi* megnevezés etimológiailag rokon a magyarok *mača* és *magas* nevével. A *–śi* (alakváltozatai a *ča, -š*) mint grammatikai lexéma valamikor szintén önálló szó volt, párhuzama ismert a csuvasban, vö.: csuv. *śum* dial. *śăm* 1. 'hely, ami valami mellett található' 2. használatos –hoz/-hez/-höz, -nál/-nél, mellett jelentésben. Vö.: türk *jan,* ujg., tat. *žan,* kazah, k.kalp. *čan* 'oldal'… (JEGOROV 1966) Hozzátesszük, az or. *syn* 'fiú, fia valakinek', ang. *son* 'ua.', stb. etimológiai rokonságban van velük. Ami a *magyar* és a *manysi* szótövét illeti, valóban van 'fő' és 'nagy' jelentése is. Ez onnan van, hogy a forrást, a főt, az őst, a magot, az anyát mint elsőt nagynak is tekintették. Ennek a jelentésnek a szótővel való összekapcsolásában igazat adhatunk Berta Árpádnak és Farkasinszky Tibornak s az előtagot ősnek, anyának, ősanyának is felfoghatjuk. Ami a névnek a második elemét illeti, egyformán helytelen a *yer* 'föld' (ld. Bertánál) és a *dar* elem (ld. Farkasinszkynél) feltételezése.

Az *– ś* előzménye *–t' (< -t)* volt ugyanúgy, mint a *č*-nek az előzménye, amelyet őriz a *mānt'* (*mān + -t'*) név, illetve megtaláljuk a *–t* zöngés változatát a komiban ma is ismert szóban, vö.: ko. *din:* 'tő', 'hely, amely valami mellett van', '–hoz/-hez/-höz, -nál/-nél', mellett jelentésben használatos, vö.: udm. *diη* 'ua.', mar. *tüη* 'alap, tő', mdM. *tej-* '-nál/-nél, -tól/-től', finn *tyvi* 'tő', magy. *tö ~ töve-* 'tő, alap, gyökér'….vö.: mong. *tüηke* 'alsó rész, fa töve'…(V.I.Lytkin-E.S.Guljajev 1999) A magyar *tő, töve, tőke, tönk, tönkő* változatoknak rokona. Az *r-* kezdetű formáját pedig őrzi a magy. *rönk, rög, rak, rag* stb.

Az osztják *māś (mā + -ś)* a vogul *mānśi* –hoz képest már denazalizálódott változat. A TESz alapvetően téved, amikor a vogul és osztják adatokat nem magával a *magyar* szóval kapcsolja össze, hanem annak egy *magy* részével, a szó maradékát (*-ar*) pedig a törökben ismert *–er* 'férfi' szóval azonosítja.

A *Mogyer* vegyes hangrendű forma azért alakulhatott ki, mert a *magyar* szó korábbi *mVtkVr < *mVtVkVr[25] fejleménye, amely olyan változások során keletkezett, ahol a *–tk-* egymás mellé kerülésével a mássalhangzó kapcsolat *–k-* eleme réshangúsodott és zöngésedett (*-tk-* > *-dγ-*). Ez a spirans (*-γ-*) pedig további réshangúsodási folyamaton keresztül, majd vokalizálódáson át az egyik irányban (*-γ-* > *-w-* > -V- (*-i-*)) magánhangzóvá változott, miközben a megelőző *–d-* > *-d'-* -vé palatalizálódott. Egy ilyen folyamatnak az eredménye az arab írásos sezsere *Madiar/Madier* alakja. A *-γ* – spiráns másik irányú változásban (*-γ* - >) *–j*-vé alakult, miközben az előző mássalhangzót a *–d*-t ez is palatalizálta (*–d-* > *-d'-*). A *–j*-t tartalmazó forma a *Madjar* semmiképp sem bontható *Mad* + *jar* elemekre, hanem csak *Madja-* + *-r* összetevőkre. A vegyes hangrendű forma a *Magyer* magyarázata nem *Magy* + *er* összetételben található, hanem az eredetibb *–dγ-* mássalhangzó kapcsolat változási folyamatában fellépő palatalizálódás hatásának más, a cirill betűs lejegyzéssel kapcsolatos oka is lehet. Cirill írással ugyanis egy *Magyer* idegen (nem szláv) forma lehetne elvileg

[24] Vö.: baskír *h*.

[25] A szótő **matka, mataka* lehetett, amelyhez *–r* képző járult..

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

*Мадяр is, azonban a sírfeliratok *Мадияр*, *Мадьяр* (ld. BENKŐ Mihálynál) alakjai arra figyelmeztetnek, hogy az átadó alakban a *–d'*- mássalhangzót *–i*- magánhangzó követte, amelyet a cirill *–и*- ill. *–ь*- jelez, majd következett az *-e*- s ez utóbbinak felel meg a cirill *–я*-. Tehát **Mad'ier* lehetett az átadó alak. Innen a *Magyer* forma, amely hangrendi kiegyenlítődéssel lett egyik irányban a magyarban *Magyar*, a másik irányban *Megyer*. A cirill betűs mély hangrendű változatnak *Мадияр*, *Мадьяр* nincs a magyar mély hangrendű alakhoz köze. A vogul és osztják adatok *–ā*-hosszú magánhangzója igazolható a földrajzi nevekkel (CZEGLÉDI 2006 CD, 2007). A lényeg, hogy az eredeti *–k*- fejleménye (egyik esetben a *-j*-, másik esetben az *i/u* < *ь*) palatalizálta az előtte álló *–d*-t s ez a jelenség különböző módon tükröződik a cirill betűs lejegyzésekben.

A magyar *férj* és az *ember* egymásnak alakváltozatai, közös gyökerű szavak. A **dzs* és *gy* viszonyát nem lehet *dzs* > *gy* fejlődéssel magyarázni. A *Megyer* palatális változat törzsnévként, mint tulajdonnév sohase létezett, mert a görög forrás szerint is személynévhez tartozó törzsről van szó. Ettől még lehetett vezér törzs a *Megyer* nevű személyhez tartozó törzs.

Az *–i* végű középkori adatokban szó sem lehet többes számú latinosított formáról vagy melléknév képző származékról, amely a *férj* szó vége és a *némber* egyes régi adataiban is megtalálható. Ennek az a magyarázata, hogy az *–r* a szó végén a toldalék kezdő mássalhangzója, a *férj* (*fé*- + *-rj*) esetében a rákövetkező egyik mássalhangzó is megvan továbbfejlődött formában, a középkori *–i* is az *–r*-t követő hangok egyikének a fejleménye. Az *r*-es változatok gyakoriak pl. a mongolban és a mandzsuban. A magyarban önálló szóként idetartozik a *rönk*.

A *mag* főnév párhuzama a *Magor* (*Mago*- + *-r*) név első elemével egyértelmű. A *magyar* népnévnek egy egész eurázsiai nyelvi rendszerben vannak nyomai úgy is, mint a teljes névvel párhuzamos alakváltozatok, valamint úgy is, mint csak a szótővel és csak a grammatikai lexémával összefüggő alakok. Minthogy a szónak és az alkotó elemeinek kiterjedt nyelvi kapcsolatai vannak, ezért azok vizsgálata nemcsak a török, hanem további nyelvek bevonásával is helyénvaló, sőt elengedhetetlen.

A jelentés szempontjából lényeges, hogy a fenti nevek magyarokra vonatkoznak és ugyanannak a – pontosabban ugyanazon fajú, származású – népnek a különböző elnevezései, másképpen azonos ill. különböző időben különböző nyelvi jellemzőket tartalmazó megnevezései.

Alaktani szempontból maga a népnév önállóan fordul elő (vö.: *magyar, hun, baskír, avar, macsa*[26]*, madzsar*) és toldalékoltan relatív szótőként[27](vö.: *basdzir* + *-d, basgir* + *-d. madzsara* + *-t, badzsigi* + *-t, basyir* + *-d,* valamint *türkö* + *-k*).

A hangtani oldalát nézve a *–t, -d* genetikailag közös gyökerű elemek. A szótövek pedig mind hangtanilag, mind alaktanilag, mind jelentéstanilag összetartoznak, azonos gondolkodásmód mellett keletkeztek, a különböző hangalakjuk más-más nyelvi fejlődés eredménye. Közülük a *madzsar* és a *madzsara* szerkezeti felépítése *madzsa* + *-r* ill. *madzsa* + *-ra*. Az *–r* és a *–ra* ugyanaz a grammatikai lexéma. A szótő a sezserék *Madiar* nevének *Madia* részével tartozik össze. A *madzsa* és a *Madia* közös tőre vezethetők vissza: **mataka, *matka, *madaga, *madga* formákra, amelyeknek a még eredetibb alakjában a szókezdő *m*- helyett *d*- ill. *t*- lehetett. Ez a *t*- van meg a *türk* népnévben és a szezsere *Türik* személynevében is. (CZEGLÉDI 2006 CD, 2007). A szóbelseji *–dzs*- ill. *–di* olykor *–dj*- a korábbi *–t*- és a *–k*- ill. a *–d*- és a *–g*- (zöngésedés esetén) egymás mellé kerülésével különböző irányban változtak a használat során az ejtésben. Az említett forrásokban *–dzs*-, a sezserékben *–di*- ill. *–dj*- van. A *–d*- a zöngétlen *–t*- fejleménye, az *–i*- és a *–j*- pedig a *–k*-fejleménye. Az *–i*- és a *–j*- palatalizálta az előtte álló *–d*- mássalhangzót *–d'*-vé. A következő magánhangzó *–e*- pedig a cirill betűs lejegyzésben szabályosan lesz *–a*- vagy *–ja*-. Meg kell jegyeznem, hogy a cirill betűs lejegyzéstől függetlenül létezik a magas hangú változatok mellett mély hangú. Ezeknek azonban más a magyarázatuk, a kettőt el kell különíteni egymástól.

[26] Előzménye a *Manča* < *Man* + *ča.*

[27] A *magyar* töve a *magya*-.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Nem igazolják a földrajzi névi kutatások sem a *magy* + *er* tagolást. Ebben egyaránt tévedtek a TESz cikkírói, Györffy György és Róna-Tas András. Semmi sem igazolja Róna-Tas András azon feltevését, hogy a *magyer* két népnévből álló összetétel lenne. Ennek a feltevésnek a további feltevései, mely szerint az elképzelt népnév + népnév szerkezetű népnév keletkezési hátterében a *manys*-ok és az *er*-ek népének társulása lenne, messze nem tudományosan megalapozott elképzelés. Eme feltevés-építménynek alapvető hibája, hogy egyetlen eleme sem igazolható sem régészeti, sem nyelvészeti, sem névadás-logikai oldalról. Ráadásul a népek ilyen társulásáról a sezserék hagyományai sem szólnak. Éppen ezért, e feltevések történeti rekonstrukció szempontjából nemcsak még, de a jövőben sem lesznek használhatók. A földrajzi névi kutatások eredményeképpen egymással összetartozó szavak a *magyar*, a *manys* és az *er*.

Farkasinszky Tibor – bár a szó elemekre bontásával nem értek egyet, mert a földrajzi névi kutatások hátterében – *magya* + *-r* a helyes tagolás – a szótő a *magya-*, amelynek valóban a genetikai összetartozói az általa hozott szavak, amelyeket helyesen, igazolható módon sorolt ide.

Nem igazolható Berta Árpád *ban jer* 'fő hely' összetett szóból való magyarázata sem.

Egyetértek Fodor Istvánnal abban, hogy a *mogyer* az ismert adatok közül a legrégebbi lehet. Ez azért fontos, mert jelzi, hogy az első szótag magánhangzója labiális.

Amint látható, nincs egység a kutatók között a *magyar* népnév és a *Magyar, Megyer* személynév etimológiáját illetően, ugyanakkor külön-külön igen tanulságosak a vélemények. A sezserékkel egybehangzó Györffy György azon véleménye, miszerint a törzset a törzsfő nevével nevezték meg. Következésképp a személynév az alapja a nemzetségek és a törzsek megnevezésének is. Ezt támogatja László Gyula gondolata is.

A Hét magyar kérdése azért fontos, mert összefügg a Hold időszámítás hetes alapú rendszerével.

A *baskír-magyar* azonosság kérdésében sincs egységes álláspont. A földrajzi névi kutatásaim és a sezserék hagyomány- és névanyaga egyértelműen igazolja magyar nyelvi kultúrával rendelkező népesség jelenlétét a mai Baskíria területén és környékén.

A törzsnevek kérdése azért is lényeges, mert a kutatók nem helyeznek kellő hangsúlyt arra a Györffy véleményre, amelyet a görög forrás (Konstantin) is egyértelműen igazol, hogy a személyhez tartozik a törzs, tehát személynévből kell kiindulni.

A sezserék is igazolják, hogy a személynév - ami az elnevezést illeti - alapja a családnak, a nemzetségnek, de a politikai alapon szerveződő törzsnek, sőt a népnek is.

A *Magyar* név alakváltozatai személynévként s a személynévi alapú nemzetségnév, népnév időben és térben kiterjedt előfordulással rendelkeznek. Ezt támasztja alá az is, hogy pl. *madjar* nemzetségnév a kirgizek mondájában szerepel.

A fenti *magyar* népnév magyarázatok mindegyike csak részmagyarázat. Pl. az 'ember' jelentés, a 'mond, beszél' a szócsalád komplex jelentéstartalmának részei, alkotó elemei, de közvetlenül nem azok szolgáltak alapul a *magyar* népnévnek s nincs közük a törzsnévhez. Mindemellett nem hagyhatók figyelmen kívül a régészeti megállapítások, amelyek nemcsak nem mondanak ellent a sezserék hagyományainak, hanem egyenesen támogatják, egyben tájékoztatnak bennünket a népmozgásokról, s arról, hogy azok szoros összefüggésben vannak az időjárással. Ez természetes, hiszen az időjárás kihat a természeti környezetre, ez pedig a megélhetésre.

További tanulságok közé tartozik, hogy a *magyar* népnév etimológiája nem írható meg több nyelv sajátosságainak az ismerete és figyelembe vétele nélkül, minthogy valamennyi kutató véleménye tartalmaz valóságelemet, azokat figyelembe kell venni, nem lehet elhallgatni. Különösen fontosak az említett adatok, azonban a belőlük levont következtetések rendszerint vakvágányra futnak.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A tévedések egyik része onnan ered, hogy a kutatók azt nem látják, hogy a névadásnak is van története, kronológiája. A megállapításuk egyes esetekre vonatkozik, amelyet nem helyeznek bele egy rendszerbe. A hibák másik részének az oka, hogy a kutatók nagy része mindenáron nyelvcsaládokban[28] gondolkodik, amely mint munkamódszer is tévúthoz vezet. Ebből pedig egyenesen következik a harmadik, mégpedig az, hogy a nyelvi kapcsolatokat nem látják egy egységes nyelvi rendszerben, következésképp helytelen etimológiákat írnak.

5. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén[29]

A fentiekből egyértelműen kiderült, hogy a kutatók nem vizsgálták a *magyar* népnevet és a *Megyer* személynevet, törzsnevet, a névadási szokásokat, a hetes számrendszert stb., egy összefüggő nyelvi kultúra részeként adott földrajzi terület neveivel összefüggésben.

Abból a földrajzi névi anyagból hozok példákat, amelyeknek a kutatási eredményei kínálták a *magyar* népnév magyarázatunkat és a vele kapcsolatos személynév etimológiáját. Módszertanilag fontos, hogy a *Magyar, Megyer* személynév és a *magyar* népnév szócsaládjába tartozó földrajzi neveket[30] kell keresnünk, mert előre sohasem dönthető el, hogy az adott földrajzi névnek mely szó szolgált alapul. Pl.:

Mad'jar h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: udm. *Mad'jar* or. *Mad'jarovo* Selt., falu neve.
< udm. *Mad'jar* < *Mad'ja*
+ *-r.*
or. *Mad'jarovo* ⟵ nem or. *Mad'jar*
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *-o:* semleges nemű főnévre (or. *selo*) utaló formáns

Majar varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majar varě* A.
< csuv. *Majar* < *Maja*
+ *-r:* képző
+ *varě* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ csuv. *– ě:* birtokos személyjel

Majra kassi h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majra kassi* K?
< csuv. *Majra* ⟵ 1. vö.: csuv. *măjra, măjraka* 'szarv',
2. csuv. *majra* 'orosz asszony'
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *–i*: birtokos személyjel.

Majra lappi d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majra lappi* M-P.
< csuv. *Majra* ⟵ 1. vö.: csuv. *măjra, măjraka* 'szarv'
2. csuv. *majra* 'orosz asszony'
+ *lappi* ⟵ csuv. *lapă* 'völgy'
+ *–i:* birtokos személyjel

Majra śaran d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Majra śaran* M-P.
< csuv. *Majra* ⟵ 1. vö.: csuv. *măjra, măjraka* 'szarv',
2. csuv. *majra* 'orosz asszony'

[28] A lényeg, hogy nem természetes alakulat, hanem a tudósok kreálták.
[29] A földrajzi nevekben mind az első elemre, mind a második elemre bőséges példa található, részben hely hiányában azonban ezeket most nem tudom bemutatni, részben nem szükséges a cél, a feladatunk érdekében.
[30] E nevek egy egész rendszert alkotnak, közülük azonban csak egy-két példát említek meg.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *śaran* ⟵ *śaran* ’rét’

Taka măjri d. Ašm.XIII.153.: csuv. *Taka măjri / Taka măjri*, mezei hely neve, ahol az or. Upner folyó az or. Malyj Civil' -be ömlik, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Taka*
+ *măjri* ⟵ csuv. *măjra* vö.: csuv. . *măjraka* ‘szarv[31]
+ *–i*: birtokos személyjel

Mängeräü t. TB.110.: bask. *Mängeräü* or. *Manger'au* Kug., tó.
< bask. *Mängeräü* < *Mänge*
+ *-räü:* képző
or. *Manger'au* ⟵ bask. *Mängeräü*

Mängeräü tauy d. TB.110.: bask. *Mängeräü tauy* or. *Manger'au* Kug., hegy neve.
< bask. *Mängeräü* < *Mänge*
+ *-räü*: képző
+ *tauy* ⟵ bask. *tau* ’hegy’
+ *-y:* birtokos személyjel
or. *Manger'au* ⟵ bask. *Mängeräü*[32]

Makkaru h. Ašm.VIII.174.: csuv. *Makkaru,* város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Makkaru* < *Makka*
+ *-ru*: képző

Makar śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Makar śyrmi* A., M.
< csuv. *Makar* < *Maka*
+ *-r:* képző
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* ’árok, patak, szakadék’
+ *–i:* birtokos személyjel

Makarkki varě d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Makarkki varě* M.
< csuv. *Makarkki* < *Maka*
+ *-rkki:* képző
+ *varě* ⟵ csuv. *var* ’árok, patak’
+ *– ě*: birtokos személyjel

Bol'šaja Makarixa f. TSK.67.: or. *Bol'šaja Makarixa* az or. Usa jobboldali mellékfolyója, az or. *Makarixaty* tóból folyik ki, hossza 142 km.
< or. *Bol'šaja* ⟵ or. *bol'šaja* ’nagy’
+ *Makarixa* ⟵ nem or. *Makarixa*

---

[31] Rokon vele a magyar *szarv* ’vízmeder, völgy, árok elágazó része, valaminek szarvszerűen felálló vagy elágazó része’ stb. (TESz)

[32] Nem lehet eredeti baskír szó. Vele rokon a ***Vangyrju*** f. TSK.14.: ko. *Vangyrju* or. *Vangyr* < ***Vangerja*** az or. Kosju baloldali mellékfolyója, hossza 112 km. < ko. *Vangyrju* < *Vangyr* ⟵ mansi *vangyr*, hanti *vankyr* ’tekervényes, kanyargós, ferde’ + *ju* ⟵ ko. *ju* ’folyó’ , *Vangerja* < *Vanger* + *ja* ⟵ mansi *ja* ’folyó’. A magyarok *venger* neve a folyónévvel és a neki alapul szolgált hanti és mansi *vangyr* valamint hanti *vankyr* közszókkal közös gyökerű. Idetartozik a magyar *vakar* ’valaminek a felületét kaparja’, de a magyar *vargabetű* ’görbe’ előtagja (*varga*) is. A tulajdonnevek közül rokon az előtagja a következő neveknek, pl.: ***Waterloo*** ’helység Belgiumban’, tulajdonképpeni jelentése valószínűleg ’nedves lejtő, vizenyős rét’ (KISS 1980) < *Water* ⟵ vö.: ang. *Water(< *watker) + loo.* Az előtag összetartozik az ang. *water* ’víz’ szóval.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Makarixaty t. TSK.67.: or. *Makarixaty,* tó., or. *Makarixa.*
< or. *Makarixaty* ⟵ ko. *Makarixaty* < *Makarixa* < *Maka*
+ *-rixa:* képző
+ *ty* ⟵ ko. *ty* 'tó'

L'ok Makarixaju f. TSK.67.: ko. *L'ok Makarixaju* or. *L'ok Makarixa*, az or. Usa jobboldali mellékfolyója, hossza 27 km.
< ko. *L'ok* ⟵ ko. *l'ok* 'rossz, sovány, bal'
+ *Makarixaju* < *Makarixa*: folyó neve < *Maka*
+ *-rixa:* képző
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó'

Munčar h. Ašm.VIII.269.: csuv. *Munčar* or. *Bol'šaja Jerykla* MJal., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Munčar* < 1. *Munča*
+ *-r*
2. *Mun*
+ *čar*
or. *Bol'šaja* ⟵ or. *bol'šaja* 'nagy'
+ *Jerykla* ⟵ nem or. *Jerykla*

Munčar h. Ašm.VIII.: csuv. *Munčar* or. ***Možarka*** Ka., orosz település neve, NAP:-, Ar.:-. Ld.: csuv. *Mučar.*
< csuv. *Munčar* < 1. *Munča*
+ *-r*
2. *Mun*
+ *čar*
or. *Možarka* ⟵ nem orosz *Mošarka*,

Ul'ankă Mošar h. Ašm.III.229.: csuv. *Ul'ankă Mošar* or. ***Možary,*** falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Ul'ankă*
+ *Mošar,*
or. *Možary* ⟵ nem orosz *Mošary.*

Mišär jylgahy f. TB.107.: bask. *Mišär jylgahy* Burz., az or. Suvan'ak baloldali mellékfolyója. < bask. *Mišär* < 1. *Mišä*
+ *-r*
+ *jylgahy* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'
+ *–hy:* birtokos személyjel.

Az átadó nyelvben a magánhangzóközi *–š-* félzöngés ejtésű, amit az orosz *–ž-* zöngésnek vett át.

Mosaravüd f. GMA: mari *Mosaravüd* / ***Mosarinka*** or. ***Masarinka*** M-T., az or. Uržumka jobboldali mellékfolyója.
< mari *Mosaravüd* < *Mosara* < 1. *Mosa*
+ *-ra*
2. *Mo*
+ *sara*
+ *vüd* ⟵ mari *vüd* 'víz'
Mosarinka < 1. *Mosa*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *-rinka,*
2. Mo
+ *sarinka*
or. *Masarinka* ⟵ mari *Mosarinka.*

Puškărt varĕ f. Ašm.X.68.: csuv. *Puškărt varĕ* Bugur., patak, szakadék neve a Boriskino-Igar' falu mellett.
< csuv. *Puškărt* < *Puškyrt* < *Puškyr* < 1. *Pušky*
+ *-r*
2. *Puš*
+ *kyr*
+ *-t*
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel.

Puškărt pussi d. Ašm.X.68.: csuv. *Puškărt pussi,* mező neve.
< csuv. *Puškărt* < *Puškyrt* < *Puškyr*
+ *-t*
+ *pussi* ⟵ csuv. *pusă* 'mező'
+ *–i:* birtokos személyjel.

Poškărt śĕrĕ d. Ašm.X.68.: csuv. *Poškărt śĕrĕ* Kozlov., mező részének a neve.
< csuv. *Poškărt* < *Poškyrt* < *Poškyr*
+ *-t*
+ *śĕrĕ* ⟵ csuv. *śĕr* 'föld, ország, hely'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel.

Poškărt h. Ašm.X.68.: csuv. *Poškărt* Tatarkas., az or. Maloje-Karačkino település neve.
< csuv. *Poškărt* < *Poškyrt* < *Poškyr*
+ *-t*.

Baškort *küle* t. TB.32.: bask. *Baškort küle* or. *Baškirskoje* Miš., tó.
< bask. *Baškort*[33] < *Baškor*
+ *-t*
+ *küle* ⟵ bask. *kül 'tó'*
+ *-e:* birtokos személyjel,
or. *Baškirskoje* < *Baškir*[34] ⟵ nem orosz *Baškyrt*
+ or. *–sk-:* vonatkozó melléknév képző
+ *-oje*.

Makaśi jalĕ h. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Makaśi jalĕ* or. *Magazejnaja* ← *Magazejevo* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Makaśi* < *Maka*
+ *-śi*
+ *jalĕ* ⟵ csuv. *jal* 'falu'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel,
or. *Magazejnaja* ⟵ nem orosz *Makaśej* < *Maka*
+ *-śej*

[33] Az alakváltozatok jelzik, hogy az első szótag magánhangzója labiális *å*.
[34] Az oroszban azért van *–i-,* mert *k* után nem tud mély hangú *y*-t ejteni.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ or. – *naja*

A fenti földrajzi nevekben a földrajzi névi elemek vizsgálata igen tanulságos. A *madjar, majar, majra, măjra* végső eredetüket tekintve összetartoznak. A *Madjar* helynévnek elvileg személynév vagy népnév egyaránt szolgálhatott alapul. A *majar, majra, măjra, măjraka* ennek fejleménye a *–dj-* mássalhangzó kapcsolatot és *–j*-t tekintve. A második elemek *–r, -ra, -raka* ugyanannak a képzőnek az alakváltozatai.

A bask. *Mängeräü,* csuv. *Makkaru, Makar, Makarkki***,** ko. *Makarixa* változatok közül a *Makkaru* csak akkor tartozik ide, ha a *–kk-* a zöngétlen *–k-* lejegyzése írásban. Ez esetben *Makka + -ru* elemekre bontható a név. Ha nem erről van szó, akkor nem képzett, hanem összetett szóval van dolgunk: *Mak + karu*. Akár *Makka,* akár *Mak* a szótő, etimológiailag ugyanarról van szó s rokonuk a további nevek *Mänge, Maka* töve. A képzők (*–r, -ru, -rkki, -rixa, -räü*) is alakváltozatai egymásnak. Ezeknek a képzőknek a genetikai rokonságába tartozik az oroszban ma önálló szóként használt *ruka* 'kéz', *reka* 'folyó' és a *rog* 'szarv' jelentésű szó is. Közös bennük az 'oldalhajtás, elágazás' jelentés s mint ilyen, valamihez tartozó.

A csuv. *Munčar, Mošar,* bask. *Mišär,* mari *Mosara, Mosarinka,* or. *Možary*, *Možarka, Masarinka* alakok jelen ismereteink szerint kétféleképpen függhetnek össze egymással. Vagy a *Munča + -r, Moša + -r, Mišä + -r, Mosa + -ra, Mosa + -rinka, Moža + -ry*, *Moža + -rka, Masa + -rinka* elemekre bontás alapján s ez esetben rokonok a fenti nevekkel; vagy pedig a *Mun + čar, Mo + šar, Mi + šär, Mo + sara, Mo + sarinka, Mo + žary*, *Mo + žarka, Ma + sarinka* elemekre bontás a helyes s akkor ezek a nevek csak egymással tartoznak össze. Ez esetben nem képzett, hanem olyan összetett szavakról van szó, amelyeknek az utótagja tartalmazza azt a képzőt (vö.: *-r, -ra, -rinka, -ry, -rka*), amely a fenti nevek idézett képzőivel rokon. Az or. *Možary*, *Možarka* formákkal szemben olyan *–š*-t tartalmazó nevek voltak az átadó nyelvben, amelyeknek az ejtésekor az *-š-* fél zöngés volt, az orosz pedig az átvételkor ezt zöngéssel (*-ž-*) helyettesítette. Az előtag a *Munčar* kivételével denazalizálódott.

A csuv. *Puškărt, Poškărt,* bask. *Baškort,* or. *Baškir* változatok azért is érdekesek, mert alakilag összefüggnek a *baskír* népnévvel. A relatív szótő a *Puškăr, Poškăr, Baškor* és a grammatikai lexéma, a toldalék a *–t.* A relatív szótövek elvileg kétféleképpen bonthatók elemeire: a *Puškă + -r, Poškă + -r, Baško + -r*; illetőleg *Puš + kăr, Poš + kăr, Baš + kor.* Az első esetben képzett, a második esetben pedig összetett szóval lenne dolgunk. A kérdés eldöntéséhez további, helyi adatokra van szükség. Ha az első az igaz, akkor a *magyar* névnek az alakváltozata. Meg kell jegyezni, hogy az orosz *Baškír* forma átvétel, az átadó alak *Baškyr* lehetett, vagy a csuv. *Poškărt* előzményében (*Poškyrt)* meglévő *Poškyr* relatív tő. A fenti névváltozatok érdekessége, hogy patak, szakadék, mező, település, tó nevében egyaránt előfordulnak.

A csuv. *Makaśi,* or. *Magazej* egymásnak olyan megfelelői, ahol az orosz egy nem orosz *Makaśej* átvétele s az átadó nyelvben fél zöngésen ejtett *–k-* és *–ś-* hangokat az orosz zöngéssel helyettesítette. A *–śi* és a – *śej* képzőváltozatok összetartoznak a *manśi* népnév *–śi* képzőjével. A névnek nem szolgálhatott alapul az or. *magazin* 'bolt' szó.

A *magyar* névvel valamilyen mértékben kapcsolatban lévő fenti nevek, névrészek akár mint népnév, akár mint személynév, vagy a szócsaládba tartozó más szó földrajzi névi előfordulása igazolja a létüket a Volga-Urál vidéken, ugyanakkor azt is látni kell, hogy a földrajzi névnek mikor szolgálhatott alapul népnév, mikor személynév és mikor valamilyen más szó. Figyelemmel kell lenni arra, hogy az utóbbiak bár a szó nagy családjába tartozhatnak, de nem szolgálhattak alapul *a magyar* népnévnek. Ugyanakkor mind a népnév, mind a személynév, mind a földrajzi nevek egyazon logika, egyazon gondolkodás, azaz közös hagyományok, névadási szokások alapján jöttek létre.

A *magyar* népnévnek a névadási rendszerben elfoglalt helyének a felismerését segíti, hogy a források alapján a *magyar* név önelnevezés, azaz a nép saját magát magyarnak hívja. Ez összefügg egyrészt azzal is, hogy a *magyar* népnév személynévi eredetű, másrészt azzal, hogy magát monyhoz

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

tartozónak, közvetlen magból lett, édes, első teremtménynek tartja.

A *magyar* névvel ugyanazon szócsaládba tartozó földrajzi közszói alakváltozatok nagy számának az a magyarázata, hogy egyazon ősi logika, gondolkodásmód alapján születtek. A szóteremtés, a szóalkotás mintáját pedig a természetből vették. A különböző alakváltozatoknak az oka pedig az, hogy más-más nyelvi jellemzőket viselnek magukon.

6. Földrajzi nevek a Kárpát medencében

Magyar hn. Borsod, Pozsony megye (KÁZMÉR 1993)
Magyarka hn. Nagykunság. (KÁZMÉR 1993)

7. Magyar személynevek

Magyar, Magyari Magyarkai, Magyaró stb. (ld. KÁZMÉR 1993)
Megyeri csn. ⟵ *Megyer* hn. Békés, Bihar, Győr, Komárom, Nógrád, Nyitra, Pest, Somogy, Szabolcs, Zala megyében + -*i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Magor, Mogor csn. (KÁZMÉR 1993)
Mágori csn. ⟵ *Mágor* hn. Békés megyében. (KÁZMÉR 1993)
Magurai csn. ⟵ *Magura* hn. (Kővár vidéke ezen kívül még számos megyében) + -*i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)

A magyar földrajzi és személynevek esetében is fontos, hogy helyesen állapítsuk meg a névnek alapul szolgált szót. Ettől függetlenül a fenti magyar nevek a *magyar* népnév nagy szócsaládjába tartoznak vagy mint népnév, vagy mint személynév, vagy akár térszínforma neve, pl. domb, kiemelkedő hely. A magyar alakváltozatok illetve a névváltozatok (*Magyar, Magyarka, Magyari Magyarkai, Magyaró, Megyeri, Magor, Mogor, Mágori, Magurai*) világos összefüggésben vannak a Volga-Urál vidéke földrajzi neveivel és a keleti magyar sezserék *magyar* nevével.

8. Összegzés

A *Magyar, Megyer* név szerkezete *Magya-/Megye-* + *-r*, azaz szótő + képző. A név közszói jelentése ’maghoz, monyhoz, őshöz, anyához tartozó’, azaz ’sarj, magzat, ember’. A személynév és népnév kapcsolatában a személynév az elsődleges, amely idővel család, nemzetség, majd népnévvé vált a szaporodást követően a nyelvhasználatban. A földrajzi név, személynév és köznév kapcsolatának a megítélésében az idő és a tér is közrejátszik, ezért itt általános megállapítás nem tehető. A *Megyer* törzsnév mint tulajdonnév nem létezik, személynévről van szó, amelyhez tartozik a törzs.

Tehát a személynév → dinasztianév → népnév jelentésfejlődés tehető fel egyrészt. Másrészt a *Megyer* törzsnév valójában személynév a görög forrás szerint, amelyet igazolnak a kutatásaink és a hagyományok. A *Megyer* a Hét magyar tagja s a *hét* őseink hitvilága és gondolkodása szerint a Hold működésének megfelelően sohasem lehet nyolc, se tíz, csakis hét. A hetes egység mellé természetesen csatlakozhattak más egységek is, így pl. a kabarok, de nem tartoztak bele a hetes rendszerbe.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

9. Rövidítések

A	Alikovszkij rajon
ang.	angol
bask.	baskír
blg.	bolgár
Bugur.	Bugurszkij rajon
Burz.	Burzjánszkij rajon
cig.	cigány
csag.	csagatáj
cser.	cseremisz
Čgs.	Csebokszárszkij gorszovjet
csn.	családnév
csuv.	csuvas
d.	domb
dial.	dialektus
f.	folyó
fr.	francia
h.	hely
hn.	helynév
jen.	jenyiszeji
K.	Kozlovszkij rajon
Ka.	Kanasszkij rajon
kirg.	kirgiz
ko.	komi
Kozlov.	Kozlovszkij rajon
Kug.	Kugarinszkij rajon
lat.	latin
ld.	lásd
M.	Morgauszszkij rajon
magy.	magyar
mar.	mari
mdE.	Erza mordvin
mdM.	Moksa mordvin
Mjal.	Malo-Jalcsikszkij rajon

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

mong.	mongol
M-P.	Marinszko-Poszadszkij rajon
ném.	német
ol.	olasz
or.	orosz
osztj.	osztják
szelk.	szelkup
t.	tó
tat.	tatár
Tatarkas.	Tatarkaszinszkij rajon.
türkm.	türkmén
tvg.	tavgi
udm.	udmurt
üzb.	üzbég
V.	Vurnarszkij rajon
vog.	vogul
votj.	votják
vö.:	vesd össze
zürj.	zürjén

10. Források

ANDREJEV	ANDREJEV, N. A. 1961: *Csuvasszko-russzkij szlovar, Goszudarsztvennoje Izdatelsztvo Inosztrannyh i nacionalnyh szlovarej*. Moszkva.
Ar.	NIKITIN
Ašm.	ASMARIN, N. I. 1928-50: *Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo*. Kazan-Csebokszari.
BAKOS 1986	BAKOS Ferenc 1986: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
BORISOV 1932	BORISOV, T. K. 1932: *Udmurtszko-Russzkij Tolkovyj szlovar.* Izsevszk.
Fa.	FASZMER, M. 1964-1973: *Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka. Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV.* Moszkva.
GMA	Gidronimy Marijszkoj ASzSzR
HADROVICS-GÁLDI 1951	HADROVICS László-GÁLDI László 1951: *Orosz-Magyar szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
JEGOROV 1964	JEGOROV, V. G. 1964: *Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo*. Csebokszari.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

KÁZMÉR 1993 KÁZMÉR Miklós 1993: *Régi magyar családnevek szótára*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
KISS 1980 KISS Lajos 1980: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
KISS 1995 KISS Lajos 1995: *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
KUZNECOVA 2003 KUZNECOVA, M. 2003. *Mari – magyar szótár.* Savaria University Press, Szombathely.
LELKES 1998 LELKES György 1998: *Magyar Helységnév-azonosító Szótár.* Talma Könyvkiadó, Baja.
LYTKIN-GULJAJEV 1999 V. I. LYTKIN-J. Sz. GULJAJEV 1999: *Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka*. *Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo*. Szyktyvkar.
Éksz. JUHÁSZ József et al (szerk) 1985: *Magyar Értelmező Kéziszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
MUNKÁCSI 1990 MUNKÁCSI Bernát 1990: *A votják nyelv szótára*. Uralisztikai Tanszék Kiadványa, Pécs.
NAP *Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR*. *Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo*. Csebokszari, 1974.
NIKITIN NIKITIN, I. D.: *Toponimika (nazvanija urocsis*, *ovragov*, *leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR*. *Naucsnyj arhiv CsNII*, *knizsnoje posztuplenije N. 72*. Kézirat.
Omeljan Pritsak Pritsak, Omeljan 1957: *Tschuwaschische Ortsnamen*. Wiesbaden.
SIS N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: *Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka*. Moszkva.
SW FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: *Syrjänisches wörterbuch I-II*. Budapest.
SZILASI SZILASI, M. 1896: *Vogul szójegyzék*. Budapest.
TB. *Szlovar toponyimov Baskirszkoj ASzSzR*. *Baskirszkoje Knyizsnoje Izdatyelsztvo*, *Baskort ASZSzR-nin toponimdar hüδlege*. Ufa. 1980.
TESz. BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
TSK. A. I. Turkin 1986: *Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR*. *Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo*. Szyktyvkar.
ÚMTsz. B. LŐRINCZY Éva (főszerk.) 1979: *Új magyar tájszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
Vax. VAHRUŠEVA, M. P. 1956: *Udmurtsko-russkij slovar. Izdatyelsztvo „Russzkij jazik”*. Moszkva.

11. Irodalom

BAKAY 1996 BAKAY Kornél *A magyar őstörténet kérdései - régész szemmel* in: Belvedere JGyTF Kiskönyvtára 9. Szeged, 1996
BALASSA 1985 BALASSA Iván *A néprajztudomány és a magyar őstörténet* in: Az őshazától a Kárpátokig szerk. Szombathy Viktor Budapest 1985:76
BARTHA 1988 BARTHA Antal *Földnek és égnek vannak titkai* in: História 1988 6. X. évf.: 32-34
BENKŐ 2003 BENKŐ Mihály *A torgaji madiarok Keleti magyar néptöredék Kazakisztánban* Timp kft Budapest 2003

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

BERTA 1997 BERTA Árpád *Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997

CZEGLÉDY 1968 CZEGLÉDY Károly *Keleten maradt magyar töredékek* in: Magyarság őstörténete 1968:154-278

CZEGLÉDI 2004 CZEGLÉDI Kataln *A székely népnév és a földrajzi nevek* in: Ősi Gyökér Kulturális folyóirat Miskolci Bölcsész Egyesület XXXII. évf. 1. szám Miskolc 2004 február-március.

CZEGLÉDI 2004-6 CZEGLÉDI Katalin *Bevezetés a nyelvészeti őstörténeti tanulmányokba,* Nyelvészeti őstörténeti Füzetek 1-4. Miskolci Bölcsész Egyesület Miskolc (Egyetemi jegyzet) 2004-2006

CZEGLÉDI 2006 CZEGLÉDI Katalin *Földrajzi nevek összehasonlító hangtana* Nyelvészeti őstörténet I. Hunscience Kiadó Esztergom CD.

CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *A szkíta-hun nyelv őstörténete Hangtan* Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007

CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *Szíta-hun nyelv ősmondatai* Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó 2007

CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *Földrajzi nevek mondattana* 2007 In: Nyelvészeti Őstörténeti Füzetek 5. Miskolci Bölcsész Egyesület Miskolc (Egyetemi jegyzet).

CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *Földrajzi nevek alaktana* (Kézirat.)

CZEGLÉDI 2007 CZEGLÉDI Katalin *Földrajzi nevek jelentéstana* (Kézirat)

CZEGLÉDI 2009 CZEGLÉDI Katalin A személynevek, népnevek, törzsnevek és társadalmi címnevek kapcsolatáról 2009 (Megjelenés alatt)

CZEGLÉDI Keleti magyar sezserék.....

V. D. DIMITRIJEV, V. A. PROXOROVA 1984 - V. D. DIMITRIJEV, V. A. PROXOROVA szerk. *Bolgari i Csuvasi* Csebokszari 1984

FARKASINSZKY 2004 FARKASINSZKY Tibor *Magyar őstörténet új alapokon Kr. E. kb. 2000-től* Miskolci Bölcsész Egyesület Miskolc 2004

FODOR 1977 FODOR István *Bolgár-török jövevényszavaink és a régészet* in: Magyar őstörténeti tanulmányok szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András Budapest 1977

FODOR 1980 FODOR István *Verecke híres útján*… Budapest 1980

FODOR 1988 FODOR István *Kazárok és kabarok* in: Magyarrá lett keleti népek szerk. Szombathy Viktor és László Gyula Budapest 1988

GAÁL 1957 GAÁL László *Dentü-mogyer.* Magyar Nyelv LIII. 1957:27-35.

GOMBOCZ 1921 GOMBOCZ Zoltán *A bolgár kérdés és a magyar hun monda* in: Magyar Nyelv XVII 1921

GULYA 1997 GULYA János *A magyarok önelnevezésének eredete* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

GUNDA 1986 GUNDA Béla *A néprajz és a magyar őstörténet* in: A magyarság őstörténete 1986 szerk. Ligeti Lajos

GYÖRFFY 1990 GYÖRFFY György *A magyarság keleti elemei* Budapest 1990

GYÖRFFY 1986 GYÖRFFY György (sajtó alá rendezte) *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról* 3. kiadás Budapest 1986

HAJDÚ – KRISTÓ - RÓNA-TAS 1982 HAJDÚ Péter – KRISTÓ Gyula – RÓNA-TAS András *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásainak forrásaiba* I-V. 1976-1982 Tankönyvkiadó Budapest Kézirat.

HAJDÚ 1953 HAJDÚ Péter *A magyarok kialakulásának előzményei* in: Nyelvtudományi Értekezések 2. Budapest 1953

HAJDÚ 1962 HAJDÚ Péter *Finnugor népek és nyelvek* Budapest 1962

E.A. CHALIKOVA 1976 E.A. CHALIKOVA, *Ősmagyar temető a Káma mentén.* Magna Hungária kérdéséhez. In: Archeologiai Értesítő 103. 1976

HARMATTA 1997 HARMATTA János *A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997

HÓMAN 1938 HÓMAN Bálint *A magyarok eredete és vándorlásai* Budapest 1938

KÁLMÁN 1989 KÁLMÁN Béla *A nevek világa* Debrecen 1989

KESZI 1996 – 2002 KESZI Tamás *A magyar törzsnevekről* in: Keletkutatás 1996 ősz – 2002 tavasz: 5-15

KIRÁLY 1984 KIRÁLY Péter *Levedia-Etelköz a szlavisztikai irodalom tükrében* in: Magyar Nyelv 1984. 4.

KRISTÓ 1975 KRISTÓ Gyula *Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről* in: Századok II. 1975

LÁSZLÓ 1944 LÁSZLÓ Gyula *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1944

LÁSZLÓ 1981 LÁSZLÓ Gyula *Őstörténetünk* Budapest 1981

LIGETI 1943 LIGETI Lajos *Az uráli magyar őshaza* in: A magyarság őstörténete Szerk. Ligeti Lajos Budapest 1943

LIGETI 1964 LIGETI Lajos *A magyar nép mongolkori nevei* (magyar, baskír, király) in: MNy LX. 1964

LIGETI 1986 LIGETI Lajos *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban* Akadémiai Kiadó Budapest 1986

LOTZ 1963 LOTZ János *A magyar szó etimológiájának kérdéséhez* in: NyK. 1963

MÁNDOKY 1976 MÁNDOKY Kongur István *Magyar eredetű törzsek a baskíroknál* in: Tiszatáj 30. 1976

MATOLCSI 1985 MATOLCSI János *Őseink állattartása Levediában* in: Az őshazától a Kárpátokig szerk. Szombathy Viktor Budapest 1985:160-200

MÉSZÁROS 1910 MÉSZÁROS Gyula *Magna Hungária* (A baskír-magyar kérdés) Budapest 1910

MUNKÁCSI 1895 MUNKÁCSI Bernát *Az ugor népnév eredete* in: Ethnographia 6. 1895

NÉMETH 1966 NÉMETH Gyula *Magyar törzsnevek a baskíroknál* in: Nyelvtudományi Közlemények 1966

NÉMETH 1991 NÉMETH Gyula *A honfoglaló magyarság kialakulása* 2. kiadás,

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

közzéteszi Berta Árpád Budapest 1991
NYITRAI 1997 NYITRAI István *A magyarok elnevezései a perzsa forrásokban* in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997
PAULER 1900 PAULER Gyula *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Budapest. 1900
PAULER PAULER Gyula *A baskir-magyar rokonságról*. Budapesti Szemle CIII. 337.56.
PERÉNYI 1975 PERÉNYI József *A keleten maradt magyarok problémája* in: Századok 1975
RÓNA-TAS 1977 RÓNA-TAS András *A magyar-bolgár-török érintkezés jellege* in: Magyar őstörténeti tanulmányok szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András Budapest 1977
RÓNA-TAS 1979 RÓNA-TAS András *A magyarság őstörténete* Kézirat Budapest 1979
RÓNA-TAS 1991 RÓNA-TAS András *A honfoglaláskori magyarság* Akadémiai székfoglaló előadás Budapest 1991
RÓNA-TAS 1996 RÓNA-TAS András *A honfoglaló magyar nép* Balassi Kiadó Budapest 1996
VARGYAS 1984 VARGYAS Lajos *Keleti hagyomány – Nyugati kultúra* Budapest 1984
VÁSÁRY 1977 VÁSÁRY István *A Volga vidéki magyar töredékek a mongol kor után* in: Magyar őstörténeti tanulmányok szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András Budapest 1977
VÁSÁRY 1985 VÁSÁRY István A baskír-magyar kérdés nyelvi vetületben in: NyK. Budapest 1985
VÁSZOLYI 1967 VÁSZOLYI Erik *Zürjének, Perm, Bjarma és egyéb kérdőjelek a középkori zürjén történelem lapjain* NK 69. évf. 1967
ZICHI 1923 ZICHI István *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.* A magyar nyelvtudomány kézikönyve. Szerk. Melich János, Gombocz Zoltán, Németh Gyula Budapest 1923
ZSIRAI 1951 ZSIRAI Miklós *A magyar népnév eredete* in: Nyelvtudományi Közlemények 1951

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3. *Kürt-Gyarmat*

3.1. Kürt

„Minthogy a különféle népeknek különféle névadási törvényei vannak, és ezek a névadási törvények korok szerint változ(hat)nak, rendkívül fontos a geográfiai és kronológiai szempontok figyelembe vétele.” (NÉMETH 1991:47)

1. Bevezetés.

A földrajzi névi kutatásaim késztettek arra, hogy a harmadik törzset, amelynek neve *Kürt-Gyarmat,* bár egymással összefüggésben, mégis két külön dolgozatban írjam meg. Ennek a magyarázata az, hogy két személynévről van szó, minden bizonnyal két személyhez tartozó egyetlen törzsről. Több alapvető felismerés a magyarázata annak, hogy egyrészt megírjam, másrészt másként vélekedjek erről a törzsnévről is. Az egyik, hogy nemcsak a Kárpát-medencében, hanem a Volga-Urál vidéken is számos földrajzi név található, amely a *Kürt* tulajdonnév és a *kürt* közszó családjába sorolható. Továbbá a jelen tudományos álláspont szerint a tulajdonnév, ezen belül is a földrajzi név és a személynév egymással való kapcsolata és ezeknek a közszókhoz való viszonya, valamint a szó hangalaki, szerkezeti felépítése és a közszói jelentések kialakulása az eddigi kutatások alapján nem világos. Jelentős motiváló tényező volt az is, hogy a kutatóink nem egységesen, sőt nem pontosan értelmezik Konstantinosz szövegét. Végül nem elhanyagolható, hogy – a szakirodalomból is kitűnik – a keleti törzsi rendszerben személynévi eredetű nevek és nem törzsnevek mint tulajdonnevek szerepelnek. Minthogy a nevek megvannak a görög forrásban, jelen tanulmányt is ennek az értelmezésével kezdem.

2. A görög forrás és kritikája

Moravcsik fordításában és értelmezésében *„Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse, második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtügyermatué, ötödik a Tarjáné, hatodik Jenehé, hetedik Keri, nyolcadik Keszi.”* (MORAVCSIK 1988:46-47)

A *Kürt* **Konstantinos Porphyrogennetos**: De administrando imperio 40. fejezetében a jelzett nyolc törzs közül a negyedik, a hagyományos hét magyart tekintve a harmadik névben szerepel összetett név előtagjaként. Ha a magyar fordítást összevetjük a görög eredetivel, akkor az idevonatkozó rész - „*negyedik a Kürtügyermatué”* - görög megfelelője „*τετάρτη (του) Κουρτουγερμάτου*”. Szószerinti fordításban *’negyedik a Kürtnek a Gyermatnak a törzse’. Ez - a sorrendet tekintve - olyan szerkezet, ahol a birtok, azaz a törzs mint köznév elől van, a birtokos, azaz a tulajdonnév hátul, vagyis a birtokos a birtokot követi. Ha az összetett névnek (*Κουρτουγερμάτου*) előtagját (*Κουρτου)* vesszük figyelembe, akkor *’törzs *Kurtu*nak a’ azaz magyarul ’*Kurtu*nak a törzse’ jelentésben kell értelmeznünk a *του Κουρτου* szószerkezetet. Ez úgy fogható fel, ’a törzs, amely *Kurtu*hoz tartozik’. Egyértelműen *Kurtu* a tulajdonos, azaz a birtokos, a törzs pedig a tulajdon, azaz a birtok. A *Kurtu* világosan személynév. Figyelemre méltó, hogy a görög birtokos szerkezet ellentétes a magyarral. Hangtani oldalról a görög szövegben a magánhangzó veláris labiális (*u* vagy *o*) és nem nem palatális labiális (*ü*). Szerkezeti felépítését tekintve pedig a végső *–u* nem tővéghangzó, hanem a genitivus eset ragja, ezért nem tartozik a szó tövéhez. A görög szövegben a genitivus ragja az *–ου* a *Κουρτου* névben, amelyet a 10. században **Kurtu*-nak ejthettek. A görög szabályok értelmében ebbe a ragozási sorba tartoznak az *o* tövű hímnemű főnevek is. Tehát elvileg **Korto*, **Kurto* alak lenne nominativusban. Miután azonban az

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

ov betűkapcsolat hangértéke a 10 században már *u* volt, **a vizsgált nevünket nominativusban is **Kurtu*-nak kell ejteni.**

Moravcsik megjegyzése részben hasonló megfigyelésről tanuskodik, ugyanakkor tartalmaz ellentmondást is. Kutatóink egyikre sem fektettek a súlyához méltó hangsúlyt, köztük Moravcsik sem ment túl az észrevételen, vö.: „A görög szöveg azt a benyomást kelti, hogy a közölt nevek, amelyeket genitivusi esetben … jegyzett fel a szerző, személynevek…., noha kétségtelen, hogy azok a honfoglalás korabeli magyar törzsek nevei. A genitivusos szerkezetek használata olyan magyar kifejezésekből magyarázható, mint „Buda vára", Nyék törzse" stb. Ami az egyes törzsnevek etimológiáját illeti, a második és a harmadik törzs neve finnugor, a többi hat törzsé török eredetű." (MORAVCSIK 1988.47)

Igazolható, hogy a közölt nevek birtokos esetben szerepelnek és azok személynevek. Ezzel szemben nem bizonyított az az állítás: „noha kétségtelen, hogy azok a honfoglalás korabeli magyar törzsek nevei." Vajon milyen alapon teszi kétségtelenné ezt az állítást a szerző? Ugyancsak bizonyítékok nélkül maradt az a kijelentése, mely szerint a második és a harmadik törzs neve finnugor, azaz *Nyéké* és *Megyeré,* a többi hat törzsé pedig török eredetű. Ez utóbbihoz tartozna tehát, azaz a török eredetűekhez a *Kürt* is.

Kétségtelen, hogy a küzdelem alapja – mely szerint egy szó, esetünkben egy tulajdonnév származását tekintve mely nyelvcsaládhoz köthető - nem más, mint az a bebetonozott elv, melynek értelmében ha finnugor, akkor az ősi szókészletünkhöz tartozik, ha török, akkor értelemszerűen ennek jövevénynek, azaz a törökből való átvételnek kell lennie. Ehhez képest feladatomnak jelen dolgozatban azt tekintem, hogy megismerjük a tulajdonnévi (*Kurt, Kürt*) és közszói (*kurt, kürt*) forma kialakulásának, kifejlődésének és használatának a sorát hangtani, alaktani és jelentéstani oldalról egyaránt. Ehhez pedig szükséges annak a számbavétele, hogy a tulajdonnév és a közszó mely forrásokban fordul elő – s az írott források közé kell sorolnunk a földrajzi neveketet is -, mit írtak róla a kutatók, mely nyelvekben ismert és használatos, melyek azok a hangtani, alaktani és jelentéstani szálak, amelyek a magyar és a nem magyar nyelvben ismert formákat összekötik. A sort a szakirodalom kritikai elemzésével kell kezdenem.

Az etimológiai szótárak és a kutatóink gyakran különböző módon viszonyulnak az ún. törzsneveket érintő három fő kérdéshez: Konsztantinosznál személy vagy törzs neveként kell-e értelmeznünk? Mi a tulajdonnévi és a közszói jelentése a *Kürt*-nek? Milyen nyelvi eredetű a tulajdonnév és a neki alapul szolgált köznév?

3. Kutatói véleméyek és azok kritikája

Kiss Lajosnak a földrajzi nevek szótárában a *Kürt* tagú földrajzi nevekről olvashatunk az *Erdőkürt* címszónál: A *Kürt* hn. a *Kürt* törzsbeliek településére utal. A m. *Kürt* törzsnév török eredetű lehet (vö.: kaz. *kürt* 'magasan feltornyosult hó', sor *kürt* 'lavina', …bár némelyek a magyar *kürt* fn.-vel próbálják kapcsolatba hozni. …(KISS 1980)

A névmagyarázatot a bizonytalanság hatja át: „utal", „lehet", „próbálják" szavakat használ a szótár írója. Kiss Lajos magyarázata Németh Gyula véleményén alapul.

Kázmér Miklós szótárában is megvan a tulajdonnév mint családnév, amelyet a *kürt* 'marhaszarvból készült fúvós hangszer' szóból származtat. Szerinte a családnév vagy a 'kürtcsináló' jelentésű foglalkozásnévből rövidült, vagy pedig egy kürtös 'trombitás' elnevezése. (KÁZMÉR 1993)

Több alapvető, nem tisztázott körülményre kell felhívnom a figyelmet. Az egyik, a foglalkozásra utaló elem, a foglalkozásnévképző, amely a foglalkozásnevek legfőbb sajátja, hogyan tünhetett volna el a rövidülés érdekében? Nem világos, hogy a *kürtös* 'trombitás' melléknévként vagy főnévként – azaz foglalkozásnévként – értelmezendő-e. A kérdést szorosan érinti a foglalkozásneveink kialakulása, használata, a foglalkozásnévképző eredete, nyelvi kapcsolatai.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A *kürt* főnévről megtudhatjuk a **TESz**-ből, hogy a magyarban vannak alakváltozatai és jelentésárnyalatai: *kürt* 950 –ből való az első adat, előfordul helynévként, személynévként és köznévként. Alakváltozatai *gürd, türk, türt* 'marhaszarvból készült fúvós hangszer', kémény, füstfogó, kályhacső, méhkürt, petevezeték, a fül dobüregét a garattal összekötő járat, serleg, ivókürt, ld. még kürtszó, hallókészülék, kürtőskalács, autóduda, gyári sziréna'. Ismeretlen eredetű. Talán azonos a *tülök* főnévvel….A *kürt* mindenesetre nyelvünknek igen régi eleme. Bár a *Kürt* törzsnév magyarázatára más lehetőségek is vannak, arra nincs semmi kényszerítő ok, hogy a törzsnév és a *kürt* közszó közti esetleges kapcsolatot föltétlenül elhárítsuk. A *kürt* mint törzsi jelvény szerepelhetett a honfoglaló magyarságnál is, hiszen hasonló törzselnevezések számos nyelvből kimutathatók. A *kürt* alakváltozatai közül a *türt* hasonulásos, a *türk* hangátvetéses forma, az utóbbi a *tülök* felé való átmenetet jelzi. Eredeti jelentése a marhaszarvból készült fúvós hangszer volt…. (TESz)

Miután a TESz megállapításai az Akadémia tudományos álláspontját tükrözik, amelyhez egyrészt illenék igazodni az oktatásnak, másrészt mindenkori tájékoztatót nyújt a nagy közönség számára is, ezért a szokottnál részletesebben értelmezem a szócikket. Sokatmondó, hogy a *kürt* a mai alakjában több, mint ezer éves, tulajdonnévként és köznévként egyaránt ismert, továbbá a gazdag alakváltozatok – a TESz szerint összefüggnek - jelentéshalmaza még gazdagabb. Az első gond, hogy a szót ismeretlen eredetűnek tartja. Következésképp, a tulajdonnévi változattal való összevetése akkor is tisztázásra szorul, ha annak alapul szolgálna a köznév, akkor is, ha nem. A "Talán azonos a *tülök* főnévvel" feltevés nem egyértelmű abból a szempontból sem, hogy nem világos, csak jelentésbeli azonosságra vagy annál többre gondol. A *Kürt* - mint törzsnév - magyarázatára más lehetőségeket is elképzelhetőnek tart, ugyanakkor nem hárítja el a tulajdonnév és a köznév kapcsolatát sem. Tehát lehet ez is, az is, egyik sem kizárt. Feltevés maradt a *kürt* mint törzsi jelvény szerepeltetése, legalább más nyelvekben történő előfordulására hivatkozna a szócikk írója. A törzsi jelvény szerepeltetése és a törzselnevezések kimutatása valamint a kettő kapcsolatának ismertetése is várat magára. Nemkülönben nyelvészeti magyarázatra szorul az, hogy a *kürt* és a *türt* viszonyában milyen alapon lenne hasonulásos forma a *türt* s a *kürt*höz képest a *türk* miért lenne hangátvetéses forma. További kérdés, hogyan lehetne a *türk* mint hangátvetéses forma a *tülök* főnév felé átmenet. Végül milyen szempontok alapján kellene a *kürt* eredeti jelentését 'marhaszarvból készült fúvós hangszer'-ként értelmezni, a sok jelentés közül miért éppen ezt kellene megnevezni eredetinek.

Hangtani szempontból lényeges információ, hogy az említett alakváltozatok két csoportba tartoznak. Az egyikbe a *k-/g-* kezdetűek (*kürt, gürt*), a másikba a *t-* kezdetűek (*türt, türk*). Ezek genetikailag nem összetartozó szavak, tehát a gyökük nem ugyanaz, hanem különböző, de jelentéstanilag összefüggnek és úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a magyar *kör / kever* és a *tűr / teker* szavak. Tehát az etimológiájuk nem közös, (CZEGLÉDI 2004-5, 2006)

A kutatói vélemények alapvetően úgy oszlanak meg, hogy az egyik csoportba azok sorolhatók, amelyek a *Kürt* nevet török eredetűnek tartják, a másikba pedig azok, amelyek a magyarból is lehetségesnek vélik a név magyarázatát, végül az óvatosan fogalmazók nem foglalnak állást. Közös bennük, hogy valamennyien törzsnévként kezelik s a névnek alapul szolgált közszó tekintetében pedig sokféle véleménnyel találkozhatunk.

A földrajzi névi kutatásaink fényében **Németh Gyulával** csak részben érthetünk egyet. Mint írja, „A magyar *Kürt* törzsnevet 1930-ban egy török *Kürt* 'hótorlasz' névvel egyeztettem és egyeztetem ma is." (NÉMETH 1991.199)

Látni fogjuk, az eddig említettekhez képest a *Kürt*-öt több szóval lehet egyeztetni, a névnek alapul szolgált szó megválasztásánál azonban számos további körülményt kell figyelembe venni, amelyet Németh Gyula nem tett meg. Úgy vélem, a 'hótorlasz' jelentésű *kürt* a szó családjába tartozik, de a névnek nem ez a jelentésváltozat szolgált alapul. A másik megjegyzésem szerint a

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Kürt személynév s a nevet viselő személyhez tartozik egy törzs. Ez a megállapításom Konstantinosz szövegéből egyértelműen igazolható. A *Kürt* ugyanolyan logika szerint személynév, mint ahogyan *Árpád*hoz tartozott egy nép, de a népnek a neve nem *Árpád* volt, azokat Árpád magyarjainak szokás hívni. Ugyanígy *Attilá*hoz is tartozott egy nép, őket *Attila* hunjainak nevezték, és sohasem *attilák*nak, stb.

Az vitathatatlan, hogy a „törzsrendszer elsősorban hadi szervezet" (NÉMETH 1991.186). A kérdésem az, milyen névre hallgatott egy-egy egység.

Bár Németh Gyula meg volt győződve a név hangtani és jelentéstani magyarázatának a helyességéről, a 'hótorlasz' jelentés mégis gondolkodóba ejtette: "Sajátságos, hogy éppen ilyen jelentésű szó szerepel magyar törzsnévként..." (NÉMETH 1991.200) A kérdés tisztázásához nem nélkülözhetők a névadási szokások s a név mágiájáról szóló ismeretek a magyaron kívül legalább az uráli és az altáji nyelvekben, továbbá vizsgálatra szorul a közszó és a tulajdonnév viszonya különös tekintettel a földrajzi nevekre és a személynevekre.

Györffy György szerint „Németh Gyulának abban igaza van, hogy a *Kürt* eredhet régi türk törzsnévből... a *kürt* származhat az ismeretlen eredetű magyar '*kürt*' szóból is. (Erdélyben a bivaly, illetve a tehén szarvának járomba hajtásánál használják a „*kürbé*"[35] hajtó szót). ... A hun-magyar eredetmonda szerint pl. Nimród fiai[36], Hunor és Magyar, a Maeotis mellett Belár fiainak nejei s gyermekei közt Dula alán fejedelem leányait a „*kürt*" (tuba) ünnepén rabolták el...) GYÖRFFY 1997.230)

Hiányolom, hogy Györffy sem hozott példákat bizonyítékként *Kürt* nevű türk törzsre. A továbbiakban Györffy György kritikus megjegyzést tett: „…Törzsneveink eredetét illetően látszólag új elmélettel állt elő Berta Árpád, ki törzsneveinket egy olyan rendszerre vezeti vissza, mely szerint az egyes törzsek nevei seregtestek helyzetét jelenthették. …az elgondolás elvileg rokon Dánkovszky és Jerney magyar törzsnévmagyarázataival. A fő különbség annyiban áll, hogy Berta a nevek többségét törökből eredezteti. Ő ugyan Németh felfogását követve a két első nevet (*Nyék* és Megyer) a magyarból származtatja, …Nézetem szerint törzsneveink eredetére valósabb magyarázat a türk szervezetre vonatkozó ismereteinkből következtethető….a törzseket a törzsfők nevéről (illetve méltóságnevéről) nevezték el….A türkök az uralmuk alá került magyar törzseket az élükre állított vezérek neveivel nevezték meg, tehát minden törzsnév mögött személy-, illetve tiszteleti-, illetve méltóságnév rejlik.. …Magyarországon a törzsi területek nem alakultak ki. Ha lett volna hét-tíz törzs, ezek központi helyét aligha állandó vásárhelyük őrizte volna…A honfoglalással a törzsi egységek bizonyára nagyrészt szétestek az új vezérek változó uralmi területeire, melyek már alig vagy csak helyenként fogták össze a régi törzsek területeit, s inkább csak a jobbágy-vitézek törzsi származástudata őrizte nevüket szétszórt katonai (rendőri) feladatot ellátó kis csoportjaik településneveiben. …Arra nézve, hogy volt-e egyes magyar csoportoknak törzsi tudata, és mit jelentett társadalmilag a törzsi helynév,…Nézetem szerint törzsi tudata a korai Árpád-korban csak az egykori vezérek katonai kíséretének volt." (GYÖRFFY 1997.221-235)

Györffy Györgyön kívül **Bakay Kornél** is megírta, hogy Berta Árpád új elmélete nem új, ő előtte már ketten is gondolták azt, hogy a törzsnevek seregtestek helyzetét jelentik. (BAKAY 1996)

Györffynek azon figyelemre méltó nézete - mely szerint valósabb magyarázat a türk szervezetekre vonatkozó ismeretekből következtethető - kiegészítésre szorul azzal, hogy a mongol állam ill. a katonai szervezetek tanulmányozása is nagy segítségünkre van abban, hogy eligazodjunk e kérdésben. (vö.: OBRUSÁNSZKY: 2005) Györffy helyesen látja azt, hogy minden törzs mögött egy személy ill. annak a neve áll. Azonban nem igazolt azon álláspontja - amely kitetszik a

[35] Minthogy a járom egy keretes szerkezet, ezért felfoghatjuk *kör*nek, amelynek alakváltozata a *kür*. Ha a járomba hajtáskor azt mondták, *kürbé*, azt jelentette, 'járomba'.

[36] Értelmezésem szerint Nimród utódai jelentésben kell felfogni.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

szövegből -, hogy a személynév törzsnévvé vált, másképpen a személynév törzsnévnek szolgált alapul. Lényeges kérdés, beszélhetünk-e egyáltalán törzsnévről, mint tulajdonnévről, vagy csak személynévről, amelynek viselőjéhez törzs tartozott. A kettő nem ugyanaz. Ha igazolható továbbá, hogy Magyarországon a törzsi területek nem alakultak ki, akkor a törzsnevekkel azonos földrajzi nevek eredetét személynevekben és olyan közszókban kell keresni, amelyek térszínformanevek és jól adják vissza az adott földrajzi terület meghatározó tulajdonságait. Ez pedig arra is bizonyíték lenne, hogy nem törzsnévről kell beszélnünk, hanem személynévről, amelyhez törzs tartozik. Törzsi tudatról pedig már azért sem beszélhetünk, mert olyan nem létezett éppen a törzs funkciója, lényege miatt. A törzs, mint elsősorban hadi szervezeti egység, a hozzá tartozók nem állandóak, folyton változó embercsoportok voltak. (vö.: OBRUSÁNSZKY 2005) A törzsi tudat kialakulásához a névvel való teljes azonosulásra is szükség lett volna, ezt pedig semmi sem indokolja és nem igazolja. Továbbá a hét név között (*Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*) sem arra nem találtunk egyetlen bizonyítékot sem, hogy a törzs felvette volna a méltóságnevét annak a személynek, amelyhez tartozik, sem arra, hogy a fenti nevekhez társadalmi címnév is tartozott volna.

A névvel kapcsolatos határozatlanságot növelték az újabb vélemények. Bár **Berta Árpád** is a törökből eredezteti a nevet, szerinte a *Kürt* 'mellecske' jelentésű lehetett. (BERTA 1997.213) Berta Árpád új véleménye – mint jeleztük - valójában nem új.

Keszi Tamásnak az ellentmondások halmaza tűnt fel Berta Árpád dolgozatában, ezért nemcsak a kérdések sorát fogalmazta meg, hanem kijelentette: „Berta újszerű megfejtéseinek hangtani, jelentéstani akadályai vannak, és nem támogatja semmiféle analógia, illetve belső rendszer." (KESZI 1996-2002.10-11) Megoldási javaslatot azonban Keszi Tamástól nem kaptunk.

Benkő Lóránd a fentiekkel ellentétben úgy véli, a *Kürt, Kér, Keszi* lehet magyar eredetű is. (BENKŐ 1977.54). A *Kürt* magyar eredetre vonatkozó etimológiáját azonban nem ismerteti. Mindenesetre elgondolkodtató és komoly oka lehet annak, hogy tudósaink egyaránt gondoltak a török és a magyar eredeztetésre.

Ligeti Lajos egyik tábor véleményét sem osztotta, lemondott a *Kürt* név megfejtéséről: „Kezdettől fogva elfogadhatatlannak tünt számomra a *Kürt* és *Kér* magyarázata, bár bámulattal adóztam a bennük megnyílvánuló gazdag fantáziának. Úgy vélem, nem értek meg a feltételei a magyar törzsnevek elfogadható magyarázatának,...." (LIGETI 1986.252)

Róna-Tas András sem kötelezte el magát egyik álláspont mellett sem: „Sok szó esett a törzsnevek lehetséges etimológiájáról. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a nevek esetleges nyelvi eredete semmit vagy majdnem semmit nem mond a törzshöz tartozók etnikumáról.... A törzsek és a magyar törzsek szövetségének igen gyors felbomlását mutatják a legkorábbi magyar oklevelekben előforduló ún. „törzsi helynevek", vagyis azok a helynevek, amelyek a hét törzs egyikéből állnak minden képző nélkül... Ezek arra utalnak, hogy környezetük éppen a valahai törzshöz való tartozásukat tartotta megkülönböztető, tehát azonosító jegynek." (RÓNA-TAS 1996.297)

A fenti megállapításnak gyenge pontja, hogy a törzshöz való tartozás akkor lett volna megkülönböztető jegy, ha a törzsnévi eredetűnek vélt földrajzi nevek alapjául törzsnevek szolgáltak volna, még tovább menve, a törzsnév mint tulajdonnév létezett volna. Egyik sem igazolt. Róna-Tas Andrással ellentétben úgy látom, nem annak volt döntő jelentősége, hogy az emberek törzshöz tartoztak, hanem annak, hogy valamely személyhez kötődtek, valamely személy fennhatósága, uralma, vezetése, oltalma alatt voltak. Következésképp nem törzsi, hanem személynévi eredetű helynevekről van szó, amelyekhez tartozhat adott törzs s eképpen a személynév valóban nem lehet meghatározó a törzshöz tartozók etnikumát illetően. A *Kürt* személynév családjába tartozó

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

tulajdonneveket és közneveket összegyűjtve pedig lehetőség nyílik a személynévnek alapul szolgált közszó közelebbi meghatározására. Ha elfogadjuk azt, hogy a név semmit nem mond a törzshöz tartozók etnikumáról, akkor ez azt is jelenti, hogy a törzs vezetője és az általa vezetett törzs nyelvi és etnikumbeli hovatartozásának nincs jelentősége, akár különböző is lehet. Azt az állítását azonban végképp nem igazolja semmi, mely szerint azoknak a földrajzi neveknek, melyek a törzsnevekkel azonosíthatók, úgynevezett törzsi helynevek és ezeknek a földrajzi neveknek törzsnevek szolgáltak alapul. Két alapvető hiba van ebben a véleményben, mint jeleztem. Az egyik, hogy törzsnevek mint tulajdonnevek léte nem igazolt, továbbá az sem bizonyított tény, hogy ezeknek a földrajzi neveknek törzsnév szolgált volna alapul.

Bár az említett könyvében Róna-Tas András is szól Moravcsik megjegyzéséről, de érdemi magyarázatot tőle sem kapunk: „A magyar törzsek felsorolása körül is válaszolnunk kell néhány kérdésre. Maga a szöveg nyelvtanilag azt mondja, hogy a második törzs Nyékié, a harmadik Megyerié stb., mintha itt személyek törzsei lennének. Ez a szerkezet azonban az első mondat szerkezetének folytatása, ahol a kabarok (többes birtokos eset) törzse áll, majd egyes szám birtokos esetben folytatódik a törzsek felsorolása. Nem gondolnám, hogy ez itt olyan magyar szerkezet átvétele volna, mint a „Buda vára". A törzsnevek felsorolása (*Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*) mindenekelőtt a Kürt és Gyarmat törzsek összevonása tűnik fel. Mint ismeretes, a törzsnevek a legkorábbi magyar helyneveinkben rögzített formában maradtak fent, de egyetlen Kürtgyarmat helynevünk sincs, van viszont Kürt is, Gyarmat is. Ha itt valamiféle ideiglenes törzsösszevonásról van szó, akkor annak katonai oka lehetett." (RÓNA-TAS 1996.274)

A *Kürtgyarmat*ról írottakat támogatja az a nem vitatott álláspont is, hogy a törzsi szervezet elsősorban hadi szervezet. Valószínű, a fenti törzsek már korábban is megvoltak, itt csupán újjászerveződésről, összerendeződésről lehet szó s a hetes számrendszerhez történő igazodás miatt lehetett szükség a *Kürt* és a *Gyarmat* összevonására. Úgy vélem, két személyről - *Kürt* és *Gyarmat* - van szó s ezt az is igazolja, hogy nincs *Kürtgyarmat* településünk, de van *Kürt* is, *Gyarmat* is. Valóban, a görög birtokos szerkezet használata nem a magyar szerkezet átvétele, hiszen a görög nyelv természetéből adódóan másképp fejezi ki a birtoklást. Az azonos mondanivaló kifejezésére minden nyelv a saját szerkezetét, saját nyelvének törvényszerűségeit alkalmazza. Éppen ezért a magyarban szó szerint 'Kürtnek a Gyarmatnak a törzse', amelyet úgy is értelmezhetünk, hogy Kürté, Gyarmaté. Tehát a birtokos eset ragjával szemben *–é* birtokjelet is használhatunk, miközben a birtokot nem nevezzük meg. Ez azért is fontos, mert a magyar birtokjel elhagyásával a szó tövéhez - *Kürt* és *Gyarmat* - jutunk el. De vajon a görög genitivus esetrag elhagyásával is a szó tövéhez jutunk? Lényeges kérdés tehát, hogyan olvassuk, vagyis milyen hangértéket tulajdonítunk a görög szövegben az *-ου-* hangkapcsolatnak, *-u-* vagy *-ü-*, továbbá – *ου* genitivus esetrag esetén milyen a nominativusi alapalak. Róna-Tas András a szóvégi magánhangzó problémáját tárgyalva tett idevonatkozó megjegyzést: „A szóvégi *–i* a magyarban eltűnhetett volna, tehát hiánya nem okozna különösebb problémát, bár feltűnő, hogy már Bíborbanszületett művében is hiányzik (*kurtugermatosz*), holott a Kürtben még megvan a szóvégi *–u.* A szóvégi *–i* hiányát tulajdoníthatjuk a szó kétszótagúságának vagy a görögösítés áldozatának is." (RÓNA-TAS 1996:331) A szóvégi *–i* problémáját a *Kér* és a *Keszi* neveknél kell tárgyalnunk, az *–u* kérdésére azonban jelen tanulmányban kell kitérnünk.

A kérdés tisztázásához abból kell kiindulni, hogy Konstantinosznál mindkettőnek, a Kürtnek és a Gyarmatnak („*Κουρτουγερμάτου*"), sőt még a Tarjánnak („*Ταριάνου*") is ugyanaz az *–ου* a vége. Semmiképpen sem lehet azonosítani a szótőhöz tartozó véghangzóval, hiszen a görög *–ου* az egyes szám birtokos eset ragja. Lényeges, hogy az összetett névként értelmezett név mindkét tagja ugyanilyen végű, következésképp az előtag (*Κουρτου)* és az utótag (*γερμάτου*) egyaránt viseli a birtokos esetragot. Tehát helyesen értelmezve Kürtnek a Gyarmatnak a törzse. Egy törzshöz két személynév, másképpen két személynévhez egy törzs tartozik. A jelenség érdemi magyarázatához további vizsgálatokra van szükség. Lehetséges, hogy ideiglenes törzsösszevonásról van szó, de az tény, hogy a *Kürt* is tartalmaz egyes számú birtokos esetragot. Ez azt is jelenti, hogy e három név

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

(*Kürt, Gyarmat, Tarján*) ugyanazon csoprtba tartozó tövű főnévként ragozódik. Ahhoz, hogy a görög forrásba bekerült *Kürt* és a *Gyarmat,* valamint a *Tarján* név tövét megkapjuk, tudni kell, hogy a görögben Konstantinosz idején ez az estrag milyen tövű főnevekhez járult. Mindenesetre ha következetesek vagyunk, akkor **Kurtu*, **Gyermatu*, **Tarjanu* formákat olvasunk. A mélyhangrendű változat mellett szól az, hogy a *Kurt* tövében, a *Gyermat* második szótagjában biztosan, a *Tarjan* névnek pedig mindkét szótagjában mély magánhangzó van. A görög betűkapcsolatok közül pedig az *ου* fejleménye *u,* s az *υι* fejleménye lenne *ü.* A görög szövegben azonban világosan *ου* van. Abban az esetben, ha nem két mély magánhangzót (*o* + *u*) jelölő betűkapcsolatról *(ου*) lenne szó, hanem egyetlen betűről, mégpedig *υ*-ról, akkor annak a hangértéke lehetne nemcsak *u,* (méyhangú), hanem *ü* (magashangú) változat is. (vö.: HAJDU – KRISTÓ – RÓNA-TAS 1980.15-16) Eszerint tehát a görög forma *Κουρτου* olvasata *Kurtu* (*Kurt* + *-u:* birtokos eset ragja), jelentése 'Kurtnak a'. Az pedig további vizsgálatok tárgya, lehet-e arról szó, hogy a görögbe eleve mély hangrendű *Kurt* került, vagy egy idegen palatális labiális hangot tartalmazó szó (*Kürt*), amelyet a görög hanghelyettesítéssel jegyzett le. Ez utóbbi esetben a görög szövegbeli *Kurt* valójában egy nem görög *Kürt* átvétele és annak görög lejegyzése lenne. Annak azonban mindez nem mond ellent, hogy a *Kurt*-ot (*Kürtöt*) ugyanúgy, mint a többit (*Nyék, Megyer, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*) személynévnek és ne törzsnévnek tartsuk. Ugyanakkor Moravcsik a tővéget illetően nem egységesen fordítja e három nevet: „negyedik Kürtügyermatué, ötödik a Tarjáné". A pontosság kedvéért hangsúlyoznunk kell, hogy a görög szöveg a maga nyelvének jellemző törvényszerűségei szerint nem használ *–é* birtokjelet, hanem birtokos esetragot.

Figyelemre méltó, hogy a görög szövegben nemcsak a három név vége *–ου*, hanem a *Kürtügyermatu*-nak olvasott *Κουρτουγερμάτου* első szótagjában is *–ου*- van. Elvileg ez is olvasható *–u*-nak (vö.: HAJDU – KRISTÓ – RÓNA-TAS 1980.16) Tehát *Kurtugyermatu* és *Tarjanu* lehet a helyes olvasat. **Eszerint a görög forrásban a *Kurtu* mély hangrendű.** Ez azonban nem jelenti azt, hogy a névnek és a közszónak ne lenne magas hangrendű változata. A magyarban a *kur* és *kür* úgy viszonyul egymáshoz, mint a *kavar* és a *kever.*

Érthető az a következetesség, hogy a görög forrásokban a népnév mindig többes számban szerepel, mert gyűjtő jelentést tartalmaz. A törzsnévként számon tartott nevek (*Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*) pedig egyes számban szerepelnek. Azért nem többes számban, mert nem tartalmaznak gyűjtő jelentést,[37] s ez is a személynév mellett szól. Úgy vélem, **a törzsnév mint tulajdonnév értelmezés olyan tévedésen alapul, melynek az oka a görög szöveg nem pontos elemző olvasata s amelyet kellő kritika nélkül vettek át a kutatóink és került át a köztudatba is.**

A fenti megjegyzéseim bizonyítására és annak igazolása képpen, hogy mely szócsaládhoz (tulajdonnév és közszó) tartozik a *Kürt* tulajdonnév és *kürt* köznév s a - kutatóink megállapításához képest – a jóval kiterjedtebb szócsalád tagjai közül melyik szolgálhatott alapul annak a személynévnek, amelynek viselőjéhez esetünkben törzs tartozott s amely a földrajzi nevekben és személynevekben is ismert, fel kell sorakoztatni a szó (tulajdonnév és köznév) nagy családját.

4. *Kürt* párhuzamai a három nyelvcsalád nyelveinek tulajdonneveiben és közszavaiban

A ***Kürt*** a magyar és nem magyar (uráli, altáji, indoeurópai nyelvcsalád nyelvei) tulajdonnévi és köznévi anyagban egyaránt megtalálható. Mind a mély, mind a magas hangrendű változat előfordul földrajzi névként, földrajzi név részeként, személynévként keresztnév és családnév) és ismert számos közszóként, amelyeknek a jelentése összefügg, a kapcsolatuk rendszerszerű, kimutathatóan egy nagy családba tartoznak. Hangtani szempontból az alakváltozatok arról tanúskodnak, hogy a hangfejlődés során a földrajzi nevekben a mély magánhangzó előtti *k*- egyrészt megmaradt, másrészt réshangúsodott: *k*- > *x*- > *h*-, harmadrészt zöngésedett: *k*- > *g*-. Mindezt – a *k*-, *h*- és *g*- hangokat - megőrizték a nyelvek is, a folyamat valamennyi állomása fennmaradt a

[37] Vö.: CZEGLÉDI 1994.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

tulajdonnevekben és a köznevekben, olykor az igékben. A korábban magánhangzó közi, később a szóvégi helyzetűvé vált *–t* a megőrzés mellett szintén változott is, egyrészt zöngésedett (*-t* > *-d*), másrészt réshangúsodási folyamatban vehetett részt (*-t* > *-th*), tovább alakulva pedig affrikálódhatott (*-t* > *-th* > 1. *-s* > *-c,* 2. *-c,* 3. *–š*), harmadrészt pedig palatalizálódhatott, majd affrikálódott (*-t* > *-t'* > *-č),* ezt követően pedig réshangúsodott *(-č* > *–š* (vö.: CZEGLÉDI 2004-5, 2006). Az alakváltozatok tehát őrzik az eredeti hangokat és a fejleményeket egyaránt.

4.1. A *Kürt* a magyar tulajdonnevekben (földrajzi nevek, személynevek) igen gyakori. Elsőként a **földrajzi nevekben** való előfordulására hozunk példákat.

Kürt (hn. Komárom vm), ***Assakürt***, ***Csallóközkürt***, ***Erdőkürt***, ***Fajkürt***, ***Hejőkürt***, ***Hidaskürt***, ***Nemeskürt***, ***Pusztakürt***, ***Tiszakürt***, ***Kürtabony*** ld. *Mikszátfalva,* ***Alsókürt*** ld. ***Assakürt*,** ***Dedinkakürt*** ld. ***Fajkürt*,** *Major* ***Fájkürt*** ld. ***Fajkürt***, ***Kürtös*** (hn. Arad vm.), ***Garamkürtös***, ***Kiskürtös***, ***Nagykürtös***, ***Kürtösújfalu*** (hn. Nógrád vm.), ***Kurtics*** ld. ***Kürtös*** (LELKES 1998)

A *Kürt*-ön kívül számos, a szó családjába tartozó forma ismeretes még a magyarban, amely megőrizte a szókezdő *k*-t mély és magas hangrendű szavakban is, gyökük ugyanaz a kVr elem, pl.:

Kardó hn. Bihar m. ld. *Kardi* címszónál (KÁZMÉR 1993)
< *Kar*
+ *-dó*

Kurd 'helység Tolna megyében'. …Puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. (KISS 1980)
< *Kur*
+ *-d*

Kerta 'helység Veszprém megyében'. Bizonytalan eredetű. Talán 'körülkerített hely' értelmű *kert*-ből alakult…. (KISS 1980)
< *Ker*
+ *-ta*

A *Kürt* családjába sorolt nevek település (város, falu, tanya), csatorna, mellékfolyó, ér, holtág földrajzi helyek neveiben fordulnak elő. A nevekben feltételezett közszói jelentések: kóró, száraz növényi szár; teknő, mélyedés, meder, medence; korom; népnév; olyan hely, ahol sok a kóró; korpa; rövid, zömök; dara, homokos, fövenyes medrű víz; féreg, farkas; jérce, tyúk; teknőben – azaz mélyedésben, medencében stb. – lakó emberek; körülkerített hely; köröm; teknő, meder, medence; gödör, árok, sír.[38] Alaki oldalról a nevekben közös, hogy tartalmazzák a vizsgált szavunk (*Kürt*) kVr tövét. A neveknek alapul szolgált közszó megállapításához azonban körültekintőbb, szélesebb alapokon álló vizsgálatokra van szükség. Látni kell, pl., hogy a féreg jelentés annak az analógiájára született, hogy a féreg ugyanúgy járatot fúr, mint ahogyan a víz vágta, vájta ki magának a helyet, a járatot, a medret, a kürtőt. A településnek ill. a személynévnek azonban nem a 'féreg' jelentésű változat szolgált alapul. A következőkben lássunk néhány példát a *k*- fejleményeire:

Szókezdő *k*- > *g*- zöngésedés:

[38] Ezeknek a jelentéseknek az összekötő szálairól A földrajzi nevek jelentéstana (Kézirat) c. munkámban szólok.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Garda, Gárda[39] hn. Fejér m. ld. *Gardai* címszónál (KÁZMÉR 1993)
< *Gar*
+ *-da*

Gárd hn. Abaúj m. ld. *Gárdi* címszónál (KÁZMÉR 1993)
< *Gár*
+ *-d*

Gerde 'helység Baranya megyében' … A *Gerde* helynév előzménye … személynév volt. …Kevésbé meggyőző az a feltevés, amely szerint a m. *Gerde* hn. a 'szirt, sziklazátony, ágyás (kertben) dűlő (szántóföldön), hegygerinc' jelentésű szb.-hv. *gréda* fn.-re megy vissza. (KISS 1980)
< *Ger*
+ *-de*

A fenti csoportba sorolt nevek előfordulnak település, hegység elnevezéseiként. A nevekben feltételezett közszói jelentések: őrállomás; szirt, sziklazátony, gödör, árok, sír; ágyás (kertben) dűlő (szántóföldön), hegygerinc; homokos, fövenyes medrű víz; görgeteg, kőhordalék; meredek, sziklás hegy, szirt, domb. Hangtani oldalról a *g-* szókezdő használatos mély és magas hangrendű nevekben egyaránt.

A szókezdő *k-* > **x-* > *h-:*

Harta 'helység Bács-Kiskun megyében'. Talán puszta szn.-ből, mégpedig szn.-ként is kimutatható m. … *hort* 'vadászkutya, agár' fn. *–a* képzős származékából keletkezett. (KISS 1980)
< *Har*
+ *-ta*

Hort 'helység Heves megyében'. A m. *hort* 'vadászkutya, agár' fn.-ből keletkezett, bizonyára személynévi használaton keresztül. (KISS 1980)
< *Hor*
+ *-t*

Hortobágy 'folyó a Hortobágy északi részén'. Valószínűleg elhomályosult összetétel, amelynek előtagja a *Horti*fenék, Nagy*hort* helynevekben ma is élő és a Gyöngyöstől délnyugatra fekvő *Hort*-tal azonos….(KISS 1980)
< *Horto* < *Hor*
+ *-to*
+ *bágy*

A *h-* kezdetű nevek a következő földrajzi helyek neveiben fordulnak elő: település, folyó, folyók köze, ér, puszta. A megadott közszói jelentések: vadászkutya, agár, harang. Valamennyi adatban a *h-* mély magánhangzó előtt szerepel.

4.2. A *Kürt* gyöke (kVr, kVrV) a földrajzi nevekben

A *Kurt, Kürt* szerkezeti felépítését tekintve vagy összetett szó s akkor a második elem a *t* vagy az utótag szókezdő mássalhangzója, vagy pedig egyszerűen toldalékolt a szó, amelyben a második

[39] Vö.: ***Garda-tó*** 'a legnagyobb észak-olaszországi tó'… a tavat a keleti partján lévő *Garda* helységről nevezték el. A helységnévnek 'őrállomás' a tkp. jelentése (KISS 1980)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

elem a *–t* már valamilyen grammatikai lexéma, azaz képző, jel vagy rag minőségben használatos. A név előtagja vagy első eleme – ebben az esetben gyöke, töve - a kVr és alakváltozatai **gVr, hVr önállóan** is megtalálhatók a földrajzi neveinkben, pl.:

Kara ld. ***Jászkarajenő*** 'helység Szolnok megyében' … *Jász* + *Kara* + *Jenő*. ***Kara***: Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Ennek előzménye a szn.- használatú török *qara* 'fekete'. (KISS 1980)
< *Ka-:* abszolút szótő
+ *-ra:* képző

Kára 'helység Somogy megyében' …Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Ennek előzménye a szn.- használatú török *qara* 'fekete'. (KISS 1980)
< *Ká-*
+ *-ra*

Kereki 'helység Somogy megyében'. A m. *kerek* 'körhöz hasonló alakú erdő' fn. *–i* képzős származéka. (KISS 1980)
< *Kerek* < *Ke-*
+ *-rek*
+ *-i*

Kerka 'A Mura mellékvize'. Vö.: szln. *Krka* 'Kerka'. Ez preszláv ősiségű, …..(KISS 1980)
< *Ke-*
+ *-rka*

Gurk-völgyi-Alpok 'hegység Ausztriában'…A 831-ből *Gurca* alakban adatolt ném. *Gurk* folyónév etimológiailag összetartozik a m. *Kerka*-val. (KISS 1980)
< *Gu-*
+ *-rk*

Hór-patak 'Répáshutától nyugatra eredő patak'. Előtagja a m.…*horh* 'vízmosta árok, mélyút, horhos' fn.-vel azonos. (KISS 1980)
< *Hó-*
+ *-r*

A fenti nevek előfordulnak település, mellékfolyó, folyó, patak, hegység neveiben. A hegység nevében a völgy, folyó neve szerepel. Közszói jelentések: fekete; körhöz hasonló alakú erdő; görbe; erdő, hegy; vízmosta árok, mélyút, horhos. Hangtani oldalról megközelítve mély és magas magánhangzó előtt előfordul a *k-, g-*, míg a *h-* csak mély magánhangzó előtt.

5. A *Kürt* személynevekben, mint családnevekben

Kürt csn. ⟵ magy. *kürt* 'marhaszarvból készült fúvós hangszer' (KÁZMÉR 1993)
< *Kür*
+ *-t*

Kürti csn. ⟵ magy. *Kürt* hn. Bars, Borsod, Heves, Komárom, Nógrád, Nyitra, Pozsony m. . + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
< *Kürt* < *Kür*
+ *-t*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *-i*

Kurdi, Kurgyi csn. ⟵ magy. *Kurd* hn. Fejér m. (KÁZMÉR 1993)
< *Kurd* < *Kur*
+ *-d*
+ *-i,*
Kurgy < *Kur*
+ *-gy*
+ *-i*

Garda csn. ⟵ magy. *garda, korda, karda* 'egy fajta hal', *garda, korda* 'kötél, zsinór'. (KÁZMÉR 1993)
< *Gar*
+ *-da*

Gerdi, Gerdei csn. ⟵ magy. *Gerde* hn. Baranya m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
< *Gerdi, Gerdei* < *Gerde* < *Ger*
+ *-de*
+ *-i*

Horti csn. ⟵ magy. *Hort* hn. Heves, Szabolcs m. + *-i*: mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
< *Hort* < *Hor*
+ *-t*
+ *-i*

A fentiek szerint családneveknek alapul helynév vagy közszó szolgált. A közszói jelentések,[40]amelyeket a tulajdonnevek tartalmazhatnak: kerítő, kerülő; haszontalan, semmirekellő ember; kis termetű; marhaszarvból készült fúvós hangszer; egy fajta hal; kötél, zsinór. Hangtani oldalról vizsgálva a *k-, g-* mély és magas magánhangzó előtt, a *h-* pedig mély magánhangzó előtt szerepel.

5.1. A *Kürt* gyöke személynevekben

Az első elem (kVr, gVr, hVr) alkot személynevet:

Kara csn. (KÁZMÉR 1993)
< *Ka-*
+ *-ra*

Karai csn. ⟵ magy. *Kará* hn. Kolozs m., *Kára* hn. Somogy m. + *-i*: mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
< *Kara* < *Ka-*
+ *-ra*
+ *-i*

Kerkai csn. ⟵ magy. *Kerka* 'Mura mellékvize' + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
< *Kerka* < *Ke-*
+ *-rka*
+ *i*

[40] Azoknak a családneveknek a közszói jelentését, amelyeknek helynév szolgált alapul, ld. a földrajzi neveknél.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Gara csn. ⟵ hn. Bács m. (KÁZMÉR 1993)
< *Ga-*
+ *-ra*

Görbe csn. ⟵ m. *görbe, gurba* ’púpos, hajlott hátú’ (KÁZMÉR 1993)
< *Gö-*
+ *-rbe*

Görgei csn. ⟵ magy. *Görgő* hn. Szepes, Tolna m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
< *Görge* < *Gö-*
+ *-rge*
+ *-i*

Harkai csn. ⟵ magy. *Harka* hn. + *-i:* mn. képző. Birtok, lakó v. származási helyre utal. (KÁZMÉR 1993)
< *Harka* < *Ha-*
+ *-rka*
+ *-i*

Hari csn. ⟵ hn. *Hari, Hári* Alsó-Fehér m., *Haró* Hunyad m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
< *Har* < *Ha-*
+ *-r*
+ *-i*

Horhi csn. ⟵ hn. *Horhi* Fejér, Hont, Tolna m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
< *Horh* < *Ho-*
+ *-rh*
+ *-i*

Hóri csn. ⟵ hn. *Hór* hn. Zemplén m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
< *Hór* < *Hó-*
+ *-r*
+ *-i*

Herke csn. ⟵ *Herke* becézőnév (KÁZMÉR 1993)
< *He-*
+ *-rke*

Hira csn. ⟵ *hira* ’piszok, mocsok’ …A csn. marosvásárhelyi, a tájszó Kolozs megyei…’testi ápolatlanság’. (KÁZMÉR 1993)
< *Hi-*
+ *-ra*

Hörgő csn. ⟵ magy. *hörgő,* a *hörög* ’horkoláshoz hasonló hangot hallat’ ige *–ő* képzős mn.*-i* származéka. (KÁZMÉR 1993)
< *Hörg* < *Hö-*
+ *-rg*
+ *-ő*

A családneveknek alapul helynév vagy közszó szolgált. Az alábbi közszói jelentések, amelyekre

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

hivatkoznak: fekete; abroncs; beteg; kóró; púpos, hajlott hátú; görög ember v. kereskedő; harang; fakopács; piszok, mocsok, testi ápolatlanság; horgászó eszköz, kampó; horkoláshoz hasonló hangot hallat. Hangtani szempontból figyelemre méltó, hogy mind a *k*-, mind a *g*-, mind a *h*- szókezdő előfordul mély és magas magánhangzó előtt egyaránt. A *h*- szókezdők közül azonban csak azok tartoznak a *kürt* családjába, amelyek mély magánhangzó előtt állnak, vagy pedig a *k*- > *x*- > *h*- réshangúsodás akkor ment végbe, amikor még nem történt meg az -*y* > -*i*- palatalizáció. A magas magánhangzó előtti *h*- (*Herka, Herkó, Hira, Hörgő*) ezért külön tanulmányozást igényel, mert ha nem mély magánhangzó előtti *k*- > *x*- > *h*- spirantizáció eredménye, akkor *t*- fejleménye: *t*- > *ù*-*(th)* > *h*- (vö.: CZEGLÉDI 2006). A magyar *hira h*-ja pl. mély hangú –*y* előtt keletkezett *k*-ból, amelyet a mongol *xir* vö.: idegen *kkir* (KARA 1998) is igazol. A magyar *hörgő* pedig azért nem a *dörgő, zörgő* szavakkal tartozik össze, mert a *h*-nak a *k*- eredetét ismét a mongol[41] adatok igazolják, vö.: mong. *xöörög* '(kovács)fújtató'…(*kögergeü*), *xöörög* 'tubákos szelence' (*kögörge*) *xöörögdöx* '(fújtatóval) fújtat' (*gögergede*-) *xööröö* 'beszéd, beszélgetés' (*köörüge*), *xööröx* 'elbeszél, elmond valamit' (*köör-, köger*-) (KARA 1998). Mindebből az emberi beszéd születésére vonatkozó információkat is kapunk. Tehát a kiáramló levegő útközben akadozott, ezért valamilyen hangot adott. Az akadályok különbözősége pedig különböző beszédet eredményez.

6. A *Kürt* párhuzamai a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben

A Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben önállóan, összetett szó tagjaként, több szóból álló név valamely tagjaként fordulnak elő a párhuzamos alakok.

Kär͡ek f. TB.81.: bask. *Kär͡ek* or. *Kardek* Buzd., az or. Mal(yj) Nuguš baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kär͡ek* < *Kär*
+ -*͡ek*
or. *Kardek* ⟵ bask. *Kär͡ek*

Kär͡e f. TB.82.: bask. *Kär͡e* Meč., az or. Oka jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Kär͡e* < *Kär*
+ -*͡e*

Gürde TB.45.: bask. *Gürde* az or. Mata baloldali mellékfolyója.
< bask. *Gürde* < *Gür*
+ -*de*

Gürdebaš TB.45.: bask. *Gürdebaš* or. *Gurdybaševo* település az or. Bakal. rajonban.
< bask. *Gürdebaš* < *Gürde* < *Gür*
+ -*de*
+ *baš* ⟵ bask. *baš* 'fő, fej'

Kartajol' f. TSK.43.: or. *Kartajol'* Iž., folyó.
< or. *Kartajol* ⟵ nem or. *Kartajol* < *Karta* < *Kar*
+ -*ta*
+ *jol'* ⟵ ko. *jol'* 'erdei patak'

Kärtjä f. TB.82.: bask. *Kärtjä* or. *Kartja* az or. Melekes baloldali mellékfolyója a Duvan rajonban.
< bask. *Kärtjä* < *Kärt* < *Kär*

[41] A mongolon kívül legtöbbször a törökben, sőt az uráli nyelvekben, olykor a szláv nyelvekben is megtalálhatók az idevonatkozó adatok, ld. a közszók fejezetben.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *-t*
+ *jä* ⟵ hanti *jä* ‘folyó’
or. *Kartja* ⟵ *bask. Kärtjä*

Kortjylga TB.93 bask. *Kortjylga* or. *Kurt-jelga* / *Kortlo jylga* tanya az or. Kugarč. rajonban.
< bask. *Kortjylga* < *Kort* < *Kor*
+ *-t*
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'
or. *Kurt-jelga* ⟵ nem or. *Kurt-jelga* < *Kurt*
+ *jelga* ⟵ tat. *jelga* 'folyó'
Kortlo jylga ⟵ nem or. *Kortlo jylga* < *Kortlo* < *Kort*
+ *-lo*
+ *jylga*

Kort d. Ašm.VII.13.: csuv. *Kort,* mélyföld neve a Volga jobb partján az or. Il'inki (Ilenski) falutól lejjebb, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kort* ⟵ hanti *kort, kurt* ’hanti lakóház vagy település’.

Vite karta d. Ašm.V.255.: csuv. *Vite-karta*, hely a marha számára, NAP:-, Ar.:-.

< csuv. *Vite* ⟵ csuv. *vite* ’istálló, akol’

+ *karta* ⟵ csuv. *karta* ’kert’

Gart h. Ašm.:-, NAP: or. *Gart* ← *Karmalejskij Gart* P., orosz falu,Ar.:-.
< or. *Gart* ⟵ vö.: ko. *gort* ’ház’
udm. *gurt* ’falu, település, lakóhely’,
hanti *kort, kurt* ’hanti lakóház vagy település’

Xort varĕ **d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv.** ***Xort varĕ*** **M.**
< csuv. ***Xort*** **<** ***Xor***
+ ***-t***
+ ***varĕ*** **⟵ csuv. var ’árok, patak’ + csuv.** ***–ĕ:*** **birtokos személyjel.**

Xartlu śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Xartlu śyrmi* Ja.
< csuv. *Xartlu* < *Xart* ⟵ vö.: csuv. *xart* ’hangutánzó szó, röfögés hangja’
+ *-lu*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* ’árok, patak, szakadék’
+ *–i*: birtokos személyjel

Xirti Kuškă **h. Ašm.XVI.: csuv.** ***Xirti Kuškă*** **or.** ***Koški-Ten'akovo*** **Bud., TASSR, falu neve, NAP: -, Ar.:-.**
< csuv. ***Xirti*** **⟵ csuv.** ***xirti*** **’mezei’ <** ***xir*** **'mező'**
+ ***-ti***
+ ***Kuškă.***

Šăltărki xurčĕsem d. Ašm.XVII.290.: csuv. *Šăltărki xurčĕsem*, tisztás neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Šăltărki*
+ *xurčĕsem* ⟵ csuv. *xurt* ’féreg, méh’
+ *–ĕ:* birtokos személyjel

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *–sem:* többes szám jele

A CVrt formának a nevekben található alakváltozatai (*Kort, Kert, Kert, Kurt, Karta, Kartun, Gort, Xart, Xort, Xurt, Xirt, Xirti*) előfordulnak önállóan vagy a földrajzi név részeként. Kéttagú névben első és második tagként, háromtagú névben második és harmadik tagként, összetett szóból álló névben elő- és utótagként, továbbá számos ragozott, jelezett és képzett alakban: vö.: csuv. ***karti*** (*-i*: birtokos személyjel), csuv. ***Kartal*** (*-l*: ld. csuv. *–lă*), ***Kartală, Kartlă*** (csuv. *–lă*), ***Kartalu, Kartlu*** (*-lu*: vö.: csuv. *–lă*), ***Kartaluj, Kartluj*** *(-luj*), or. ***Kirtelei*** (*-lei*)*,* ***Kartlam*** (*-lam*).

Szerepelnek árok, patak, folyó, tó, mélyföld, erdő, mező, rét, kiremet, kert, istálló, hely a marha számára, bekerített hely (ültetvény, kiremet, istálló, temető), település, település része, utca, őrház az erdőben, domb hegy és kerítés nevében.

A földrajzi nevekben a *k-* mély és magas magánhangzó előtt, a *g-* mély magánhangzó előtt nem csuvas szóban szerepel. A *x-* kezdet magas magánhangzó előtt a *Xir* –ben fordul elő, azonban az előzménye a mély hangú *Xyr* lehetett.

6.1. A földrajzi neveknek feltehetően alapul szolgált közszók

A fenti tulajdonneveknek alapul szolgált közszók a jelentésük alapján a következő csoportokba sorolhatók:

Hangutánzó szó, valaminek a hangja: csuv. ***xart*** ’hangutánzó szó, röfögés hangja’.

A szó úgy keletkezhetett, hogy az ember őse valószínűleg a lyukon, a kürtőn a földből feljövő víz hangjára figyelt fel először és azt utánozta. Feltehetően levegővel, gázzal, gőzzel kevert vízről van szó, amelynek a hangjához hasonló a hörgés, más csőszerű járaton kiáradó levegő, bizonyos állathangok, stb. Idővel az ember lemásolta a természet eme darabját, így készülhetett a *kürt,* mint hangszer is.

Vágat, mélyedés: csuv. ***kart*** ’vágat, vájat, rovás’.

A szó értelmezését segíti, ha figyelembe vesszük, hogy a víznek nemcsak hangja van, hanem áramlás, mozgás, forgás, hengerülés közben az útjába eső földet és más anyagot vágja, vájja, rója, miközben a föld alatt kivájja a saját járatát, alagutat csinál, a föld felszínén pedig árkot, medret alakít ki. A vízhez hasonlóan cselekedett az ember is számos esetben, miközben lakóhelyet, különböző használati tárgyat stb. készített.

Árokkal, folyóval körülvett hely (ez a belső kert, terület), a folyó mentén lévő terület (lehet belső és külső hely): csuv. ***karta*** ’kert’; csuv. ***kartiš*** ’udvar, kert, környék, kerület, körzet, kis település’; hanti ***kort, kurt*** ’hanti lakóház vagy település’; ko. ***gort*** ’ház’; udm. ***gurt*** ’falu, település, lakóhely’; csuv. ***ankarti*** ’szérüskert’; csuv. ***xirti*** ’mezei’.

A fenti közszók hangtanilag és szerkezetileg összefüggnek, jelentéstanilag pedig a következő logika alapján tartoznak össze: A víz miközben kúrta, horolta, azaz vágta, vájta a földet, kialakította a saját járatát, gyakran kilépve medréből a folyó mentén is horolt, vágott, vájt, enyhébb mélyedést hozott létre s a folyómente ugyanolyan módon keletkezett, mint maga a folyó. Igy történhetett, hogy a víznek a hangja, amelyet utánoztak, a víz, az árok, a vájat, a horh, a folyó nevévé vált, de az ugyanilyen módon keletkezett folyómente, ártér is viselte ezt a nevet. Az ártéren időszakosan van víz, ezért rétté, mezővé alakulhatott s ez is megkaphatta a folyónevet, amely mentén található. A folyóelágazásnál a terület alkalmas volt a növények, állatok, emberek tartózkodására több ok miatt. Egyrészt azért, mert árokkal, folyóval körülvett hely, ital és étel itt megtalálható. Az ősember első lakóhelye mélyedés, gödör, majd a háza is gödör alapú volt, a lakóterület az ártéren is mélyedésben volt s azt kezdetben az árok, majd az árkot helyettesítő (vessző, fa, földtöltés stb.) vette körül, ez idővel kerítéssé fejlődött. Az általa körülvett hely pedig az a terület, amelynek a kert, stb. lett a

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

neve.

6.2. A *Kürt* gyökének párhuzamai a földrajzi nevekben

A kVrt első elemének (**kVr, gVr, xVr**) előfordulása a földrajzi nevekben széleskörű.

Kurszk ’város a Szovjetunióban’ Moszkvától délre’. Az or. *Kursk* átvétele. Ez a *Tuskar* jobb oldali mellékfolyójának or. *Kur* nevéből képződött. A folyónévhez vö.: or. …*kur* ’kakas’, *kúra* ’tyúk’. Némelyek a tisztázatlan etimológiájú or. *kurja* ’hosszúkás folyóöböl, mocsaras folyóág’, zürj. *kurja* ’öböl’ fn. –vel keresnek kapcsolatot. (KISS 1980)
< or. *Kursk* ⟵ nem or. *Kur*
+ or. *-sk*: vonatkozó melléknév képző

Kyrjuga f. TSK.58.: or. *Kyrjuga*, az or. Pečora baloldali mellékfolyója, hossza 46 km.
< *Kyrjuga* ⟵ nem or. *Kyrjuga* < *Kyr* ⟵ bask. tat. *kyr* ’szántó mező’
+ *juga*[42] ⟵ vö.: ko. *ju* ’folyó’

Kura ’a Kaspi tengerbe ömlő folyó a Szovjetunióban’. Az örm. *Kur, Kurá* átvétele. ….Etimológiája nincs tisztázva. Némelyek tagadják az ókori névalakok idetartozását, és a folyónevet a kelet-kaukázusi udi nyelv *kur* ’kút’ szavával kapcsolják össze. Grúzul a folyót Mtkvari-nak (tkp. ’jó víz’)-nek hívják. (KISS 1980)
< *Kura* ⟵ vö. udi *kur* ’kút’, magy. *kút*

Kerkaju f. TSK.45.: ko. *Kerkaju* or. *Kerkajug*, az or. Luza baloldali mellékfolyója, hossza 19 km.
< *Kerkaju* < *Kerka*
+ *ju* ⟵ ko. *ju* ’folyó’
or. *Kerkajug* ⟵ nem or. *Kerkajug*

Kül xĕrri **h. Ašm.XVII.55.: csuv. *Kül xĕrri* or. *K'ul'-Xiri* Kal., település neve, NAP: csuv. *Kül xĕrri* or. *K'ulxiri* V., csuvas falu, Ar.:-.**
< csuv. *Kül* ⟵ csuv. *kül* ’tó’
+ *xĕrri* ⟵ csuv. *xĕrĕ* ’vidék’ < *xiri*
+ *–i:* birtokos személyjel
or. *K'ul'-Xiri* ⟵ nem or. *Kül-xiri* < *Kül*
+ *xiri*
+ *-i:* birtokos személyjel

A vizsgált szavunk a kVr gyök település és folyó, mellékfolyó, kis szilfaerdő, határrész neve kiremettel, határrész neve, árok, patak nevében található.

6.3. A neveknek feltehetően alapul szolgált közszók jelentése

or. …***kur*** ’kakas’, *kúra* ’tyúk’; or. ***kurja*** ’hosszúkás folyóöböl, mocsaras folyóág’; zürj. ***kurja*** ’öböl’; kelet-kaukázusi udi ***kur*** ’kút’; bask. tat. ***kyr*** ’szántó mező’; csuv. ***xir*** ’mező’; csuv. ***xĕrĕ*** ’vidék’; csuv. ***xărtnă*** ’irtás, hely a szántásnak, kivágott, fáktól megtisztított hely az erdőben’ ⟵ csuv. ***xărt-*** ’vágni, kivágni’ + *-nă:* múlt idejű melléknévi igenév képzője; csuv. ***xurama*** ’szilfa’; csuv. ***xurăn*** ’nyírfa’; csuv. ***xyră, xyr*** ’fenyő’; csuv. ***xura*** ’fekete’.

[42] Vö.: magy. *Juga* családnév.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Abban az esetben, ha úgy fogták fel a vájatot, hogy hely, amely a vízhez, víz járatához tartozik, akkor a kVr gyökhöz, tőhöz hozzáadódott a -tVn, -tV, -t és így lett KVrt.

Egyértelmű, hogy a víz nemcsak a saját medrét alakította, hanem magának a folyónak a partját is, a folyó mentén lévő területet, ott mély földet alakított ki, ahol erdő, mező, rét lett. Ez a terület alkalmas volt ültetvény számára, továbbá állatok tartására, amelyet kezdetben a természetes árok, folyó vett körül, idővel pedig mesterségesen körbe kerítettek. Nem véletlen, hogy magában a kerítés nevében is szerepel, hiszen a természetes kerítés (a folyó, az árok) analógiájára készítették el a mesterséges kerítést. A mélyedés kezdetben a víz útja volt, idővel azonban az emberek útjává is vált. A folyó mentén az árterület a víz tanyája, lakóhelye volt s minthogy az embereknek is lakhelye lett, analógiás úton a települések, azaz falvak, városok is megkapták az elnevezést. A domb és a hegy azért viselheti ezt a nevet, mert az egyrészt barázdált, árkolt, rovátkolt, másrészt a mélyedés ellentettje, tükörképe. Tehát a jellemző, megkülönböztető tulajdonságai miatt kapták az elnevezést a természet részei és a hozzájuk való hasonlóság alapján az ember készítette tárgyak stb. is. A kiremet, mint pogány áldozati hely, elsősorban árokban, kiszáradt folyómederben, illetve árokkal körülvett helyen szokott lenni, idővel mesterségesen bekerített helyen is tartottak ilyen áldozatokat. Maga az áldozat illetve az istenség is megkapta az elnevezést, amely nemcsak a csuvasoknál szokásos, különösen elterjedt a mariknál.

7. A *Kürt* közszói (névszók és igék) párhuzamai a három nyelvcsalád nyelveiben

Ebben a fejezetben azokból gyűjtöttem össze néhányat, amelyek valamilyen szálon összetartozhatnak a *Kürt* tulajdonnévvel. Jelentéskörök szerint csoportosítottam az adatokat, amelyek természetesen nem lehetnek tiszta kategóriák, hiszen gyakori, egy-egy jelentés mellett nem csak egy lényeges tulajdonság miatt kötelezte el magát az adott szó, amely eredetileg komplex jelentéstartalommal bírt. Pl. a magyarban ismert *harang* szónak a hangja és az alakja egyaránt meghatározó tulajdonsága. A csoportosításnál a magyarból kiindulva három nyelvcsalád nyelveiből vettem az adatokat, amelyekből ennél sokkal több van. Külön figyelmet érdemelnek a mongol adatok, mert számos ismeretlen eredetűnek tartott magyar szónak megvan a mongolban is a párja. Hangtani problémák tisztázásában is segítségünkre vannak a mongol adatok, így pl. a szókezdő *h*-eredetének a megítélésében (vö.: CZEGLÉDI 2011). Ebben a fejezetben nem különítettem el a *kürt* és gyöke (*kür*) párhuzamait.

7.1. Hang, zaj

Magyar

korog ’(gyomor, has) üres állapotban az éhség jeleként morgásra emlékeztető hangot ad’… Hangutánzó eredetűszócsalád. Szorosan összefügg a *kurrog*-gal. …(TESz)

hörög ’horkoláshoz hasonló hangot hallat, görög, gördül’ ld. még ***hördül, hörren***. ..Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja a hörgőkben és a légcsőben képződött hangjelenségeket fejez ki…. (TESz)

gordon ’erős, mély, durva (hang)’…Bizonytalan eredetű…(TESz)

A *herseg, hörpint, hörög* szavakat a lista végére gyüjtöttem, mert a *h*- szókezdő magas magánhangzó előtt szerepel, ezért eldöntendő, hogy *k*-, vagy *t*- fejleménye-e. A szavak alakváltozatai elvileg lehetnek egyrészt a *herseg / serceg, hörpint, hörpöl / szürcsöl, hörög / zörög* stb. Amennyiben így függnének össze, nem tartoznak a kVrt szócsaládjába. Másrészt, ha pl. a *hörpölget* a *kortyolgat* szóval tartozik össze, akkor a kVrt családjába tartozónak kell tartanunk. Ugyanígy, ha a *hörög* a *korog* változata, a kVrt családjába sorolható. A kérdés az idegen nyelvi megfelelők segítségével eldönthető.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Uráli nyelvek
Komi
gor ’hang’ …udm. *gur* ’dallam’…(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
xărălti ’rekedt, hörgő (hang)’, Hangutánzó eredetű ld. csuv. *xăr-xăr.* (JEGOROV 1964)

Mongol
xargi ’zúgó, zuhatag, sellő, folyó sodra, sodor’ (KARA 1998)
xor ’csikorog, serceg’ pl. a víz. (KARA 1998)
xöör ’beszéd, beszélgetés’ (*köger*) (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
krik ’kiáltás, kiabálás, ordítás’…vö.: litv. *krikseti* ’kiabálni’, gör. *krike* ’kiáltás, vonítás, szűkölés, nyekergés’, ógerm. *hrika* ’csikorgatni (fogát)’…< *kri-* ld. még *kliknut*’, *skrip.* (SIS)
grom ’mennydörgés, villámcsapás, dörgés, dörej, robaj’. (SIS)
xrip ’hörgés, zörej, rekedtség, rekedt hang’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)

7.2. Alak, forma

Magyar
karika ’körvonal alakúra formált tárgy, eszköz, hordó, korong, korong, vagy henger alakú tárgy, alkatrész,’…Valószínűleg magyar fejlemény: a *kerék, kerek* veláris hangrendű párjának kicsinyítő képzős származéka. …(TESz)
kerek ’erdő, forgószél, (korong, henger) alakú, körhöz hasonló, nagy kiterjedésű, gömbölyű, határozott (beszéd), valamilyen szempontból teljes (szám), tízzel osztható szám, a teljesség hatását keltő, arányosan, szépen alakított (szöveg, előadás, írásmű, beszéd), kerekded’…Származékszó, a *kerül, kerít, kering* igék *ker-* alapszavából jött létre *–k* deverbális nomenképzővel….(TESz)
kerék ’központi tengelyen forgó vagy gördülő tárgy, amely rendszerint egy nagyobb szerkezet alkatrészeként szerepel, azt működteti, kerék formájú kinzóeszköz, köralak, körpálya, társaskör, társaság…Szóhasadás eredménye, a kerek szótól különült el…(TESz)
kert ’rendszerint bekerített, gyümölcsfákkal, veteményekkel, virágokkal beültetett, a lakóház körül a szabadban való tartózkodásra is szánt terület, növény vagy állatvédelmi szempontból körülkerített terület, kerítés, gyepű, valamely terület körülkerítésére szolgáló árok, a gazdasági udvarok egy része, amely elsősorban termények tárolására szolgál.’ (TESz)
kord ’bordázott szövet’. Vándorszó, vö.: ang. *cord*, ném. *Kord,* cseh *kord,* szlk. *kord,* or. *kord* ’bordázott szövet, kord’. Az angolból terjedt el, ott 1776 óta mutatható ki. Azonos az ang. *cord* ’kötél, zsineg, ideg, húr stb.’ főnévvel, melynek végső forrása megegyezik az angolból is átkerült *korda* és *kordon* szavunkéval…..(TESz)
korda ’kötél, zsinór’, korbács, ostor’…Latin eredetű, vö.: lat. chorda, corda ’bél, húr, ideg, kötél’. …E latin szó a görög … ’bél, húr’ átvétele. Ugyanez a végső forrása kord és kordon szavunknak is. A m. korda a szerzetesi élet révén honosodott meg….Ld. még ’a káposztalevél erezete, mestergerenda, a toll gerince’….(TESz)
kordé ’egyfajta taliga, hinó, kocsi’…Vö.: ném. kareden ’nyomorúságos szekér’…(TESz)
kör ’zárt görbe vonal, illetőleg ilyen vonal alakjában elhelyezkedő személyek, testek sora, mozgásnak ilyen vonalú pályája, olyan zárt görbe vonal, melynek minden pontja a középponttól egyenlő távolságra van, valakinek, valaminek közvetlen környezete, közelsége, kerület, együvé tartozó személyek csoportja, társaság, cselekvés, működés területe, együvétartozó dolgok,

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

jelenségek rendszere, csoportja'…Szóelvonás eredménye, a *körül, körös-körül, körülötte* szavakból jött létre,…(TESz)
körte 'hosszúkás alakú, leves, néha kövecses húsú gyümölcs, körte alakú nehezék vagy fogantyú, villanykörte, lócitrom'…Bizonytalan eredetű…(TESz)
kür 'ökröt nógató szó a járombafogáskor, katonai vezényszó, járomba áll (ökör), járomba fog'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. T. *kēr* 'befon', É. *kēri* 'fűz, tűz, befog', osztj.O. *kirda* 'felszerszámoz (rént, szarvast, kutyát'…votj. Sz. *gerd* 'kötés, csomó, csokor…(TESz)[43]
kürt, mint köznév „1. ...Többszörösen hajlított csövű, tölcsérszerűen kiöblösödő végű, rendsz. billentyűs szerkezetű rézfúvó hangszer . ...2. Autón, hajón: duda, tülök.; Gyárban, üzemben: búgó hangú jelzőkészülék. 3. fülkürt. 4. állatka: Tölcsér alakú ázalékállat`" (MÉK).
kürtő 'vejsze, kemence füstlyuka, füstfogó, mozsárágyú csöve, kémény, légzőnyílás, kályhacső, kürtőkapalp, kürtőskalács'…Származékszó a *kürt* főnévből….(TESz)
horh 'vízmosta árok, mély út'…Magyar fejlemény, alakulásmódja azonban nincs tisztázva…. (TESz)
garád 'kerítték, árkolat, vízmeder, árok, keret, kerítés, gyepű, trágyából csinált akolkerítés, tanya stb. körüli akácfasor'. ld. még *garágya* 'kerítés, különösen trágyakerítés'…A garád szláv…eredetű. vö.: szb.-hv. *grād* (nőnemű) kerítés', cseh *hrád'* 'körülkerített hely, kerítés'…le. *gródź* 'vízhatlan válaszfal (hajón), kerítés, bekerített rét, legelő'…etimológiailag összefüggnek az ősszláv *–gordъ* 'vár, város stb.' (tulajdonképpen bekerített hely) főnévvel (vö.: blg. **grad* 'város', vár, erőd' *gród* 'vár, város', or. *górod* 'város' …(TESz) A *garádics* nem más, mint 'bemélyedéses emelkedő'.
garat 'a malom tölcsérszerű része, amelybe a megórlendő gabonát öntik, a szőlőprés kosara, amelybe a kisajtolandó szőlőt rakják, a nyaki gerincoszlop előtti tölcsérszerű üreg, asmelybe a nyelőcső és a légcső torkollik'. Szláv …eredetű, vö..: szb.-hv. *grôt* 'malomgarat', szln. *grôt* 'malomgarat, a szőlőprés kosara, a szénapadlás nyílása, melyen át szénát hánynak az istállóba, mélyxség', *grôd* 'malomgarat, kútkáva, talicska, cseh *hrota* 'fejősajtár', szlk. *hrotok* 'ua.'. ukr. *grot* 'malomgarat', or. e.-szl. *grotь* 'serleg'…(TESz)

Uráli nyelvek
Komi
kard 'háncs, kéregdarab, keréksín, abroncs'……(LYTKIN-GULJAJEV)
karta 'istálló, akol', dial. 'ház, udvar', udm. *karta* 'istálló, akol'…vö.: fi. *kartano* 'udvar, nagy gazdaság, ültetvény', vót *kartano, kartino* 'ház, parasztház, udvar'…vö.: gót *garda,* han. *karta- xăr* 'udvar', man. *kārta* 'ua.'. …(LYTKIN-GULJAJEV)
kerka 'ház'…udm. *korka* 'ház' < 'gerendaház' …(LYTKIN-GULJAJEV)
kor 'vastag héj, vastag hüvely, héj, háncs', 'könnyű jármű (szán), amelyet hánccsal vonnak be', udm. *kur* 'kéreg, háncs',…mar. *kür* 'kéreg, háncs', mdM. *k'ar (kär*) 'gyökér, kéreg, háncs', fi. *keri* vagy *kerituohi* ' új kéreg (a nyírfán) a lekopott nyírfakéreg helyén', szam. *gârrâ* 'gyökér', han. *ka't* 'gyökér', magy. *kéreg*……(LYTKIN-GULJAJEV)
körtvom 'zabla' < *kört* 'vas' + *vom* 'száj'. (LYTKIN-GULJAJEV)
körtöd 'csomagolás, átkötés, zsinór, zsineg, valaminek a kezdete, kiindulópontja, zabla, lenkéve'… (LYTKIN-GULJAJEV)
kyr 'szakadék, ferde, szakadékos, magas part, hegy'…mar. *kuryk* 'hegy', észt *kuruk* 'kis kiemelkedés', szam. *kurgo-* 'hegygerinc', ……(LYTKIN-GULJAJEV)
gar 'nehezen (sodrott fonál)'…udm. *gury* 'kampó, horog (halászeszközön)'…mar. *kar, kär* 'sodrott (fonál, kötél)', fi. *kierä lanka* 'nehezen sodrott fonál',…szam. *gierre…(*LYTKIN-GULJAJEV)
gort 'ház',…udm. *gurt* 'falu, település, ház, haza'…han. *kort, kurt* 'hanti lakóház vagy település' … (LYTKIN-GULJAJEV)
gort 'koporsó, sír'. …(LYTKIN-GULJAJEV)

[43] Vö.: magy. *kordában tart*.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

görd ’vörös’, …udm. *gord* ’vörös’…vö.: ko. *gyrd* ’vér’,…mar. *kart* ’áldozatot bemutató pap’ … (LYTKIN-GULJAJEV)
göridz: *šyr göridz* ’egér borsócska, bükköny’, …(LYTKIN-GULJAJEV)
görid ’csomó’, udm. *gerd*[44] ’csomó…(LYTKIN-GULJAJEV)
guran ’kis gödör, vízmosás, árok, patak, szakadék, mélyedés’, mar. *kore’m* ’árok, patak, szakadék’, hegyi mar. *karem* ……(LYTKIN-GULJAJEV)
györ ’zúzmara, dér’…udm. *gör* ’zúzmara, dér’…fi. *kuura, kuuru* ’zúzmara, dér’, ……(LYTKIN-GULJAJEV)
gyr ’mozsár’, udm. *gyr* ’ua.’…fi. *kuiru* ’hosszú, szűk csónak,…*kuiri* ’ nagy kanál, merítőkanél, simafenekű csónak’, man. *ku’rä* ládaalakú haltartó’, han. *kūr3* ’teknő, vályu’…litv. *girnos* ’kézi malom’, han. *kär*, nyeny. *kuury.* ……(LYTKIN-GULJAJEV)
gyrk ’mell- és hasüreg’, ’üreges’, udm. *gyrk* ’üreg, üres, üreges, nyílt’…mar. *körgö* ’belső, belső rész’, üreg’, fi. *kurkku* ’torok’….mdE. *kir’ga* ’nyak’…lat. *gurguliu* ’légcső’, *gurges* ’örvény’, óind. *gargara* ’ua.’, ószláv *krъkъ* ’torok, nyak’ ……(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
-kar ’település, város, erőd’…Valószínű, iráni jövevény. Vö.: udm. *kar* ’fészek, város’. (JEGOROV 1964)
karlav ’villaalakú pálca, amivel a lónak ennivalót kevernek, falapát, amelynek az egyik végével krumplit ásnak’, bask. *karlau* ’pálca, amellyel szántásnál az ekét tisztítják’. (JEGOROV 1964)
karmak ’1. elágazás, szétágazás’ 2. ’horog’ , ujg. tuv., kazah, tat. *karmak* üzb. *karmak,* hakasz *xarmax,* azerb. *garmag* ’elágazás, szétágazás, halászhorog Vö.: alt.V. *karma* ’’beakasztani’… (JEGOROV 1964)
karta ’1. sövény, kerítés, fal, rács,2. marhaudvar, istálló, akol, 3. veteményeskert, 4. kör’, tat. *kirtä* ’sövény’, bask. *kärtä* ’sövény, istálló, akol falu határát jelző kerítés, a falu határa, kertek alja, közvetlen környék, kerülőút’, azerb. *kirdä* ’kerek’. A szó nagyon elterjedt a finnugor és a kaukázusi nyelvekben, ko. *karta* ’istálló, akol, marha udvar’, md. *karda, kardo* istálló, akol, lóistálló, piszkos odú, zug’, *kardas* ’udvar’, man. han. *karta, karda* ’udvar, kör’,…finn *kartano* ’ültetvény ház, magy. *kert* ’kert, veteményeskert’, örm. *kert* ’város’, grúz *karta* ’bekerített hely a marhának’, észak osszét *kärt* ’udvar, sövény, istálló’. …A csuv. *karta* a *kar-* igéből *–ta* képző segítségével keletkezett, vö.: csuv. *śur-* ’világítani’ + *-ta* > *śurta* ’gyertya’….(JEGOROV 1964)
kĕrt ’hóvihar, hófergeteg csinálta hóbucka’, hó hordaléka, bask., tat. *kort*, kazah, nog. *kürtik*, karacs., kumük, ojr. *kürt,* hak. *körtik,* tuv. xor, …*körtük* ’hótorlasz’, vö.: mong. *xorcas* ’összesűrűsödött, tömörödött hóbucka, torlasz’. Ld. még mar. *kürt* ’jégkéreg (a hó fagyos felülete)’, *kürdlaš-* ’párosodni’. (JEGOROV 1964)
kirtek ’csavargó’, jak. *kärädäx* ’csavargó’ (JEGOROV 1964)
kukăr ’ferde, ferdeség, hajlás, tekervény, kanyarulat, folyó- vagy utikanyar, nyeregkápa’, tat. *käkre,* bask. *käkere, kyngyr*, miser *kynyr*, karacs., kumük *kyngyr*, ujg., üzb. *kingir,* alt. V. *kyjyr* ’ferde’’, alt.V. *kojryk, kojruk* ’meghajlott, elferdült’, vö.: mar. *kagyr* ’ferde, ferdeség, hajlás, görbület, kihajlás’, *kagyr-mugyr* ’ide-oda hajlítani’ (csuv. *kukăr-makăr* ’tekervényes, kanyargós’, udm. *kongro* ’kampó, kapocs, horog, kerülő út’, *koukero* ’ferde’, …(JEGOROV 1964)
xĕrĕ, xĕrri ’széle (valaminek), folyópart, folyómente, ’szél, perem, szegély, szeglet, káva, orx.-jenisz. *kärgäk* ’vidék’, határ, vég,…ujg. *kir*, üzb. *kirgok*, AFT *kyjyg,* csag. *kirak*, kirg., kazah, k.kalp., ojr. *kyr,* nog., tat. *kyryj,* jak. *kyry*, oszm. *kyj*, türkm. *gyra,* azerb. *gyrag,* tuv. *kydyg,* hakasz *xyryx* ’vidék, széle valaminek, part, folyómente’…(JEGOROV 1964)
xir ’mező, sztyepp’,…csag. *kyryg* ’puszta’,…tat., bask., kumük, nog. *kyr,* alt.V. *kyra*, *kra* ’szántó mező, szántó föld’, oszm. *kyr* ’mező, szytepp, síkság’, …kirg. *kyr*, üzb. *kir* ’kiemelkedés, halmos sztyepp’, kazah *kyr* ’szetyepp, enyhén emelkedő hely legelőkkel, veteményekkel’, mong. *xeer* ’nyílt

[44] Vö.: magy. *görcs*.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

mező, füves sztyepp'…(JEGOROV 1964)

Mongol
xerdes 'tekercs, gombolyag' (KARA 1998)
xart 'felkarcsont' (KARA 1998)
xoorond 'között' (KARA 1998)
xorgo 'menedék, rejtejhely' (KARA 1998)
xör 'kérges/kemény réteg….(KARA 1998)
xöröngö 'mag, élesztő, csíra, kovász, vagyon' (KARA 1998)
xüüreg 'porhanyó, porhanyós, szétomló, kőrő (*keüreg, kebereg*) (KARA 1998)
ger 'hajlék, lakás, otthon, ház, család, jurta, kereksátor, szoba, tok, tartó' (KARA 1998)
gertee 'otthon, hazafelé' (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
karéta A lengyelből való, ahova az olaszból került. Vö.: lat. *carrus* 'szekér fajta'.
kórtik 'tőr, gyilok'…vö.: óor. *kordъ* 'kardfajta', cseh *kord* 'kard, tőrkard', óind. *kirsti* 'vágni'. (SIS)
koryto 'teknő, váju' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kraža 'lopás'…(SIS)

krug 'kör', < *krǫgъ,* …vö.: ógerm. *hringr* 'gyűrű, kör',…gót *ringes*…(SIS)
gorlo 'torok'….(SIS)
gorod 'város' …vö.: litv. *gardas* 'kerítés, fal, rács, sövény', gót *gards* 'ház', alb. *garth* 'kerítés, palánk', …(SIS)
gortan' 'gégefő' …vö.: *gorlo* 'torok, gége' (SIS)
gruda 'halmaz, halom, garmada'…vö.: litv. *grūdas* 'mag', ném. *Gries* 'kavics, murva'…Elsődleges jelentése 'szétvert, őrölt'. (SIS)
grud' 'mell'….vö.: lat. *grandis* 'magasztos, fennséges', ….Elsődleges jelentése 'kiemelkedés'. (SIS)
gurt 'nyáj, csapat, csorda, gulya'… vö.: le. *hurt* 'juhnyáj', vö.: ném. *Hürde* 'fonat, fonott kerítés, bekerített hely a juhnak'….(SIS)
xoromy 'kastély, kúria, nemesi lak'…(SIS)
xram 'templom' vö.: óor. *xoromъ* 'ház' (SIS)
gramota 'írás' ⟵ gör. *grammata* 'olvasás és írás' < *gramma* 'betű, írás'. (SIS)

Hely szűke miatt több csoport kimarad, ezért a továbbiakban csak azt jelzem egy kivétellel, mely jelentéscsoportokba gyűjtött adatokat vizsgálok. Ezek a következők:
3.9.3. Mozgás, cselekvés (A víz munkája, vág, váj, hord), 3.9.4. Eredmény, 3.9.5. Szín, 3.9.6. Idő, folyamat, 3.9.7. Betegség, gyógyászat, szitkozódás, szag, bűz, 3.9.8. Melegség, szárazság, 3.9.9. Hímnem, férfi tulajdonság, 3.9.10. Nép, embercsoport, ember, 3.9.11. Állat, 3.9.12. Növény, 3.9.13. Társadalmi címnév.

7.3. Eszköz, szerszám, hangszer

Magyar
kürt 'marhaszarvból készült fúvós hangszer, …autóduda, …gyári sziréna'.(TESz)

Altáji nyelvek
Csuvas
kakăr 'csőr, szarvacska, kürt' (JEGOROV 1964)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Oszmán
kuršunkalem 'töltőtoll'

Mongol
guurs 'trombita'
guursan 'cső, belül üreges szár, tollszár, madártoll csöves vége' (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
gorn 'kürt, trombita' (HADROVICS-GÁLDI 1951)

7.4. A közszói adatok tanulságai

A fentiekben egyrészt lehetőség lett volna finomabb csoportosítás végzésére, másrészt több nyelv még több adata bevonható éppen azért, mert a *kürt* (*kür* + *-t*) töve a *kür* olyan hatalmas szócsaládba tartozik, amely a nyelvnek, nyelvünknek az egyik alapszava, alapformája, gyöke. Ahhoz azonban ennyi is hozzásegít, hogy lássuk, jóval több szó jöhetne számításba annál, mint amennyiről a kutatók feltételezték, hogy alapul szolgált a *Kürt* tulajdonnévnek. Az összetartozó szavak száma méginkább megnőtt, amikor csak a szótő, a gyök előfordulását vettem sorra. Meg kell jegyeznem, hogy a fenti szavak legtöbbjének az etimológiája felülvizsgálatra szorul részben vagy egészben s ehhez a vizsgálathoz egyben útmutatóul szolgál e tanulmány is.

Rendszerezve a jelentéseket azt látjuk, hogy a *kürt* szónak van járat jelentése, amely kezdetben a forrásvíz kürtőjét jelentette, ahol a víznek volt járata, amelyben a víz áramlott. Később ennek analógiájára más folyadék (pl. bor) járata jelentésben is használatos volt. Lehetett a pete járata (petevezeték), a füst járata (kémény), a levegő járata (kürt, mint hangszer). Alakjukat tekintve valamennyi hengeres formájú, az egyik végén kiöblösödik. A hengeres forma pedig körözés, tekerés, gyűrés, gyűrődés útján jön létre. Nem csoda hát, ha a kutatóink a *Kürt*-nek alapul szolgáló közszót illetően egyaránt gondoltak a hótorlasz, lavina', a 'mellecske' jelentésű és a hangszert megnevező *kürt*-re. Ezeken kívül –mint a fenti példák igazolják - szóba jöhetett volna még számos szó. A kiválasztás azonban nem történhet önkényes alapon. Adott tulajdonnévnek az alapjául szolgált közszó megállapításánál csak akkor járunk el helyesen, ha a szó családjához tartozó legtöbb szót összegyűjtjük, a névre vonatkozó ismereteket rendezzük, a közszó és a tulajdonnév lehetséges kapcsolatait hangtani, alaktani és jelentéstani oldalról részletesen megvizsgáljuk, végül felrajzoljuk a szó jelentésfejlődését. Mindezt pedig névtudományi ismeretek birtokában tesszük.

Hangtani oldalról lényeges, hogy a *kürt* szócsaládnak volt mély hangú (*kar, kor, kur, kyr*) és magas hangú (*ker, kör, kür, kir*) alapszava, valamint *k-, g-* és *x-* kezdetű változata.

A szakirodalomban a *Kürt*nek alapul szolgált szavak között számon tartott szó valójában csak a szó családjába tartozik, amely az altáji nyelvek közül számos nyelvben kimutatható, pl.: a ***kĕrt*** 'a hóvihar összehordta bucka, hótorlasz', bask. tat. *kort,* kazax, nog. *kürtik*, karacs., kumük ojr. *kürt,* xak. *körtik*, tuv. *xor,* Gabain *körtük* 'hóbucka, hófúvás', mong. *xor* ... , (JEGOROV 1964) Jegorov szerint nem tartozik ide a csuv. *kĕrt jyttisem* 'a mezőn futkosó és párzó kutyák', mar. *kürt* 'jégkéreg, (a hó fagyos felülete). Pedig a mezőn futkosó kutyák analógiás úton kaphatták az elnevezést, minthogy a görbe folyómederben, vájatban futó vízhez hasonlítanak a mezőn futkosó és párzó kutyák. A magyarban idetartozik a *kerge, kerget-* 'űz, hajt' szó, továbbá a mar. *kürt* 'jégkéreg, a hó fagyos felülete' is. A magyarban a *kéreg* 'valaminek kemény, külső rétege' jelentésű, a mari *kürt* szónak a *kür* részével tartozik össze. A mari *kürt* tehát a 'kéreghez tartozó'-t jelent, a jégkéreg pedig nem más, mint a kéreghez tartozó jég, hó, azaz szilárd halmazállapotú víz. A mari *kürt* szó is analógiás úton született.

Analógiás úton keletkezett a csuvas ***kĕrt, kürt*** 'vezetni, hordani', tat. *kert*, üzb. *kirit*, *kirgiz*, ujg. *kirgüz*, kirg., k.kalp. *kirgiz.* (JEGOROV 1964) A szó érdekessége, hogy az üzb., k.kalp. *kirgiz* forma

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

ugyanaz, mint a *kirgiz* népnév. *Kirgiz* névvel pedig a mai kazahokat jelölték s a mai kirgizek neve karakirgiz volt.

A szavaknak igen korán jelentkezett és egymás mellett élt a mély és a magas hangrendű változata (CZEGLÉDI 2005), amelyek különböző ám valamilyen szálon mégis összetartozó jelentéssel rendelkeztek. A magyar ***kert*** a csuvasban ***karta*** 'kert, kerítés, marhaudvar, istálló, akol, veteményeskert, kör', tat. *kirtä* 'kerítés, kert' , bask. *kärtä* 'kerítés, kert, istálló', azerb. *kirdä* *'kerek'*. A szó széles körben elterjedt a finnugor és a kaukázusi nyelvekben: komi *karta* 'istálló, marha udvar', md. *karda*, *kardo* 'istálló', lóistálló', *kardas* 'udvar', man., han. *karta, karda* 'udvar, kör', norv.-lopar *gardde* 'kör', fi. *kartano* 'ültetvény, ház', magy. kert 'veteményeskert', örm. *kert* 'város', grúz *karta* 'bekerített hely a marháknak', É-osszét *kärt* 'udvar, marhaudvar, istálló', … (JEGOROV 1964)

Az indoeurópai nyelvekben idetartozik még az or. ***gurt*** 'nyáj, csapat, csorda, gulya', le. *hurt* 'birkanyáj', ném. *Hürde* 'bekerített hely a birkának' (SIS), továbbá az or. ***gorod*** 'város', az angol ***garden*** 'kert', ném. ***Garten*** 'kert', s az or. ***grud'*** 'mell'. Az összefüggések igen mélyen gyökereznek.

Az orosz *gorod* eredetileg 'vízmosta mély út, azaz folyó, folyómederhez tartozó hely' volt. Ez a hely lakóterületül is szolgált, idővel mesterségesen vájt árokkal körülvett települést, erődítményt jelentett.

Az angol ***garden*** 'kert', ném. ***Garten*** 'kert' a 'vízmosta mély út, azaz folyó, folyómederhez tartozó hely' jelentésben mint mező, termőterület, gyümölcsös, idővel szántó, azaz határ, majd mesterségesen bekerített hely lett. A szó összetartozik a magyar *kert*, csuv. *karta* stb. megfelelőkkel.

Az orosz ***grud***' 'mell' a török *kürt* 'mellecske' szóval tartozik össze. Világosan kell tehát látni, hogyan, milyen fokon tartoznak össze a szavak. Egyik a másiknak alapul csak a közvetlen elődje szolgálhatott, vagyis az a szó, amely a legszorosabban kapcsolódik hozzá valamilyen jelentésszálon. Ennek a tisztánlátásnak pedig feltétele, hogy a fenti összefüggéseket nem lehet olyan alapon magyarázni, hogy az egyik esetben adott szó az uráli, finnugor vagy ugor egységből származó ősi szókészletünkhöz tartozik, a másik esetben pedig kölcsönzés a törökből vagy a szlávból stb. A földrajzi névi kutatások fényében a nyelvi kapcsolatokat másképpen, jóval magasabb, nagyobb látószögből lehet és kell vizsgálni ahhoz, hogy lássuk, az összetartozás igen széleskörű s amelynek időben nagyon ősi, mélyen eredő gyökerei vannak. Tisztázni kell, mi az oka, hogy ismerik a szócsalád tagjait Eurázsia szerte, milyen úton, módon terjedt el a kVrt illetve töve a kVr Mongóliától Nyugat-Európáig, Komi földtől Dél-Ázsiáig. Az összefüggések mellett pedig az egyes szavakkal külön-külön is kell foglalkozni ahhoz, hogy pontosítsuk a szómagyarázatot. Jelen tanulmányban azonban a megjelölt feladathoz igazodva a fenti szavaknak a hangtani, alaktani és jelentéstani következtetéseit vázolom fel az alábbiakban.

7.5. Hangtani következtetések

Lényeges kritérium, hogy csak a *k*- kezdetűek tartoznak ide és a *k*- fejleményeit szó elején tartalmazó változatok. Az eltéréseket nem magyarázhatjuk sem hangátvetéssel, sem hasonulással. A magyar *kürt* töve a *kür* eredetileg nem három, hanem ennél több hangból állt. A párhuzamos adatok azt igazolják, hogy a magánhangzó - akár az *–u*-, akár az *–ü*- - előzménye olyan hosszú *–ú*- (-*uu*-) vagy *–ű*- (-*üü*-) volt (vö.: magyar *kúr*, *kűr*), amely triftongus (-VkV-) eredetű (vö.: csuvas *kukăr,*), azonban a *–k*- elemű triftongus *–k*-ja- -*nk*- (< -*tk*- < -tVkV-) mássalhangzó kapcsolat maradványa, vö.: magyar *kunkor.* A *kür* végső mássalhangzója az *–r* pedig eredendően nem lehetett szóvégi helyzetű, mert minden mássalhangzót magánhangzó követett. Mássalhangzót ugyanis csak valamilyen magánhangzó kíséretében lehet ejteni, fizikai törvényszerűség. Ezt számos példa igazolja, vö.: mong. *güüreg* 'híd, völgyhíd, viadukt'. Az oszmánban a rVg elemből magánhangzó végű rV lett (vö.: oszm. *köprü* 'híd'), míg a csuvasban csak az *r* (vö.: *kĕper* 'híd') maradt meg. A *kürt* második eleme a *–t* olyan eredeti hang, amelynek egyes fejleményeire is hoztunk példát a

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

fentiekben. (vö.: CZEGLÉDI 2006)

7.6. Alaktani következtetések

A *kürt* olyan toldalékolt szó, amelynek a gyöke *kür* s ehhez járult a *–t*. A kVr gyök, tő olyan grammatikai lexémát kapott, amely valamikor önálló szó volt. Ilyen minőségében a magyarban ma is ismert *tő, töv-, tönkő, tőke*, a komiban *din* 'valamihez tartozó, valami mellett lévő' jelentésben stb. Mint grammatikai lexéma megtartotta ezt a jelentést, vö.: csuv. *xirtek* (*xir* + *-tek*) 'mezei' azaz mezőhöz tartozó (ember) s a *kürt* szóban is ilyen minőségében van jelen, de már csak a kezdő mássalhangzó, a *–t* maradt meg. Ma már ilyen képzők, mint a *–t* fejleményei ismertek számos nyelvben, a csuvasban pl. *–l* (< lV < lVC), vö.: csuv. *jyvăślă* 'fás, fával ellátott', a magyarban *–š* (< *š*V < *š*VC), vö.: magy. *fás* 'fával ellátott'. A képző teljesebb formája van meg a *rétság, mezőség* stb. szavakban.

7.7. Jelentéstani következtetések

A *kürt*-höz tartozó magyar közszók jelentésének az összekötő szálait úgy rajzolhatjuk fel, ha olyan hangutánzó szóból indulunk ki, amely elsőként a földből feljövő víz hangját adta vissza. Ez a hang(sor) pedig olyan víz megnevezésévé vált, amely tölcsér alakú gödörből jött fel. Ily módon a hangutánzó szó alkalmas volt nemcsak a víz megnevezésére, hanem a gödör, a víz mozgása, színe stb. megnevezésére is. A lent lévő helyen – ahol a víz van – sár, sötétség, feketeség, betegség is van. Ugyanakkor a víz gyógyító hatású is. Lehet sekély, ahol át lehet gázolni, mint ilyen összekötő, azaz híd szerepű. A vízzel kapcsolatos számos tulajdonság jellemző azonban a természet más részeire, illetve más teremtményekre is, következésképp a hasonlóság kapcsán azok is megkapták a már ismert elnevezést és ez a szóteremtési folyamat a mai napig tart. Nem csoda hát, hogy pl. a magyar *kürt* jelentései közé tartozik a 'tölcsér alak, tölcsér alakú hangszer, tölcsér alakú testrész, tölcsér alakú ázalékállat, tölcsér alakú füstkijárat'. Közös bennük a forma, a tölcsér alak. A török köznév pedig alakjára nézve kidudorodó csomó, sodrat, gyűrődés. Rokon a magyar szavak jelentésének közös jellemzőjével, vagyis a tárgyak, jelenségek alakja, működése hasonló.

A tulajdonnevek jelentésénél pedig mindig figyelembe kell venni azt a törvényszerűséget, hogy a név alapjául vagy köznév, vagy egy másik tulajdonnév szolgált. Ez azonban nem jelenti azt, hogy elsőként nem a közszók jelentésfejlődését kell megrajzolni. Ez pedig kétféleképpen lehetséges. Vagy egy kiválasztott szó útját rajzolom meg, vagy pedig sok szó esetén azokat csoportokba rendezve a jelentéscsoportok fejlődési irányát jelölöm. A *Kürt* tulajdonnév, mint személynév a víz mintájára keletkezett, hiszen a személy, az ember is teremtmény s a tövében (*Kür*) a 'forrás' jelentésű szót kell látnunk, amelyhez a 'valamihez tartozó, valamivel rendelkező, valami mellett lévő' jelentésű képző (*-t*) járult. Elsőként az egyalakú személynevek jöttek létre, amelyek idővel keresztnévvé (vö.: német *Kurt* személynév) illetőleg családnévvé (vö.: magy. *Kürt*) váltak, másrészt több ember, egy egész család, nemzet azonosulása esetén keletkeztek a népnevek (vö.: *kurd, grúz* stb.).

Tehát a ***Kurt, Kürt*** értelmezhető úgy, hogy 1. családnév: embercsoport, amely a ***Kur***, ***Kür*** nevű vízhez tartozik, vagy a *Kur*/*Kür*-höz tartozó, *Kur*/*Kür*-rel ellátott víznévvel azonos. 2. nemzetségnév (köznév). 3. Személynév (családnév és keresztnév is). A *Kurt/Kürt* személynevet tehát úgy értelmezhetjük, hogy az ilyen nevű ember a vízhez hasonló teremtmény, aki közvetlenül az őshöz, a forráshoz tartozik.

8. Összegzés

Jelen dolgozatban az eddigiektől eltérően, a földrajzi névi kutatásaim tükrében tanulmányozom az ún. törzsneveket, ez esetben a *Kürt* nevet. Miután elkészítettem a Volga-Urál vidéke földrajzi

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

neveinek az összehasonlító nyelvtanát (hangtan, mondattan, alaktan, jelentéstan), a munkának az egyik legfőbb tanulsága, hogy ez a nyelvtan alkalmas arra, hogy a magyar nyelv és még számos más nyelv nyelvtanaként alkalmazzuk. A további tanulságok közé tartozik az is pl., hogy nem találtam arra példát, hogy a földrajzi neveknek törzsnév szolgáljon alapul. Ekkor érkezett el az idő a magyar hét törzs illetve név újra tanulmányozására. Kezdve a neveket tartalmazó görög forrással, Konstantinosz is személyneveket említ. Tehát nem törzsnévről, hanem személynévről van szó, amelyhez törzs tartozik, amelynek a törzséről beszélhetünk. A görög forrásban *Kurtu* személynév szerepel birtokos esetraggal ellátott formában: *Kurtu*. Maga a név és a hozzá tartozó közszói párhuzamok olyan széles körben ismertek még ma is a három nyelvcsalád nyelveiben, hogy azok vizsgálatának eredményeképpen igen ősi szóról kell beszélnünk. A szó (ősi formája) keletkezésének idejét nem helyezhetjük ún. pre-uráli, pre-altáji vagy pre-indoeurópai korba, mert a nyelvi kapcsolatokat helyesen másképp lehet és kell megítélni. (vö.: CZEGLÉDI 2004.5-31) A nyelvcsaládok helyett olyan ősi nyelvben kell gondolkodni, amelynek utódnyelvei vannak s amelynek ma jelentős képviselője a magyar.

Miután Konstantinosznál személynévről van szó, eleve értelmét vesztette számos, a kutatók között létrejött vita. Közéjük tartozik, pl.: a törzsnevek mint tulajdonnevek vizsgálata, a törzsnevek, mint seregtestek elnevezései, a törzsnévi tudat, a törzsnévi eredetű földrajzi nevek stb. Ugyanakkor fontossá vált számos más terület kutatása, pl.: a személynevek eredete, közszói jelentése, a birtoklás kifejezése, a számjelölés, a grammatikai lexémák eredete, alkalmazása stb.

A földrajzi nevek kutatásának a fényében a birtokos szerkezetről szóló ismereteink a következőképpen alakultak. A forrás, a folyó, a folyó ártere, a folyó melletti terület, a mellékfolyó egymáshoz való viszonyát jól megfigyelték eleink. Eszerint a forrás a tulajdonos, a birtokos. A forrás áll az első helyen. A belőle kifolyó víz, a folyó mint az utód a forrásnak a tulajdona, birtoka, ez áll a második helyen a birtokos szerkezetben. A folyó a forráshoz, mint utód az anyához tartozik.

Idővel a jelentéstartalom változott, a magántulajdon új formája alakult ki. Az ember el kezdte birtokolni az adott folyót, folyómelléket. Az indoeurópai nyelvekben a logikai sorrend a magyartól eltérő, fordított: Elől, vagyis az első helyen a birtok, hátul, azaz a második helyen a birtokos. Az indoeurópai nyelvek csak a jelentéstartalom megváltozásának idejét őrzik, nem igazodtak a korábbi logikai sorrendhez, amit a magyar őriz. Ez azt is jelenti, hogy az indoeurópai nyelvek emlékezete csak a jelentéstartalom változásáig megy vissza. Nem ismeri, ezért nem tartja meg, nem tarthatja meg a mindent meghatározó eredeti logikát. Így a megváltozott jelentéstartalomnak megfelelően nála az első tag a birtok, a második a birtokos. Ez az oka annak is, hogy a birtoklást nem tudja kifejezni birtokos személyjellel, csak a birtokos szerkezettel.

A *Kürt* személynév tehát igen ősi időből való. Minthogy a személynév keletkezésének elve ugyanaz, mint a *Kürt* nevű terület keletkezésének módja, vagyis *Kür*höz tartozó, azaz a *Kür* folyóhoz tartozó, a nevek egybeesnek. Ezért a *Kürt* jelölhet forrást, mellékfolyót, folyó menti tavat, vizet, vizes helyet, árterületet, folyó mentét, ahol dús növényzet, ahol gazdag állatvilág volt és ahol emberek éltek. A *Kürtnek* mint földrajzi névnek a közszói jelentése 'Kürhöz tartozó' (vö.: *kür*: jelölhet forrást, folyómedret stb. + *-t*: ’valamihez, azaz a *kür*höz való tartozás’ jelentésű elem, kezdetben önálló szó, idővel grammatikai lexémává fejlődött.

Az ismert közszók, mint török *kürt* ’hótorlasz’, ’mellecske’, a magyar *kürt* ’ hangszer, füstjárat stb. úgy keletkeztek, hogy a természetből már ismert jelenség neve analógiás úton átszállt a hozzá hasonló formájú és hasonlóan működő, hasonló funkciójú darabokra, tárgyakra. A *kürt* mint hangszer nem más, mint egy kör, azaz henger, amelynek a belseje egy járat, ahol a levegő és nem a víz jár, miközben hangot ad. A *kürtős* kalács pedig egy üreges csőre tekert tészta, amelyet sülés után leszednek a kürtővel, azaz járattal, kör, henger alakú üreggel ellátott csőről. A hótorlasz nem más, mint gyűrődés, azaz tekeredés útján lett dudor, csomó. Mint ilyen, hasonlít az oldalhajtáshoz, a mellékfolyóhoz, a teremtményhez, az utódhoz. A lavina sem más, mint folyamatos hengerülés, tekeredés, tekervény, akárcsak a folyó. A mellecske pedig oldalt dudor. stb.

A *Kürt* – Konstantinosznál *Kurtu* - tehát személynév, amelyhez hozzátartozik egy embercsoport,

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

amelynek törzs a közös neve. A *Kürt* mint személynév eredete pedig az ősidőkig nyúlik vissza. A törzsnévi – mint tulajdonnévi - értelmezés mellett nem szól egyetlen egy érv sem, az ellene szóló fő érvek közé pedig alábbiak tartoznak: Konstantinosznál a név személynévként szerepel. Egyes számban fordul elő. Nincsenek törzsnévi helyneveink, de személynévi igen. A Volga-Urál vidéken nem tudunk kimutatni törzsnévi helyneveket, de személynévit és más tulajdonnévi és közszói eredetűt igen. A számba jöhető névadó és neveket használó nyelvek nyelvében sem szerepel ilyen törzsnév, de földrajzi név, személynév és közszók igen. A törzsnévi – mint tulajdonnévi – értelmezés kitalálás, hiszen nem érintkezik a valósággal, nem fogadja be az igazság törvénye.

9. Rövidítések

alb. albán
alt. altáji
ang. angol
azerb. azerbajdzsán
bask. baskír
blg. bolgár
Bud. Budenovszkij rajon
csag. csagatáj
csn. családnév
csuv. csuvas
d. domb
dial. dialektus
f. folyó
fi. finn
fn. főnév
gör. görög
h. hely
han. hanti
hn. helynév
Ja. Jadrinszkij rajon
Kal. Kalininszkij rajon
karacs. karacsáj
ko. komi
lat. latin
ld. lásd
le. lengyel
litv. litván
m. megye
M. Morgausszkij rajon
magy. magyar
man. manysi
mar. mari
md. mordvin
mdE. erza mordvin
mdM. moksa mordvin
mn. melléknév
mong. mongol
ném. német
nog. nogaj
ojr. ojrot

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

óor. óorosz
or. orosz
orx. jenisz. orhoni jenyiszeji
osztj. osztják
örm. örmény
P. Poreckij rajon
szam. szamojéd
szb-hv. szerb-horvát
szlk. szlovák
szln. szlovén
szn. személynév
tat. tatár
tkp. tulajdonképpen
tuv. tuvai
ua. ugyanaz
udm. udmurt
ujg. ujgur
ukr. ukrán
üzb. üzbég
V. Vurnarszkij rajon
vm. vármegye
vog. vogul
votj. votják
zürj. zürjén

10. Források

ANDREJEV — ANDREJEV, N. A. 1961: Csuvasszko-russzkij szlovar, Goszudarsztvennoje Izdatelsztvo Inosztrannyh i nacionalnyh szlovarej. Moszkva.

Ar. — NIKITIN

Ašm. — ASMARIN, N. I. 1928-50: Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Csuvasszkoje Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo. Kazan-Csebokszari.

BAKOS 1986 — BAKOS Ferenc 1986: Idegen szavak és kifejezések szótára.

BORISOV 1932 — BORISOV, T. K. 1932: Udmurtszko-Russzkij Tolkovyj szlovar. Izsevszk.

Fa. — FASZMER, M. 1964-1973: Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka. Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva.

GMA — Gidronimy Marijszkoj ASzSzR

HADROVICS-GÁLDI 1951 — HADROVICS László-GÁLDI László 1951: Orosz-Magyar szótár.

JEGOROV 1964 — JEGOROV, V. G. 1964: Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari.

KARA 1998 — KARA György 1998. Mongol-magyar szótár Terebess Kiadó.

KÁZMÉR 1993 — KÁZMÉR Miklós 1993: Régi magyar családnevek szótára.

KISS 1980 — KISS Lajos 1980: Földrajzi nevek etimológiai szótára.

LELKES 1998 — LELKES György 1998: Magyar Helységnév-azonosító Szótár. Baja.

MUNKÁCSI 1990 — MUNKÁCSI Bernát 1990: A votják nyelv szótára. Pécs.

MORAVCSIK 1988 — MORAVCSIK Gyula 1988: Az Árpád-kori magyar történet bizánci

	forrásai
NAP	Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR. Csuvasszkoje Knyizsnoje Izdatelsztvo. Csebokszari, 1974.
NIKITIN	NIKITIN, I. D.: Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
Omeljan Pritcak	Pritsak, Omeljan 1957: Tschuwaschische Ortsnamen. Wiesbaden.
SIS	N.M. Sanszkij-V.V. Ivanov-T.B. Sanszkaja 1975: Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka. Moszkva.
SW	FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: Syrjänisches wörterbuch I-II..
SZILASI	SZILASI, M. 1896: Vogul szójegyzék.
TB.	Szlovar toponyimov Baskirszkoj ASzSzR. Baskirszkoje Knyizsnoje Izdatyelsztvo, Baskort ASZSzR-nin toponimdar hüδlege. Ufa. 1980.
TESz.	BENKŐ Loránd (főszerk) 1976: A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III.
TSK.	A. I. Turkin 1986: Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR. Komi Knyizsnoje Izdatyelsztvo. Szyktyvkar.
ÚMTsz.	B. LŐRINCZY Éva (főszerk.) 1979: Új magyar tájszótár.
Vax.	VAHRUŠEVA, M. P. 1956: Udmurtsko-russkij slovar. Izdatyelsztvo „Russzkij jazik”. Moszkva.

11. Irodalom

BAKAY Kornél

1996. A magyar őstörténet kérdései - régész szemmel in: Belvedere JGyTF Kiskönyvtára 9. Szeged, 1996.49-62

BÁRCZI Géza-BENKŐ Loránd-BERRÁR Jolán

1978: A magyar nyelv története.

BENKŐ Lóránd

1977. Magyar nyelvtörténet - Magyar őstörténet in: BARTHA, Antal - CZEGLÉDY, Károly - RÓNA-TAS, András (szerk.) 1977 Magyar Őstörténeti Tanulmányok, 1977.

BERTA Árpád

1988. Megszólaló törzsnevek. Új megfejtési kísérlet a hadrend alapján. In: Élet és Tudomány 51. 1988. december 16.

1989 Új vélemény török eredetű törzsneveinkről. Keletkutatás. 1989 tavasz. 3-17.

1997. Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről in: Honfoglalás és nyelvészet, Szerkesztette Kovács László, Veszprémy László, 1997.

BOTTYÁNFY Éva

1993. Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1993.

CZEGLÉDI Katalin

1991. „Orosz képzős földrajzi nevek Csuvasiában” in: Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Kiadása, Nyíregyháza. 1991.I.299-302.

1991. „Rol´ russzkovo jazüka v formirovanyii toponyimii Csuvasii” in: Gadányi Károly (szerk.): Nemzetközi Szlavisztikai Napok IV. Szombathely. 1991.397-401

1993. „A Volga vidéki víznevek szerkezeti vizsgálata” in: III. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Miskolci Egyetem Kiadása, Miskolc. II: 1993. 81-86

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

1994. „Csuvasia földrajzi neveinek morfológiai és szintaktikai szempontú feldolgozása” in: II. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Egyetemi Kiadó, Veszprém. 1994:313-315.
1994. „Számjelölés a Volga vidéki orosz használatú földrajzi neveken” in: Studia Nova 1. A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának tudományos közleményei. I. évf. 1. sz. 1994.69-79
1994. „Birtokos jelölés a Volga vidéki földrajzi neveken”. in: Studia Nova 2. A Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának tudományos közleményei. I. évf. 2. sz. 1994.111-129
1996. „Jelzős szerkezetek a Volga-Urál vidéki földrajzi nevekben (részlet)” in: Debreceni Szlavisztikai Füzetek. KLTE Debrecen. 1996.41-51
2004. „Nyelvi kapcsolatainkról másképpen” in: Eleink - Magyar Őstörténet (5.) II. évf. 1. sz. 2004.5-31
2004. Bevezetés a nyelvészeti őstörténeti tanulmányokba 1. in: Nyelvészeti őstörténeti füzetek 1. Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc 2004
2005. Bevezetés a nyelvészeti őstörténeti tanulmányokba 2. in: Nyelvészeti őstörténeti füzetek 2. Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc 2005.
2005. Bevezetés a nyelvészeti őstörténeti tanulmányokba 3. in: Nyelvészeti őstörténeti füzetek 3. Miskolci Bölcsész Egyesület, Miskolc 2005
2006. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító hangtana 2006 Hunscience Kiadó, Esztergom 2006.
2006 A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító alaktana 2006 Hunscience Kiadó, Esztergom (Megjelenés alatt)
2006. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek összehasonlító mondattana 2006 Hunscience Kiadó, Esztergom (Megjelenés alatt)

CZEGLÉDI 2011 Gyökrendszer Megjelenés alatt.

CZEGLÉDI 2011 Magyar-mongol nyelvviszony Megjelenés alatt.

GYÖRFFY György
1997. A magyar törzsnevek és törzsi helynevek in: Honfoglalás és nyelvészet, Szerkesztette Kovács László, Veszprémy László, 1997

HAJDÚ Péter
1966. Bevezetés az uráli nyelvtudományba.

HAJDU Péter – KRISTÓ Gyula – RÓNA-TAS András
1980. szerk., Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. Szeged. Kézirat,

KESZI Tamás
1996-2002. A magyar törzsnevekről in: Keletkutatás 1996. ősz –2002. tavasz 10-11.

KISS Lajos
1995. Földrajzi neveink nyelvi fejlődése.

LIGETI Lajos
1986. A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban.

NÉMETH Gyula
1991. A honfoglaló magyarság kialakulása, 2. kiadás, közzéteszi Berta Árpád.

OBRUSÁNSZKY Borbála
2005. A mongol népek története, Kőrösi Csoma Sándor Magyar Egyetem jegyzete.

RÓNA-TAS András
1978. Bevezetés a csuvas nyelv ismeretébe.

RÓNA-TAS András
1996. A honfoglaló magyar nép.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3.2. *Gyarmat*

"...századunk első felében egy kiváló magyar kutató gárda elemezte forrásainkat, és megalkotott egy magyar őstörténetet, amelyben nagyjából minden adat egybe vág, és magyarázatuk bizonyítottnak tűnik. Tekintélyük mindmáig szilárd, ám egyre gyülekeznek más magyarázati lehetőségek is." (László Gy. Köszöntője, in.: Makkay, 1993.)

1. Bevezetés

László Gyula túl finoman fogalmazott, mert ez a kitűnő gárda - akár tudatosan akár nem - politikai megrendelésre és a politikai elvárásoknak megfelelően elemezte a forrásokat, amelynek következménye számos hamis megállapítás lett elsősorban nyelvészeti téren. Ebből pedig csakis hamis őstörténeti következtetéseket lehetett levonni. A hamis tanok tanítása minden szinten kettős, a nyelvtudományban és a történettudományban egyaránt félrevezették a diákokat, akik tanárok lettek és sokan közülük nem is tudták, hogy nem a valót tanítják a gyerekeknek, az ifjúságnak. Az alábbiakban nemcsak egyszerűen más lehetőségről szólunk, hanem a források eddigi értelmezésének a kritikáját adjuk. Sorra vesszük a kutatói véleményeket, amelyeknek a tévedéseire rámutatunk a földrajzi névi kutatásaink fényében.

A *Gyarmat* a kettős név (*Kürtgyarmat*) második tagja. A törzsnévvel elsőként Somogy megye földrajzi neveinek (vö.: SFN) kapcsán foglalkoztam[45], miközben azokat a Somogy megyében lévő földrajzi neveket gyűjtöttem össze, amelyeknek magyar őstörténeti vonatkozásaik is vannak. Találtam olyanokat, amelyek népnevekkel (*kun, magyar*), törzsnevekkel (*Gyarmat, Kér, Keszi, Megyer, Tarján*), vezérnevekkel (*Álmos, Kond, Kupa, Koppány*), személynevekkel (*Zinger, Székeli, Baján, Hornyák* stb.) és magyar közszókkal (*csurgó, mocsár* stb.) kapcsolatosak. Közülük elsőként csak egyetlen név, a *Gyarmat* köré csoportosítottam a gondolataimat. Idővel kiegészítettem ezeket az adatokat, hiszen ismeretes, hogy ez a név nemcsak Somogy megyében, hanem a Kárpát-medence egyéb területein is előfordul. Kérdés, hogy a magyar *Gyarmat* utalhat-e a törzs szálláshelyére, vagy egyszerűen csak személynév vagy valamilyen köznév szolgált alapul a település nevének.

Tekintettel arra, hogy a *Gyarmat* név párhuzamai megtalálhatók a Volga-Urál vidékén a földrajzi nevekben, de közszóként is ismertek, érinti a magyaroknak a Kárpát-medencén kívüli történetét is. A nevet törzsnévi, mint tulajdonnévi minőségében is felül kell vizsgálni. Az tény, hogy a *Kürtgyarmat* ebben a formában kettős névként nem fordul elő sehol az eddigi ismereteim szerint.

Meg kell tudnunk, milyen szó szolgált alapul a Gyarmat névnek. A *Gyarmat* és társai megfejtéséhez először a Volga-Urál vidéki földrajzi neveket vizsgáltuk meg, majd a kutatásba számos nyelv közszavait is bevontuk. Természetesen azt is figyelembe kellett venni, hogy "Az egyéb nyelvek több évszázados szimbiózusa rányomja bélyegét a tulajdonnevekre, így különböző nyelvű megnevezések egymással szoros kapcsolatban, többszörös vonatkozásban állnak, gyakran csak együttes elemzéssel értelmezhetők... Szorosan összefüggő rendszert alkotnak... az egyes nyelvek névkincse csak e rendszer belső, egymást feltételező elemeiként fogható fel." (Pogány-Zelliger MNy.1972. 4.)

Már a földrajzi névi kutatásaim kezdetén világosan látszott, hogy a Kárpát -medence földrajzi neveinek, a nép-, törzs, vezér-, dinasztia- és személyneveinknek - családnevek és keresztnevek - egy része szorosan összefüggő rendszert alkot egymással és a Volga-Ural vidéki földrajzi nevekkel is, továbbá az ott élő népek nyelvében is fellelhető nyomokkal. Következésképp a kutatómunka csak egy nagyobb összefüggésben lehetséges. Kirajzolódott egy olyan névadási rendszer, amely

[45] Az azóta eltelt több év alatt végzett kutatásaim tovább finomíttatták velem az anyagok vizsgálata során leszűrt eredményeket. Ez a változási, módosulási folyamat világosan látható az akkori Gyarmatról írt és a mostani dolgozatom összehasonlításakor.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

egyaránt kötődik az Uráltól nyugatra és keletre eső területekhez. Az itt lakó népek nyelvei három nyelvcsaládba tartoznak a tudomány hivatalos álláspontja szerint. Máris adódik a kérdés: Mivel magyarázható a földrajzi nevekben, továbbá a személynevekben és a közszókban valamint a grammatika lexémákban meglévő rendszerszerűség?

A Volga-Urál vidéke több nyelvű terület, a rendszert, a névadási módot mégis a legkorábban ott élt nép(ek) vagy népcsoportok alakították ki, amelyet tovább vittek egyrészt az utódnépek, másrészt átvettek a később odakerült népek. Sohasem hagytuk figyelmen kívül, hogy a névtani kutatásaink csak akkor lehetnek eredményesek, ha összhangban vannak más tudományágak megállapításaival és a források nyújtotta információkkal.

2. A források

Ami az írott forrásokat illeti, a *Gyarmat* nem fordul elő igen korai forrásokban. Mindössze **Konstantin** (912-959) A birodalom kormányzása című művében szerepel, mint a hét magyar törzsnév egyike a *Kürtgyarmat* összetétel utótagjaként.

Konstantinosz a 38. fejezetben A türkök népének eredetéről és hogy honnan származnak címmel ír. Türkök alatt magyarokat kell érteni és világosan hét törzsről van szó. A kabarokat itt még nem említi, de a törzsek neveit sem. „A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi.” (MORAVCSIK 1988:43)

A 40. fejezetben A kabarok és a türkök törzseiről szóló beszámolóban már azt írja, hogy „Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse, második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtügyermatué, ötödik a Tarjáné, hatodik a Jenehé, hetedik Keri, nyolcadik Keszi. És így egymással összeolvadván, a kabarok a türkökkel a besenyők földjére mentek.” (MORAVCSIK 1988:46-47)

Ha a magyar fordítást összevetjük a görög eredetivel, akkor az idevonatkozó rész - „*negyedik a Kürtügyermatué”* - görög megfelelője „*τετάρτη (του) Κουρτουγερμάτου*”. Szó szerinti fordításban ’negyedik a Kürtnek a Gyermatnak a törzse’. Ez - a sorrendet tekintve - olyan szerkezet, ahol a birtok, azaz a törzs mint köznév elől van, a birtokos, azaz a tulajdonnév hátul, vagyis a birtokos a birtokot követi. Ha az összetett névnek (*Κουρτουγερμάτου*) az utótagját (*γερμάτου)* vesszük figyelembe, akkor ’törzs *γερμάτου*-nak a’ azaz magyarul ’*γερμάτου*-nak a törzse’ jelentésben kell értelmeznünk a *του γερμάτου* szószerkezetet. Ez úgy fogható fel, ’a törzs, amely *γερμάτου*hoz tartozik’. Egyértelműen *γερμάτου* a tulajdonos, azaz a birtokos, a törzs pedig a tulajdon, azaz a birtok. A *γερμάτου* világosan személynév.

A forrásból egyértelműen kitűnik, hogy a *Kürtgyarmat* utótagjának, a *gyarmat* szónak alapul személynév szolgált s a név alapalakja a birtokos esetrag (*-ου)* elhagyásával a görög szövegben *gyermat*.

3. Kutatói vélemények és azok kritikája

M.R. Fedotov szerint a *Jemak, Jamak* népnév. (M.R. FEDOTOV 1984).

Galjautdinov munkájában azt olvashatjuk, hogy a *jurmi* törzsszövetséghez tartozik, baskir törzsnév, baskir népcsoport neve. (GALJAUTDINOV 1987)

Kuzejev és **Ivanov** megállapították, hogy pogány nevek a csuvasban a *Jurmet, Jermet, Jurmekej.* (KUZEJEV - IVANOV 1984)

A kutatók között a török eredet szinte általánosan elfogadott. **Németh Gyula** szerint a *jormati* etimológiáját a törökben kell keresni. A magyar *gyarmat* törzsnév, amely a baskírban is megvan.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

(NÉMETH 1966.)

Ligeti Lajos kételkedő álláspontra helyezkedett: ”A Gyarmat névvel kapcsolatban már korábban jeleztem, hogy figyelmen kívül hagyott nyelvi és jelentéstani nehézségek miatt a javasolt magyarázat elfogadhatatlan... Lehet, hogy a Gyarmat mégis török eredetű törzsnév, a törzs tagjai azonban nem lehettek ezúttal sem törökök.” (LIGETI 1986):

Berta Árpád egy korábbi ötletet újított fel, mely szerint a törzsnevek hadrendet tükröznek és a törökből magyarázza őket, köztük a *Gyarmat*ot. (BERTA 1989)

Róna-Tas Andrásnak az új könyvében a *Gyarmat*ról írt összefoglalója igen tanulságos, ezért azt részletesebben idézzük: „...már a múlt században megjelent az a vélemény, hogy a baskírok között megtalálhatók a magyar törzsnevek. Hosszú ideig csak két magyar törzsnév, a *Gyarmat* és a *Jenő* párhuzamait tárgyalták,... Az igazság az, hogy ezek a törzsnévhasonlítások, ha helyesek lennének, sem mondanának sokat a magyarok egykori lakóhelyéről. ... nem tudhatjuk, hogy ezek a törzsnevek mikor és hogyan kerültek a mai Baskíria területére. Mindenesetre kutatásra érdemes feladat, hogy valóban azonosak-e ezek a törzsnevek, és hogy mit tudunk e törzsnevek, illetve az általuk jelölt törzsek történetéről. Ezeket a kérdéseket attól függetlenül is érdemes feltenni, hogy a törzsnevek nyelvi eredeztetése, etimológiája helyes-e vagy sem. A legrégebbi baskír-magyar törzsnév egyeztetés a baskir *Jurmati* és a magyar *Gyarmat*, illetve a baskír *Jenej* és a magyar *Jenő* törzsnevek összevetése.” (RÓNA-TAS 1996:330-331)

Róna-Tas András a továbbiakban részletezi a hangtani magyarázat akadályait. Ezek a következők: „A szóvégi *-i* a magyarban eltűnhetett volna, tehát hiánya nem okozna különösebb problémát, bár feltűnő, hogy már a Bíborbanszületett művében is hiányzik, ...holott a Kürtben még megvan a szóvégi *-u*. A szóvégi *-i* hiányát tulajdoníthatjuk a szó kéttagúságának vagy a görögösítés áldozatának is.” (RÓNA-TAS 1996:330-331)

Szerinte komolyabb gondot jelent az első szótag magánhangzóinak különbsége, amely „már nem hidalható át. A görög alak *Jermat* alakot tükröz, amely a magyar *Dzsermat*, esetleg már *Gyermat* átírása. A legrégibb magyar alakban előforduló *e* hang két forrásból eredhet. Vagy ez volt eredetileg a törzsnév, és a Dzsarmat > Gyarmat későbbi hasonulás révén jött létre, vagy az eredeti alak a Dzsarmat, és az *e* másodlagos. Ez ismét lehet elhasonulás vagy egyszerűen átírási probléma, ugyanis a szókezdő *dzs* átírásához szükség volt valamilyen helyesírási eljárásra, hogy a szókezdő *g*-t *j*-nek vagy *dzs*-nek kelljen olvasni. Nem lehet azonban azt feltételezni, hogy a magyarban *o* vagy *u* volt. A korai magyar forrásokban található Gormot, Gurmot helynevek a latin helyesírásnak abból a nehézségéből adódtak, hogy az ajakkerekítéses magyar *a*-t csak *o* betű jelével tudták leírni, ahogyan a *magyar* nevet is *moger*nak írta Anonymus. Ezekből a korai magyar adatokból nem lehet *Gyormot alakot feltételezni, s ennek a görög adat is ellentmond. A baskírban viszont a mai *u* egy korábbi *o*-ra megy vissza. A Jurmati törzsnév tehát korábban * Jormati volt. Komoly nehézségeket okoz a szókezdő mássalhangzó is, mert ha itt a magyar Gyarmat törzsnévvel van dolgunk, akkor a baskír, amelyiknek nem volt szókezdő *dzs* hangja, azt valamivel helyettesítette volna, mégpedig a legvalószínűbb módon a *cs*-vel. Ez a *cs* hang eredeti baskír szavakban és a korai jövevényekben *sz*-lett, miután a régi *sz*- *h*-vá változott:

régi baskír **cs* > *sz*

régi baskír **sz* > *h*.

Tehát a magyar Dzsarmat korai átvétel esetén a mai baskírban *Szarmat volna. A magyar *dzs*-hang *j*-vel való helyettesítése kevésbé valószínű, ugyanis azt nem feltételezhetjük, hogy a régi baskírok is olyan jól ismerték a hangtörténetet, mint a mai tudósok, vagyis tudták volna, hogy a magyar *dzs*- török nyelvekben előforduló *dzs*-re megy vissza, ez pedig valamikor *j*- volt, és ezért - annak ellenére, hogy a hangot *dzs*-nek hallották - *j*-vel helyettesítették. Ha viszont a *j*-vel kezdődő alak lett volna az eredeti, akkor a magyar, amelyben volt szókezdő *j*-, * *Jarmat* alakban vette volna

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

át a törzsnevet. Az egyetlen lehetséges feltételezés, hogy a jurmatiak ősei közeli kapcsolatban álltak egy *dzs*-török csoporttal, amelyben megvolt ez a Dzsarmati alak, amelyből ebben a nyelvben Dzsormati lett. Majd a rendszerszerű megfelelések alapján „értve" a hangtani különbséget (valahogy úgy gondolkozva, hogy „ahol azok *dzsok*ot mondanak, mi *jok*ot mondunk, ha tehát ők Dzsormatit mondanak, akkor minekünk Jormatit kell ejtenünk"), átvették a törzsnevet. Ez a szomszéd nép csak török nyelvű lehetett. Az adott viszonyok között csak a volgai bulgárokra gondolhatunk.

Az egyébként figyelemre méltó, hogy a baskírok között van *Jurma, Jurmi* és *Jumran* nemzetségnév, és ez utóbbinak van *Jumuran* alakja is. A baskíriai Ik folyó bal oldali mellékfolyója Jurmat, a Metev baloldali mellékvize Jurmit, a Cseremsan jobboldali mellékvize, valamint az Ikbe ömlő Üszen mellékvize Jurmi-az patak, és az Ufa folyóba balról ömlik bele a Jurmas folyócska. Aligha lehet feltételezni, hogy ezek a víznevek a törzsnévből származnak. A fordítottja elképzelhető, de természetesen bizonyítandó."

A fenti kutatói vélemények elemzésének több tanulsága is van. A földrajzi névi kutatásaink fényében a Fedotov említette *Jemak, Jamak* népnév elvileg lehet ősi s akkor a *magyar*hoz hasonlóan keletkezett, az alapja pedig dinasztianév. Lehet ugyanakkor késői, amely arról a folyóról kapta a nevét, amely mellett lakott ez a nép. A kérdés eldöntéséhez további vizsgálatokra van szükség.

A *Gyarmat* személynévi eredetének magyarázatát támogatja Galjautdinov azzal a véleményével, hogy a baskír törzsszövetségnek is van *jurmi* nevű tagja, amely személynévi eredetű úgy is, mint baskír népcsoport neve. Kuzejev és Ivanov adatai is a *Jurmet, Jermut, Jurmekej* személynévi használatát igazolják.

A magyar kutatók nagy része szerint a *Gyarmat* etimológiáját egyhangúan a törökben kell keresni (Németh Gyula, Ligeti Lajos, Berta Árpád).

Ugyanakkor Róna-Tas András nemcsak felvázolta a török származtatás nehézségeit, hanem néhány víznévi alakváltozatot is figyelembe vett az álláspontja kialakítása során. Az általa említett baskir *jurma, jurmi* nemzetségnév párhuzama valóban a csuv. földrajzi nevekben gyakori *śyrma* 'szakadék, patak, vízmosás' jelentésű szó. A *jumran* és a *jumuran* nemzetségneveknek azonban nincs közük a magy. *gyarmat*-hoz. Így a *jumran* nem tartozhat a *jurmatiak* kiterjedt nyelvcsaládjához, mint ahogyan azt Róna-Tas András írta. Nem érthetünk egyet azzal sem, hogy "Itt az a feltűnő, hogy míg a Jurmatinak kiterjedt névcsaládja van (Jurma, Jurmi, Jumran stb.) addig a Jenejnek nincs, s a víznevekben sincs hozzá kapcsolható."[46] A földrajzi névi kutatásaink rávilágítottak arra, hogy baskír földön a *Gyarmat* név egy egész nyelvi rendszer részeként sok más magyar szó és grammatikai lexéma párhuzamával együtt található meg. A hangtani magyarázat akadályai pedig azért jelentkeznek Róna-Tas Andrásnál, mert egy előre felállított, feltételezett finnugor hangtan mellett és ahhoz viszonyítva tárgyalja ő is az altáji nyelvek hangtanát. Hozzátesszük, a tévedések is ezen alapulnak. Az *-sz* ugyanis nem a *-cs* fejleménye s a *-h* nem az *-sz*-ből keletkezett. A földrajzi névi kutatások fényében a hangváltozások is rendszert alkotnak, vö.: *t* > 1. *t'* > *č*; 2. *d'* > 2.1. *j* 2.2. *dž*; 3. *th* > 3.1. *s* 3.2. *h*. Nem volt szükség hanghelyettesítésre. A víznevek és a törzsnevek illetve személynevek viszonyának a megértéséhez figyelembe kell venni eleink gondolkodását.

Leszűrhető végső tanulság, hogy a fenti kutatói vélemények között nem található megoldás, nincs megnyugtató válasz a *Gyarmat* körül felmerülő kérdésekre. Tanulságos látni azt is, hogy az eredeti görög szöveget senki nem tanulmányozta újonnan a görög forrás értelmezésével kezdve előítéletektől mentesen.

[46] Ld. a *Jenő* névnél.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

4. Földrajzi nevek a Kárpát-medencében

Gyarmat `község Veszprém megyében Pápától északra` (KISS 1980)
< *Gyar*
+ *mat*

Gyarmati-dülő (Kaposvári járás), nevét onnan kapta, hogy Kaposgyarmat közelében van (SFN).
< *Gyarmati* < *Gyarmat*
+ *-i:* melléknév képző.
+ *dülő*

Kaposgyarmat (Kaposvári járás), amelyben "a megkülönböztető szerepű Kapos- előtag a folyó mellékével kapcsolatos." (KISS 1980.)
< *Kapos*
+ *gyarmat*

Balassagyarmat `város Nógrád megyében` (KISS 1980.)
< *Balassa*
+ *gyarmat*

Fehérgyarmat `helység Szabolcs-Szatmár megyében`. (KISS 1980)
< *Fehér*
+ *gyarmat*

Feketegyarmat 'helység a Fekete-Körös mentén Romániában `Zaránd, majd Arad megyében' (KISS 1980)
< *Fekete*
+ *gyarmat*

Füzesgyarmat `helység Békés megyében` (KISS 1980).
< *Füzes*
+ *gyarmat*

Rábagyarmat `helység Vas megyében`. A magyar Gyarmat törzs szálláshelyére utal. A *Gyarmat* törzsnév minden bizonnyal ótörök eredetű, de a részletek nincsenek tisztázva. (KISS 1980).
< *Rába*
+ *gyarmat*

Tisztázandó, hogy a *Gyarmat* nevű vagy a *Gyarmat* nevet tartalmazó földrajzi nevek valóban a *Gyarmat* törzs szálláshelyére utalnak-e, továbbá milyen nyelvi eredetű a *Gyarmat* s milyen szó szolgált neki alapul.

5. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén

A Volga-Urál vidékén A *Gyarmat* nevet illetőleg a párhuzamait tartalmazó nevek csoportosíthatók a szókezdő, a szóvégi mássalhangzók és a szó belseji magánhangzók különbözősége alapján. A szókezdő szerint *j-, č-, s-, ś-* kezdetűekre hoztunk példákat.

Jarmak śălĕ f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Jarmak śălĕ* A.
< csuv. *Jarmak:* folyó neve

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *šălĕ* ⟵ csuv. *šăl* 'forrás'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel

Jarmak h. Ašm.IV.229.: csuv. *Jarmak* or. *Jermakovo* Čist.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jarmak* ⟵ *Jarmak:* folyónév
or. *Jermakovo* ⟵ nem orosz *Jermak*
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *–o*

Jermakovo h. Ašm.IX.: or. *Jermakovo* Čist.u., falu, NAP: or. *Jermakovo* M., csuvas falu, Ar.:-.
< or. *Jermakovo* ⟵ nem orosz *Jermak*
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *–o*

Jermak h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Jermak* or. *Jermakovo* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Jermak* < *Jer*
+ *mak*
or. *Jermakovo* ⟵ nem orosz *Jermak*
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *–o*

Jermek h. Ašm.IV.286.: csuv. *Jermek* or. *Jermakovo* Bug.u., tatár falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jermek* < *Jer*
+ *mek*

Jărmak f. Ašm.V.94.: csuv. *Jărmak*, patak, néha vízzel, olykor nagyobb lesz, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jărmak* < *Jăr*
+ *mak*
< **Jurmak, *Jyrmak.*

Jărmak f. Ašm.V.94.: csuv. *Jărmak*, keskeny patak, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jărmak* < **Jurmak, *Jyrmak.*

Jărmak d. Ašm.V.94.: csuv. *Jărmak,* tisztás, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jărmak* < *Jăr*
+ *mak*
< **Jurmak, *Jyrmak*

Jurmekejkin Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Jurmekejkin* or. *Jurmekejkina* M.
< csuv. *Jurmekejkin* < *Jurmekejka*
+ or. *-in:* birtokos melléknév képző

Jărmatlă h. Ašm.V.: csuv. *Jărmatlă* or. *Jemuratka* Čist.u., település neve, NAP:-, Ar.-.
< csuv. *Jărmat* < *Jăr*
+ *mat*
+ *-lă:* képző
or. *Jemuratka* ⟵ nem or. *Jemuratka* < *Je*
+ *muratka* < *mu*
+ *ratka*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Jurmit f. TB.181.: bask. *Jurmit* or. *Jurmit* Beleb., az or. Metev baloldali mellékfolyója.
< bask. *Jurmit* < *Jur*
+ *mit*
or. *Jurmit* ⟵ nem or. *Jurmit*

Jurmyj f. TB.181.: bask. *Jurmyj / Jurmy* or. *Jurma* Buzd., az or. Čermasan jobboldali mellékfolyója.
<
Čarmak h. Ašm.XV.156.: csuv. *Čarmak,* hely neve, NAP: csuv. *Čarmak* or. *Čermaki* Č., csuvas falu, Ar.: csuv. *Čarmak* A.
< csuv. *Čarmak* < *Čar*
+ *mak*

Čarmak Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Čarmak* A.
< csuv. *Čarmak* < *Čar*
+ *mak*

Čarmak ulăxĕ d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Čarmak ulăxĕ* A.
< csuv. *Čarmak* < *Čar*
+ *mak*
+ *ulăxĕ* ⟵ csuv. *ulăx* 'mező'
+ *-ĕ:* birtokos személyjel

Sărmet h. Ašm.XI.321.: csuv. *Sărmet*, település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Sărmet* < *Săr*
+ *met*

Sărmet Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Sărmet* U.
< csuv. *Sărmet* < *Săr*
+ *met*

Kupărl'a h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kupărl'a* or. ***Jurmekejkino*** M., csuvas falu, Ar.:-.
< or. *Jurmekejkino* ⟵ nem or. *Jurmekejka*
+ or. *-in:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

Kopărl'a h. Ašm.VI.302.: csuv. *Kopărl'a*, falu neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Kopărl'a Janasal* or. ***Jurmekejkina*** M.
< or. *Jurmekejkina* ⟵ nem or. *Jurmekejka*
+ or. *-in:* birtokos melléknév képző
+ *-a*

Časal'něk śyrmi f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Časal'něk śyrmi (sysălă var, kiremet)* A.
< csuv. *Časal'něk* < *Časal'*
+ *něk*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel

A fenti adatokban a vizsgált nevünk előfordul folyó, patak, mellékfolyó, tisztás és település nevében. Használatos önállóan és képzett formában, valamint két tagú nevekben első vagy második

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

tagként. Az adatok egy részében a *Gyarmat* szóvégi –*t* zöngétlen zárhangjával szemben egy másik zöngétlen, de nem ugyanazon a helyen képzett zárhang a –*k* szerepel. A szókezdő magyar *gy*-vel szemben itt *j-, č-, s-, ś* található. Szerkezeti felépítése szerint összetett szó, de elvileg lehet képzett is, vö.: *Jăr + mak*, *Jăr + mat, śyr + ma.* Hangtanilag az utótag végső magánhangzója lehet -*k*, de lehet -*t* is. Ennek az a magyarázata, hogy a korábbi, teljesebb alak **matka* volt, amely két irányban változott. Az egyik esetben a -*k*, a másik esetben pedig a -*t*- tűnt el. Sőt, meg kell említeni a csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék' jelentésű szónak a földrajzi nevekben való nagy számú előfordulását is, mert a szó végén korábban volt mássalhangzó, amit a párhuzamos adatok is igazolnak, vö.: oszm. *yrmak* 'folyó', üzb. *irmok* 'mellékfolyó' stb.

6. Magyar személynevek
6.1. Családnevek

Gyarmat csn. ⟵ *Gyarmat* hn. (KÁZMÉR 1993)
< *Gyar*
+ *mat*

Gyarmati csn. ⟵ *Gyarmat* hn. Arad, Bars, Békés, Esztergom, Győr, Hont, Komárom, Nógrád, Nyitra, Somogy, Szatmár, Vas megye + -*i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
< *Gyarmat* < *Gyar*
+ *mat*
+ -*i:* melléknév képző

Szirmai csn. ⟵ *Szirma* hn. Borsod, Ugocsa megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
< *Szirma*
+ -*i:* melléknév képző.

Irmai csn. ⟵ *Irma* hn. Bács megye + -i: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
< *Irma*
+ -*i:* melléknév képző

Jármi csn. ⟵ *Jármi* hn. Szatmár megye. (KÁZMÉR 1993)

6.2. Keresztnév

Irma Női keresztnév. < *Ir*
+ *ma*

Látható, hogy a családnév képző nélkül és képzővel egyaránt ismert. A női keresztnévben pedig a szókezdő és a szóvégi mássalhangzó egyaránt eltűnt.

7. Közszók

Magyar
gyarmat 'kolonia, telep'. Nyelvújítási elvonás a *Balassagyarmat, Fehérgyarmat*-féle helynevekből. (TESz)

Megjegyezzük, hogy a szókezdő *gy*- eredeti *t*- fejleménye s ilyenformán a szó családjába tartozik a magy. *termet* szó. A magy. *szárma* 'töltött káposzta' is rokon, ez esetben a szókezdő *t*- másik fejleménye az *sz*- maradt meg a szóban ugyanúgy, mint a *származik*-ban.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A *Gyarmat* előtagja a *gyar-* több magyar szóval is rokonságban van, köztük a *gyárt* szóval, amelynek a *gyár-* töve *jár-* változatban is ismert, idetartozik a magy. *jökér, gyökér* s az *írmag ír* előtagja, az *ér* pataknév, valamint az *ered* töve. A *Gyarmat* utótagja pedig a *magyar, megyer* névnek a *magya-, megye* tövével tartozik össze, eredetibb alakja mVtkV volt. Meg kell jegyeznünk, hogy elvileg fennáll a lehetősége annak, hogy a második elem a vizsgált szavunkban már grammatikai lexéma, vagyis valamilyen képző minőségben szerepel.

Minthogy a népnevek is a közszók közé tartoznak, itt kell megemlítenünk a *szarmat* (< *szar* + *mat*), *szarmata* (< *szar* + *mata*), *szauromata* (< *szauro* + *mata*) népnévi alakváltozatokat. A *Gyarmat* névvel szemben hangtanilag csupán a szókezdő mássalhangzó tekintetében különböznek. Mindkettő (*gy-, sz-*) eredeti *t-* fejleménye. Az egyes alakváltozatok a teljesebb hangtani formát mutatják.

Altáji nyelvek
Csuvas: ***śyrma***[47] 'árok, patak, szakadék', vö.,: XII-XIII. sz., oszm. *yrmak* 'folyó', AFT. *yrmak* 'folyó forrása', üzb. *irmok* 'hozzáfolyás, mellékfolyó'. (JEGOROV 1964)
A földrajzi nevekben van csuv. *čyrmi (< čyrma + -i*: birtokos személyjel) alakja is.
Tatár: ***jermak*** 'vízmosta árok'; tat. *jermalak* "vízfolyás eső után"; tat. *jerüm* 'szakadék' tat. *jerynty* 'vízmosás, szakadék'.

A *Gyarmat* előtagja alakváltozatainak *gyar/d'ar, jar, szar* stb. közszói párhuzamaik is vannak, vö.: ud. *jar* 'szakadék', ud. *d`ar* 'szakadék', ud. *jardur* 'part' szó *jar* része, ud. *jarjyl* 'szakadék vidéke' *jar* része, a *jyl* 'a folyó felső folyása, folyóforrás'; mari *jar* 'gödör, szakadék'; bask. *jarlau jar* része, bask. *jyrganak* 'szakadék' *jyr* része; bask. *jyryn* 'kis szakadék'.

Fontos, hogy a mássalhangzó és magánhangzó kezdetű nevek, szavak összetartoznak, egymásnak alakváltozatai.

8. A *Gyarmat* név értelmezése a földrajzi nevek tükrében

A *Gyarmat* név eredetét illetően a Volga-Urál vidékén előforduló földrajzi névi alakváltozatok s az idekapcsolódó közszói alakok az eddigiektől eltérő magyarázatot tesznek lehetővé.

Egyértelmű, hogy a földrajzi nevek rendszerszerű hangtani, alaktani, jelentéstani és szintaktikai viszonyainak vizsgálata nemcsak a nevek eredetének, származásának kiderítését szolgálja. Ez a háttérmunka hozzájárult ahhoz is, hogy lássuk, a törzsnevek valójában olyan személynevek, amelyekkel őseink a víznevek mintájára az embert, mint teremtményt, termetet értelmezik, aki a vízhez hasonlóan forráshoz, gyökérhez, maghoz tartozik, s a maggal, őssel ellátottság szent volt, istenként tisztelték. Ezért ennek megfelelően nevezik meg az embert a már ismert szóval, amit a víz megnevezésére használtak forráshoz tartozó' jelentésben. Az értelmezéshez és a megnevezéshez a mintát tehát a víz adta. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a személynévnek víznév szolgált alapul, csupán azt, hogy egyazon elv alapján született mindkettő.

A *Gyarmat* előtagjának alakváltozatai a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben: *jVr, čVr, sVr, śVr, Vr*. Veláris és palatális hangrendű változatok egyaránt szerepelnek. A végső mássalhangzó mindenütt ugyanaz (*-r*), azonban a kezdő mássalhangzók (*j-, č-, ś-, s-, 0-)* olyan fejlemények, amelyeknek a közös őse *t-*.

A csuvas *śyrma* földrajzi nevekben is igen gyakori, egyik alakváltozata a *čyrma.* A szó családjába tartoznak a magy. *Szirma* nevet tartalmazó földrajzi nevek és a *Szirmai* személynevek, a *szarmata* népnév, sőt a magánhangzó kezdetűek, ahol a mássalhangzó már eltűnt.

A földrajzi névi kutatások fényében a magy. *Gyarmat* és társai lehetnek összetett szavak, azonban nem kizárt, hogy a szó keletkezésekor már képzői minőségben volt használatos a második

[47] Rokona a magy. *szurdok*.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

elem. Az utótag alakváltozatai csuv. or. *mak, mek, mat*; csuv. *met;* bask. *mit*; bask. or. *myj, ma, me, my, mi.* A *myj* változat szóvégi *j*-je elvileg eredeti -*k*-ból és -*t*-ből egyaránt keletkezhetett.

Hangtanilag az utótag végső magánhangzója lehet -*k*, de lehet -*t* is. Ennek az a magyarázata, hogy a korábbi, teljesebb alak *matka* két irányban változott. Az egyik esetben a -*k*, a másik esetben pedig a -*t*- tűnt el.

A szóvégi -*k* spirantizációjának köszönhetően alakultak ki a magánhangzó végű változatok. Így keletkeztek a *ma, me, mi, my, mo, mu, mă, mĕ* változatok a földrajzi nevekben egy korábbi *mVk* formából, esetleg denazalizációval mVn (< mVt) formából.

A földrajzi névi vizsgálatok alapján a magy. *gyarmat* vagy összetett, vagy képzett szó, amely párhuzamaival együtt megtalálható a földrajzi nevekben, használatos személynévként és közszóként. Az előtag és az utótag előfordulása is igazolható tulajdonnevekben és közszókban egyaránt. Amennyiben a második elemet képzőként kell értelmezni, úgy az a fent említett önálló szóból minősült át képzőnek. A *Gyarmat* névnek ez utóbbi esetben 'gyökérrel, írmaggal ellátott, gyökérhez, írmaghoz tartozó' a jelentése. Amennyiben összetett szóval van dolgunk, úgy az előtag és az utótag valójában ugyanazt jelenti, az előtag 'gyökér, írmag, forrás', az utótag pedig 'mag, mony, bogyó stb.' jelentésű.

A földrajzi névi kutatások során egyértelművé vált: eleink gondolkodása szerint a vízhez hasonlóan az ember is teremtmény, ezért a megnevezése a víz mintájára lehetséges. Ez az oka a víznevekkel való egybeesésnek. Ez nem azt jelenti, hogy a víznevek szolgáltak alapul a személynévnek, hanem azt, hogy ugyanolyan elv alapján történt a megnevezés, amelyhez a mintát a víz adta.

9. Összegzés

A görög forrásból egyértelműen kitűnik, hogy a *Kürtgyarmat* utótagjának a *gyarmat* szónak alapul személynév szolgált, amelyet a saját kutatásaink megerősítenek. Tehát a magyar *Gyarmat* név a törzsnevek közt a *Kürtgyarmat* utótagjaként mint tulajdonnév személynév. A személy megnevezéséhez a mintát a víz megnevezése adta annak a gondolkodásnak megfelelően, hogy a vízhez hasonlóan az ember is teremtmény. A törzsnév mint tulajdonnév nem létezik s a személynév mint tulajdonnév nem lehet elsődleges a víznévvel szemben. A magyar névnek a kapcsolatai kiterjedtek a Volga-Urál vidéken földrajzi nevekben, közszóként előfordul nemzetségnévben, népnevekben és számos más megnevezésként is. A magyar női keresztnévként való használata szorosan kötődik a vízhez, hiszen az is női tulajdonságú. Az összetétel elő- és utótagja is megvan tulajdonnevekben és közszókban egyaránt. Jelentésük ugyanaz, gyökér, ír(mag), forrás' illetőleg 'mag, mony'. Amennyiben képző a második elem, úgy a *Gyarmat* személynév jelentése 'gyökérhez, írmaghoz tartozó, azzal ellátott'.

Világos, hogy a *Gyarmat,* mint személynév nem utalhat törzsi szálláshelyre. Maga a *Kürtgyarmat* összetétel nem található a földrajzi nevekben. Külön a *Kürt* és külön a *Gyarmat* illetőleg a szócsaládjába tartozók azonban vannak. A *Gyarmat* családnévként ismert a magyarban.

10. Rövidítések

A. Alikovszkij rajon
Abz. Abzelilovszkij rajon
Ar. Archivalis anyag
B. Batyrevszkij rajon
bask. baskir
Beleb. Belebejevszkij rajon
Blag. Blagovarszkij rajon
Burz. Burzjanszkij rajon

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Buu. Buinszkij ujezd
C. Civilszkij rajon
Cu. Civilszkij ujezd
Č. Csebokszarszkij rajon
Čist.u. Csisztonszkij ujezd
csuv. csuvas
d. domb
Davl. Davlekanovszkij rajon
dial. dialekt
ELTE Eötvös Lorand Tudományegyetem
f. folyó
h. helynév
xan. xanti
Xoč.v. . Hocsasevszkaja voloszt
Xval.u. Hvalynszkij ujezd
Išim. . Isimbajszkij rajon
Ja. Jadrinszkij rajon
Jan. Jantikovszkij rajon
Jau. Jadrinszkij ujezd
K. Kozlovszkij rajon
Kaz. Kazanszkij rajon
Ko. Komszomolszkij rajon
Kr. Kraszno-Csetejszkij rajon
Kra. Krasznoarmejszkij rajon
Kuzn.u. Kuzneckij ujezd
M. Morgausszkij rajon
magy. magyar
md. mordvin
mdE. erza mordvin
mdM. moksa mordvin
Meč. Mecsetlinszkij rajon
Mel. Melekesszkij rajon
nyeny. nyenyec
or. orosz
óm. ómagyar
ősm. ősmagyar
PU. Proto-uráli
Sa.g. Szaratovszkaja gubernija
t. tó
tat. tatár
Tatyš. Tatyslinszkij rajon
Tk. Tatarkaszinszkij rajon
tör. török
Tujm. Tujmazinszkij rajon
U. Urmarszkij rajon
ud. udmurt
Uč. Ucselinszkij rajon
U.Vym. Usztj-Vymszkij rajon
Zil. Zilairszkij rajon

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

11. Források, Irodalom

Ašm. Ašmarin, N- I. 1928-50. Theasurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Kazan-Cseboksari.

BÁRCZI - BENKŐ - BERRÁR, 1969.: BÁRCZI Géza - BENKŐ Lóránd - BERRÁR Jolán, A magyar nyelv története, Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.

BENKŐ - Benkő Lóránd Magyar nyelvtörténet - magyar őstörténet. in.: Magyar Őstörténeti Tanulmányok, 63.

BERTA, 1989. - BERTA Árpád Új vélemény török eredetű törzsneveinkről. Keletkutatás. 1989. tavasz. 3-17.

Coll. Collinder, B. 1955. Fenno-ugric Vocabulary of the Etimologocal Dictionary of the Uralic.

CZEGLÉDI, 1997- CZEGLÉDI Katalin, A magyarokra vonatkozó népnevek a földrajzi nevekben. Kiadó, 1997.

FEDOTOV, 1984. FEDOTOV, M.R. O bolgarszkom i csuvasszkom jazykax. Bolgary i csuvasii. Cseboksari 1984. pp.76-89.

GALJAUTDINOV, 1987. - GALJAUTDINOV, I.G. Onomasztikon Tarih nama i Bulgar Tadzsetdina Jalszygulova, Baskirszkaja etnonimija, Ufa, 1987.pp. 110- .

HAJDU, 1966. - HAJDU Péter, Bevezetés az uráli nyelvtudományba, Tankönyvkiadó, Budapest, 1966.

JEGOROV, 1964. JEGOROV, V.G. Etimologicseszkij szlovar csuvasszkogo jazyka, Csuvasizdat, Cseboksari 1964.

KISS, 1980 - KISS Lajos, Földrajzi nevek etimologiai szótára, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

KISS, 1995. KISS Lajos, Földrajzi neveink nyelvi fejlődése, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.

KUZEJEV -IVANOV 1984. KUZEJEV, R.G.- IVANOV, V.A. Etnyicseszkije processzy v Volgo-Uralszkom regione v V-XVI. vekax i problema proiszxozsdenija csuvasszkogo jazyka. Bolgary i csuvasi. Cseboksary. 1984. p.3:

LIGETI, 1986. - LIGETI Lajos, A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád korban, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

MAKKAY, 1993. - MAKKAY János, A magyarság keltezése. A szerző kiadása Budapest, 1993.

NAP. Naszeljonnyje punkti Csuvasszkoj ASzSzR, Cseboksari 1974.

NÉMETH, 1966. - NÉMETH Gyula, Magyar törzsnevek a baskiroknál, Nyelvtudományi Közlemények, 1966, pp.35-50.

POGÁNY-ZELLIGER MNy.1972. POGÁNY Irén - ZELLIGER Erzsébet, Több nyelvű települések földrajzi név anyagának gyűjtése és lejegyzése. Mny. LXVIII. évf. 1972. dec. 4.

RÓNA-TAS, 1996. RÓNA-TAS András, A honfoglaló magyar nép, Balassi Kiadó, Budapest, 1996.

RÓNA-TAS, 1978. RÓNA-TAS András, Bevezetés a csuvas nyelv ismeretébe, Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.

TESz A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I-III. Budapest. Akadémiai Kiadó 1970.

T-r. Tatarszko-Russzkij szlovar, Akademicseszkoje izdatyelsztvo, Moszkva, 1966.

TSK. Turkin, A.I. /1986/ Toponimicseszkij szlovar Komi ASzSzR. Syktyvkar

Vah. Vahruseva, M.P. Udmurtszko-russzkij szlovar Moszkva, 1948.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

4. *Tarján*

„Amiképpen minden emberi élet ma is két egysejtűből kezd sarjadni, akként emberlétünk is csak az élet történetéből érthető meg.”(LÁSZLÓ 1999.I:27)

1. Bevezetés

A *Tarján* név több kérdést is rejt magában. Az első, amely a *Tarján* törzs nevével kapcsolatos az, hogy a *Tarján* törzset hívták-e *Tárkány* törzsnek. A másik, hogy a *Tarján* mint törzsnév, lehet-e tulajdonnév. A harmadik, a *Tarján* etimológiája lehet-e közös a *tudun, turun* társadalmi címnévvel. A negyedik, mi a közszói jelentése a *Tarján*nak. Az ötödik, a *Tarján* névnek milyen a kapcsolata a *Tarján* földrajzi nevekkel és a személynevekkel a Volga-Urál vidéken, továbbá a Kárpát-medencében. Végül a hatodik, egyben sok mindent meghatározó kérdés, hogyan kell értelmezni Bíborbanszületett Konstantin görög szövegében az idevonatkozó adatokat.

2. Források

Bíborbanszületett Konstantinosz A kabarok és a türkök törzseiről c. fejezetben a törzsekről írva olvashatjuk: ’ötödik a Tarjáné,’. A görög szövegben ez áll: „πέμπτη του Ταριάνου,”, pontos fordításban: ’ötödik Tarjánnak a törzse’. Megjegyezzük, hogy a του végső hangja felett hangsúly jel ($\frac{1}{28}$) van.

A görög forrás szerint a *Tarján* név egyértelműen személynév. Elvileg gondolhatnánk társadalmi címnévre a Hét magyar neveinek az esetében, azonban annak tipikusnak kellene lenni, más esetekben is természetes lenne az előfordulásuk.

3. Kutatói vélemények és azok kritikája

Gombocz Zoltán szerint "Feltűnő, hogy a *Tárkány* személynévi használatára nincs adatunk, s ez a körülmény a mi *Tárkány* helynevünk török eredetét is kétségessé teszi". (GOMBOCZ 1905:249)

Ligeti Lajos úgy ítélte meg, "Alighanem új módszerrel kell megkísérelni e nevek (törzsnevek) értelmezését s eleve le kell mondanunk arról a sebezhető módszerről, hogy e nevek török eredetűek és csak a törökből magyarázhatók". ..."Lehet, hogy a hat név közt valóban van török eredetű és ilyennek gondolom a Tarján és a Jenő nevet; a török törzsnév mögött azonban magyarul beszélő magyaroknak kellett lenniük." (LIGETI 1986:252)
Megállapítja továbbá, hogy a *Tarjan* az 5. magyar törzs neve. A *tarqan* többes száma *tarqat*, török méltóságnév, a zsuan-zsuanoktól származik. Szerepel a rovásírásos türk, ujgur feliratokban. (LIGETI 1979:26-42)

Róna-Tas András szerint „Két olyan törzsnevünk van, amelynek eredeztetéséhez nincs szükség különösebben sok feltevésre. Ezek a *Megyer* és a *Tarján*.” „A Tarján esetében egy *tarkan* > *tarhan* > *tarjan* alakból kell kiindulni, s erre a változásra számos példánk van. Ugyanakkor a *tarkan* alak is tovább élt, mint ezt az avarokra vonatkozó nyugati források és a magyar *Tárkány* helynevek mutatják. Ugyanannak a címnek kettős képviseletére más példák is vannak.” „A tarján és tarkan (Tárkány) kettőssége olyan, mint a Jeleh és Üllő kettőssége. …a honfoglaló törzsek szempontjából a törzsnevek eredete másodlagos kérdés. A törzsek tagjai ekkor már vagy korábban is mindig magyar nyelvűek voltak.” (RÓNA-TAS 1996:275)
„Nincs közvetlen adatunk arra, hogy kik voltak és hogyan hívták a fejedelmi kíséretet a X.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

században. A török analógiák azt mutatják, hogy a Kazár Birodalomban és másutt is a *tarkan* cím bizonyos időszakban ilyen csoport jelölésére szolgált. Az tárgyi tévedés, hogy a *tarkan* szó eredetileg 'kovács' jelentésű volt a törökségben. Egy bizonyos idő után a szó 'nem adózó személy' jelentésű volt, s ezt a státust megkapták mesteremberek is. Ezért annyi megkockáztatható, hogy a *Tarján* törzs esetleg szorosabb kapcsolatban állhatott a fejedelmi kísérettel, akár úgy is, hogy a fejedelmi kíséret parancsnoka egyben a *Tarján* törzs feje is volt, s így a vezető címe a törzs neve is lett, ami a török törzsnévadási viszonyok között teljesen természetes. Ez nem jelenti azt, hogy a Tarján törzs minden tagja egyben a fejedelmi kísérethez tartozott." (RÓNA-TAS 1996:276)
„A törzsnevek közül valamelyest bizonyos etimológiája csak a *Jenő* és a *Tarján* törzsnek van, de a törzsnevek nyelvi eredete semmit nem mond a törzsek etnikai és nyelvi összetételéről. A hétmagyar törzsszövetség népe biztosan magyarul beszélt, s a kavarok elmagyarosodása is igen gyorsan lezajlott, miközben a magyarság egyes csoportjai átmenetileg kétnyelvűek voltak, vagyis törökül is beszéltek." (RÓNA-TAS 1996:302)

Fodor István úgy véli, A *Tárkány* törzs neve, amely törzs egyik része a volgai bolgárokhoz, másik része a kabarok kötelékében a magyarokhoz csatlakozott Levediában. (FODOR 1980:193)

Berta Árpád ez esetben nem kínál új megfejtést, úgy látja, a „'Tarxan' (Tarján) – az új vezértörzs" neve. (BERTA 1997:218)

Keszi Tamás joggal bírálja Berta Árpádot: „Berta itt is elfogadja a régi etimológiát, azzal a megjegyzéssel, hogy a *tarxan* eredeti jelentése 'szakrális kovács'. A szónak jelen ismereteink szerint soha nem volt 'szakrális kovács' jelentése. Az ötlet még Alföldi Andrástól származik, és László Gyula terjesztette el széles körben, a hetvenes évekre szinte „tudományos" közhellyé vált. Doerfer és Clauson Berta által is idézett szótárai azonban egyértelműen kizárják ezt az értelmezési lehetőséget." (KESZI 1996 ősz – 2002. tavasz: 8.)

Gombocz Zoltán nem vette figyelembe, hogy bár keresztnévként nem, de családnévként használatos a *Tárkány*. A nevet török eredetűnek tartja Gombocz, Ligeti és Berta is.

Ligeti megállapítása - mely szerint a *Tarján* névvel összetartozik a *tarqan* méltóságnév - támogatható a földrajzi névi kutatásokkal is, mert a személynevek és a címnevek ugyanazon elv alapján jöttek létre. Mindegyiknek a legelső őshöz való tartozás bemutatása volt a legfontosabb közlendője a néven keresztül.

Róna-Tas András véleménye a fentiektől némileg eltérő, amelyben ellentmondás és több bizonytalansági tényező is van. Szerinte a *Tarján* törzs feje a fejedelmi kíséret fejével állhatott kapcsolatban, következésképp a *Tarján* törzs élén *Tarján* címet viselő ember állt. Ennek igazolásához azonban a török *tarqan* 'futó' jelentésű szónak kellett volna alapul szolgálni a névnek. Ugyanakkor a személynév és címnév között is különbséget kell tenni, mert az egyik tulajdonnév, a másik köznév. Melyiknek mi szolgált alapul?

Fodor István szerint a Tárkány törzs a kabarokon keresztül jutott el a magyarokhoz. Ez a megállapítás ellent mond Konstantinosznak, aki a kabarok népét az első törzshöz sorolja.

Semmi nem igazolja Berta Árpád véleményét, mely szerint a Tarján az új vezér törzs lenne.

Keszi Tamás bíráló szavai megállják a helyüket. A kutatásaink fényében sem szolgálhatott alapul a *Tarján*nak a 'szakrális kovács' jelentésű szó.

4. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén

A Tarján név párhuzamai előfordulnak földrajzi nevekben önállóan, két vagy több tagú nevek valamelyik tagjaként és képzett formában, valamint többes jellel ellátva.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

4.1. Önállóan

Tarkan h. Ašm.XIII.221.: csuv. *Tarkan* or. *Tarxany,* tatár települések neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tarkan*
or. *Tarxany* ⟵ nem or. *Tarxan*
+ or. *–y*: többes szám jele

Tarxan h. Ašm.XIII.224.: csuv. *Tarxan,* falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tarxan*

Torxan h. Ašm.XIV.173: csuv. *Torxan* or. *Tarxany* Šu., csuvas település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Torxan*
or. *Tarxany* ⟵ nem or. *Tarxan*
+ or. *–y*: többes szám jele

Tarxan h. Ašm. XIII:224. csuv. *Tarxan* falu neve. Ld. *Tarkan*.
< csuv. *Tarxan*

Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxan* ← *Turxankas* or. *Tarxany* ← *Turgankasy* B., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Turxan* < 1. *Tur* ⟵ csuv. *tur-*
+ *-xan*: folyamatos melléknévi igenév képző
2. *Turxa-*
+ *-n*: képző
Turxankas < *Turxan*
+ *kas* ⟵ csuv. *kas, kasă (< kasy)* 'falu'
or. *Tarxany* ⟵ nem or. *Tarxan*
+ or. *–y*: többes szám jele
Turgankasy ⟵ nem or. *Turxankassi*

Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxan* or. *Torxany* Kr., falu, Ar.:-.
< csuv. *Turxan*
or. *Torxany* ⟵ nem or. *Torxan*
+ *-y:* többes szám jele

Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxan* or. *Torxany* ← *Torxan Vaz'akovo* + *Torxan Sandrkino* + *Torxan Tugasy* + *Torxan Jauševo* Šu., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Turxan*
or. *Torxany* ⟵ nem or. *Torxan*
+ *-y:* többes szám jele
Torxan
+ *Vaz'ak*
+ *-ov*: birtokos melléknév képző
+ *-o*
Torxan
+ *Sandrkino* < *Sandrka*
+ or. *–in*: birtokos melléknév képző
+ or. *–o*
Torxan
+ *Tugasy* ⟵ nem or. *Tukasy*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Torxan
+ *Jauševo* ⟵ nem or. *Jauš*
+ or. –*ev*: birtokos melléknév képző
+ *-o*

Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxan* ← *Torxan Čuračăk* or. *Torxany* ← *Torgany* C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Turxan*
Torxan
+ *Čuračăk* < *Čura*
+ *-čăk*: képző
or. *Torxany* ⟵ nem or. *Torxan*
+ *-y:* többes szám jele
Torgany ⟵ 1. nem or. *Torxany*
2. nem or. *Torxan*
+ or. –*y:* többes szám jele

Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxan* ← *Turxan Upi* or. *Torxany* C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Turxan*
Turxan
+ *Upi* ⟵ 1. csuv. *upa* 'medve'
2. *upa* *'forrásfolyó' < *u* ⟵ 'víz'
+ *pa* ⟵ *pa* 'fő' ld. Ufa folyó

Torxan h. Ašm.XIV.173: csuv. *Torxan* or. *Torxany* Kr., csuvas település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Torxan*
or. *Torxany* ⟵ 1. nem or. *Torxany*
2. nem or. *Torxan*
+ or. –*y:* többes szám jele

Turxan h. Ašm.XIV.173: csuv. *Turxan* or. *Karabajevo* Buu., csuvas falu neve, NAP: csuv. *Turxan* or. *Karabajevo* Jal., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Turxan*
or. *Karabajevo* ⟵ nem or. *Karabaj* < *Kara*
+ *baj*
+ or. –*ev*: birtokos melléknév képző
+ *-o*

Torxan t. TB.144.: bask. *Torxan* or. *Turxan* Krk., tó.
< bask. *Torxan*

Tarkan h. Ašm. XIII:221. csuv. *Tarkan* tatár települések neve, *Tarxany. Kěšěn tarxan, Aslă Tarkan*.
< csuv. *Tarkan* < 1. *Tarka*
+ *-n*: képző
2. *Tar*
+ *-kan:* melléknévi igenév képző

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

4.2. Két tagú nevekben

Aslă Tarkan h. Ašm.II.113.: csuv. *Aslă Tarkan* or. *Bol'šije Tarxany, Bol'še-Tarxan* Buu., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Aslă* ⟵ csuv. *aslă* 'öreg, régi, nagy'
+ *Tarkan* < 1. *Tar* ⟵ csuv. *tar-*[48] 'elszaladni, elfutni'
+ *-kan*: folyamatos melléknévi igenév képző
2. *Tarka*
+ *-n*: képző ⟵ -**nik*
3. *Tar* ⟵ csuv. *türĕ* 1. 'egyenes, becsületes, igazságos'
KB., MK. *tüz* 'hajtani, vezetni, kormányozni'
+ *-kan*: folyamatos melléknévi igenév képző
or. *Bol'šije* ⟵ or. *bol'šije* 'nagy'
+ *Tarxany* ⟵ nem or. *Tarxan*
Bol'še ⟵ or. *bol'še* 'nagy'
+ *Tarxan* ⟵ nem or. *Tarxan*

Aslă Tarxan h. Ašm.XIII.221.: csuv. *Aslă Tarxan* tatár település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Aslă* ⟵ csuv. *aslă* 'öreg, régi, nagy'
+ *Tarxan*

Aslă Tarxan h. Ašm.XIII.224.: csuv. *Aslă Tarxan* or. *Bol'šije Tarxany,* tatár falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Aslă* ⟵ csuv. *aslă* 'öreg, régi, nagy'
+ *Tarxan*
or. *Bol'šije* ⟵ or. *bol'šije* 'nagy'
+ *Tarxany* ⟵ nem or. *Tarxan*
+ or. *–y:* többes szám jele

KĕśĕnTarxan h. Ašm.XIII.221.: csuv. *Kĕśĕn Tarxan*, tatár település neve, NAP:-, Ar.:-. Ld.: csuv. *Tarkan*.
< csuv. *Kĕśĕn* ⟵ csuv. *kĕśĕn* 'kicsi'
+ *Tarxan*.

KĕśĕnTarxan h. Ašm.VII.310.: csuv. *Kĕśĕn-Tarxan* or. *Nižnije Tarxany* Simb.u., NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kĕśĕn* ⟵ csuv. *kĕśĕn* 'kicsi'
+ *Tarxan*
or. *Nižnije* ⟵ or. *nižnije* 'alsó'
+ *Tarxany* ⟵ nem or. *Tarxan*
+ or. *–y*: többes szám jele

Tarxan puś h. Ašm.XIII.224.: csuv. *Tarxan puś* or. *Verxnije Tarxany,* csuvas falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tarxan*
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'
or. *Verxnije* ⟵ or. *verxnije* 'felső'
+ *Tarxany* ⟵ nem or. *Tarxan*
+ or. *–y*: többes szám jele

[48] Vö.: csuv. *tar* 'elszaladni, elfutni', ÓT. *täz,* MK. *tez,* alt. *tes,* hakasz *tis*, tuv. *des* 'futni, elszaladni', tuv. *durgunna* 'elszaladni, futással megmenekülni'. (JEGOROV 1964)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Javăš Torxan h. Ašm.XIV.173: csuv. *Javăš Torxan* Kr., az or. *Torxany* falu részének a neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Javăš*
+ *Torxan*

Tukas Turxan h. Ašm.XIV.174: csuv. *Tukas-Turxan* Šu., az or. *Tarxany* falu részének a neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Tukas* < *Tu* ⟵ csuv. *tu* 'hegy'
+ *kas* ⟵ csuv. *kas, kasă* 'falu'
+ *Turxan*

Turxan šurri m. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Turxan šurri* U.
< csuv. *Turxan*
+ *šurri* ⟵ csuv. *šură* 'mocsár' + *-i:* birtokos személyjel

Kěšěn Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kěšěn Turxan* ← *Pěčěk Turxan* or. *Malyje Torxany* Č., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Kěšěn* ⟵ csuv. *kěšěn* 'kicsi'
+ *Turxan*
Pěčěk ⟵ csuv. *pěčěk* 'kicsi, pici'
+ *Turxan*
or. *Malyje* ⟵ or. *malyje* 'kicsi
+ *Torxany* ⟵ 1. nem or. *Torxany*
2. nem or. *Torxan*
+ or. *–y:* többes szám jele

Torxan kassi h. Ašm.XIV.174: csuv. *Torxan kassi* or. *Sotnikovo* M-P., település neve, NAP: csuv. *Turxankassi* ← *Čirěklě Turxankas* or. *Sotnikovo* M-P., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Torxan*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kas, kasă* 'falu'
+ *-i*: birtokos személyjel
Čirěklě ⟵ *čirěklě* 'templomos' < *čirěk* 'templom'
+ *-lě: képző*
+ *Turxankas* < *Turxan*
+ *kas* ⟵ csuv. *kas, kasă* 'falu'
or. *Sotnikovo* < *Sotnik* ⟵ or. *sotnik* 'kozákhadnagy' < *sot* ⟵ nem or. *sot,* or. *sto* 'száz'
+ *-nik*: képző
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *-o*

Turxan śaran d. Ašm.XIV.174: csuv. *Turxan śaran* NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Turxan*
+ *śaran* ⟵ csuv. *śaran* 'rét' .

Torxan torri v. Ašm.XIV.174: csuv. *Torxan torri*, kiremet neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Torxan*
+ *torri* ⟵ csuv. *tor̆ă, tură* 'isten'
+ *-i:* birtokos személyjel

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Măn Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Măn Turxan* ← *Pysăk Turxan* or. *Bol'šije Torxany* V., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Măn* ⟵ csuv. *măn* 'nagy'
+ *Turxan*
Pysăk ⟵ csuv. *pysăk* 'nagy'
+ *Turxan*
or. *Bol'šije* ⟵ or. *bol'šije* *'nagy'*
+ *Torxany*

Măn Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Măn Turxan* ← *Torxan* or. *Torxany* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Măn* ⟵ csuv. *măn* 'nagy'
+ *Turxan*
Torxan
or. *Torxany*

Pěčěk Turxan h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pěčěk Turxan* or. *Malyje Torxany* V., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Pěčěk* ⟵ csuv. *pěčěk* 'kicsi'
+ *Turxan*
or. *Malyje* ⟵ or. *malyje* 'kicsi'
+ *Torxany*

Tarkăn śyrmi f. Ašm. XIII:204. csuv. *Tarkăn śyrmi* Buu. Patak neve.
< csuv. *Tarkăn*
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *-i:* birtokos személyjel.

Tarkan-puś h. Ašm. XIII:221. csuv. *Tarkan-puś* Buu., A *Verxnije Tarxany* neve.
< csuv. *Tarkan*
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'

Tarxan-puś h. Ašm. XIII:224. csuv. *Tarxan-puś* A *Verxuje Tarxany* csuvas neve.
< csuv. *Tarxan*
+ *-puś* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'

Tarkan prikasĕ h. Ašm. XIII:221. csuv. *Tarkan prikasĕ* Bol'še-Tarxan-i járási központ.
< csuv. *Tarkan*
+ *prikasĕ* ⟵ or. *prikaz* 'parancs'
+ csuv. *–ĕ*: birtokos személyjel

Aslă Tarxan Ašm. XIII:224. csuv. *Aslă Tarxan* A *Bol'šije Tarxany* tatár falu neve.
< csuv. *Aslă* ⟵ csuv. *aslă* 'öreg, régi'
+ *Tarxan*

Javăš-Torxan h. Ašm. XIV:173. csuv. *Javăš-Torxan* A *Torxany* település részének a neve.
< csuv. *Javăš* < *Javă*
+ *-š:* képző
+ *Torxan*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Tukas-Turxan h. Ašm. XIV:174. csuv. *Tukas-Turxan* A *Tarxany* falu részének a neve.
< csuv. *Tukas* < *Tu* ⟵ csuv. *tu, tăv* 'hegy'
+ *kas* ⟵ csuv. *kas* 'falu'
+ *Turxan*

Torxan-kassi h. Ašm. XIV:174. csuv. *Torxan-kassi* A *Sotnikovo* település neve.
< csuv. *Torxan*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ -*i*: birtokos személyjel

Torxan torri Ašm. XIV:174. csuv. *Torxan torri* Kiremet neve.
< csuv. *Torxan*
+ *torri* ⟵ csuv. *toră, tură* 'isten'
+ -*i*: birtokos személyjel

4.3. Képzővel ellátva

Torxanti Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Torxanti* Kra.
< csuv. *Torxanti* < *Torxan*
+ -*ti*

Turxanti varĕ Ašm.XIV.175: csuv. *Turxanti varĕ*, ima helyének a neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Turxanti* ⟵ csuv. 1. Szellem neve. (Neki főznek sört kis kádakban, gyertyákat, tojást, komlót, malátát dobálnak bele, az erdőben és árkokban.
2. Szokás neve. 3. Ember neve, aki kitalálta a „torgandi" kultuszt.
+ *varĕ* ⟵ *csuv. var 'árok, patak'* + - *ĕ: birtokos személyjel*

Torxanti sărčĕ d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Torxanti sărčĕ* (*Šarpaš varĕnče*) M.
< csuv. *Torxanti* < *Torxan*
+ -*ti*
+ *sărčĕ* ⟵ csuv. *sărt* 'szirt, hegy'

4.4. Összetett szó alkotta névben

Asztrahány 'város a Szovjetunióban a Volga alsó folyásánál'. Török nyelvi összetételnek látszik. Az előtagja a 'Mekkát járt zarándok' főnévre mehet vissza. Utótagja azonos lehet a magy. *Tarján, Tárkány* helynevek török eredetijével: *tarxan, tarqan* 'főember, adómentességet élvező kiváltságos rend'. (KISS 1980). < *Asz* ⟵ vö.: mong. *usan* 'víz' + *trahány*

A hangtan felől megközelítve a *Tarkan* formában a szó belseji -*k*- eredeti mássalhangzó. A TVrxVn változatokban a -*x*- réshangúsodás eredménye (-*k*- > -*x*-). A *Tarján* névben a -*j*- ejtés annak köszönhető, hogy az -*rx*- kapcsolatban a -*x*- ejtése félzöngés -*γ*- volt, ez pedig idővel -*j*-vé lett. A -*γ*-t az orosz -*g*-vel helyettesítette az átvételkor. A magánhangzók közül az -*a*- lehetett az eredetibb, amely zártabbá válási folyamatban -*a*- > -*o*- > -*u*- változáson ment keresztül. A változási folyamat lépcsőfokait tükrözik a földrajzi nevekben meglévő adatok. A magánhangzók veláris labiálisak.

Szerkezetileg két lehetőséget kell figyelembe venni. Az egyik szerint a relatív szótő tVr- ige, amelyhez -kVn folyamatos melléknévi igenév képző járult. Ez esetben a névnek valóban alapul szolgálhatott a 'futó' jelentésű szó. Az azonban elgondolkodtató, hogy egy rangos ember vagy ilyenekből álló embercsoportnak a tisztelet jeléül ilyen nevet adnának. Feltehetően más ige is

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

számításba jöhet, amelynek 'áll' vagy 'vezet, irányít', esetleg 'terel, összegyűjt' stb. jelentése van. A másik lehetőség, hogy tVrkV-, tVrxV- a relatív szótő, amelyhez *-n* képző járult. Ennek teljesebb formája megvan a *Jenő* név *Jenek* (*Je-* + *-nek*) alakjában. Amennyiben ez utóbbi az igaz, úgy a *Tarján* és alakváltozatai összetartoznak a *turun* (*turu-* + *-n*), *tudun* (*tudu-* + *-n*) címnévvel.

A fenti adatokban a vizsgált nevünk előfordul tó, mocsár, patak, rét, kiremet, tatár és csuvas település, falu, járási központ, falu nevében.

Az alábbi folyónévben a *Darja* elvileg lehet a TVrkV változat fejleménye. Ugyanez megvan a magyarban is a *Dera* patak nevében.

Szir-Darja ’folyó Közép-Ázsiában’. Vö.: csag. *Sir därja,* or. *Syr Darja.* Vö.: perzsa *darjā* ’tenger, tó, nagy folyó, folyam’, csag. *Sir därja* ld. ÓT. *jenčü ögüz* ’gyöngy folyó’ (KISS 1980)
< csag. *Sir* ⟵ *sir* *’gyöngy, forrás’
+ *Darja* ⟵ Vö.: perzsa *darjā* ’tenger, tó, nagy folyó, folyam’,
magy. *tenger*
ÓT. *ögüz* ’folyó, patak’
csuv. *var* ’árok, patak’
ko. *vangyr*
bask. *ungar*

Az alábbi képzett név alkotta falunév töve a *Turx-* összetartozhat a *Turxan* szó *Turxa-* tövével:

Turxla h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Turxla* or. *Torxlovo* Ja., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Turxla* < *Turx*
+ *-la:* képző

Eleink gondolkodásában a forráshoz tartozás felsőt is jelentett, a folyó forrás felőli szakasza mindig a felső része a folyónak. Erre utal a földrajzi nevekben számos *turi* forma, pl.:

Turi kukăr u. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Turi kukăr* M., utca.
< csuv. *Turi* ⟵ csuv. *turi* ’felső’
+ *kukăr* ⟵ csuv. *kukăr* ’kanyarulat, kanyar’

A csuv. *Torxan torri* kiremet neve azért is érdekes, mert mindkét tagjában ugyanaz a szó van meg, vö.: *Torxan* < csuv. *Torxa-*: relatív szótő + *-n:* képző 'valamivel ellátott, valami mellett lévő, valamihez tartozó' jelentéssel + *tor̆ă, tur̆ă* ’isten’. A második tag, az 'isten' jelentésű szó alakváltozata a *tengri* stb., amelynek jelentése 'forráshoz, maghoz, éghez stb. tartozó, azzal ellátott, amellett lévő'. Tovább menve, ez a már képzett szó, ezért képezheti a relatív tövét további képzett alakoknak, köztük a *Tarkan* és társainak, ahol az egyik lehetőség szerint az *-n* a képző s a jelentése gyökérhez stb. tartozó, s a gyökér is ugyanaz mint a forrás, a fej stb., mert bizonyos élőlényeknek a kiindulója, kezdete. A másik lehetőség szerint pedig a relatív szótő a tVr-, amely ige, s ehhez járult a törökségben ma is ismert *-kan*: folyamatos melléknévi igenév képző. A két esetet el kell különíteni mind a tulajdonnevekben (földrajzi nevek, személynevek), mind a közszókban (népnevek, címnevek, egyéb közszók)

A fenti földrajzi neveknek elvileg alapul szolgálhatott olyan közszó, amely a környéket jelzi, pl. folyóelágazás, patak neve; személynév; címnév; istenség; szellem neve. A megfelelő szó megtalálásához a földrajzi neveknek nemcsak együttes, rendszerszerű vizsgálatára van szükség, hanem minden egyes név esetében külön több szempontú tanulmányozásra is.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

5. Személy, szellem és isten neveként

Csuvas
Torxan Pogány férfinév. Csuvas települések neve, kiváltságos osztály neve, *tarxany.* (Ašm. XIV:173)

Torxantaj Szellem neve. (Ašm. XIV:174)

Turxantej Ugyanaz, mint a *Torxantaj*. (Ašm. XIV:174)

Turxanti 1. Szellem neve. (Neki főznek sört kis kádakban, gyertyákat, tojást, komlót, malátát dobálnak bele, az erdőben és árkokban. 2. Szokás neve. 3. Ember neve, aki kitalálta a „torgandi" kultuszt. (Ašm. XIV:174-175)

Tarkka női személynév. (Ašm. XIII:221)

Tură, toră ’1. isten, istenség, 2. szent, 3. ikon’. (Ašm. XIV:155)

A fenti nevek közül figyelemre méltó a *Tarkka* női személynév. Eszerint a *Tarkan* jelentése úgy is felfogható, hogy anyához, mint őshöz, forráshoz, maghoz tartozó. Természetes, hogy a szó alkalmas volt mind személynév, mind méltóságnév, azaz címnév használatára.

6.Közszók
6.1. Magyar

terel ’valakinek vagy valaminek a haladását más irányba fordítja, valamely helyre hajt, irányít, (figyelmet, beszédet) másfelé fordít’, ***téreget*** (ld. még *terengetik vala*) ’terel, hajt, forgat, megfordít, valamely hitre, elvre térít, megtérít’. A szócsalád szavai származékszavak, a *tér* igéből jöttek létre… (TESz)

tér ’megy valahová, jön valahová, eredeti irányától elfordulva más irányban halad tovább, másfelé kanyarodik, …’ Vitatott eredetű. 1. Ótörök jövevényszó, vö.: türk *tegirä* ’körül’ (körbe járva), (TESz)

tar 'kopasz, csonka' Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, vö.: Kāšγ. *tāz,* ujg. *taz,* oszm. az. *daz,* tat., nog. *taz,* mong. *tas* 'egy fajta szürke sas', kalm. *tar* 'csupasz, kopasz'. Ld. még magy. *tár* 'kalász és szőr nélkül való'. (TESz)

A magy. ***tarló, tarvágás*** tövében a *tar* relatív szótő, a *tar* 'kopasz, csonka' szóval tartozik össze. A *tar* 'kopasz, csonka' eredeti jelentése pedig 'gyökérre, gyökérig vágás'. Valójában tehát az a 'gyökér, mag' jelentésű szó van meg benne, amely a csuvasban *tyră* 'gabona mag, gyökér, vetések', vö.: ÓT. *taryg* 'termés, aratás', MK. *taryg oruldy,* csuv. *typă vyrănčĕ* 'gabonát arattak', hak. *taryg* 'vetések', gabona a mezőn', tuv. *taraa* 'gabona, gabonafélék, fűfélék, gabonamag, kása' AFT. *daru*, s.ujg. *taryx*, oszm., türkm., azerb. *dary,* kaz., tat., bask. *tary,* kirg. *taruu*, üzb. *tarik,* ujg. *terik,* ojr. *taraan* 'kása, búza', mong. *taria(n*) 'gabona, mag, termés', *tarix* 'gabonát vetni', burj.mong. *tara, taran* 'gabona a mezőn, a szérűn gabonakeresztekben'. A szónak alakváltozatai és a családjába tartozik a csuv. *pări 'b*úza', amelynek rokona a magy. *búza,* azerb. *bugda,* ujg., türkm, oszm. *bugdaj* ’búza’ stb.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

6.2. Altáji nyelvek

Kāšγ. ***tarkan***: megszólítása az al- Hākānijja uralkodónak.
Kāšγ. ***tarhān*** 'urlkodó' < tar 'úr, tengri, *uralkodik is!+ hān

csuv. ***tarkăn*** ’futó’. (Ašm. XIII:204) < *tar-* fut' + *-kăn*: folyamatos melléknévi igenév képző; csuv. ***tarkăn*** ’futó, szökevény’, tuv. *durgun* ’futó’, hakasz *tisken* ’futó, szökevény’, alt. *teskin, teskinči* ’futó, csavargó’. < *tar-, tez-, tis-* igék. (JEGOROV 1964.) < csuv. *tar-* fut' + *-kăn*: folyamatos melléknévi igenév képző.

csuv. ***tarkăn-saltak*** ’szökevény’. (Ašm. XIII:204) < *tarkăn* 'futó' + *saltak* 'katona'.

csuv. ***tarkăn-saltakla*** ’játék neve’. (Ašm. XIII:204) < *tarkăn* 'futó' + *saltakla* < *saltak* 'katona' + *-la*: képző.

csuv. ***turxan śaran*** ’(szerencse) kocka, sors, sorsjáték mezejének a neve’. (Ašm. XIV:174) < *turxan* + csuv. *śaran* 'mező, rét'.

csuv. ***turxan šăpa*** ’(szerencse) kocka, sors, sorsjáték’. (Ašm. XIV:174) < *turxan* + csuv. *šăpa* 'sors'.

csuv. ***turxan*** régi ’tarxan’, ÓT. *tarkan* ’kiváltságos osztályhoz tartozó személy’, MK. *Tarkan* ’vezető’, tuv. *dargan* ’kovács, mester’. A szó sok török nyelvben megvan, az elsődleges jelentése megjelölte a sereget összegyűjtőt, a sereg vezetőjét, később pedig általában olyan embert jelölt, aki az adózás, a kötelezettségek alól mentes volt, ld. Toxtamyš (1392), Saadat-Girej és Timur Kutlug tarháni okmányai, tarháni menlevelei (káni oklevelek, írásos parancsok). Használatos volt a bolgároknál és az avaroknál. Találkozunk vele Menandrosznál a bizánci küldöttség a türkökhöz történetben, valamint Xevžda arab írónál (В. Василевский. Русско-византийские исследования, вып. 11, 284) A mongolból való kölcsönzés. Mongolul *tarxan* (ma *darxan*), kalm. *darxn* ’kovács, mester, szabad ember’, így a feltételezések szerint kovács vezette ki a mongolokat az Erkene-kun völgyből, és az ő tiszteletére állították fel a tarxanok, az adómentesekre vonatkozó elnevezést. Más feltevés szerint maga Dzsingizkán (Čingisxan) kovács volt és vasat kovácsolt a Tarxan hegyen. …. (JEGOROV 1964) < csuv. *tar-* fut' + *-kăn*: folyamatos melléknévi igenév képző.

A fenti szócikkben megnevezett párhuzamos adatokról külön kell szólni. Amennyiben a *Tarkan* 'vezető' jelentésben használatos, úgy amagy. *irányít, terel* szó töve van meg benne s rokona a tör. *tur-* 'parancsol', tör. *törü* 'törvény' is, amelynek kiterjedt magyar kapcsolatai is vannak. A tuv. *dargan* ’kovács, mester’ szó ugyanaz, mint a csuv. *timĕrśĕ, timĕrč* 'kovács'. A *dargan* elvileg a tuv. *darga-* szótő + *-n*: foglalkozásnév képző (< nVk) ugyanúgy, mint a csuv. *timĕr-* 'vas' + *-śĕ, -č:* foglalkozásnév képző szerkezeti felépítésű szavakban, a szótövek rokonok s képzők is egymásnak alakváltozatai. Ugyana *dargan* lehet 'parancsoló', sa szerkezeti felépítése: **dar-* 'parancsol' + *-gan*: folyamatos melléknévi igenév képző. A *Tarkan* mint a sereg összegyűjtője, irányítója tartalmazza a *terel, irányít* mellett a 'gyűjt' jelentést is, amelynek a szócsaládjában nemcsak a török, hanem a szláv szavak közül a *sobirat', sobrat'* 'összegyűjteni' igék *-bira-, -bra-* töve is idetartozik. Ennek pedig rokona az 'egy', vö.: csuv. *pĕr,* oszm. *bir* 'egy' stb.

csuv. ***türinke*** ’egy régi törzs neve a volt Alikovskij rajonban, ojr. *türengi* ’szegényes, nyomorúságos, tönkretett’, tuv. *türengi* ’koldus, szegény’, hak. *türeη* ’sovány’, vö.: alt. *türe* ’szegénynek lenni’, *türel* ’elszegényedni’, *türet* ’elpusztítani, tönkretenni’. (JEGOROV 1964) < *tü* + *-rinke*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A 'sovány, szegény' jelentésű szó rokona a *Dömörkapu Dömör* előtagja és alakváltozatai, amelynek kiterjedt szócsaládja van. Kezdetben a keskeny folyómeder megnevezése volt.

csuv. ***tymar*** ’gyökér, ér, véredény’, MK., Zamaxš. *tamur,* Zol. bl. *tamyr,* óözb. *tamar,* azerb., oszm. *damar,* jak. *tymyr* ’ér, véna’, ujg. *tomur,* üzb. *tomir,* türkm. *damar*, kirg., kazak, k.kalp., ojr., hak., tat., bask. *tamyr,* kumük *tamur* ’gyökér, véredény, pulzus’, kirg. *tamyry žemiš*, kazak *tamyr žemis* ’gyökértermés’, vö.: perzsa *dämar* ’gyökér’ (növényé), kiirtás, kitépés, pusztítás, rombolás’. (JEGOROV 1964) < *tyma* + *-r*

csuv. ***tyră*** ’gabonamag, gabonagyökér, vetőmag’, ÓT., MK., Zol. Bl. *taryg* ’termés, aratás, gabona gyökéren’., hakasz *taryg* ’vetések, gabona a mezőn’, tuv. *taraa* ’gabona, gabona a mezőn, köles’, AFT. *daru,* s.ujg. *taryx,* oszm., türkm., azerb. *dary,* kazak, ta., bask. *tary*, kirg. *taruu,* üzb. *tarik,* ujg. *terik,* ojr. *taraan* ’köles, búza’, vö.: mong. *taria(n*) ’gabona, mag, termés’, *tarix* ’gabonát vetni’, burj.mong. *tara, taran* ’gabona a mezőn és szérűn boglyában, gabonakeresztben’.Vö.: ojr., tuv., hakasz stb. *tary* ’vetni’. (JEGOROV 1964) < *ty* + *-ră*

csuv. ***purăn*** ’élni’, magy. a gabonát életnek is nevezik, csuv. ***pur*** ’van, létezik’, csuv. ***pul*** ’lenni’.

csuv. ***pări*** ’tönköly’ (JEGOROV 1964) < *pă* + *-ri*

csuv. ***türĕ*** ’egyenes, becsületes, igaz, őszinte’. Van igei jelentése is: KB., MK. ***tűz*** ’irányítani, vezetni, uralkodni, parancsolni’. (JEGOROV 1964) < *tü* + *-rĕ*

tör. ***tur:*** felszólító mód jele, a parancs kifejezésére, amely már Kasgarinál is szerepel**.**

A gyökér, a gabonamag, búza jelentésű szavak összetartoznak s minthogy a mag az élet alapja, az 'élni' igének is alapul szolgált. Ugyanakkor csakis a magban, a forrásban van az igaz, de az irányítás képessége is.

Vö.: ÓT. ***tarim*** ’folyóág, mellékfolyó’, ujg. mod. *tarim* ’a folyó szétágazása’ < 1. *ta* + *-rim* 2. *tari* + *-m*

A folyó elágazási pontja is forráshely, az idetartozó pedig a mellékfolyó. Ez a pont egyben a töréspont, az elágazás helye.

mong. ***tergüün*** 'fő, feje valaminek, főszemély, vezető'.

mong. ***darxan*** 'vezető'.

mong. ***darxan*** 'kézműves mesterember, kovács'.

mong. ***darxan*** 'szent és sérthetetlen, védett, védelem alatt álló, rég. adótól mentesített, szabad személy; ***darhan*** népcsoport neve 1. a belső mongóliai horcsinok között 2. az Uláncsab szövetségben. (KARA 1998)

mong. ***darga*** 'főnök, vezető, igazgató, elnök'.

mong. ***burxan*** 'isten'.

mong. ***tenger*** 'isten'.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

ojr, ***teriün, turuun*** 'vezető'.

K-mong. ***terigän, tergüün*** 'vezető'.

A fentiek alapján a *tarkan* 'futó' és a 'vezető, parancsoló' jelentésű szóváltozatok rendelkeznek más szerkezettel. Meg kell jegyezni, hogy a 'futó' értelmezhető 'folyó' sőt 'vezető, irányító' jelentésben is, amely a futó, azaz a folyó vízre utal, azzal kapcsolatos. Hozzátesszük, a futó víznek a medre, az útja is idetartozik, az eredeti komplex jelentéstartalom része, a szótőnek közeli rokona az or. *doroga* 'út' szó. Ugyanakkor 'álló' jelentése is lehet, ez esetben tó megnevezésére alkalmas. Amennyiben a 'vezető, irányító' jelentés az alapja a *Tarkan* névnek, a mintát akkor is a forrás, a víz, a folyó adta a megnevezéshez.

7. Földrajzi nevek a Kárpát-medencében

Tarján ’község Komárom megyében Tatabányától észak-keletre’. 1. A magy. *Tarján* törzsnévből alakult ki, az ötödik magyar törzs neve. Ez török eredetű, vö.: ÓT. *tarxan* ’magas méltóság vezetője, alkirály’. Etimológiailag azonos a *Tárkány* helynévvel. (KISS 1980).

Gyöngyöstarján ’helység Heves megyében’ (KISS 1980) < *Gyöngyös + tarján*

Salgótarján ’Nógrád megye székhelye’. A Salgó vára melletti Tarján. (KISS 1980) < *Salgó + tarján*

Tarany ’helység Somogy megyében’. A magy. *Tarján* törzsnévből keletkezett. (KISS 1980)

Terény ’helység Nógrád megyében.’ A magy. Tarján törzsnévnek hangrendi átcsapással keletkezett, magas hangrendű változatából származik. (KISS 1980)

Tiszatarján ’helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’. (KISS 1980) < *Tisza + tarján*

Tárkány ’község Komárom megyében Nagyigmándtól délnyugatra’. Török eredetű, Vö.: 1. ÓT. *tarqan* ’főember, magas méltóság viselője, alkirály’, csag. *tarxan* ’kiváltságos rend, adózásra nem kötelezett népesség’. 2. Az is lehet, kiváltságos helységgel van dolgunk. 3. Más feltevés szerint a törökből átvett **tárkány* a kereszténység felvétele előtt a vasverőket, kovácsokat jelölte, a *Tárkány* tehát *Kovácsi* helynév egyenértékűje. 4. Puszta személynévből származott. (KISS 1980)

Felsőtárkány ’helység Heves megyében’. (KISS 1980) < *Felső + tárkány*

Mezőtárkány ’helység Heves megyében’. (KISS 1980) < *Mező + tárkány*

8. Családnevek a magyarban

Tarján csn. ⟵ *Tarján* helynév. (KÁZMÉR 1993)
Tarjáni csn. ⟵ *Tarján* helynév Bihar, Borsod, Győr, Heves, Komárom, Nógrád megye + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993) < *Tarján + -i*
Tarjányi ld. ***Tarjáni.***
Tárkányi ⟵ *Tárkány* helynév Bihar, Borsod, Heves, Komárom, Tolna, Zemplén megye + *-i:* melléknév képző (KÁZMÉR 1993) < *Tárkány + -i*

A *Tarján* csn. és a *Tarján* helynév úgy függhetnek össze, hogy a hely *Tarján* nevű személyé volt.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A toldalék nélküli névazonosság a birtoklásra utalhat. A további családnevek *-i* melléknév képzősek s ez az adott településhez tartozást, az onnan való elszármazást jelenti.

9. Összegzés

Az egyelőre nem derült ki, hogy a *Tarján* törzset hívták-e *Tárkány*nak is. Az azonban bizonyos, hogy a *Tarján* és a *Tárkány* egymásnak alakváltozatai. Már a görög forrásból kiderült, hogy a *Tarján* nem mint törzsnév, hanem mint személynév tulajdonnév. A *Tarján* etimológiája nem közös a *tudun, turun* társadalmi címnév etimológiájával, azonban a *Tarján, Tárkány Tar-, Tár-* töve összetartozik magával a *tudun, turun* címnévvel. A *Tarján* közszói jelentése esetünkben 'vezető, irányító' lehet, összetartozik a magy. *terel* 'irányít, egybe gyűjt' *tere-* tövével.. Számos *Tarján, Tárkány* nevű földrajzi névnek személynév szolgált alapul. Valamennyi nevet azonban külön meg kell vizsgálni ahhoz, hogy eldöntsük a neki alapul szolgált szót, ezt a fenti adatok is igazolják. A *Tarján, Tárkány* és alakváltozatai nemcsak a Kárpát-medencében, hanem a Volga-Urál vidéken és Mongóliában is ismert tulajdonnévként és közszóként egyaránt. Látható, hogy a magyar *Tarján* törzsnév értelmezése a földrajzi nevek kutatása és a fentiek fényében a kutatóink álláspontjától eltérő véleményhez vezetett. Eszerint a görög forrásban személynév szerepel s a nevet viselő személyhez tartozik egy embercsoport, a törzs. A személynév mint tulajdonnév a magyarban ma is használatos családnévként, de ismert a Volga-Urál vidékén is. A kérdés az, hogy milyen a személynév szerkezeti felépítése s milyen közszó szolgált neki alapul. A válasz eldönti azt is, mi a név közszói jelentése. A földrajzi nevek rendszerszerű vizsgálata és a fentiek arra utalnak, hogy a személynév közszói jelentése lehet egyrészt 'maghoz, gyökérhez tartozó, maggal, gyökérrel ellátott', ez esetben a *Tarjá-* + *-n, Tárká-* + *-ny* elemekre bontható a név. Másrészt lehet 'vezető, irányító' jelentésű s a szerkezeti felépítése *Tar-* (< *t*Vr-* ige + *-ján* (< *-γán* < *-xán* < *-kán*). Ez utóbbi esetnek megfelelően a *Tarján, Tárkány* összetartozik a *Turxan, Turkan, Turfan* nevekkel s jelentése 'uralkodó, vezető, irányító' (vö.: Kāšγ.). A név tövében (*Tur-*) egy 'uralkodik, irányít' jelentésű igét (*tVr-*) kell látnunk (vö.: magy. *tér-, terel-*), amelyhez a törökségben ismert, de a mongolban is meglévő (vö.: *-gän, -güün*) *-kan, -han* folyamatos melléknévi igenév képző járult. A magyar *Tarján* névben a *-j-* az eredeti *-k-* fejleménye. A *Tarján* és a *Tárkány* egymásnak alakváltozatai.

10. Rövidítések

alt. - altaji
Ašm. ASMARIN, N- I. 1928-50, Theasurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Kazan-Csebokszari.
az. - azeri
azerb. - azerbajdzsán
B. - Batirevszkij rajon
burj.mong. - burját mongol
Buu. - buinszkij ujezd
C. - Civilszkij rajon
Č. - Csebokszarszkij rajon
csag. - csagatáj
csn. - családnév
csuv. - csuvas
f. - folyó
h. - hely
hak. - hakasz
Ja. - Jadrinszkij rajon

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Jal. - Jalcsikszkij rajon
kalm. - kalmük
Kāšγ. - Kasgari
kaz. - kazak
KB. - Kutadgu Billik
kirg. - kirgiz
Kr. - Krasznocsetajszkij rajon
Kra. - Krasznoarmejszkij rajon
Krk.
ld. - lásd
Šu. - Sumerlinszkij rajon
s.ujg. - sárga ujgur
Simb.u. - Szimbirszkij ujezd
M. - Morgausszkij rajon
magy. - magyar
MK. - Mahmud al-Kasgari
mong. - mongol
M-P. - Marinszko-Poszadszkij rajon
nog. - nogaj
ojr. - ojrot
óözb. -óözbég
or. -orosz
oszm. - oszmán
ÓT. - Ótörök
tat. -tatár
TESz - ld. BENKŐ 1967-76
tuv. - tuvai
U. - Urmarszkij rajon
u. - utca
ujg. - ujgur
ujg.mod. - modern ujgur
üzb. - üzbég
V. - Vurnarszkij rajon
v. - vallás
Vö.: - vesd össze

11. Források

ASMARIN, N- I. 1928-50, Theasurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Kazan-Csebokszari. Baskirszko-russzkij szlovar, Moszkva 1958.
BENKŐ 1967-76 - Benkő, Lóránd /főszerk./ 1967-1976. A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Budapest.
HADROVICS - GÁLDI 1951 - HADROVICS, László - GÁLDI, László, (szerk.) 1951. Orosz-magyar szótár, Akadémiai Kiadó, Budapest.
JEGOROV V. G. 1964. Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazüka. Csebokszari.
KARA 1998 KARA György Mongol-Magyar Kéziszótár Terebess Kiadó Budapest 1998.
KÁZMÉR 1993 - KÁZMÉR, Miklós 1993. Régi magyar családnevek szótára, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
KISS 1980 - KISS, Lajos, 1980. Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, Akadémiai Kiadó.
LELKES 1998 - LELKES, György 1998. Magyar helységnév-azonosító szótár, Baja, Talma

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Könyvkiadó.
MORAVCSIK 1988 – MORAVCSIK Gyula Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásaiAkadémiai Kiadó, Budapest 1988
NAP - Naseljonnyje Punkty Csuvasszkoj ASzSzR. Csebokszari, 1974.
NIKITIN, 1941. - NIKITIN, I. D.Toponimika /nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij / Csuvasszkoj ASzSzR. Naucsnyj archiv CNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
SZERGEJEV 1968 - SZERGEJEV, L.P. 1968. Dialektologicseszkij szlovar csuvasszkogo jazüka, Csebokszari.
TURKIN 1986 - TURKIN, A.I. 1986. Toponimicseszkij szlovar Komi ASzSzR. Syktyvkar.

12. Irodalom

BENKŐ 1997 - BENKŐ, Loránd, 1997. A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai in: Honfoglalás és nyelvészet, Budapest, Balassa Kiadó.
BERTA 1989 - BERTA, Árpád 1989. Új vélemény török eredetű törzsneveinkről. Keletkutatás. tavasz. 3-17.
BERTA 1997 - BERTA, Árpád 1997. Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről in: Honfoglalás és nyelvészet, Budapest, Balassa Kiadó.
FODOR 1980 – FODOR István, Verecke híres útján... 2. kiadás, Budapest, 1980:193.
GOMBOCZ 1905 – GOMBOCZ Zoltán Árpádkori török személyneveink. MNyTK. XXXV. 1905:241-84.
GYÖRFFY 1997 - GYÖRFFY, György, 1997. A magyar törzsnevek és törzsi helynevek in: Honfoglalás és nyelvészet, Budapest, Balassa Kiadó.
KESZI 1996 ősz – 2002. tavasz - KESZI Tamás, A magyar törzsnevekről in: Keletkutatás 1996 ősz – 2002. tavasz: 9-8. old. Budapest. 2002.
LÁSZLÓ 1999
LIGETI 1986 - LIGETI, Lajos 1986. A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban, Budapest, Akadémiai Kiadó.
LIGETI 1979 – LIGETI Lajos, Régi török eredetű neveink, III. MNy. LXXV, 1979:26-42:
1996
NÉMETH 1966 - NÉMETH, Gyula, Magyar törzsnevek a baskíroknál in: Nyelvtudományi Közlemények 1966.
RÓNA-TAS 1996 - RÓNA-TAS, András, A honfoglaló magyar nép, Budapest, Balassi Kiadó.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

5. *Jenő*

"Az egyéb nyelvek több évszázados szimbiózusa rányomja bélyegét a tulajdonnevekre, így különböző nyelvű megnevezések egymással szoros kapcsolatban, többszörös vonatkozásban állnak, gyakran csak együttes elemzéssel értelmezhetők... Szorosan összefüggő rendszert alkotnak... az egyes nyelvek névkincse csak e rendszer belső, egymást feltételező elemeiként fogható fel." (Pogány-Zelliger MNy.1972. 4.)

1. Bevezetés

A magyar nyelvi kapcsolatok más megvilágításba kerültek a földrajzi névi kutatások eredményeképpen. Egyértelművé vált, hogy a nyelvcsaládokat mesterségesen hozták létre s a magyar nyelvet helytelenül sorolták az uráli nyelvcsalád rokonsága körébe. A mérvadó nyelvtudomány képviselői a szókészletünknek és a grammatikai elemeinknek egyik részét ősi örökségnek tartják az uráli, a finnugor vagy az ugor egység korából. A másik részét, amelynek más nyelvi párhuzamai látszottak, rendszerint jövevényként ítélték meg. Így kerülhetett sor arra is, hogy a török nyelvekben felismert megfeleléseket török jövevényszóként tartsák számon. Elvileg két csoportba sorolták ezeket a szavakat, az egyikbe az ún. köztörök, a másikba az ún. csuvasos típusú, másképpen bolgár bélyeggel ellátott szavak csoportjába. A gond az, hogy a fentieket illetően nem beszélhetünk tudományosan igazolt megállapításról, csupán feltételezésekről. Feltételezett maradt az uráli nyelvcsalád léte, az uráli nyelvi egység, a finnugor nyelvi egység és az ugor nyelvi egység kialakulásának, a használatának a helye és az ideje. Nem tudományos megalapozottságú gondolkodásra vall az, hogy ami nem fér bele ebbe a feltételezett nyelvcsaládba, esetleg nem látszik önálló magyar nyelvi fejleménynek, azt jövevényszónak kell tekinteni s a kölcsönzés rendszerint egyirányú, a magyar az átvevő. A csuvasos típusnak nevezett bolgár bélyeg máshol is jellemző, ez sem állja meg a helyét. A szómagyarázatok pedig, amelyek ezeket a feltevéseket kellene, hogy igazolják, sohasem teljesek. Így van ez a törzsneveink, köztük a *Jenő* esetében is.

A *Jenő* eredetét tekintve nincs egységes álláspont, a névnek elfogadható etimológiája még nem készült el. A név közszói jelentésének nincs megnyugtató magyarázata s az alakváltozatok nyelvi igazolása is ingatag. Annyi bizonyos, hogy a *Jenő* név a magyarban közismert és ma is használatos férfi keresztnévként és családnévként, előfordul földrajzi nevekben, továbbá a hatodik, helyesebben az ötödik magyar törzs nevében.

2. Kutatói vélemények a Jenőről, mint törzsnévről

Bár a törzsnevek magyarázatával az ismert kutatóink egész sora foglalkozott, már az indulásnál hibát követtek el, mert helytelenül értelmezték Konstantinosz híradását. Ő ugyanis személynevekről ír és nem törzsnevekről, mint tulajdonnevekről. A törzset tehát úgy kell felfogni, hogy a tagjai egy személyhez tartoznak, esetünkben *Jenő* nevű személyhez. Innentől kezdve világos, hogy egy földrajzi név csakis személynévi eredetű lehet akkor, ha a víznévi és a közszói eredet kizárt.

A kutatók tehát már eleve hibás alapról indulnak. Egy kivételével valamennyien a törökben keresik a megoldást. A magy. *Jenő*-nek, mint törzsnévnek a baskírban megfelelőt találtak. Igy a *Jenő* magyar törzsnév **Németh Gyula** szerint a baskírban is megvan (NÉMETH 1966:35-50).

Mándoky Kongur István úgy ítéli meg, hogy nem a magyar *Jenő* törzsnévnek a rokonai ezek a keleten valóban meglévő adatok. Igazolásképpen a magy. *Jenő* és a bask. *Yänäy* párhuzamot vette vizsgálat alá és igyekezett rámutatni a vele kapcsolatos félreértésekre, hibákra, téves

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

magyarázatokra. Szerinte "a *yän- -ä-* hangja is másodlagos, eredeti *-a-* helyén áll;" Számos történeti és földrajzi nevet sorol fel, végül megállapítja, "A neveknek e nagy száma többek között arról győz meg bennünket, hogy a *yän, jan* szó és az *-(ä)y, -(a)y* képző egymással is, és más szavakkal ill. képzőkkel is egyaránt igen sok névalak létrehozására képes, tehát a *Yänäy, Janay* -féle nevek nem állnak magukban, hanem igen kiterjedt családjuk, "atyafiságuk" van. Ez a rokonság azonban nem a honfoglaló magyar *Jenő* törzs nevének rokonsága." (MÁNDOKY 1986. tavasz: 70-73).
A magy. *Jenő* törzsnevet török eredetűnek tartják többen is, azonban a szókezdő *j-* magyarázatát illetően nincsenek egységes állásponton. Igy **Ligeti Lajos** szerint esetleg a *Tarján*, *Jenő* törzsnevek lehetnek török eredetűek (LIGETI 1986.252). "A török *Inak*-ból lett *Jenej* szókezdő *j*-je másodlagos, nem lehet azonos a *Gyarmat* (ld. *Jurmati) j*-vel. A Gyarmat és Jenő aránylag kései eredetű. A nyugatra induló magyar törzsek elválása a keleten maradó töredékektől nem korábbi, mint a 9. század első harmada." (LIGETI 1963:230-239) Ligeti elfogadja a *Jenő* török eredetét, de szerinte "egyértelműen csuvasos jellegű, ezt igazolja a *y-* előtéten kívül palatális hangrendje is." (LIGETI 1986:42).

Török eredetűnek tartja, de az eddigiektől eltérően magyarázza a törzsneveket, köztük a *Jenő*-t is **Berta Árpád** (BERTA 1989). Magyarázata szerint a *Jenő* `Oldalka` jelentésű (BERTA 1997:213).

Györffy György kritizálja Bertát, szerinte "látszólag új elmélettel állt elő Berta Árpád, ki törzsneveinket egy olyan rendszerre vezeti vissza, mely szerint az egyes törzsek nevei seregtestek helyzetét jelenthették... Így az elgondolás elvileg rokon Dánkovszky és Jerney magyar törzsnév magyarázataival. A fő különbség annyiban áll, hogy Berta a nevek többségét törökből eredezteti." (GYÖRFFY 1997:228). Ugyanakkor Györffy is töröknek gondolja a *Jenő* nevet: "a török ... *inach* ~ *jänach* méltóságnévből vált személy-, illetve törzsnévvé" (GYÖRFFY 1997:230).

Három törzsnevet kétségtelen török eredetűnek tart, köztük a *Jenő* nevet **Benkő Loránd** (BENKŐ 1997:168).

Róna-Tas András sem tagadja a török eredetet, azonban a szókezdő *j-* magyarázatát tisztázatlannak ítéli meg. Ugyanakkor Györffy mellé áll azzal a véleménnyel, hogy a *Jenő* méltóságnévből vált személy- illetőleg törzsnévvé. Újat nem mond, bár a hangrendi kérdésre és a szókezdő *j-* problémájára egyaránt kitér s az etimológiát nem tartja stabilnak. Álláspontja szerint "A *Jenő* a görög szövegben *Genah*, amit *Jeneh*-nek kell olvasni. Ebből a magyarban szabályosan lett *Jenő*. A feltett alapszó a `bízni` jelentésű török *ina-* ige a török nyelvekben csak mély hangú formában fordul elő. A szó eleji, hozzátett (protetikus) *j-* több más török szavunkban és nevünkben előfordul, ...ha volt egy török *inag* `barát, társ, kedvenc stb.` szónak magas hangrendű párja, tehát **ineg*, ennek a magyarban szabályosan felelhet meg egy *Jeneh.* A török *inag* szónak néhány régebbi török nyelvben van `az uralkodó barátja, miniszter, tisztviselő` jelentése is. A szükséges magas hangú alakot (**ineg)* eddig török nyelvből nem lehetett kimutatni, de a jelenség nem teljesen egyedülálló. ...Mindenesetre a *Jenő* törzsnevünk török etimológiája egy feltételezés tényként való elfogadása esetén számíthat megfejtettnek." (RÓNA-TAS 1996:275) "A magyar *Jenő* egy ómagyar *Jeneh* ...alakra vezethető vissza. Ebben a szókezdő *j-* egy előtét (protetikus *j-*), s egy régebbi **ineg*-ből vezethető le. A baskírban az eredeti szavakban és a régi átvételekben a szóvégi *-eg*-ből *-ej* lett. Ha tehát akár a magyarban, akár valamilyen török nyelvben volt egy **Jeneg* alak, akkor az a baskírban szabályosan lett *Jenej*....elképzelhető, hogy a török **ineg* cím a volgai bulgároknál **Jeneg* alakban élt. A tisztségnévből azután törzsnév válhatott." (RÓNA-TAS 1996:332).

Ami a szókezdő *j*-t illeti, egyedül Berta Árpád találja rendben lévőnek, a magyarázata nem jelent problémát, mert ő egy olyan török szóval veti össze, illetve olyan török szóból eredezteti a *Jenő*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

nevet, amelynek *j-* szókezdős alakja ismert. Ennek ellenére nem tartja elfogadhatónak Berta elméletét **Keszi Tamás,** bár megoldási javaslattal nem áll elő: A *Jenő* „Berta szerint egy **yenek* szóból származik, mely egy korábbi **yanak* 'oldalka', esetleg **yaŋaq* 'arc' szóból származott. A magyar szó magas hangrendűségét Berta a besenyő nyelvre jellemző *ya-* > *ye-* változással magyarázza. A nehézséget az okozza, hogy ezt a fejlődést egyetlen szó bizonyítja, nevezetesen az Ural folyó besenyő neve, amit Konstantinos Γειχ formában jegyzett le. A görög γ azonban 'y' mellett a 'dzs' hangot is jelölheti, és azt sem tudjuk, hogy a besenyők milyen nyelvből és milyen alakkal vették át a szót – vagyis hogy mikor és milyen nyelvben játszódtak le a besenyőnek tartott hangtani változások. Egy biztos: a szó nem eredeti besenyő szó, és korábbi lejegyzései is inkább szókezdő *j*-re utalnak. Érdekes, hogy Bertának a Gyarmathoz és a Jenőhöz kapcsolt etimológiái szinte kizárják egymást. …Az etimológia …. kevéssé megalapozott hipotézisekre épül, így teljesen bizonytalan, illetve bizonyíthatatlan. (KESZI 1996 ősz – 2002. tavasz)

Az eddigiekhez hozzá kell tenni s nem a véletlen műve, hogy **Fedotov** a *Jenő* törzsnévvel népnevet hoz kapcsolatba: Idetartozónak véli a népnévként előforduló *jamak, jemak* alakot. (FEDOTOV 1984:76-89).

3. A görög forrás értelmezése és a kutatói vélemények kritikája

Tekintettel arra, hogy a földrajzi névi kutatások nemcsak azt tették szükségessé, hogy ellenőrizzük Konstantinosz írásait és felülvizsgáljuk azok értelmezését, hanem elvezettek oda, hogy lássuk, hogyan gondolkodtak eleink a névadáskor, a valakinek vagy valaminek a megnevezésekor. Ugyanakkor a földrajzi nevek rendszere a Volga-Urál vidéken arról is tanúskodik, hogy néhány mai alaktól eltekintve a legrégebbieknek, különösen a vízneveknek és a víznévi eredetű egyéb földrajzi neveknek a névadói nem lehettek az uráli egység korából származtatott uráli, sem a finnugor egység korából származtatott finnugor, sem az ugor egység korából származtatott ugor nép. Ugyanakkor nem lehetett a török sem, hiszen a volgai törökség (baskír, tatár, csuvas) viszonylag késői. A szláv eredet sem lenne jó ötlet még akkor sem, ha a szlávban a *Jenő* valamilyen párhuzama ismert lenne, éppen az ősszláv, ószláv nyelvek kialakulásának (i. sz. 400 körül) aránylag késői volta miatt.

Ha a fentiekkel szemben a legújabb régészeti kutatási eredményeket megnézzük, azt látjuk, hogy a Volga-Urál vidékén szkíta-hun kultúra nyomai találhatók. A földrajzi nevek nyelvtana pedig egy olyan egységes rendszert mutat, amely rendszer a magyar és a török nyelvek esetében közös őshöz vezet. Az uráli nyelveket tekintve pedig azt látjuk, hogy tartalmazzák ezeket a közös őshöz vezető magyar-török nyelvi nyomokat. Másként fogalmazva, a szkíta-hun népek nemcsak a tárgyi kultúrájuknak a nyomait, hanem a szellemi kultúrájuk és a nyelvük nyomait is ott hagyták sok-sok nyelvjárási jelenséggel együtt. Ezek a jelenségek pedig felismerhetők a Kárpát-medencében a földrajzi nevekben, a személynevekben és a közszókban, valamint a grammatikai lexémákban is. (vö.: CZEGLÉDI 2004-5, 2006) Ráadásul a földrajzi neveknek a nyelvészeti vizsgálata olyan eredményekre vezetett, amelyek a legtöbb esetben azonosak vagy hasonlóak a legújabb kínai hun kutatások eredményeivel. (vö.: UCSIRALTU 2008) Ez azt is jelenti, hogy a földrajzi névi kutatások eredményeit megerősítik az egyes hazai kutatások mellett az idevonatkozó nemzetközi nyelvészeti és régészeti kutatások is.

Konstantinosztól megtudtuk, hogy a magy. *Jenő* mint tulajdonnév nem lehet törzsnév, csak személynév s a Volga-Urál vidéke földrajzi névi adatai egyrészt ezt megerősíthetik vagy tagadhatják, másrészt a személynév eredetére, hangtani alakulására és közszói jelentésére vonatkozó ismereteket nyújthatnak.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

4. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékéről[49]

A feladatunkat figyelembe véve az idetartozó földrajzi neveket alapvetően két csoportba lehet sorolni. Az egyikbe azokat, amelyek bizonyosan vagy feltehetően személynévi eredetűek. A másikba azokat, amelyek alakilag és szerkezetileg szorosan kötődnek a személynévhez, de a földrajzi neveknek nem személynév, hanem olyan víznevek vagy közszók szolgáltak alapul, amelyeknek csak a végső gyökerüket illetően van közük a *Jenő* személynévhez. Ez utóbbihoz rengeteg adat tartozik, amelyek közül csupán jelképesen említünk néhányat részben a közszói jelentések szerinti csoportosításban, részben a hangalakja felől megközelítve.

4.1. Földrajzi nevek, amelyeknek személynév szolgált alapul

Jänäj-Etkenä h. TB.68. bask. *Jänäj-Etkenä* or. *Jenej-Itkino* Krasnok. ⟵ személynév: *Jänäj, Etkenä.*
< bask. *Jänäj* < *Jä*
+ *-näj*
+*Etkenä* < *Etke*
+ *-nä*
A *Jänäj* alakváltozat a magy. *Jenő*-höz képest korábbi forma.

Jänekäj h. TB.68. bask. *Jänekäj* or. *Jenikejevo* Abz., falu neve. ⟵ személynév: *Jänekäj.*
< bask. *Jänekäj* < 1. *Jäne*
+ *käj*
2. *Jä*
+ *nekäj*
or. *Jenikejevo* < *Jenikej* ⟵ bask. *Jänekäj*
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

A név tövében ott rejtőzik a *Jenő* valamely változata, azonban a névnek az elemekre bontása további vizsgálatokat igényel. Annyi bizonyos, hogy a csuv. *Jenekü* és a bask. *Jänekä* folyónév szerkezetileg összetartozik a személynévi eredetű település nevével.

Jänkiśäk h. TB.68. bask. *Jänkiśäk* Ask. ⟵ személynév: *Jänkiśäk.*
< bask. *Jänkiśäk* < 1. *Jän*
+ *kiśäk* ⟵ vö.: *Keszi* személynév.
2. *Jänki*
+ *-śäk:* képző

A név további vizsgálatot igényel abban a tekintetben, hogy a helynévben két név, a *Jenő* és a *Keszi* változatának az összetételéről van-e szó, esetleg a *kiśäk* 'apró, kicsi' jelentésű közszóról, vagy csak a *Jenő* képzett alakjáról beszélhetünk.

Jänäbi-Ursaj h. TB.68.: bask. *Jänäbi-Ursaj* or. *Jenebej-Ursajevo* Mijak. ⟵ személynevek: *Jänäbi, Ursaj.*
< bask. *Jänäbi* < *Jänä*
+ *bi* ⟵ vö.: magy. *fi* 'fia valakinek'.
+ *Ursaj* < *Ur*

[49] A terjedelemre tekintettel nem hozzuk az összes idevonatkozó adatot, csupán néhányat igazolásképpen.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *saj*
or. *Jenebej* ⟵ nem or. *Jenebej* < *Jene*
+ *bej*
+ *Ursajevo* ⟵ nem or. *Ursaj*
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

A *Jänäbi* személynév, amely alapul szolgált a fenti településnévnek, magyar megfelelője *Jenőfi*. Az ilyen szerkezetű személynevek nem ritkák.

4.2. Földrajzi nevek, amelyeknek nem személynév szolgált alapul

Jenej f. Ašm.IV.273.: csuv. *Jenej* Seng.u., forrás neve nem messze a csuv. *Jalavăr* or. *Jelaura* falutól, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jenej* < *Je*
+ *-nej*

Janejty t. TSK.138.: or. *Janejty*, tó. ⟵ nyeny. *janej* 'nagyon távoli', ko. *ty* 'tó'.
< or. *Janejty* ⟵ nem or. *Janej* < *Ja*
+ *-nej*
+ *ty* ⟵ ko. *ty* 'tó'.

Janejtyvis f. TSK.21.: or. *Janejtyvis,* A Vorkuta jobb oldali mellékfolyója. Hossza 42 km. A *Janejty* tóból ered. ⟵ nyeny. *janej* 'nagyon távoli', ko. *ty* 'tó', *vis* 'folyó, csatorna, amely a tavat a folyóval, jelen esetben a *Vorkuta* folyóval köti össze.
< or. *Janejty* < *Janej* ⟵ nem or. *Janej* < *Ja*
+ *-nej*
+ *ty* ⟵ ko. *ty* 'tó'
+ *vis* ⟵ ko. *vis* 'folyó, csatorna, amely a tavat a folyóval köti össze'

A *Jenej* forma forrás neveként ismert a csuvas nyelvhasználatban. A *Janej* a komiban tónak a neve, amelyet pedig forrás értelemben lehet felfogni. A névnek a közszói párhuzama a nyenyecben 'nagyon távoli' jelentésben használatos, amely a forrásnak az egyik tulajdonsága révén kötődik a forráshoz, a kezdethez, hiszen a forrás a jelenhez képest nagyon messze, valójában a legmesszebb van. A hangrendet illetően a magas hangrendű *Jenej* és a vegyes hangrendű *Janej* szerepel.

Jamajkassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Jamajkassi* or. *Jamajkasy* Kra., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Jamaj* < *Ja*
+ *-maj*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* `falu`
+ *-i*: bírtokos személyjel.
or. *Jamajkasy* ⟵ csuv. *Jamajkassi.*

Az összetett szóból álló *Jamajkassi* településnév jelentése 'Jamaj falva'. A szó belseji nazális *–m-* az *–n-* párhuzama, az elődjük közös. A *Jenej*-hez képest mély hangrendű. A magas és mély hangrendű párhuzamok megléte természetes nemcsak a földrajzi nevekben, de a törökségben a közszókban is kimutathatók, vö.: csuv. *jen,* tat., bask. *jan* 'oldal'.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Jänekä f. TB.68.: bask. *Jänekä* or. *Jeneka* Belok., az or. Alla-jelga baloldali mellékfolyója. ⟵ bask. *Jänekä:* hegy neve ⟵ man. *jänäk* 'nagy'.
< bask. *Jänekä* < *Jä*
+ *-nekä.*
or. *Jeneka* ⟵ bask. *Jänekä.*

Jänekä f. TB.68.: bask. *Jänekä* or. *Jeneka* Zil., az or. Tok jobb oldali mellékfolyója. . ⟵ bask. *Jänekä:* hegy neve ⟵ man. *jänäk* 'nagy'.
< bask. *Jänekä* < *Jä*
+ *-nekä.*
or. *Jeneka* ⟵ bask. *Jänekä*

A bask. *Jänekä* a *Jenej*-hez képest is korábbi alakot őriz. A vele összetartozó, a mansiban ismert *jänäk* 'nagy' jelentésű szó úgy tartozik ide, hogy a forrás mint kezdet nemcsak első, hanem a mostanhoz képest időben régi, azaz nagy is. Ugyanakkor a folyónak, mint mellékfolyónak a közszói jelentése az elágazás, oldalhajtás értelmű 'oldal' lehet.

Jenekü f. Ašm.IV.273.: csuv. *Jenekü* Xoč.v., szakadék, patak neve az or. N(ižnije) Jauši falu melett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jenekü* < *Je*
+ *-nekü*

Jeněk kassi h. Ašm.IV.274.: csuv. *Jeněk kassi* Cu., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jeněk* < *Jeněk* < **Jenik*
< *Je*
+ *-něk*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* `falu`
+ *-i*: bírtokos személyjel

A csuvas *Jenekü* szakadék, patak nevében, a *Jeněk* pedig két tagú név első tagjaként olyan település nevében található, amelynek a jelentése 'Jeněk falva'. A *Jeněk* ez esetben személynévként és folyónévként egyaránt felfogható, helytörténeti adatok dönthetik el, hogy a földrajzi névnek melyik szolgált alapul.

Janikovo na Belom Ozere h. Ašm.:-, NAP: or. *Janikovo* na Belom Ozere Jal., csuvas falu, Ar.:-.
< or. *Janikovo* < *Janik* ⟵ nem or. **Jenik*
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *-o*
+ *na*: elöljárószó `-on, -en, -ön, rajta valamin`
+ *belom* ⟵ or. *beloe* `fehér`
+ *-om*: elöljárós eset ragja
+ *ozere* ⟵ or. *ozero* `tó`
+ *-e*: elöljárós eset ragja

Az orosz nyelvhasználatú névben felismerhető az a szláv hagyomány, amelynek értelmében az idegen *je-* megfelelője ma az oroszban *ja-*. Fontos, hogy az oroszban keletkezett *ja-* formát külön kezeljük a nem orosz *ja-* szókezdőt tartalmazó változatoktól. A második szótag magánhangzója az *–i-* pedig a csuvas redukált *–ĕ-* (vö.: *Jeněk)* közvetlen előzményét őrzi.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Jank kassi h. Ašm.IV.197.: csuv. *Jank-kassi* or. *Stepnoje Janikovo* Tet.u., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jank* < *Janik* ⟵ 1. csuv. *Janik*
2. nem csuv. *Janik*
3. or. *Janik*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i:* birtokos személyjel.
or. *Stepnoje* ⟵ or. *stepnoje* 'mezei'
+ *Janikovo* < *Janik* ⟵ nem or. **Jenik*
+ or. *-ov:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

A csuvas *Jank* formának közvetlen előzménye a *Janik*, amelynek alapul egy nem eredeti orosz alak vagy egy nem orosz eredetű forma egyaránt szolgálhatott. A *Jank* névnek az alapja elvileg lehetett személynév és víznév is.

Jinkkassi h. Ašm.IV.311.: csuv. *Jinkkassi* or. *Janikovo* Cu., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jinkkassi* ⟵ *Jink* 1. < **Jiněk* < *Jeněk* < *Je*
+ *-něk*
2. ⟵ vö.: hanti *jynk* 'víz'.
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i:* birtokos személyjel.
+ *Janikovo* < *Janik* ⟵ nem or. **Jenik*
+ or. *-ov:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

A csuvas *Jink* forma a *Jeněk*-ből alakult.

Poškărt h. Ašm.X.68.: csuv. *Poškărt* Tk., települések neve, (*Poškărt*, *Šalti śyr*, ***Jemek (Jeme)-kassi,*** *Xornăk, Măn-jal, Šěnějal = Jolšik*), NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Poškărt*
+ *Šalti* ⟵ csuv. *šalti* 'belső'
śyr
vö. csuv. *Jemek* < *Je*
+ *-mek*
Jeme < *Je*
+ *-me*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* `falu`
+ *-i*: bírtokos személyjel

Šišmä Väräš f. TB.171.: bask. *Šišmä Väräš* or. *Čišma Var'aš* Nur., az or. ***Jamak-Jelga*** jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Šišmä* ⟵ bask. *šišmä* 'forrás'
+ *Väräš*
or. *Čišma* ⟵ tat. *čišmä* 'forrás'
+ *Var'aš* ⟵ bask. *Väräš.*
or. *Jamak* < *Ja*
+ *-mak*
+ *Jelga* ⟵ tat. *jelga* `folyó`

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A *Jamak* hangtani változata egy *Janak* formának, ugyanakkor összetartozik a *Jemek, Jeme* magas hangrendű alakkal is.

Jene h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Jene* or. *Svešnikovo* A., orosz falu, Ar.:-.
< csuv. *Jene* < *Je*
+ *-ne*
or. *Svešnikovo* < *Sveš*
+ *-nik*
+ *-ov:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

A helynévnek elvileg szolgálhatott alapul személynév, azonban az orosz megfelelő azt is támogatja, hogy ’fény, világos’ vagy ’elágazó, elhajló’ jelentésű közszót feltételezzünk.

Vărăm kĕper tu jenni d. Ašm.V.315.: csuv. *Vărăm kĕper tu jenni*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vărăm* ⟵ csuv. *vărăm* ‘hosszú’
+ *kĕper* ⟵ csuv. *kĕper* ‘híd’
+ *tu* ⟵ csuv. *tu* ‘hegy’
+ *jenni* ⟵ csuv. *jenĕ* ,oldal’
+ *-i:* birtokos személyjel

Xăjra śyrmi leš jenni d. Ašm.XVI.305.: csuv. *Xăjra śyrmi leš jenni*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xăjra* ⟵ vö.: csuv. *xăjra* ’köszörűkő, fenőkő’
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* ‘árok, patak, szakadék’
+ *–i:* birtokos személyjel
+ *leš* ⟵ csuv. *leš* ‘rossz szellem neve’
+ *jenni* ⟵ csuv. *jenĕ* ,oldal’
+ *-i:* birtokos személyjel

Śarmăs jenĕ d. Ašm.XII.66.: csuv. *Śarmăs jenĕ*, a Volga mezei oldala, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śarmăs* ⟵ csuv. *śarmăs* ’cseremisz’-
+ *jenĕ* ⟵ csuv. 1. *jen* ’oldal’
+ *-ĕ:* birtokos személyjel.
2. *jenĕ* ’oldal’

A csuv. *jenni* ’oldala’ birtokos személyjeles forma. A földrajzi névben biztosan közszó, a *jenĕ* ’oldal’ szolgált alapul. A csuv. *jenĕ* elvileg lehet alapalak s akkor a földrajzi terület neve ’Cseremisz oldal’ de lehet a csuv. *jen* forma birtokos személyjeles alakja is. Ez esetben a ’Cseremisz oldala’ a helyes fordítás.

Jen kassi h. Ašm.IV.275.: csuv. *Jen-kassi* Ču., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jen* ⟵ vö. nyenyec *jun* ‘folyó’
< *Je*
+ *-n*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* `falu`
+ *-i*: bírtokos személyjel

A település nevének jelentése ’Jen falva’, elvileg szolgálhatott alapul személynév vagy valamely földrajzi tulajdonnév, pl. folyó vagy domb neve.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Jan tu d. Ašm.IV.189.: csuv. *Jan tu*, valószínű, valamilyen hegy neve, dalokban szerepel, NAP: csuv. *Jantu* or. *Jandu* Č., csuvas település, Ar.: *Jantu* Č.
< csuv. *Jan* ⟵ vö. nyenyec *jun* 'folyó'
+ *tu* ⟵ csuv. *tu* 'hegy'

Jana kas h. Ašm.IV.189.: csuv. *Jana-kas,* uj település?, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jana* ⟵ vö. nyenyec *jun* 'folyó'
+ *kas* ⟵ csuv. *kas* 'falu'

Jon kon h. Ašm.IV.335.: csuv. *Jon-kon*, falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jon-kon* ⟵ 1. vö.: csuv. *junkun* 'szerda, piac napja'
2. *Jon* ⟵ vö. nyenyec *jun* 'folyó'
+ *kon* ⟵ csuv. *kun* 'nap'

Jon kon kassi h. Ašm.IV.335.: csuv. *Jon-kon-kassi*, falu neve? NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jon-kon* ⟵ 1. csuv. *jonkon* 'szerda'
2. *Jon* ⟵ vö. nyenyec *jun* 'folyó'
+ *kon* ⟵ csuv. *kun* 'nap'
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i:* birtokos személyjel

A fenti adatokban két vagy több tagú nevekben első tagként szerepelnek a jan, jana, jon összetartozó elemek. Ha a 'szerda' jelentés az igaz, akkor annak az értelme a forduló nap, vagyis a hét napjai közül az, amelyik a forduló pontot jelenti. Ha pedig olyan 'folyó' jelentésű földrajzi tulajdonnév, amely folyónak lehet a neve, akkor is magán viseli az 'oldal, az elhajlás' jelentéstartalmat.

magy. ***Jenyiszej*** 'folyó Szibériában', az or. *Енисей* átvétele…. (KISS 1980)
< magy. *Jenyiszej* < *Jeni* ⟵ vö. nyenyec *jun* 'folyó'
+ *sej* ⟵ vö.: bask. *saj* 'folyami összekötő'

Kem f. TSK.50.: or. *Kem* or. ***Jenisej***, a tuvaiak, hakasok így hívják az or. ***Jenisej*** folyót.
or. *Kem* ⟵ nem or. *Kem* ⟵ vö.: ud. *kam* 'folyó'
< or. *Jenisej* < *Jeni* ⟵ vö. nyeny. *jun* 'folyó'
+ *sej* ⟵ vö.: bask. *saj* 'folyami összekötő'

Jänhübä f. TB.68.: bask. *Jänhübä* or. *Jansuba* Zianč. or. Kasmarka bal oldali mellékfolyója.
< *Jänhübä* < *Jän* ⟵ vö. nyenyec *jun* 'folyó'
+ *hübä* ⟵ bask. *hübä* 'víz'
or. *Jansuba* < *Jan* ⟵ nem or. *Jän*
+ *suba* ⟵ vö.: ÓT. sub 'víz'.

***Jonva* f. TSK.33.: or. *Jonva,* az or. Pečora baloldali mellékfolyója, hossza 73 km. ⟵ *ko. jon* 'erős, kemény'.**
< or. *Jonva* ⟵ nem or. *Jonva* < *Jon* ⟵ nyeny. *jun* 'folyó'
+ *va* ⟵ ko. *va* 'víz, folyó'.

Janasal h. Ašm.IV.190.: csuv., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Janasal* < *Jana*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *sal*

Jansit h. Ašm.IV.198.: csuv. *Jansit* Ču., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jansit* < *Jan*
+ *sit*

Jantaš h. Ašm.IV.199.: csuv. *Jantaš* Ču., település neve, NAP: csuv. *Jantaš* or. *Jandaši* Šu., csuvas falu, Ar.:-.
< *Jantaš* < *Jan* ⟵ nyeny. *jun* 'folyó'
+ *taš*
or. *Jandaši* ⟵ nem or. *Jantaši.*

Jänteš h. TB.68.: bask. *Jänteš* or. *Jantyševo* Xajb., falu neve. ⟵ bask. *Jänteš:* személynév.
< *Jänteš* < *Jän* ⟵ nyeny. *jun* 'folyó'
+ *teš*
or. *Jantyševo* < *Jantyš* ⟵ nem or. *Jantyš* < *Jantaš.*
+ or. *–ev:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

Jantukan h. Ašm.IV.199.: csuv. *Jantukan* Buu., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jantukan* < *Jan* ⟵ nyeny. *jun* 'folyó'
+ *tukan*

Jantut tăv d. Ašm.IV.199.: csuv. *Jantut tăv*, határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jantut* < *Jan*
+ *tut*
+ *tăv* ⟵ csuv. *tăv* 'hegy'

Jenkělt h. Ašm.IV.274.: csuv. *Jenkělt* or. *Jangil'dino* Kurm.u., falu neve, NAP: csuv. *Jenkělt* or. *Jangil'dino* Kr., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Jenkělt* < *Jenkilt*
< *Jen*
+ *kělt*
or. *Jangil'dino* < 1. *Jangil'da* ⟵ 1. nem or. *Jankil'ta*
+ or. *–in*
2. *Jangil'din* < *Jangil'*
+ *din* ⟵ vö. ko. 1. *din* 'valami mellett lévő, valamivel ellátott, valamihez tartozó'.
2. *din* 'torok, torkolat'.
+ *-o*

Măn jal h. Ašm.VIII.307.: csuv. *Măn jal* or. ***Jangil'dino*** Č., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Măn* ⟵ csuv. *măn* 'nagy'
+ *jal* ⟵ csuv. *jal* 'falu',
or. *Jangil'dino* ⟵ 1. nem or. *Jangil'din* < *Jangil'*
+ *din* ⟵ 1. ko. *din* 'valami mellett lévő, valamihez tartozó'
2. nem or. *Jangil'da*
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *-o*

Jankălč h. Ašm.IV.196.: csuv. *Jankălč*, település neve, NAP: csuv. *Jankălč* or. ***Jangliči*** ⟵ *Novoposelennyje Jangliči* Ka., Ar.:-.
< csuv. *Jankălč* < 1. *Jankăl* < *Jankă*
+ *l* ⟵ vö.: md. *laj, lej* 'folyó'.
+ *-č* ⟵ *- *čin* vö.: ko. *din* 'valami mellett lévő, valamihez tartozó',
2. *Jan*
+ *kălč*
or. *Novoposelennyje* < *Novo* ⟵ or. *novo* 'új'
+ *poselennyje* ⟵ or. *poselennyje* 'telepítésű'
+ *Jangliči* ⟵ nem or. **Jankălyči*

Jenter d. Ašm.IV.275.: csuv. *Jenter,* erdő részének a neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jen*
+ *ter*

Jenšik h. Ašm.IV.227.: csuv. *Jenšik* or. *Janšixovo* Buu., falu neve, NAP: csuv. *Jenšik* or. *Janšixovo* B., csuvas falu., Ar.:-.
< csuv. *Jenšik* <*Jen*
+ *šik*
or. *Janšixovo* ⟵ nem or. *Jenšix*
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

Jentiměr f. Ašm.V.: csuv. *Jentiměr,* patak neve Ikkovo falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jentiměr* < *Jen*
+ *timěr*

Jenčěške f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Jenčěške* Č., patak, szakadék.
< csuv. *Jenčěške* < *Jen*
+ *čěške*

Jenśejkassi h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Jenśejkassi* or. *Jenzejkasy* Č., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Jenśejkassi* < *Jenśej* < *Jen*
+ *śej*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i:* birtokos személyjel.
or. *Jenzejkasy* ⟵ csuv. *Jenśejkassi*

Juntapa h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Juntapa* or. *Jendoba* ← *Jandoba* Ko., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Juntapa* < *Jun* ⟵ nyeny. *jun* 'folyó'
+ *tapa*
or. *Jendoba* ⟵ nem or. *Jentopa*
Jandoba ⟵ nem or. *Jentopa*

Jontapa h. Ašm.IV.338.: csuv. *Jontapa* or. *Jandoba*, falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jontapa* < *Jon* ⟵ nyeny. *jun* 'folyó'
+ *tapa*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

or. *Jandoba* ⟵ nem or. *Jentopa*

Jonva f. TSK.33.: or. *Jonva* az or. Pečora baloldali mellékfolyója, hossza 73 km.
< or. *Jonva* ⟵ nem or. *Jonva* < *Jon* ⟵ nyeny. *jun* 'folyó'
+ *va* ⟵ ko. va 'víz'.

Junda f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Vax.: ud. *Junda / Jundy / Jundy šur* or. *Junda* Balez., az or. Čepca baloldali mellékfolyója.
< ud. *Junda* < *Jun* ⟵ nyeny. *jun* 'folyó'
+ *da*
Jundy < *Jun*
+ *dy*
+ *šur* ⟵ ud. *šur* 'folyam, folyó, patak, csermely'

Junjaga f. TSK.136.: or. *Junjaga*, az or. Vorkuty baloldali mellékfolyója, hossza 67 km.
< or. *Junjaga* < *Jun* ⟵ nyeny. *jun* 'folyó'
+ *jaga* ⟵ nyeny. *jaga* 'folyó'

Junjaga f. TSK.137.: or. *Junjaga*, az or. Usa jobb oldali mellékfolyója.
< or. *Junjaga* ⟵ nem or. *Junjaga* < *Jun* ⟵ nyeny. *jun* 'folyó'
+ *jaga* ⟵ nyeny. *jaga* 'folyó'

Junjaga f. TSK.137.: or. *Junjaga*, az or. Lemva jobb oldali mellékfolyója, hossza 153 km.
< or. *Junjaga* ⟵ nem or. *Junjaga* < *Jun* ⟵ nyeny. *jun* 'folyó'
+ *jaga* ⟵ nyeny. *jaga* 'folyó'

Junjaga f. TSK.137.: or. *Junjaga*, az or. Tobyš baloldali mellékfolyója, hossza 37 km.
< or. *Junjaga* ⟵ nem or. *Junjaga* < *Jun* ⟵ nyeny. *jun* 'folyó'
+ *jaga* ⟵ nyeny. *jaga* 'folyó'

Junjaga f. TSK.137.: or. *Junjaga,* az or. Kolva jobb oldali mellékfolyója, hossza 49 km.
< or. *Junjaga* ⟵ nem or. *Junjaga* < *Jun* ⟵ nyeny. *jun* 'folyó'
+ *jaga* ⟵ nyeny. *jaga* 'folyó'

Junysaj t. TB.181.: bask. *Junysaj* or. ***Junusaj*** Tujm., tó.
< bask. *Junysaj* < *Juny* ⟵ nyeny. *jun* 'folyó'
+ *saj*
or. *Junusaj* ⟵ bask. *Junysaj*

Timeš h. Ašm.XIV.42: csuv. *Timeš* or. ***Jantikovo*** B., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Timeš* < *Time*
+ *-š.*
or. *Jantikovo* < *Jantik* ⟵ ÓT.*jantyk* 'hegy hajlata, hegy oldala'
+ or. *–ov:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

Jantu u. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Jantu* M., utca.
< csuv. *Jantu* < *Jan*
+ *tu* ⟵ csuv. *tu* 'hegy'

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Oppu kassi h. Ašm.III.256.: csuv. *Oppu-kassi* or. *Jandovo* Ču., NAP: csuv. *Oppukassi* or. ***Jandovo*** Č., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Oppu*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i:* birtokos személyjel.
or. *Jandovo* < nem or. *Jand*
+ or. *–ov*: birtokos melléknév képző
+ *-o*

Jantaj kassi u. Ašm.IV.198.: csuv. *Jantaj-kassi,* utca neve Jelaura faluban, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jantaj* < *Jan*
+ *taj*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *-i:* birtokos személyjel

Jenter śuč d. Ašm.IV.275.: csuv. *Jenter śuč*, hely neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jenter* < csuv. *Jen*
+ *ter*
+ *śut* ,halom, domb'
+ *-i:* birtokos személyjel

Jenčik varě f. Ašm.IV.276.: csuv. *Jenčik varě* Jau., szakadék, patak neve az or. Oj-kas-Jauši falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jenčik* < *Jen*
+ *čik*
+ *varě* ⟵ csuv. *var* ,árok, patak'
+ *-ě:* birtokos személyjel

Jenšik varě d. Ašm.IV.: csuv. *Jenšik varě* Jau., határrész neve B(ol'šoje)-Jauševskoje obšč›estvo földjén, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jenšik* < *Jen*
+ *šik*
+ *varě* ⟵ *var* 'árok, patak'
+ *-ě:* birtokos személyjel

Xorapyr Juntapa h. Ašm.XVI.218.: csuv. *Xurapyr Juntapa* or. *Xora-Pyry* Kal., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xurapyr* < *Xura* ⟵ csuv. *xura* 'fekete'
+ *pyr* ⟵ csuv. *pyr* 'folyó torkolat'
+ *Juntapa* < 1. *Jun*
+ *tapa*
2. *Junta* < *Jun*
+ *ta*
+ *pa*

Jaŋy Akbaš h. TB.185.: bask. *Jaŋy Akbaš* or. *Novoakbaševo* Kušn., falu neve. ⟵ bask. *jaŋy* 'új'
+ *Akbaš:* személynév.
< bask. *Jaŋy* ⟵ bask. *jaŋy* 'új'
< *jaŋa*
+ *Akbaš:* személynév < *Ak* ⟵ bask. *ak* 'fehér' ld. még 'öreg, okos'

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *baš* ⟵ bask. *baš* ’fej’
or. *Novoakbaševo* < *Novo* ⟵ or. *novo* ’új’
+ *akbaš* ⟵ bask. *Akbaš*
+ or.- *ev:* birtokos melléknév képző
+ *-o*

Jantyk jylgaśy f. TB.185.: bask. *Jantyk jylgaśy* Kara., patak.
< bask. *Jantyk* ⟵ ÓT. *jantyk* ’hegy hajlata, hegy oldala’
+ *jylgaśy* ⟵ bask. *jylga* `folyó`
+ *-śy*: bírtokos személyjel.

Jantyk šišmähe f. TB.185.: bask. *Jantyk šišmähe* Sal., forrás.
< bask. *Jantyk* ⟵ ÓT. *jantyk* ’hegy hajlata, hegy oldala’
< *Jan*
+ *tyk*
+ *šišmähe* ⟵ bask. *šišmä ’forrás’*
+ *-he:* birtokos személyjel

Jantu vărmaně d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Jantu vărmaně*
< csuv. *Jantu* < *Jan*
+ *tu* ⟵ csuv. *tu* ’hegy’
+ *vărmaně* ⟵ csuv. *vărman ’*erdő’
+ *-ě:* birtokos személyjel

Jana kas h. Ašm.IV.189.: csuv. *Jana-kas*, uj település, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jana* ⟵ nem csuv. *jana* ’új’
+ *kas* ⟵ csuv. *kas* `falu`.

Junost' h. Ašm.: -, NAP: or. *Junost'* Al., orosz település, Ar.:-.
< or. *Junost'* ⟵ or. *junost'* ‘ifjúság’

A fenti adatok szerint összetételben előtagként valamint képzett formában szótőként fordul elő.

Jegäjen f. TB.49.: bask. *Jegäjen* / *Zigäjen* or. *Zigain* Burz., az or. Bol'(šoj) Nuguš baloldali mellékfolyója.
< bask. *Jegäjen* < *Jegä*
+ *jen* ⟵ csuv. *jen ’*oldal’

Zigäjen < *Zigä*
+ *jen*
or. *Zigain* ⟵ bask. *Zigäjen*

Pöjin(ju) f. TSK.91.: ko. *Pöjin(ju)* or. *Poinga*, az or. Sysola jobb oldali mellékfolyója, hossza 82 km.
< ko. *Pöjin(ju)* < *Pöjin* < *Pö*
+ *jin* ⟵ nyeny. *jun ’*folyó’
+ *ju* ⟵ ko. *ju* ‘folyó’.
or. *Poinga* ⟵ nem or. **Poinka* < *Po*
+ *inka*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Az összetett szóból álló nevek illetve a nevek első tagjának az előtagjaként szereplő alakváltozatok: *Jeni* (*Jenyi*), *Jän, Jon, Jana, Jan, Jen, Jun, Juny, Junu, Jaŋy,* valamint az utótagként szereplő *jen, jin, junga* ugyanabba a szócsaládba tartoznak, 'folyó, oldal (mellékfolyó), új, oldal mint hajlat, hajlás, elhajlás' jelentéseket tartalmaznak.

Enäk f. TB.174.: bask. *Enäk* or. *In'ak* Kug., az or. Bol'(šoj) Ik bal oldali mellékfolyója.
< bask. *Enäk* < *E*
+ *-näk*
or. *In'ak* ⟵ bask. *Enäk, Inäk.*

Enäk f. TB.174.: bask. *Enäk / Käkeruj Kug.* az or. . *Bol'šoj In'ak és a Malyj In'ak* felső folyása.
< bask. *Enäk* < *E*
+ *-näk*
or. . *Bol'šoj* ⟵ or. *bol'šoj* 'nagy'
+ *In'ak* ⟵ bask. *Enäk, Inäk.*
Malyj ⟵ or. *malyj* 'kicsi, kis'
+ *In'ak* ⟵ bask. *Enäk, Inäk*

Inäk f. TB.57.: bask. *Inäk* or. *In'ak* Bir., az or. Bir jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Inäk* < *I*
+ *-näk*
or. *In'ak* ⟵ bask. *Inäk*

Kese Inäk f. TB.57.: bask. *Kese Inäk* Bir., az or. Bol'(šoj) In'ak jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Kese* ⟵ bask. *kese* `kicsi, kis`
+ *Inäk* < *I*
+ *-näk*

Kese Inäk f. TB.71.: bask. *Kese Inäk* or. *Malyj In'ak* / *Šylanener* Mišk., az or. *Bol'(š¨oj) In'ak* mellékfolyója.
< bask. *Kese* ⟵ bask. *kese* `kicsi, kis`
+ *Inäk* < *I*
+ *-näk*
or. *Bol'š¨oj* ⟵ or. *bol'š¨oj* 'nagy'
+ *In'ak* ⟵ bask. *Inäk*

Az *Enäk, Inäk* formák szókezdő mássalhangzó nélküliek, de nem azért, mert ezek az elsődleges formák lennének a szókezdő mássalhangzót, a *j*-t tartalmazókhoz képest s ez utóbbiak protetikus mássalhangzót viselnének. Szervetlenül betoldott hang létezését nem igazolják a földrajzi névi kutatások sem a szó elején, sem a szó belsejében.

Junkă h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Junkă* or. ***Junga*** ← *Bol'šije i Malyje Čuvaki* + *Largoty* + *Jablon'a* M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Junkă* ⟵ vö.: hanti *jynk* 'víz'.
or. *Junga* ⟵ csuv. *Junkă*.
Bol'šije ⟵ or. *bol'šije* 'nagy'
+ *i* 'és'
+ *Malyje* ⟵ or. *malyje* 'kicsi, kis'
+ *Čuvaki* ⟵ nem or. *Čuvaki*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Largoty ⟵ nem or. *Largoty* < *Largo*
+ *ty*
Jablon'a ⟵ 1. nem or. *Jablonka* < *Jab*
+ *lonka*
2. or. *jablon'a* 'almáskert'

Măn Čuvak h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Măn Čuvak* ← *Măn Čakkassi* or. *Bol'šije Čuvaki* ← ***Jungo-Jadrino*** Ja., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Măn* ⟵ csuv. *măn* 'nagy'
+ *Čuvak,*
Măn ⟵ csuv. *măn* 'nagy'
+ *Čakkassi* < *Čak*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu'
+ *–i:* birtokos személyjel,
or. *Bol'šije* ⟵ or. *bol'šije* 'nagy'
+ *Čuvaki*
Jungo ⟵ csuv. *Junkă*
+ *Jadrino* ⟵ nem or. *Jetěrne*

Jănkă f. Ašm.V.75.: csuv. *Jănkă* or. ***Junga*,** folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Jănkă*
or. *Junga* ⟵ csuv. *Junkă*

Arjyngy f. GMA: mari *Arjyngy* or. ***Malaja Junga*** Gm., az or. Volga jobb oldali mellékfolyója.
< mari *Arjyngy* < *Ar*
+ *jyngy* ⟵ vö.: hanti *jynk* 'víz',
or. *Malaja* ⟵ or. *malaja* 'kicsi'
+ *Junga* ⟵ csuv. *Junkă*

Jynga f. GMA: mari *Jynga* or. *Junga* ČASSR., Gm., az or. Volga jobb oldali mellékfolyója.
< mari *Jynga* ⟵ vö.: hanti *jynk* 'víz',
or. *Junga* ⟵ csuv. *Junkă*

Jangyta f. TSK.137.: or. *Jangyta / Jagyta,* az or. Šapkina baloldali mellékfolyója, hossza 54 km.
< or. *Jangyta* ⟵ nem or. *Jangyta* < *Jangy* ⟵ vö.: hanti *jägi* 'patak',
fi. *jänkä* 'mocsár, láp, mocsaras völgy'
+ *-ta:* képző,
Jagyta ⟵ nem or. *Jagyta* < *Jagy* ⟵ vö.: hanti *jägi* 'patak'
+ *-ta:* képző

Karabar f. TB.86.: bask. *Karabar* or. *Karabar* Burz., az or. ***Jangaza*** jobb oldali mellékfolyója.
< bask. *Karabar* < *Kara*
+ *bar*
or. *Karabar* ⟵ bask. *Karabar*
Jangaza ⟵ nem or. *Jangaza* < *Janga*
+ *-za*

Jangyng ščarašč t. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, Č-Č: man. *Jangyng ščarašč*, or. *Ledovitoje more*.
< man. *Jangyng* ⟵ man. *jangyng* 'jeges'

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *ščarašč* ⟵ man. *ščarašč* 'tenger',
or. *Ledovitoje* ⟵ or. *ledovitoje* 'jeges'
+ *more* ⟵ or. *more* 'tenger'

Jängel f. TB.68.: bask. *Jängel* or. *Jangel'ka* Abz., az or. Ural jobb oldali mellékfolyója. ⟵ bask. *Jängel:* személynév.
< bask. *Jängel* < *Jänge*
+ *-l,*
or. *Jangel'ka* ⟵ nem or. **Jängelkä*
< bask. *Jängel*
+ *-ka*

Junkăpuś h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Junkăpuś* or. ***Jungaposi*** M., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Junkăpuś* < *Junkă* ⟵ vö.: hanti *jynk* 'víz'
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'.
or. *Jungaposi* ⟵ nem or. **Junkapośi*
< *Junga* ⟵ csuv. *Junkă*
+ *pośi* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej'

Atan čyrmi h. Ašm.II.131.: csuv. *Atan čyrmi* or. ***Jangirejkinaja*** Jau., falu neve, NAP:-, Ar.: *Atan čyrmi* / *Atanvu* Ja.
< csuv. *Atan* < *A*
+ *tan*
+ *čyrmi* ⟵ vö.: csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel.
or. *Jangirejkinaja* ⟵ nem or. *Jangirejka* < *Jangi*
+ *rejka*
+ *–in:* birtokos melléknév képző
+ *–aja.*
Atanvu ⟵ nem or. *Atanvu* < *Atan*
+ *vu* ⟵ ud. *vu* 'víz'

Az önállóan, összetett szó előtagjaként, valamint képzett szó töveként előforduló *–g-* zöngés zárhangot tartalmazó formák az orosz nyelvi használatban: *Junga, Jungo, Jangy, Jagy, Janga, Jangi,* rendszerint az átadó nyelvben félzöngésen ejtett hang (-G-) zöngéssel történő helyettesítéséről van szó. Az adatok jelzik a nazálist (-*ng*-) tartalmazó formának a nazális nélküli (-*g*) változatát is. Ez utóbbi közül sok van a nem orosz használatú nevekben is[50]. A mari *Jyngy, Jynga*, man. *Jangy*, bask. *Jänge* nem az orosz ejtés miatt tartalmaznak zöngés *–g-* mássalhangzót. A jelentésük 'folyó, mellékfolyó'. Az alakváltozatok teljesebb formája jVnVgV lehetett.

Jangce 'Kína legnagyobb folyója'. A torkolatvidéknél levő egykori *Jang* tartomány neve őrződött meg a *Jangcsou* városnévben is. (KISS 1980)
< *Jangce* < *Jang*
+ *ce*

Kína folyójának a neve példa arra, hogy a Volga-Urál vidékén kívül is megtalálhatók a fenti nevek illetve alakváltozataik. A *Jangce* név *Jang* előtagja ugyanúgy 'folyó' jelentésű s az utótagja a *ce* azonos lehet a 'víz' jelentésű **se* formával, amelynek párhuzamai széles körben ismertek, vö.:

[50] Bemutatásuk nem feladata jelen dolgozatnak.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

tat. *su* ’víz’ stb. A név biztosan nem kínai eredetű. A *Jangce* közszói jelentése ’folyóvíz’.

Jungfrau ‘4166 m. magas hegycsúcs Svájcban’. A ném. *Jungfrau* ‘hajadon, szűz’ átvétele. (KISS 1980)
< *Jungfrau* < *Jung* ⟵ ném. *Junge* ’fiatal’
+ *frau* ⟵ ném. *frau* ’asszony’

A széleskörű kapcsolatokat igazolandó hoztuk ez utóbbi adatot, ahol látszatra csak alaki egyezés van a Volga-Urál vidéke neveivel, mert a jelentése ‘hajadon, szűz, fiatal’. A név ennek ellenére olyan szócsaládnak a tagja, amely őrzi a víz eredeti komplex jelentéstartalmának az egyik elemét, mégpedig azt, hogy a forrásfolyó, amely éppencsak elágazott a forráshelyről, tulajdonképpen a folyó további alakulásához képest fiatal. A német *Junge,* angol *young,* baskír *jaŋy,* csagatáj *jang,* ujgur *jeŋi*, oszmán *jeni,* üzbég *jangi,* tatár *jaŋa*, nogaj *janъy* etimológiailag összetartoznak és mind szókezdő *j*-t tartalmaz. A rokonságukba tartoznak azonban a nem *j*- szókezdőt tartalmazó következő megfelelők is: csuvas *śĕnĕ*, kazak *žaŋa*, kirgiz *žaŋy*, karakalpak *žanga*, karacsáj *džangy,* ojrot *d’aŋy,* tuvai *čaa* < *čana,* hakasz *naa* ’új, friss’, mongol, burját-mongol *šine,* kalmük *šin* ’új’. Meg kell említeni az orosz *junost’* ’ifjúság’ *juno-,* a *novyj* ’új’ *nov*- tövét, az angol *new* ’új’ szót, amelyek a hakasz *naa* változattal tartoznak össze közelebbről. A magyar *zsenge* szó a *ž*- kezdetű kazak, kirgiz, karakalpak nyelvekben ismert változatokkal, a *gyenge* pedig az ojrot *d’aŋy* alakkal van közelebbi kapcsolatban. A néhány közszói példa igazolja, hogy a *j*- szókezdővel rokon a *d’-, č-, dž-, ž-, ś-, š-, n*- szókezdő, valamennyi eredeti *t*- fejleménye. A nyelvi kapcsolatok okát nem lehet szókölcsönzéssel magyarázni. A megoldás útja a török, mongol, magyar és a szkíta-hun nyelv viszonyához vezet.

Az alaktani felépítésük szerint szótőből és képzőből állnak (vö.: *Je* + *nej, Je* + *-nek, Je* + *-ne, Je* + *-n* stb.). Úgy kell felfogni, hogy nemcsak a víz, a folyó, hanem más, a frissen, újonnan keletkezett teremtmény is fiatal, ugyanakkor zsenge, gyenge is. A fiatal jelentést őrzi a német nyelv révén a hegycsúcs neve Svájcban, bár ez esetben nem azért, mert a hegycsúcs a fiatal.

4.3. A Volga-Urál vidéke földrajzi neveiből levonható tanulságok

Nincs olyan hagyomány, hogy a folyónak törzsnév vagy személynév szolgáljon alapul. A nevek hangtani felépítése szerint a szókezdő *j*- etimologikus hang, amelyet igazol a rendszer. Közszói jelentésük ’gyökhöz, tőhöz, maghoz, forráshoz, őshöz tartozó’. Közös szócsaládba tartoznak a magy. *Jenő* névvel.

5. Földrajzi nevek a Kárpát-medencéből

Jenő ’község Fejér megyében Polgárditól északnyugatra’. A magyar *Jenő* törzsbeliek településére utal. A török eredetű *Jenő* törzsnév a csag. *ïnaq* ’bizalmas tanácsadó, miniszter’ magas hangú *inäk* párjának csuvasos **jänäx* változatára vezethető vissza. Vö.: bask. Yeney törzsnév. ***Budajenő*** ’helység Pest megyében’. A Jenő helynév a magy. Jenő törzsnévből keletkezett. ***Baranyajenő*** `helység Baranya megyében`. ***Diósjenő*** `helység Nógrád megyében`, ***Jászkarajenő*** `helység Szolnok megyében`, ***Pilisborosjenő*** `helység Pest megyében`, ***Somlójenő*** `helység Veszprém megyében`, ***Tiszajenő*** `helység Szolnok megyében`, ***Kisjenő*** ld. ***Somlójenő*** `helység Veszprém megyében`, ***Nagyjenő*** ld. *Tüskevár* korábbi neve (KISS 1980); ***Jennő*** ld. ***Baranyajenő, Jenő*** `hn. Arad vm.`, ***Jenő*** `hn. Nógrád vm.`, ***Köröskisjenő*** `Bihar vm.`, ***Borosjenő*** `hn. Arad vm.`, ***Szamosjenő*** `hn. Szolnok-Doboka vm.`, ***Temesjenő*** `hn. Temes vm.`, ***Jenőfalva*** `hn. Baranya vm.`, ***Csíkjenőfalva*** ` hn. Csík vm.`, ***Jene*** ld. ***Jéne*** `hn. Gömör és Kishont vm.` ***Jenafalva*** ld. ***Gyanafalva, Gyanafa*** `hn. Vas m.`, ***Gyanafalva*** ld. ***Jenafalva*** `hn. Vas vm.`, ***Gyanavla*** ld.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Gyanafalva, ***Gyanó*** `hn. Vas vm.`, ***Gyanógeregye*** `hn. Vas vm.` ld. ***Gyanó, Inakfalva*** `hn. Torda-Aranyos vm.`, ***Inaktelke*** `hn. Kolozs vm.`, ***Inó*** `hn. Szilágy vm.` (LELKES 1998); ***Jene*** `hn. Gömör m.` (KÁZMÉR 1993).

Nem találkozunk olyan hagyománnyal, mely szerint a földrajzi névnek törzsnév, mint tulajdonnév szolgálna alapul. A Kárpát-medence földrajzi neveinek alapul személynév szolgált.

Hangtani oldalról ítélve látható a *j-, gy-, 0-* (zéró) megfelelés megléte s ezek a hangok nem egymásból vezethetők le, hanem közös ősre mennek vissza.

6. Magyar személynevek

Jenei csn. ⟵ *Jenő* helynév Arad, Baranya, Bihar, Doboka, Heves, Nógrád, Pest, Veszprém megye, *Jene* helynév Gömör megye + *-i*: birtokos melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Jenes csn. (KÁZMÉR 1993)
Jenőfalvi csn. ⟵ *Jenőfalva* helynév Hunyad megye + *-i*: birtokos melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)

A személynevek, mint családnevek és mint keresztnevek ősi egy alakú személynevekből lettek. A két alakú családnevek a kereszténység elterjedésével váltak általánossá i.sz. 1300 körül.

A *Jenei, Jenőfalvi Gyenei, Gyene* (KÁZMÉR 1993) változatok összetartoznak, végső soron közös gyökerűek a magyarban is meglévő mély hangrendű változatokkal együtt. A szókezdő *j-, gy-* változatok a *Gyarmat* (ld. fent) és a *Gyula* nevekben is ismertek, vö.: tat. *Julaj* 'Gyula'.

7. Közszók

jön, *gyön* ,közeledik, következik, valahova jut, érkezik, megy, halad, időben érkezik, származik, keletkezik, valakire támad, valamilyen állapotba kerül, (pénz) jár valamiért'. Ősi örökség az ugor esetleg a finnugor korból. (TESz)

A magas hangú változatok közül idetartozó *jön* szó, a víznek a forráshelyről való kijövetelét jelenthette eredetileg, így rokon vele a származik, születik jelentés.

gyök ld. ***gyökér*** 'nemzetség, törzs, növénynek a földön szétágazó része, belső rész, alap, forrás, eredet, gyökérszó, gyök (matematikában), ***gyök*** 'a gyökvonás által nyert mennyiség, növény gyökere, gyökérszó'. A szócsalád alapja a *gyökér* ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. ***jēkur*** 'kidőlt fagyökér földestül'. Az *–r* denominális nomenképző. Hasonló jelentésfejlődésre vö.: lat. *radix* 'növény gyökere, valaminek alsó része, eredet, származás, ang. *root* 'gyökér, gyökérzet, fog, haj, gyökere, haj gyökere, eredet, forrás, gyök a matematikában, gyökérszó. A *gyök* egyrészt nyelvújítási elvonás a *gyökér*-ből. Másrészt a *gyüke* 'gyökere' a palócban nagy területen használatos. (TESz)

Semmi nem igazolja azt, hogy a magy. *gyökér* ősi örökség lenne a feltételezett ugor korból, de azt sem, hogy a *gyök* változat nyelvújítási elvonás lenne a *gyökér* szóból.

A magyar *gyök* szó, a *gyökér gyöké* töve és a *gyüke* forma *j-* kezdetű változata van közelebbi kapcsolatban a *Jenő* név és társai *Je* tövével. A *gyökér* (*gyöké* + *-r*) *–r* képzője rokon a *Jenő* (*Je* + *-nő*) *–nő* képzővel illetőleg az alakváltozataival (-n, -nV, -nVk, -nVg, -nVnk, -nVng, -nVkV). Sem a szókezdő *j-,* sem a szókezdő *gy-* nem eredeti mássalhangzó, végső soron *t-* fejleményei. Az eredeti *t*-t őrzik a magy. *tő* szó és alakváltozatai:

tő, *töv, töj* 'folyó, árok stb. torkolata, vége, (földrajzi hely) közvetlen környéke, a növénynek a földön levő gyökeres része, növényszárnak, fatörzsnek stb. közvetlenül a föld feletti része, szőlőtőke, testrésznek, végtagnak a törzzsel érintkező része, hajszál, szőr gyökere, alkotóelem, szótő'. Ősi örökség a finnugor korból. Vö.: zürj. *din* 'vastag vég (fáé)', votj. *diη, diń* 'tő, a fatörzs alsó, vastag része, folyótorkolat', cser. *täη, tüη* 'gyökérvég', md. *t'e-, t'ej-, t'em, t'eń*, finn *tüvi*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

’tővég, fatörzs, vastag vég’. (TESz)

tönk, tenk ‘a fatörzs egy darabja, ***rönk’,*** a gomba szára, növényszár, törzs, csőd, anyagi összeomlás, bukás, alap, nyomor’, ***tönkő, tenke, tünkő, tőke*** ’növényszár’. A szócsalád tagjai magyar fejlemények, a *tő* főnévvel függnek össze. A kiinduló forma a *tönkő* valószínűleg a *tőke* főnév *n* járulékhanggal bővült változata. Az első szótag eredetileg hosszú magánhangzója a rákövetkező kettős mássalhangzó hatására rövidült meg. A *tönk* elvonás eredménye lehet. A jelentések a tő, valamint a tőke jelentései alapján érthetők. (TESz)

A ’fiatal’ jelentés rokona az ’új’ jelentésnek, idetartozik a magy. ***gyenge, zsenge,*** a bask. *jaŋy* ’új’, *ene* (*эне*)`dial. fiatalabb fiútestvér` (oldalági rokon és fiatalabb), a csuv. *jămăk* (*ӑмӑк*)`huga valakinek, fiatalabb lánytestvér` (oldalági rokon és fiatalabb), *jĕkĕt (jĕkĕ + -t)* ‘fiatal ember, legény’, ném. *jung* ’fiatal’, angol *young* ’fiatal’, megvan az or. *junost’* ’ifjúság’ tövében.

Vízzel, forrással kapcsolatos jelentéseket őríz a baskír ***ineš*** (*инеш*) `dial. patak, forrás` szó ***ine*** töve, a finn ***jänkä*** ’mocsaras völgy’, mansi ***jaŋk*** ’mocsaras hely, tundra’, hanti ***jaŋk*** ’völgy az erdőben, ahol sokáig megmarad a víz’. (vö.: ko. ***jegyr*** ’mocsaras erdő’)

A 'ruhaujj, folyó ága, cső, tömlő' jelentésű ***jiŋ*** szó Kāšγārinál is megvan.

Az `oldal, oldalhajtás, mellékfolyó, oldalág` jelentés bőven adatolt, vö.: csuv. ***jen*** *(ен)* `oldal`, azerb., türkm., ujg., oszm., nog., tat., bask. *jan,* kirg. kazak *žan,* ojr. *d’an*, hak. *nan*, tuv. *čan* ’oldal’, üzb. *jon* ’oldal, vidék, hely’, csuv. *śum* ’hely, ami valami mellett van’, vö.: türk *jan*, ujg., tat. *žan,* kazak, k.kalp. *čan* ’oldal’, csuv. *śană* ’ruha ujja’, csag., üzb. *jeng*, alt., ojr. *d’en,* kirg. kazak, k.kalp. *žeŋ,* ujg. *jäŋ,* oszm. *jen,* nog. *jen,* sárga ujg. *džin,* tat. *žiŋ*, bask. türkm. *jeŋ*, tuv. *čeŋ,* hak. *niŋ* ’ruhaujj, (folyó) elágazása’, csuv. *seněk* ’villa’.

A török nyelvekben is számos olyan összetett vagy képzett szó van, amelynek a tövében a vizsgált szavunk található, vö.: bask. ***jantyk*** (*янтык*) `ferde oldalú, lejtős`; vagyis oldalas, oldallal ellátott, *jantajyu* (*янтайыу*) `meghajolni` stb.

8. Tanulságok

A fentiekből levonható tanulságok nyelvészeti és őstörténeti jellegűek. Először is a kutatók helytelenül értelmezték Konstantinoszt, mert a *Jenő* nem törzsnév, mint tulajdonnév, hanem személynév. Nem igazolható sem a méltóságnév → személynév → törzsnév (GYÖRFFY), sem a méltóságnév → törzsnév változási sor. Névadás logikai problémák, a névadás hagyományai és eleink gondolkodásmódjának a nem kellő mértékű figyelembe vétele is hozzájárult ahhoz, hogy nem látták a víznevek, a személynevek, a címnevek, a rokonságnevek, az egyéb közszók és a grammatikai lexémák létrejöttének az indítékait illetőleg azok összefüggéseit.

A *Jenő* személynévnek nem a címnév szolgált alapul, a személynév és a címnév külön-külön született, de hasonló elv alapján. Továbbá a török nyelvi kapcsolatok nem azt igazolják, hogy a magyarban a törökből való átvételről lenne szó. Nem szerencsés, hogy csak a ’hinni, bízni’ jelentésű szóról gondolták azt, hogy alapul szolgált a *Jenő*-nek. Igaz, Berta Árpádnak az ’oldalka’ jelentésű szavaknak a kutatásba való bevonása helytállónak bizonyult, de a törzsek nevei nem a seregtest részeinek a nevei. Semmi nem indokolja, hogy a seregtestek egyes elemei lennének a törzsek nevei, bár az ’oldal’ jelentésű szavak idetartoznak, de más ok miatt. Hangtani, alaktani, sőt jelentéstani problémák sora jelentkezik a *Jenő* szó magyarázatánál. Hangtani szempontból a nyelvi rendszer nem igazolja a szervetlenül betoldott hangok meglétét, így a protetikus hangokét sem. A szókezdő mássalhangzó nélküli szavakban is volt valamikor szókezdő mássalhangzó, azonban a használat során olykor eltűnt, de nem minden esetben. Alapvető hiba, hogy a nyelvészek felállítottak egy hangtant, amelyhez mérten szabályosnak, vagy szabálytalannak ítélnek meg alakokat, változásokat, holott a felállított hangtan lehet téves. A tulajdonnévi és a közszói adatok egyértelműen igazolják,

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

hogy a *j-, gy-, s-, ś-, 0-* szókezdős változatok léteznek és összetartoznak, amelyek eredeti *t-* fejleményei s a *j-* nem lehet protetikus, szervetlenül betoldott mássalhangzó.

Alaktani oldalról vizsgálva, nem igazolható az, ahogyan a kutatók elemeire bontották a *Jenő* névnek a párhuzamait. Velük ellentétben a *Jenő* képzett forma: *Je:* tő + *-nő*: képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő'. Az ilyen (*Jenek*) víznév vagy 'forráshoz tartozó', így 'forrásfolyó', vagy másik 'folyóhoz tartozó', ez esetben 'mellékfolyó' jelentésű. Úgy is elfogadhatjuk, hogy az, amelyik a forrásból jön ki, vagy az, amelyik mellékfolyó. Eleink gondolkodása szerint az ember is ugyanúgy teremtmény, mint a víz, ő is forrásból, magból, monyból lesz, következésképpen ő is forráshoz, maghoz, monyhoz, tőhöz, gyökhöz, másképpen anyához, őshöz tartozó. A *Jenő* mint személynév is így értelmezhető. S hogy a hit, a hinni, a szent stb. jelentésű közszók a jelentés skálán igen közeliek, az természetes, hiszen az őst, a monyt, a magot, a forrást, a vizet szentként tisztelték, szentnek tartották, mert az élet alapja, kezdete s hinni, megízni is benne lehet végső soron.

A *Jenő* személynévnek a földrajzi nevekkel és a 'folyó, víz', 'oldal' stb. közszókkal való egybeesése nem azt jelenti, hogy ezek, vagy ezek egyike szolgált alapul a *Jenő*-nek, hanem azt, hogy miután úgy látták, hogy a víz, a folyó mintájára keletkezett az ember mint élőlény, a megnevezést a már ismert, a víz neve alapján adták.

Ami a Fedotov említette *jamak, jemak* népnévi alakot illeti, idetartozik a *Jenő* szócsaládjába. A legrégebbi népnevek őse dinasztianév, vagyis egy személynév s az illető személy utódainak közössége alkotta a népet. Közszói jelentése pedig 'őshöz, forráshoz, maghoz, tőhöz tartozó'. Ebbe a csoportba tartozik a *magyar* népnév is. Az emberek elnevezéséhez, vagyis a személynevekhez, a rokonságnevekhez, a társadalmi címnevekhez a mintát a víznevek szolgáltatták, jelentésükkel tudatják a forráshoz, a maghoz tartozáson keresztül azt is, hogy ősiek, nemesek, tiszták és rokonok.

Őstörténeti tanulságokat levonni a fentiek figyelembe vétele mellett érdemes.

9. Rövidítések

A.	Alikovszkij rajon
Ar.	NIKITIN, I. D.Toponimika /nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij / Csuvasskoj ASzSzR. Naucsnyj archiv CNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
Ašm.	ASMARIN, N- I. 1928-50, Theasurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Kazan-Csebokszari.
Ask.	Aszkinszkij rajon
Aur.	Aurgazinszkij rajon
B.	Batirevszkij rajon
B-R.	Baskirszko-Russzkij Szlovár
bask.	baskír
Bir.	Birszkij rajon
Burz.	Burzjanszkij rajon
C.	Civilszkij rajon
Cu.	Civilszkij ujezd
Č.	Csebokszarszkij rajon
Čišm.	Csisminszkij rajon
Ču.	Csebokszarszkij ujezd
csn.	családnév
csuv.	csuvas
d.	domb
Davl.	Davlekanovszkij rajon
f.	folyó
fn.	főnév

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

GMA	Gidronimy Marijszkoj ASzSzR.
h.	hely
Xoč.v.	Xocsasevszkaja voloszty
Jal.	Jalcsikszkij rajon
Ju.	Jurinszkij rajon
K.	Kozlovszkij rajon
Kalt.	Kaltaszinszkij rajon
Kara.	Karaidelszkij rajon
ko.	komi
Ko.	Kozlovszkij rajon
Kozm.u.	Kozmodemjanszkij ujezd
Kra.	Krasznoarmejszkij rajon
Krk.	Krasznokamszkij rajon
Kug.	Kugarinszkij rajon
Kum.	Kumertduszkij rajon
m.	mocsár
M.	Morgausszkij rajon
magy.	magyar
MAO.	Marijszkaja Avtonomnaja Oblaszty
mar.	mari
Meč.	Mecsetlinszkij rajon
Mišk.	Miskinszkij rajon
NAP.	Naseljonnyje Punkty Csuvasszkoj ASzSzR. Csebokszari, 1974.
Nur.	Nurimanovszkij r.
or.	orosz
Petr.u.	Petrovszkij ujezd
Šu.	Sumerlinszkij rajon
Sal.	Szalavatszkij rajon
Seng.u.	Szengilejszkij ujezd
t.	tó
tat.	tatár
TB.	Szlovar toponyimov Baskirszkoj ASzSzR. 1980.Ufa.
Tet.u.	Tetjusszkij rajon
Tk.	Tatarkaszinszkij rajon
T-r	Tatarszko-russzkij szlovar, Moszkva, 1966.
TSK	TURKIN, A.I. 1986. Toponimicseszkij szlovar Komi ASzSzR. Syktyvkar.
Tujm.	Tujmazinszkij rajon
V.	Vurnarszkij rajon
Zil.	Zilairszkij rajon

10. Források

ASMARIN, N- I. 1928-50, Theasurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Kazan-Csebokszari. Baskirszko-russzkij szlovar, Moszkva 1958.

BENKŐ 1967-76 - Benkő, Lóránd /főszerk./ 1967-1976. A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Budapest.

HADROVICS - GÁLDI 1951 - HADROVICS, László - GÁLDI, László, (szerk.) 1951. Orosz-magyar szótár, Akadémiai Kiadó, Budapest.

JEGOROV V. G. 1964. Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazüka. Csebokszari.

KÁZMÉR 1993 - KÁZMÉR, Miklós 1993. Régi magyar családnevek szótára, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

KISS 1980 - KISS, Lajos, 1980. Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, Akadémiai Kiadó.
LELKES 1998 - LELKES, György 1998. Magyar helységnév-azonosító szótár, Baja, Talma Könyvkiadó.
NAP - Naseljonnyje Punkty Csuvasszkoj ASzSzR. Csebokszari, 1974.
NIKITIN, 1941. - NIKITIN, I. D.Toponimika /nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij / Csuvasszkoj ASzSzR. Naucsnyj archiv CNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
SZERGEJEV 1968 - SZERGEJEV, L.P. 1968. Dialektologicseszkij szlovar csuvasszkogo jazüka, Csebokszari.
SZIROTKIN 1961 - SZIROTKIN, M. Ja, 1961. Csuvasszko-Russzkij szlovar. Pod. red. M. Ja. Szirotkin. Moszkva.1961.
SZKVORCOV 1982. - SZKVORCOV, M.I. (red.) Csuvasszko-russzkij szlovar, Moszkva. Szlovar toponyimov Baskirszkoj ASzSzR. 1980. Baskort ASzSzR-nin toponimdár hü͡lege.Ufa.
Tatarszko-russzkij szlovar, Moszkva, 1966.
TURKIN 1986 - TURKIN, A.I. 1986. Toponimicseszkij szlovar Komi ASzSzR. Syktyvkar.
VASMER, M. 1964-73. Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka. Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. M.

11. Irodalom

BENKŐ 1997 - BENKŐ, Loránd, 1997. A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai in: Honfoglalás és nyelvészet, Budapest, Balassa Kiadó.
BERTA 1989 - BERTA, Árpád 1989. Új vélemény török eredetű törzsneveinkről. Keletkutatás. tavasz. 3-17.
BERTA 1997 - BERTA, Árpád 1997. Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről in: Honfoglalás és nyelvészet, Budapest, Balassa Kiadó.
CZEGLÉDI 1997 - CZEGLÉDI, Katalin, 1997. A földrajzi nevek nyelvi változásai, I. Hangtan, Kézirat.
CZEGLÉDI 1997 - CZEGLÉDI, Katalin 1997. Somogy megye földrajzi neveinek magyar őstörténeti vonatkozásai (I. rész) in: Avarok és honfoglaló magyarok Somogyban, Marcali. Kiadta: A Marcali Városi Helytörténeti Múzeum.
CZEGLÉDI 1998 - CZEGLÉDI, Katalin, 1998. A *Tarján* törzsnév a földrajzi nevekben címmel Szombathelyen a Tanárképző Főiskolán rendezett IX. Magyar Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián tartott előadás. Kézirat leadva.
CZEGLÉDI 1999 - CZEGLÉDI, Katalin 1999. Nyelvi azonosság a földrajzi nevek tükrében (1. Keszi) Kézirat leadva in: Turán, 1999. 4. számába.
FEDOTOV 1984 - FEDOTOV, M.R. 1984. O bolgarszkom i csuvasszkom jazükah. in: Bolgári i Csuvasii. Csebokszari.
FONT 1995 - FONT, Márta, 1995. Oroszország, Ukrajna, Rusz. Pécs.
GYÖRFFY 1997 - GYÖRFFY, György, 1997. A magyar törzsnevek és törzsi helynevek in: Honfoglalás és nyelvészet, Budapest, Balassa Kiadó.
KESZI 1996 ősz – 2002. tavasz - KESZI Tamás, A magyar törzsnevekről in: Keletkutatás 1996 ősz – 2002. tavasz: 9-8. old. Budapest. 2002.
LIGETI 1986 - LIGETI, Lajos 1986. A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban, Budapest, Akadémiai Kiadó.
LIGETI 1963 - LIGETI, Lajos 1963. Gyarmat és Jenő: Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. in: Nyelvtudományi Értekezések XL.
MÁNDOKY 1986 - MÁNDOKY, Kongur István, Jenő és Yänäy in: Keletkutatás, 1986. tavasz:70-73.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

NÉMETH 1966 - NÉMETH, Gyula, Magyar törzsnevek a baskíroknál in: Nyelvtudományi Közlemények 1966.
RÓNA-TAS 1996 - RÓNA-TAS, András, A honfoglaló magyar nép, Budapest, Balassi Kiadó.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

6. *Kér*

„Az igazság öntörvényű, a valósággal azonos elemi erő.”
(Kolozsvári Grandpierre Endre)

Tartalom[51]

1. Bevezetés
2. Források értelmezése, kritikája
3. Kutatói vélemények és azok kritikája
4. Tulajdonnevek
4.1. Földrajzi nevek a Kárpát medencében
4.2. Személynevek
4.2.1. Mély magánhangzókat tartalmazó nevek
4.2.1.1. A szókezdő *k*- zöngétlen zárhangot illabiális -*a* követi
4.2.1.2. A szókezdő mássalhangzó zöngésedett
4.2.1.3. A szókezdő eredeti *k*- réshangúsodott *h*-vá
4.2.1.4. Veláris, labiális magánhangzós változatok
4.2.1.5. Zöngés szókezdővel
4.2.1.6. A szókezdő *k*- réshangúsodott
4.2.2.1. A szótőben illabiális palatális magánhangzó van
4.2.2.2. A szókezdő mássalhangzó zöngésedett
4.2.2.3. A szótőben labiális palatális magánhangzó van
4.2.2.4. A szókezdő mássalhangzó (*k*-) zöngésedett
4.2.2.5. A szókezdő mássalhangzó réshangúsodott
4.3. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén
4.3.1. Önállóan, toldalék nélkül
4.3.2. Toldalékolt önálló szóként
4.3.3. Több tagú név valamely tagjaként
4.3.4. Összetett szó elő- vagy utótagjaként toldalékolatlanul valamint toldalékoltan
4.3.5. Több tagú név valamely tagjának (összetett szóban) elő- vagy utótagjaként
4.4. A neveknek feltehetően alapul szolgált közszók jelentése
5. Közszók
5.1. Hang, zaj
5.2. Alak, forma
5.3. Mozgás, cselekvés (a víz munkája, vág, váj, hord)
5.4. Eredmény
5.5. Szín
5.6. Idő, folyamat
5.7. Betegség, gyógyászat, szitkozódás, szag, bűz
5.8. Melegség, szárazság
5.9. Hímnem, férfi tulajdonság
5.10. Nép, embercsoport, ember
5.11. Állat
5.12. Növény
5.13. Társadalmi címnév
5.14. Eszköz, szerszám, hangszer
6. A közszói adatok tanulságai

[51] A viszonylag részletes tartalomjegyzék magyarázata az, hogy segíti a számítógépes kezelést, a kereséseket.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

7. Grammatikai lexémák
7.1. Hangtani következtetések
7.2. Alaktani következtetések
7.3. Jelentéstani következtetések
8. Összegzés
9. Rövidítések
10. Források
11. Irodalom

1. Bevezetés

A törekvés, hogy megismerje az ember a természet, a valóság működését, hozzásegít ahhoz, hogy a nyelvet, annak a működését ismerje meg s ezen keresztül egyre közelebb kerüljön az igazsághoz.

A törzsnevek közül a kutatóink legkevesebbet foglalkoztak a *Kér* névvel. A kutatásaim eredményeképpen a *Kér* név szócsaládjába tartozó nevek és közszók a *Kürt* (*Kür* + *-t*) első elemének a *Kür*-nek a családjába tartozókkal összefüggnek, ezért a kutatása érinti a *Kürt* név tanulmányozását is. A *Kér* tisztázása körüli feladatok közül alapvető egyrészt a görög forrás újra értelmezése, a helyes olvasat megállapítása, másrészt az eddigi olvasatok kritikája, harmadrészt a személynévnek alapul szolgált közszó megtalálása. Miután a *Kér* formában elterjedt és közismertté vált név Konstantinnál csak egy betűvel (vö.: *Καρη)* tér el a *Keszi* alakban elterjedt és közismertté vált névtől (vö.: *Καση), e* két név kutatásában sok a közös pont hangtani, alaktani és jelentéstani téren egyaránt.

2. Források értelmezése, kritikája

Konstantinos a 38. fejezetben A türkök népének eredetéről és hogy honnan származnak címmel ír. Türkök alatt magyarokat kell érteni és világosan hét törzsről van szó. A kabarokat itt még nem említi, de a törzsek neveit sem. „A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi.” (MORAVCSIK 1988:43)

A 40. fejezetben A kabarok és a türkök törzseiről szóló beszámolóban már azt írja, hogy „Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse, második a Nyekié, harmadik a Megyerié, negyedik a Kürtügyermatué, ötödik a Tarjáné, hatodik a Jenehé, hetedik Keri, nyolcadik Keszi. És így egymással összeolvadván, a kabarok a türkökkel a besenyők földjére mentek.” (MORAVCSIK 1988:46-47)

Konstantin a kabarokat egynek számítva a hetedikként nevezi meg a *Kér*t: *έβδόμη Καρη,* ahol a szóvégi *-η* hangsúlyos, ún. hajtott hangsúlyjelet, másképpen accentus circumflexus *(~)* jelet tartalmaz az *-η* betű fölött. (vö.: GYÖRKÖSY 1982:5) Moravcsik fordításában ’hetedik *Keri*’ jelentés olvasható. (MORAVCSIK 1988:46)

Moravcsik és követőivel ellentétben számomra egyértelmű, hogy a görög szöveg helyes olvasata és értelmezése hasonló a nyolcadik törzséhez, másképpen a hetedikhez (vö.: CZEGLÉDI *Keszi*). A *Καρη* első magánhangzójának (*-α-)* hangértéke illabiális *–à-*. A második magánhangzó egyben a véghangzó a hajtott hangsúllyal *(~)* ellátott *–η*, amelynek a hangértéke illabiális *–i*. Alaktani szempontból megközelítve lényeges, hogy **a név** genitivusban van, ahol a birtokos esetrag az *–i* olyan főnév esetében szerepelhet a görög szövegben, amelynek a **nominativusi alakja** *–a* végű, mégpedig az első magánhangzóra is tekintettel illabiális *–à*, tehát ***Kàrà*. A görög szöveg (*έβδόμη Καρη)* helyes fordítása pedig ’a hetedik *Kara*-nak a törzse’.** (vö.: GYÖRKÖSY 1982:5, HAJDÚ – KRISTÓ – RÓNA-TAS 1980:15-16)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

3. Kutatói vélemények és azok kritikája

Németh Gyula szerint „A hetedik törzs neve *Καρή*, azaz *Kér*(*i*). Tudjuk, hogy a magyar és török szavakban a bizánciak az *e* hangot gyakran *α*-val jelölik… E törzsnév *Kér* helynevekben maradt meg. Legrégibb alakjai *Ker* …*Kér* helynevek vannak Abaúj, Arad, Bács, Bihar, régi Csanád, Fejér, Gömör, Heves, Hont, Nógrád, Nyitra, Pest, Somogy, Sopron, Szatmár, Temes, Tolna és Veszprém megyében. …Az a korszak, melyben a Hét Magyar a Káma – Volga vidékén összealakult, Attila halála után 200 évvel lehetett. Ki tudná megmondani, hogy egy ilyen rövid szó, mint *Kér*, hogyan és milyen kulturális körülmények között keletkezett és mit jelent. *Kér* törzsnevünk történeti fejlődése nem ad magyar problémát, de annál nehezebb eredetének kérdése. Az altáji (ojrot) és abakáni (hakasz) nyelvjárásokban állatnevek előtt használatos egy *ker*[52] szó: *ker balïq* 'óriás hal', *ker quš* 'óriás madár, mely a gyermeket elviszi', *ker yïlan* 'óriás kígyó', y*ïlandïŋ keri* 'a kígyók királya'. Sem hangtani, sem jelentéstani szempontból nem volna akadálya az egyeztetésnek…de van egy nagy baj: nem ismerjük a török szó eredetét. …idevontam a *Kerey* ethnonymust, de ennek a valószínűsége igen csekély. Van viszont egy *Kereš* …. ethnonymus, mely a sor törökök egyik nemzetségének a neve. Ez erősen egyeztetésünk mellett szól." (NÉMETH 1991:209-210)

A hangtani kérdéseket illetően lényeges, hogy Németh Gyula jelöli a hangsúlyt a végső magánhangzón (vö.: *Καρή)* és azt *Keri*-nek olvassa. A név olvasatával nem értek egyet. Az első magánhangzónak tévesen *e* hangértéket tulajdonít ugyanúgy, mint Moravcsik. Nem veszi észre, hogy a *Καρη* név a szótőben ugyanazt a mély magánhangzót (-*α*-) tartalmazza, amelynek a hangértéke illabiális *à vagy á* lehet a görögben i.e. a 6. században, de a 8-10. században egyértelműen illabiális *à*. A név végső hangzója azonos a *Καση* végső magánhangzójával (-*η*), amelynek hangértéke időszámítás előtt még nyílt hosszú *é* lehetett, Konstantin idejére azonban palatális illabiális *i* lett. Lényeges, hogy e név genitivus esetragot tartalmaz s az esetragot az -*η* képviseli, amelyet –*i*-nek ejthettek s amely e névben (*Καρη)* hangsúlyos. Olvasata tehát *Kàri,* jelentése pedig – miután –*a* tövű főnév birtokos esetéről van szó – *'Kara*-nak a*'*. Logikus, hogy a *Καρη* nevet nem mássalhangzó tövűként ragozták, mert ha így tették volna, a genitivus rag nem lehetett volna -*η*. (vö.: GYÖRKÖSY 1982:97) Olyan –*α* tövű főnévként ragozták, ahol a singularis nominativus –*α* hangját nem előzte meg *ι̯ ϰo˜,* ezért a genitivusban -*η* lett. Eszerint a görög szövegbe bekerült név nominativusban illabiális -*à* hangot tartalmazó *Kàrà* lehetett, amelyhez a genitivus -*η* (-*i*) úgy járult, hogy az –*α* (-*à)* helyébe lépett. (vö.: GYÖRKÖSY 1982:82).

A továbbiakban *Kér* formában használja Németh Gyula a nevet, megnyújtva a tőbeli magánhangzót (-*é*-) és végső magánhangzó nélkül. A magyar forrásokban előforduló változatok közül a legkorábbinak tartja a *Ker* alakot, amelynek párhuzamait a török nyelvekben véli megtalálni 'nagy, óriás, király' jelentésben. A két népnévi (*Kerey, Kereš*) párhuzamot sem tisztázza, hogyan lehetne a vizsgált nevünkkel összeegyeztetni.

Berta Árpád (BERTA 1989 tavasz:3-18) határozottan állítja, hogy a *Keri* törzsnév esetében „a bizánci forrás *α*-ja … nyílt *e*-t jelöl….a *Kér* törzsnév a törökből fejthető meg. Forrása egy török **Kerü/Keri* átadó alak lehetett, s eredeti jelentése 'Hátsó, Végső, Utolsó' volt. A török szó eredetét tekintve, származék. Alapja egy **kė* (hosszú az *e*) 'hátul lévő rész, hátul lévő hely' jelentésű szóalak, melynek rekonstrukciójához bőségesen van alapunk, hiszen az ősi **kė* különféle származékai jól adatolhatók a törökségben. A –*rü/-ri* eredetét tekintve irányhatározói végződés. A *kerü/keri* ill. fejleményei számos mai török nyelvben határozószói jelentésben, általában 'hátra, vissza, hátra felé' jelentésben ismeretesek. Ugyanakkor a török nyelvekben, és így volt ez már az ótörökben is, gyakori jelenség a határozószavak főnevesülése. Ezt tapasztaljuk a *kerü/keri* esetében is. Példaként az oszmán *geri* (szabályos fejlemény a *keri/kerü* helyén!) jelentéseit említem: 'hátul, hátra, hátul lévő, hátul maradt, hátsó rész, hát, hátul levő hely, (madaraknál) far, hátország,

[52] A magyarban ismert *gór* 'nagy, nagyító' (vö.: *górcső* 'nagyító cső') szóval tartozik össze.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

hátországi' stb. Ami a származtatás hangtani részét illeti…a török szó első szótagi magánhangzója eredetileg kétségtelenül zárt *ė* volt, az ómagyar hangalakban viszont – a bizánci forrás *α* –ja tanúskodik róla – nyílt *e* hang állt. Ha ez az ómagyar nyílt *e* nem egy nyelvjárási variáns volt, akkor azt kell feltételeznünk, hogy a török átadó alakban nem az etimologikus zárt *ė*, hanem nyílt *e* volt. Ez egy hipotézis, de olyan hipotézis, mely semmilyen nehézséget nem gördít a származtatás útjába….sőt…az adott szóban …igazolhatjuk is, hogy a zárt *ė* helyén a törökségben a nyílt *e* is megvolt. Ennek részletezése messzire vezetne, itt le kell mondanom róla." (BERTA 1989 tavasz:3-18)

Berta Árpád tévedésének az egyik alapja, hogy a bizánci forrás -*α*-ja nem nyílt –*e*-t, hanem illabiális –*à*-t jelöl. (vö.: GYÖRKÖSY 1982:5, HAJDÚ – KRISTÓ – RÓNA-TAS 1980:15-16) A névnek a török –*γarï* / –*geri* irányhatározóval való kapcsolata valós, azonban ennek az oka egészen máshol keresendő és semmi köze nincs Berta magyarázatához. Az általános és alkalmazott nyelvészeti valamint a földrajzi névi kutatások Berta véleményét és indoklását egyáltalán nem igazolják. Az oszmán 'hát stb.' jelentés - Bertával ellentétben - úgy kapcsolódik ide, hogy eleink gondolkodása szerint, pl. a négy lábon járó élőlények háta egyrészt fent van, ugyanígy a hegyhát is, s ez a fent lévőség megegyezik a felböfögő, feltörekvő víz irányával. Az irányhatározói jelentés azonban eredendően azon a megfigyelésen alapul, hogy a víz nemcsak a folyót, annak a medrét alakítja, uralja, hanem a vízmeder mentén lévő árterületet is, ezért ez nemcsak mellette van, hanem a vízhez, a folyóhoz tartozik. A folyó és az ártér neve gyakran ugyanaz, azonos. Az ártér a folyó mellett van, ahhoz tartozik, ezért viseli a 'valami mellett van, valamihez tartozó' jelentést is. Az utóbbi pedig alapul szolgált számos grammatikai lexéma kialakulásának, köztük az irányhatározói rag létrejöttének. A belső területtel, azaz a folyóágon belüli területtel – amely elől van – ellentétben a valami mellett lévő hely egyben a hát is.

Továbbá a bizánci forrás –*à*-ja nagyon is kétséges, hogy zárt *ė* volt. Berta Árpád hipotézisei olyan hipotézisek, amelyekben a hiányosságok nemcsak magyar és török nyelvi oldalról jelentkeznek, hanem figyelmen kívül hagyják az általános és alkalmazott nyelvészeti ismereteket és az őstörténet tudományhoz tartozó más tudományterületek eredményeit is. Sőt, konkrét nyelvi adatot sem kapunk Berta Árpádtól arra, hogy a *kerü, keri* 'hátra' jelentéssel mely nyelvben lenne ismert szó, de olyan 'hát' jelentésű szót sem találtam, amelyik csak két hangból áll (kV), vagyis a *k*-szókezdőt csak egyetlen magánhangzó követné. Arra van adatunk bőséggel, hogy a 'hát' jelentésű szó három hangból (kVC) áll, amely különböző esetragokat kaphat. Pl.: csuv. *kaj*[53] 'hát, hátsó rész', *kajra* 'hátra, hátul', *kajran* 'hátulró, után, aztán', …ujg., üzb., kazah, k.kalp., csag. *kejin,* kirg. *kijin* 'hátra, után, aztán', XII-XIII. sz. *kedin* (a -*d*- interdentális) 'után', dativus-ban: alt. *kaja*…..'hátra', tuv. *xaja* 'hátra', locativus-ban: XII-XIII. sz., ojr. *kajra,* türkm. *gajra* 'hátra, visszafele', ….a Korán fordításból (XIV. sz.) *kidingi* (a –*d*- interdentális), üzb., k.kalp. *kejingi,* alt. *kijingi* 'hátsó', ojr. *kijin*, hak., *kizin* 'hátsó', utolsó', kazah *kajta* 'fordítva'. (JEGOROV 1954) Idetartozik a mongol *ged* 'a tarkó dudora' (*gede*), mong. *gedreg* 'hátrafelé, hanyatt, visszafelé' (KARA 1998), sőt a magyar *hát* és a TESz megjelölte uráli nyelvi megfelelők, vö.: vog.É. *xūtäì¯'* 'mögé', osztj.J. *kùrtɪ*-… szam. szelk. *kottì, kottə* 'vissza, hátra', *qottä, qott* 'hanyatt'….(TESz). Idetartozik a magy. *geréb* 'csigolya stb.', a ko. -*kar* 'kézhát, tenyér külső része' és az oroszban a *xrebet* 'hátgerinc, hegyhát' *xrebe* töve, amelyekben a –*t*-nek az –*r* fejleménye szerepel. A fenti adatokból egyértelműen kiolvasható, hogy a *hát* szó nem áll egyik esetben sem két hangból, amennyit Berta Árpád feltételez. Szókezdő mássalhangzóként a *k*- vagy a fejleményei (*x-, g-*) és a végső mássalhangzó - kivéve, ha még magánhangzó követi - a –*t* vagy fejleményei (-*d, -δ*: interdentális), -*z, -j, -r*). Az esetrag csak ezt követően járul a 'hát' szóhoz, pl.: szelkup –tV, -*t,* kazah –*ta*, csuv. –*ra*, mong. –*reg* (locativus) stb.

A nyelvi adatok egyértelműen megmondják, hogy nem a **kė* (hosszú az *e*) volt 'hátul lévő rész, hátul lévő hely' jelentésű és ma török nyelvi példák nem ennek a származékai, hanem maga a 'hát' jelentésű szó számos nyelvi változata (vö.: kVt, kVd, kVj, kVz, kVr) volt az alap, amelyhez

[53] Összetartozik a magyar *hát* szóval, ld. később.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

esetragok járultak. A változatok közül a kVr tartozik össze közelebbről a Konstantinnál szereplő, birtokos esetben lévő *Kari*-val.

Keszi Tamás bírálja Berta Árpád új véleménynek tartott hipotéziseit, kritikus szemmel ítéli meg a *Kér* névről írottakat is. Szerinte „Az etimológiának ebben az esetben nem hangtani, hanem jelentéstani akadálya van. A példaként felhozott oszmánli *geri* szó jelentéseit természetesen csak kritikával vehetjük figyelembe – 20. századi adatot vetünk össze 8-9. századival, és nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy a szó jelentésváltozáson ment keresztül. Ha az ótörök szövegek vizsgálatából indulunk ki, azt tapasztaljuk, hogy a *kerü*-nek nem voltak olyan jelentései, amilyeneket Berta tulajdonít neki. …Egy szó főnév voltának csalhatatlan jele, ha az beilleszkedik az adott nyelv főnévragozási rendszerébe, tehát ragot, jelet, képzőt lehet hozzácsatolni. A *kerü* esetében ez még véletlenül sem fordul elő. Én a magam részéről még a szófaji besorolásban sem vagyok egészen biztos. A directivusi ragok ebben az időben még igen elterjedtek, és bár a *–γaru / -gärü*, illetve *–ra/-rä* jóval nagyobb számban fordul elő, a *–ru/-rü* rag jellege a 8-9. században valószínűleg még nem homályosult el. Ennek megfelelően a *kerü*-t az *ilgärü, quriγaru, öŋrä* stb. mintájára szófaji szempontból (ragozott) főnévnek, mondattani szempontból helyféle határozónak (irányhatározó,…) tekinthetjük. Irányhatározói funkciójából következően megjelenik igekötői és névutói szerepkörben. Valószínűleg ez utóbbival magyarázhatjuk, hogy a szó főnévvé válik, és a már említett oszmánli jelentésárnyalatok kapcsolódnak hozzá. A fentiek miatt ez a változás az általunk vizsgált időben még nem történt meg, tehát az etimológia nem fogadható el.” (KESZI 1996-2002:9-10)

Keszi Tamás bírálatát meg kell toldani, mert Berta etimológiája körül ebben az esetben is nemcsak jelentéstani, hanem hangtani problémák is vannak. A directivumi ragok (*-γaru, -gärü* és a *–ra, -rä* valóban körültekintőbb vizsgálatra szorulnak. Hozzáteszem, azért is, mert eredetüket tekintve egyáltalán nem igazolt, hogy a kettő – a *γ- / g- / k-* és az *–r* kezdetűek közös etimológiával rendelkeznek, és gyökerükben összetartoznak. (vö.: CZEGLÉDI 2006)

Györffy Györgynek figyelemre méltó az a megfogalmazása, amely mind a hét névre vonatkozik: „A türkök az uralmuk alá került magyar törzseket az élükre állított vezérek neveivel nevezték meg, tehát minden törzsnév mögött személy-, illetve tiszteleti-, illetve méltóságnév rejlik.”

Sajnos, Györffy György véleménye megrekedt a megállapítás szintjén és sem ő, sem más nem vette annyira komolyan ezt a helyes meglátást - minden törzsnév mögött személynév rejlik - hogy ezt igazolta volna.

Benkő Lóránd, ... Bartha Antal, Czeglédy Károly, Róna-Tas András, Magyar Őstörténeti Tanulmányok, p.54: A *Kürt, Kér, Keszi* lehet magyar eredetű is.

Benkő Lóránd nem mond többet a név magyarból való származtatásának lehetőségénél. A *Kér* etimológiájával sem Ligeti Lajos, sem Róna-Tas András nem foglalkozott érdemben.

A kutatói véleményeket összegezve Moravcsik Gyulának a görög szöveg fordítása és a szöveghez fűzött megjegyzései óta nemhogy tisztult volna a *Kér* nevének a magyarázata, ellenkezőleg, bonyolódott és egyre inkább szövevényessé, érthetetlenné vált. A következőkben azokat a tulajdonneveket (földrajzi nevek és személynevek) valamint azokat a közszókat veszem sorra, amelyeket a *Kér* családjába tartozónak vélek. Tekintettel arra, hogy a *Kér* egy szótagú és a *Kara* is csak két szótagú név, a rövidsége miatt mindkét változat olyan tőszó, szótő vagy gyökszó, amelynek igen kiterjedt a családja még akkor is, ha a toldalékolt formákat figyelmen kívül hagyjuk. A három nyelvcsalád nyelvei közül (uráli, altáji, indoeurópai) nagyon sok nyelvből rengeteg példa

sorakoztatható fel. Valamennyit nem, de a szokottnál több példát mutatok be.

4. Tulajdonnevek

A tulajdonnevek közül a földrajzi neveket és a személyneveket kell sorra venni és a kettő közötti viszonyt megállapítani. Nem mindegy ugyanis, hogy a személynév helynévi, vagy a helynév személynévi eredetű. Továbbmenve pedig meg kell állapítani a tulajdonneveknek alapul szolgált közszót, amelyet az illabiális és veláris, valamint labiális és palatális magánhangzókat tartalmazó, továbbá a szókezdő zöngétlen *k*- (zöngétlen zárhang) és fejleményeit (*g*- zöngés zárhang és *h*-réshangot) tartalmazók nagy családjából választhatunk ki. (vö.: CZEGLÉDI 2006)

4.1. Földrajzi nevek a Kárpát medencében

Abaújkér 'helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében….(KISS 1980)
Bedegkér 'helység Somogy megyében' ….Bedeg és Magyarkér helységeket Bedegkér néven egyesítették…..(KISS 1980)
Hajmáskér 'helység Veszprém megyében'…A *Kér* hn. és a m. *Kér* törzsnévből keletkezett. E törzsnév feltehetően török eredetű, vö.: tör. *kär* 'óriási, roppant nagy hatalmas'. (KISS 1980)
Nemeskér **'**helység Győr-Sopron megyében'…(KISS 1980)
Szamoskér 'helység Szabolcs-Szatmár megyében' ….(KISS 1980)
Szentgáloskér 'helység Somogy megyében'… (KISS 1980)
Újkér 'helység Győr-Sopron megyében' …(KISS 1980)
Kérsemjén 'helység Szabolcs-Szatmár megyében'. A megkülönböztető szerepű *Kér*- előtag *Szamoskér* szomszédságára utal. …(KISS 1980)

A *Kér* önállóan nem, de összetett név elő- és utótagjaként ismert a földrajzi nevekben Kiss Lajos adatainak a sorában.

Miután a görög szövegben - az értelmezésem szerint – a név alanyesetben *Kàrà*-nak olvasandó illabiális *à*-val, ezért ma a magyarban ez az illabiális ejtés egyrészt megmaradt, másrészt labializálódott. A szókezdő mássalhangzó zöngésedhetett ill. réshangúsodhatott.[54]Ezért a szócsaládba beletartoznak további névváltozatok is:

Kara ld. ***Jászkarajenő***[55] 'helység Szolnok megyében' … *Jász* + *Kara* + *Jenő*. ***Kara***: Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Ennek előzménye a szn.- használatú török *qara* 'fekete'. (KISS 1980)
Kára 'helység Somogy megyében' …Puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Ennek előzménye a szn.- használatú török *qara* 'fekete'[56]. (KISS 1980)
Karakó 'helység Vas megyében'…(KISS 1980)
Karakószörcsök 'helység Veszprém megyében'…(KISS 1980)
Karánsebes 'romániai város Temesvártól délkeletre'…*Karánsebes* két helységnek *Sebes*nek és *Karán*nak az összeolvadásából keletkezett. A *Sebes* helynév arról a folyóról vonódott át a településre, amely itt ömlik a Temesbe. …A *Karán* hn.-ben talán szláv[57] eredetű magyar személynév rejlik…(KISS 1980)
Gara 'helység Bács-Kiskun megyében'…Déli szláv eredetű, … vö.: déli szláv *gora* 'erdő' ←——

[54] A magyarban fennmaradt alakváltozatok keletkezési idejének a meghatározása jelen tanulmányban nem döntő fontosságú, ezért azt mellőzöm.
[55] A név érdekessége, hogy három tagból álló összetétel: *Jász*: népnév + *Kara* ←—— tat., bask. stb. *kara* 'fekete' stb., + *Jenő*: személynév.
[56] Más jelentésű *kara* szó is szolgálhatott alapul.
[57] Az összes szláv eredetűnek tartott nevünket újra kell vizsgálni, mert a legtöbbje kronológiai és egyéb okokból nem származtatható a szláv nyelvekből.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

’hegy’ köznévből keletkezett. (KISS 1980)
Garam ’a Duna mellékfolyója Szlovákiában’…Ősi folyónév, vö.: ie. **ghren-*[58] ’(földet) váj, túr’… (KISS 1980)
Garé ’helység Baranya megyében’. A m. *Gara* szn.-ből képződött, s tkp. értelme *Garáé.* A m. *Gara* szn. végső forrása a déli szláv *gora* ’erdő’ ⟵ ’hegy’ köznévből keletkezett. (KISS 1980)
Egyházasgerge ’helység Nógrád megyében’. *Gerge* < *Geregye* hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. …Az alapjául szolgáló szn. a m. *Gergely* szn.-nek becéző alakja….(KISS 1980)
Gór ’helység Vas megyében’ Puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló szn. szláv eredetű, vö.: cseh *Hovor*, le. *Gowor,* or. *Govor.* KISS 1980)
Görbeháza ’helység Hajdú-Bihar megyében’….az elülső néveleme a m. *Görbe* szn…azonban a Polgár határában levő *Görbe-tó* … vízállást is jelent. (KISS 1980)
Nagygörbő ’helység Veszprém megyében’…A *Görbő* hn. török eredetű szn.-ből keletkezhetett. Vö.: *külbej* ’a besenyők egyik törzse’….(KISS 1980)
Gurk-völgyi-Alpok ’hegység Ausztriában’…A 831-ből *Gurca* alakban adatolt ném. *Gurk* folyónév etimológiailag összetartozik a m. *Kerka*-val. (KISS 1980)
Hór-patak ’Répáshutától nyugatra eredő patak’. Előtagja a m.…*horh* ’vízmosta árok, mélyút, horhos’ fn.-vel azonos.
Kereki ’helység Somogy megyében’. A m. *kerek* ’körhöz hasonló alakú erdő’ fn. *–i* képzős származéka. (KISS 1980)
Csipkerek ’helység Vas megyében’ … *Csip* + *kerek* ’körhöz hasonló alakú erdő’ fn. *–i* képzős származéka. (KISS 1980)
Kerka ’A Mura mellékvize’. Vö.: szln. *Krka* ’Kerka’. Ez preszláv ősiségű, …..(KISS 1980)
Kerkakutas ’helység Zala megyében’…A *Kutas* bővizű forrásokra, kutakra utal. A megkülönböztető szerepű *Kerka-* előtag a patak mellékével kapcsolatos…(KISS 1980)
Kirva ld. Máriahalom ’helység Komárom megyében’. A községet korábban *Kirva*-nak hívták. Ebben a szláv *kriva* ’görbe’ rejlik. …(KISS 1980)

Külön meg kell említeni a következő, nem Kárpát medencében található nevet:

Krakkó ’város Dél-Lengyelországban’. A le. *Krakow* átvétele. Ez eredetileg egy *Krak* (vö.: le. *kruk, krak* ’holló’) nevű személy szállását, birtokát jelölhette. Más szláv nyelvek helynévanyagában is van megfelelője, bár néhol alapszóként figyelembe jöhet egy ’folyóág’ jelentésű köznév is, vö.: szb.-hv. *krâk* ’folyóág’..tkp. ’hosszú láb’…(KISS 1980)

A fenti nevek előfordulnak település, mellékfolyó, folyó, patak, hegység neveiben. A hegység nevében a völgy, folyó neve szerepel. A neveknek alapul szolgáló szóként vagy személynevet jelölnek meg, vagy pedig közszót. A személynév közszói jelentéséről ritkán szólnak, azokat a törökből vagy a szlávból eredeztetik. A közszói jelentéseket pedig a következőkben határozzák meg: fekete; körhöz hasonló alakú erdő[59]; görbe; erdő, hegy; vízmosta árok, mélyút, horhos. Az alapul szolgáló közszókat rendszerint a törökben és a szlávban vélik megtalálni, kivételt képez a magyar *horh* ’vízmosta mély út’ és a *kerek* ’kör alakú erdő’. Ez utóbbi rendszerint nem az erdő kerek formájáról kapta az elnevezést, hanem onnan, hogy sarjadó, fiatal erdőről van szó. A *Krakkó* közelebbről összetartozik a magyar *Karakó* névvel, az alapul szolgáló közszói jelentésként megadott ’folyóág’ jelentés pedig szorosan beletartozik a vizsgált nevünk komplex közszói jelentéstartalmába.

Amikor a szócikkek írói a törökből és leggyakrabban a szlávból eredeztetik a neveknek alapul szolgált szavakat, gyakran tévednek, mert számos körülményt nem vesznek figyelembe. Nem számolnak azzal, hogy ezeknek a szavaknak jóval kiterjedtebb kapcsolataik vannak térben és

[58] A magyarban *kúr-*.
[59] A kerekerdő a születő, sarjadó erdőre vonatkozik.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

időben. Továbbá – jelen ismereteink szerint - a szláv nyelvek kialakulása legkorábban csak az i.sz. 400-as években indult, egy észak felől nagyjából a mai Ukrajna területére érkező népcsoport volt a szlávság elindítója. Mindenesetre azzal kell számolni, hogy egy olyan szubsztrátum nyelvi kultúrán született meg a szláv nyelv, amely nyelvnek van egy észak-európai[60] és egy ázsiai gyökere. Ami a török származtatásokat illeti, olyan hibás elvi álláspont alapján születtek és születnek ma is, amely szerint ha nem uráli, nem finnugor vagy nem ugor kori eredetűnek tartott a szó, akkor csak jövevény lehet – kivéve a magyar nyelv külön életében létrejötteket, de ezeket igen későinek gondolják -. Ezek a magyarázatok hipotézisre épülnek, nem sok közük van a valósággal azonos elemi erőhöz, az igazság törvényéhez.

Hangtani oldalról megközelítve a neveket, mély és magas magánhangzó előtt előfordul a *k-, g-*, míg a *h-* csak mély magánhangzó előtt. A *Krakkó* esetében az első szótag magánhangzója eltűnt. Hangalakilag a tőszó a változások hosszú útját járta be s a nevek között vannak olyanok, amelyek a teljes alakhoz közeli változatokat őrzik, ezek a *Karakó, Krakkó, Kerka*. A *Krakkó*[61]kivételével a szótőben mindenütt megvan a magánhangzó. Az *–r*-t követő *–k-* valamilyen magánhangzó kapcsolatában (Vk, kV, VkV) változékony. Vagy megmaradt, és a magánhangzók tűntek el mellőle (vö.: *Gurk*), vagy tovább fejlődve egyrészt *–v*-vé vált (vö.: *Kirva*), másrészt a magánhangzók kapcsolatában egyetlen magánhangzóvá lett (vö.: *Kara*), illetőleg a magánhangzó is eltűnt (vö.: *Kér*).

A szótárban a névnek alapul szolgált szó megválasztásával tehát nem mindig értek egyet. Pl. a *Garam* esetében miért kellene egy feltett indoeurópai alakra gondolni, amikor a magyarban is megvan az eredetileg ugyanilyen ’túr’ jelentésű *kúr* szó, amellyel szorosan összefügg az ótörök *qaram* ’árok’, *qarym* ’gödör, árok, sír’. A *Garam* (*Ga-ram*) második elemében az *–m-* az *–nk-* fejleménye, amely másik irányban *Karakó* lett, illetve *karingó, kerengő*, sőt *Karán*. A *Gran* változat már szláv átvétel, de a szlávba szubsztrátum nyelvből került, mégpedig olyanból, amelyhez köze van a magyarnak. A tőbeli magánhangzót nem ejtik (vö.: *Istergran*), közszói párhuzama is megvan (vö.: or. *kran* ’csap, vízcsap, azaz nyílás, torok’), tehát közelebbről a Garam torkolati részét illetőleg a forrás, mint száj, nyílás jelentő szóra kell gondolnunk, amely valójában a víz gödre, árka. A *kúr* és a *kran* ugyanabba a szócsaládba tartozik, hiszen az eredeti komplex jelentésnek a részjelentéseit képviselik.

4.2. Személynevek

Kéri csn. ⟵ *Kér* hn. Abaúj, Arad, Bács, Bihar, Hont, Nyitra, Nógrád, Pest, Somogy, Sopron, Szabolcs, Tolna, Veszprém m. + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)

A *Kéri* családnévnek alapul szolgált helynév nagy számban és nagy területen szétszórva fordul elő. A név a *Kara* szócsaládjához tartozik, de nem a *Kér* olvasat szerepel Konstantinnál. Alapvetően két nagy csoportba (mély és magas magánhangzókat tartalmazók) sorolódnak a nevek.

4.2.1. Mély magánhangzókat tartalmazó nevek

Miután a mély magánhangzók lehetnek illabiálisak és labiálisak, ezért ilyen alcsoportokat is megkülönböztetek.

4.2.1.1. A szókezdő *k-* zöngétlen zárhangot illabiális *-a* követi

Kara csn. ⟵ *Kara* világi személynév. (KÁZMÉR 1993)
Kára ld. *Kara*.

---

60 Az pedig külön kérdéskörhöz tartozik, van-e, lehet-e valamilyen ősi kapcsolata ennek a gyökérágnak az ázsiaival.
61 A szláv így vett át egy *Karakó* formát.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Karai csn. ⟵ *Kara* hn. Kolozs m., *Kára* hn. Somogy m. + -*i* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kárai ld. *Karai.*
Kari csn. ⟵ *Kari, Kári* becézőnév... *Kara* hn. Kolozs m., *Kára* hn. Somogy m. + -*i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)

A *Kára, Kárai* névben előforduló –*á*- megőrizte az illabiális jellemzőt, amely a görög szövegben felismerhető. A családnevek és a helynevek eredete tisztázásra szorul. Hangtani oldalról megközelítve a *Kára, Kara* változat áll a legközelebb Konstantin adatához.
További, az első szótagban veláris magánhangzókat tartalmazó nevek:

Kar, Kár csn. ⟵ *Kár* becézőnév (KÁZMÉR 1993)
Karakai csn. ⟵ *Karakó* hn. Vas m. + -*i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Karakó csn. ⟵ *Karakó* hn. Vas m. (KÁZMÉR 1993)
Karika csn. ⟵ *karika* 'abroncs v. hordó' (KÁZMÉR 1993)
Karikai csn. ⟵ *Karika* hn. Közép-Szolnok m. + -*i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Karikó csn. ⟵ *Karikó* becézőnév (KÁZMÉR 1993)
Karkai, Karkói ld. *Krakkai.*
Krakkai csn. ⟵ *Krakkó*[62], *Krakó* hn. Alsó-Fehér m., Nógrád m. + -*i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Krakó csn. ⟵ *Krakó, Krakkó* hn. Alsó-Fehér m. (KÁZMÉR 1993)

Idővel az eredeti illabiális –*a* ejtése labializálódott, de nem mindenütt. Megmaradt a nyelvjárásokban, pl. a palóc nyelvjárásban, az irodalmi nyelvben pedig az –*á*- őrzi a nyomait. Ez azt is jelenti, hogy a személyneveket igen körültekintő vizsgálat alá kell vetni, hogy tisztázzuk az –*a* körüli kérdéseket.

4.2.1.2. A szókezdő mássalhangzó zöngésedett

Gara csn. ⟵ hn. Bács m. (KÁZMÉR 1993)
Garai csn. ⟵ hn. Bács m. + -*i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
Garéi csn. ⟵ *Garé* hn. Bács m. + -*i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
Gari ld. *Garéi.*

4.2.1.3. A szókezdő eredeti *k*- réshangúsodott *h*-vá

Harang csn. ⟵ magy. *harang*[63] (KÁZMÉR 1993)
Harangi csn. ⟵ hn. *Harang* Békés, Szabolcs m. + -*i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
Harkai csn. ⟵ magy. *Harka* hn. + -*i:* mn. képző. Birtok, lakó v. származási helyre utal. (KÁZMÉR 1993)
Hari csn. ⟵ hn. *Hari, Hári* Alsó-Fehér m., *Haró* Hunyad m. + -*i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
Harka ld. *Harkály, Harkány* ⟵ magy. *harka, harkály, harkány* 'fakopács'… fecsegő természetre utaló metaforikus elnevezés. (KÁZMÉR 1993)
Harkai csn. ⟵ hn. *Harka* Komárom, Pest, Sopron m. + -*i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)

4.2.1.4. Veláris, labiális magánhangzós változatok

---

[62] Látható, a név nemcsak Lengyelországban fordul elő, a Kárpát-medencében is adatolható.
[63] Két fő jellemző tulajdonsága van, a hangja és az alakja. Olyan, mint egy nyílás, amelyen a földből feltör a víz, miközben hangot ad, de hasonlít a folyóelágazáshoz is, amely olyan, mint egy ék, zug, zsákutca stb.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Kór csn. ⟵ *kór* ’beteg’ (KÁZMÉR 1993)
Kora csn. ⟵ *Kora* becézőnév (KÁZMÉR 1993)
Korai csn. ⟵ *korai* ? ’koránkelő’ (KÁZMÉR 1993)
Kóré ld. *Kóró* ⟵ *kóró, kórő, góré* ’különféle növényeknek rendszerint télen át is megmaradó, száraz, kemény szára’ (KÁZMÉR 1993)
Korong csn. ⟵ *Korong* hn. (Vas m.) (KÁZMÉR 1993)
Koronka csn. ⟵ *Koronka* hn. Marosszék. (KÁZMÉR 1993)
Koronkai csn. ⟵ *Koronka* hn. Marosszék + -*i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kurkó csn. ⟵ *kurkó* ’fattyúgyerek’ (KÁZMÉR 1993)

A labializálódási folyamatot zártabbá válás követte, amelynek eredményeit - az –*o*-, majd az –*u*- - őrzik a magyar tulajdonnevek és közszók is.

4.2.1.5. Zöngés szókezdővel

Góra, Gór csn. (KÁZMÉR 1993)
Góri csn. ⟵ hn. *Gór* Vas m. + -*i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Góró csn. ⟵ m. *góró* ’kóró’ (KÁZMÉR 1993)

4.2.1.6. A szókezdő *k*- réshangúsodott

Horhi csn. ⟵ hn. *Horhi* Fejér, Hont, Tolna m. + -*i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Hóri csn. ⟵ hn. *Hór* hn. Zemplén m. + -*i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Horkai csn. ⟵ hn. *Horka* Gömör, Szepes, Trencsén m. + -*i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Horog csn. ⟵ magy. *horog* ’horgászó eszköz, kampó’ (KÁZMÉR 1993)

4.2.2.1. A szótőben illabiális palatális magánhangzó van

Kéreg csn.**,** *Kereg* ⟵ *kéreg* ’ua.’vö.: TESz. (KÁZMÉR 1993)
Kérei csn. ⟵ *Kérő* hn. Belső-Szolnok, Ugocsa m. + -*i* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kerek ld. ***Kerék*** csn. ⟵ *kerek, kerék* ’(kocsi-, malom-)kerék’ (KÁZMÉR 1993)
Kereki csn. ⟵ *Kereki* hn. Bihar, Békés, Somogy, Zala m. (KÁZMÉR 1993)
Kerekszegi csn. ⟵ *Kerekszeg* hn. + -*i* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kerektói csn. ⟵ *Kerektó* hn. Zala m. + -*i* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kerekudvari csn. ⟵ *Kerekudvar* hn. (Bars, Heves m.) + -*i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kerkai csn. ⟵ magy. *Kerka* ’Mura mellékvize’ + -*i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kirvai csn. ⟵ magy. *Kirva* Esztergom, Közép-Szolnok, Máramaros, Ugocsa m. + -*i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Kerkó csn. ⟵ *Kerkó* becézőnév. (KÁZMÉR 1993)
Kérő csn. ⟵ *kérő* ’panaszló, peres, prókátor’ (KÁZMÉR 1993)
Kiri csn. ⟵ *Kiri* becézőnév (KÁZMÉR 1993)

4.2.2.2. A szókezdő mássalhangzó zöngésedett

Gera, Gere csn. ⟵ becézőnév ld. *Gergely.* (KÁZMÉR 1993)
Gergei, Görgei
Gergó csn. ⟵ becézőnév ld. *Gergely.* (KÁZMÉR 1993)
Gergő, Görgő csn. ⟵ becézőnév ld. *Gergely.* (KÁZMÉR 1993)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Geri csn. ⟵ becézőnév ld. *Gergely.* (KÁZMÉR 1993)
Gerke csn. ⟵ becézőnév ld. *Gergely.* (KÁZMÉR 1993)
Geró, Gerő csn. ⟵ becézőnév ld. *Gergely.* (KÁZMÉR 1993)

4.2.2.3. A szótőben labiális palatális magánhangzó van

Köre csn. ⟵ *Köre, Küre, Körű* hn. Heves m. (KÁZMÉR 1993)
Körei csn. ⟵ *Köre, Küre, Körű* hn. Heves m. + *-i*: melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Köri, ld. *Körei*.
Köröm csn. (KÁZMÉR 1993)
Körömi csn. ⟵ *Köröm* hn. Zemplén m. + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Küre ld. *Köre.*
Küri ld. *Körei.*

4.2.2.4. A szókezdő mássalhangzó (*k*-) zöngésedett

Görbe csn. ⟵ m. *görbe, gurba* 'púpos, hajlott hátú' (KÁZMÉR 1993)
Görbei csn. ⟵ magy. *Görbő* < *Körbő* hn. . + *-i:* melléknév képző. (KÁZMÉR 1993)
Göre ld. ***Gere.***
Görgei csn. ⟵ magy. *Görgő* hn. Szepes, Tolna m. + *-i:* mn. képző. (KÁZMÉR 1993)
Görög csn. ⟵ magy. *görög* 'görög ember v. kereskedő'…'minden bolgár, görög vagy oláh kereskedő közös neve'…(KÁZMÉR 1993)

A labiális palatális *–ö-* előzménye illabiális palatális *–e-* volt. Az *–e*-vel szembeni *–ö-* ma is ismert komi és baskír területen, Magyarországon az *–ö*-ző nyelvjárásban, de a köznyelvben is elterjedt. Ez utóbbi esetében (vö.: *sör/ser*) a *ser* számít nyelvjárási formának. Az *–ö-* használata közismert mongol nyelvterületen is.[64]

4.2.2.5. A szókezdő mássalhangzó réshangúsodott

Herke csn. ⟵ *Herke* becézőnév (KÁZMÉR 1993)
Herkó csn. ⟵ *Herkó* becézőnév (KÁZMÉR 1993)
Hira csn. ⟵ *hira* 'piszok, mocsok' …A csn. marosvásárhelyi, a tájszó Kolozs megyei…'testi ápolatlanság'. (KÁZMÉR 1993)
Hörgő csn. ⟵ magy. *hörgő,* a *hörög* 'horkoláshoz hasonló hangot hallat' ige *–ő* képzős melléknévi származéka. (KÁZMÉR 1993)

A családneveknek alapul helynév vagy közszó szolgált. Az alábbi közszói jelentések szerepelnek, amelyekre hivatkoznak a cikkírók: fekete; abroncs; beteg; kóró; púpos, hajlott hátú; görög ember v. kereskedő; harang; fakopács; piszok, mocsok, testi ápolatlanság; horgászó eszköz, kampó; horkoláshoz hasonló hangot hallat. A nevek jelentéstani oldalról csak úgy tartozhatnak össze, ha a közszói jelentéseket valamilyen szál összekapcsolja. Vannak köztük hangutánzó jelentésűek, görbe, hajlott, kör alakra vonatkozóak, mocsokkal, betegséggel kapcsolatos és kereskedő jelentésűek. Az utóbbi alapja lehet az alak, forma jelentés, vagy lehet a népnévvel kapcsolatos.[65]

Hangtani szempontból figyelemre méltó, hogy mind a *k*-, mind a *g*-, mind a *h*- szókezdő előfordul mély és magas magánhangzó előtt egyaránt. A *h*- szókezdők közül azonban csak azok

[64] Ld. a közszóknál.
[65] Mindezt részletesebben a közszók fejezetben tárgyalom.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

tartoznak a *Kér* ill. a *Kara* családjába, amelyek mély magánhangzó előtt állnak. Kivéve, magas magánhangzó előtt abban az esetben, ha a *k-* > *x-* > *h-* réshangúsodás akkor ment végbe, amikor még nem történt meg az *-y* > *-i-* palatalizáció. A magas magánhangzó előtti *h-* (*Herka, Herkó, Hira, Hörgő*) ezért külön tanulmányozást igényel, mert ha nem mély magánhangzó előtti *k-* > *x-* > *h-* spirantizáció eredménye a *h-,* akkor az *t-* fejleménye: *t-* > *ȣ- (th)* > *h-* (vö.: CZEGLÉDI 2006). Ez utóbbi pedig etimológiailag nem tartozik a vizsgált nevünkhöz. A magyar *hira h*-ja pl. mélyhangú – *y* előtt keletkezett *k*-ból, amelyet a csuvas *kirĕk* 'sár, folt, piszok a ruhán' s a mongol *xir* vö.: idegen *kkir* (KARA 1998) is igazol. A magyar *hörgő* pedig azért nem a *dörgő, zörgő* szavakkal tartozik össze, mert a *h*-nak a *k*-ból való eredeztetését ismét igazolják a mongol[66] adatok: vö.: mong. *xöörög* '(kovács)fújtató'…(*kögergeü*), *xöörög* 'tubákos szelence' (*kögörge*) *xöörögdöx* '(fújtatóval) fújtat' (*gögergede-*) *xööröö* 'beszéd, beszélgetés' (*köörüge*), *xööröx* 'elbeszél, elmond valamit' (*köör-, köger-*), (KARA 1998). A réshangot használja az ukrán is (vö.: ukr. *xovor-,* az orosz azonban a zárhang zöngésedett változatát (vö.: or. *govorit*' 'beszélni' < *govorъ* 'zaj, kiabálás') illetőleg a zöngétlen *k*-t (vö.: or. *krik* 'kiabálás'). Mindebből az emberi beszéd születésére vonatkozó információkat is kapunk. Tehát a kiáramló levegő útközben akadozott, ezért valamilyen hangot adott. Az akadályok különbözősége pedig különböző beszédet eredményez.

4.3. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén

A *Kér* (**kVr, gVr, xVr**) és további alakváltozatai (**kVrV, kVrV, kVrVC, gVrV, xVrV)** előfordulása a földrajzi nevekben széleskörű. Jelölhet földrajzi nevet önállóan, több tagú név valamely tagjaként, összetett szó részeként toldalékolatlanul valamint toldalékoltan is előfordulhat.

4.3.1. Önállóan, toldalék nélkül

Karaj h. Ašm.VI.87. csuv. *Karaj* A., falu neve, NAP: csuv. *Karaj* ← *Čirküllĕ Karaj* or. *Karajevo* ← *Vurmankasy* Kra., csuvas falu, Ar.: csuv. *Karaj* or. *Karai* Kra.
< csuv. *Karaj* ⟵ vö.: magy. *karaj,* alakváltozatai: *karéj, karé* 'valaminek a széle, kerülete, héj, kéreg, félkör, kör illetőleg valaminek ilyen alakú része, orom, szelet, (levélen) mély bevágás, beöblösödés, kanyarulat, görbület (folyóé), a gabona rostálásakor összegyűlt szemét, sertésnek stb. a gerinc melletti értékes része, egyfajta népi tánc'…. vö.: óe. szláv *krajь* 'valaminek a széle, partja, vége, ország, terület', szb.-hv. *krâj* 'szegély, szél, vég, vidék, táj, ország', szln. *kràj* 'hely, vég, szél, határ, ágyás, kistábla', szlk. *kraj* 'valaminek a széle, vége, vidék, táj, haza', or. *kraj* 'valaminek a vége, széle, pereme, vidék, táj, ország'….(TESz)

A *karaj* szó a *kara* ill. *kar* teljesebb, eredetibb alakja, amely korábbi *karak* < *karaka* fejleménye. A falu *Karaj* nevének elvileg szolgálhatott alapul folyónév, ároknév, de a víznévnek alapul szolgált közszó akár közvetlenül is lehet alapja a településnévnek. A név megfejtésében segítenek az alakváltozatok is, esetünkben a korábbi csuvas, a mai orosz és a korábbi orosz használatú forma. Eszerint a csuv. *Čirküllĕ Karaj* lehetne 'templommal ellátott falu', de lehet 'erdővel ellátott kanyarulat/falu' is. Ez utóbbi mellett szól a korábbi orosz *Vurmankasy,* amelynek alapul a csuvas *Vurmankassi* forma szolgált. Jelentése 'Erdőfalva' (vö.: *Vurman* ⟵ *vurman* > csuv. *vărman* 'erdő' + *kassi* ⟵ csuv. *kasă* 'falu' + csuv. *–i*: birtokos személyjel.) A csuvas név első tagja a *Čirküllĕ* töve a *Čirkü* ez esetben összetartozik a magyar tulajdonnevekből ismert *Csirke, Csire, Cserke, Csere* stb. formákkal, amelyeknek a közszói alapja olyan 'sarj' jelentésű szó, amelyek sorába tartozik, pl. a magyar *csirke* 'kis csibe', *cserje* 'bokor, tölgy sarjerdő', sőt maga a *sarj* szó is, stb.

Kura 'a Kaspi tengerbe ömlő folyó a Szovjetunióban'. Az örm. *Kur, Kurá* átvétele. ….Etimológiája

[66] A mongolon kívül legtöbbször a törökben, sőt az uráli nyelvekben, olykor a szláv nyelvekben is megtalálhatók az idevonatkozó adatok, ld. a közszók fejezetben.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

nincs tisztázva. Némelyek tagadják az ókori névalakok idetartozását, és a folyónevet a keletkaukázusi udi nyelv *kur* 'kút' szavával kapcsolják össze. Grúzul a folyót Mtkvari-nak (tkp. 'jó víz')-nek hívják. (KISS 1980)

A folyónévnek alapul szolgálhatott a *kur* 'kút' jelentésű szó, hiszen a forrásvíz egyik tulajdonsága, hogy mindig jó és gyógyító, vö.: magyar *kúra* 'gyógymód, gyógyítás' a *kúrál* címszónál 'gyógykezel, gyógyít', … latin *curare* 'gondoskodik, ápol, gyógyít', *cura* 'gondoskodás, betegápolás, gyógyítás'. E latin szók részben folyamatos továbbélés, részben kölcsönzés eredményeképpen kimutathatók számos európai nyelvből, vö.: pl.: ném. *kurieren, Kur,* ol. *kurare, cura* stb. 'kúrál', 'kúra' (TESz)

Gärä f. TB.45.: bask. *Gärä* or. *Gara* Kalt., az or. Bystryj Tanyp jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Gä-:* abszoloút szótő + *-rä:* képző.

Gäräj f. TB.45.: bask. *Gäräj* Kalt., az or. Bystryj Tanyp jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Gäräj* ⟵ vö.: magy. *gerely* (*gere* + *ly*) 'hajítódárda' szó töve és az oldalhajtásként értelmezett *kar* (kéz).

Az orosz az illabiális *–a-* hangot tartalmazó változatot őrzi, amely egyrészt lehet az *ä* előzménye s akkor az orosz egy korábbi, másik nyelvi változatot őriz, de lehet a baskír *ä* átvétele hanghelyettesítéssel. A fenti névnek az orosz használta *Gara* alakja van meg Konstantinnál *k*-szókezdővel birtokos esetben személynévként.

4.3.2. Toldalékolt önálló szóként

Kurszk 'város a Szovjetunióban' Moszkvától délre'. Az or. *Kursk* átvétele. Ez a *Tuskar* jobb oldali mellékfolyójának or. *Kur* nevéből képződött. A folyónévhez vö.: or. *…kur* 'kakas', *kura* 'tyúk'. Némelyek a tisztázatlan etimológiájú or. *kurja* 'hosszúkás folyóöböl, mocsaras folyóág', zürj. *kurja* 'öböl' fn. –vel keresnek kapcsolatot. (KISS 1980)
< or. *Kurszk* < *Kur:* folyónév
+ *–sk*: vonatkozó melléknév képző.

A *Kurszk* településnév' a '*Kur* folyóhoz tartozó (hely)' jelentésű. A folyónév alapjául szolgáló szót ld. a *Kura* folyónál.

Kyruv f. TSK.46.: ko. *Kyruv* or. *Kirul' / Kiruli*, az or. Syktyvkar város régi neve.
< ko. *Kyruv* < *Kyru-*
+ *-v:* képző
or. *Kirul'* ⟵ ko. *Kyrul'*
< *Kyru-*
+ *-l':* 'valamivel való ellátottságot' jelölő képző.

A fenti névben a toldalék két nyelvjárási alakot tükröz, az egyikben használatos *–v* a másikban *–l*, funkciója ugyanaz. Az orosz az *–l'*-t tartalmazó változatot vette át.

Gäränäk f. TB.45.: bask. *Gäränäk* or. *Geronakskij* Belor., az or. Belaja baloldali mellékfolyója.
< bask. *Gäränäk*
< *Gärä-*
+ *-näk:* képző

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Mint mellékfolyó neve, a tövében (*Gärä*) magában hordozza a magyarban is ismert *kar* szót, amely a földrajzi névben oldalhajtás jelentésű lehet (vö.: magy. *kar*). A *–näk*[67] toldalék a magyar *–nak* / *-nek* megfelelője lehet, amely a ko. *din*, magy. *tő, tönkő, tőke* stb. alakváltozata, rokon vele a magy. *nyak* 'hajlat' jelentésben.

Xyrălăx h. Ašm.V.264.: csuv. *Xyrălăx*, település neve? NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xyrălăx* ⟵ csuv. *xyră, xyr* 'fenyő'
+ *–lăx:* képző 'valamivel való ellátottság'

A település neve elvileg lehet 'fenyves', azaz 'fenyővel ellátott' jelentésű.

Xyrla f. Ašm.XVI.99.: csuv. *Xyrla* or. *Karla,* kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xyrla* ⟵ *Xyr*
+ *-la* ⟵ vö.: md. *laj* 'folyó'.

Xyrla šyvĕ f. Ašm.XVI.99.: csuv. *Xyrla šyvĕ*, kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xyrla* ⟵ *Xyr*
+ *-la* ⟵ vö.: md. *laj* 'folyó'
+ *šyvĕ* ⟵ csuv. *šyv* 'víz'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel

A csuvas *Xyrla* előzménye *Kyrla* < *Karla* volt, az első szótag magánhangzója az *–y-* korábbi illabiális *–à-* fejleménye. Az orosz a három közül a legkorábbi változatot őrzi. A *Karla* (*Kar* + *-la*) töve ugyanaz, mint a *Kara* főnévi eredetű szó a földrajzi névben, - ld. fenn -, a *–la* pedig a valamivel való ellátottságot jelöli. Megjegyzem, miután önálló szóból alakult ki ez a toldalék, az is lehetséges, hogy a *Karla* a *Kar* 'árok, forrás' + *la* 'folyó' jelentésre kell gondolnunk.

A csuv. *Xyrla šyvĕ* 'Xyrla (ld. folyónév) vize' első tagja ugyanaz, mint az előző név.

4.3.3. Több tagú név valamely tagjaként

Kara čora pristănĕ Ašm.VI.87.: csuv. *Kara čora pristănĕ*, kikötő neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kara* ⟵ tat., bask. *kara* 'fekete'
+ *čora*
+ *pristănĕ* ⟵ or. *pristan'* 'kikötő'
+ csuv. *–ĕ:* birtokos személyjel

Minden jel arra mutat, hogy a *Kara* alapjául a tat. bask. *kara* 'fekete' melléknév szolgált, amely eredendően a sár, sáros víz sötét színét jelentette.

Karak Śăvar f. Ašm.VI.88.: csuv. *Karak Śăvar*, forrás neve, NAP: -, Ar.:-.
< csuv. *Karak* < *Ka-:* abszolút szótő + *-rak:* képző
+ *Śăvar* ⟵ csuv. *śăvar* 'száj, nyílás'

A *karak* teljesebb formája a 'gödör, árok, száj, nyílás' jelentésű *kar* és a *kara* változatnak, amely jelölheti a forrás helyét ill. magát a forrást (vö.: kelet-kaukázusi udi nyelv *kur* 'kút') és a forrás szülte folyót is. A görbeség, kerekség jelentés pedig mind a gödör alakja, mind a víz forgása és a folyó kanyarodása révén benne van a szóban.[68]

[67] A *Nyék* névnél tárgyalom részletesebben.
[68] A görbeség kapcsán alakult ki a 'tolvaj' jelentés. Eszerint a török *karak* 'tolvaj' ezen a szálon kapcsolódik ide. Innen

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Karăk xĕrri d. Ašm.VI.93.: csuv. *Karăk xĕrri*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Karăk* ⟵ *Karăk:* folyó neve
+ *xĕrri* ⟵ csuv. *xĕrĕ* 'part, vidék'
+ *–i:* birtokos személyjel

Karăk śyrmi h. Ašm.VI.93.: csuv. *Karăk śyrmi* or. *Karyk-Sirmy* Kč., falu neve, NAP: csuv. *Karăk śyrmi* or. *Karak-Sirmy* ← *Korak-Sirmy* U., csuvas falu., Ar.:-.
< csuv. *Karăk* ⟵ *Karăk:* folyó neve
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel
or. *Karyk* ⟵ nem or. *Karyk*
+ *Sirmy* ⟵ csuv. *śyrmy.*

Kajri Karăk h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Kajri Karăk* or. *Zadnije Karyki* Kra., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Kajri* ⟵ csuv. *kajri* 'hátsó'
+ *Karăk*
or. *Zadnije* ⟵ or. *zadnije* 'hátsó'
+ *Karyki* ⟵ nem or. *Karyk*
+ or. *–i*: többes szám jele[69]

A csuv. *Karăk* mező és település nevében természetes módon szerepel, hiszen egyaránt a víz alakította a mező és a település helyét is. Hangtanilag a csuv. *Karăk* korábbi *Karyk* < *Karak*-ból lett, ahol az *–a-* illabiális.

Urman Gärä f. TB.45.: bask. *Urman Gärä* Jana., a bask. *Gärä* Kalt. folyó forrásának a neve.
< *Urman* ⟵ bask. *urman* 'erdő'
+ *Gärä:* folyó neve

Ez esetben folyó forrásának a nevéről van szó, az *Urman* melléknévi szerepű, ezért nem az 'erdő' (bár alapvető jelentése ennek is 'eredő, sarjadó'), hanem az 'eredő' jelentést kell az *Urman* szónak tulajdonítani. Igy a folyó neve 'Eredő *Gärä*'.

Äle Gärä f. TB.45.: bask. *Äle Gärä* Jana., a bask. *Gärä* folyó forrásának a neve.
< bask. *Äle* ⟵ vö.: bask. *eläk* ' előbbi, korábbi', magy. *el*(ső), *el*(ől lévő)'
+ *Gärä:* folyónév

A folyónévben az *Äle* első elem - mint jelző – világosan utal ara, hogy a folyó forrás felőli szakaszának a nevéről van szó.

Iljina Gora h. Ašm.:-, NAP: or. *Iljina Gora* Ja., orosz falu, Ar.:-.
< or. *Iljina* ⟵ or. *Ilja:* tulajdonnév
+ or. *–in:* birtokos melléknév képző
+ *-a*
+ *Gora* ⟵ or. *gora* 'hegy'

Az oroszban a *gora* 'hegy' nem lehet eredeti szláv szó. A névnek elvileg szolgálhatott alapul, de ezt több körülménynek is alá kell támasztani. Annyi azonban bizonyos, hogy a szó a vizsgált

van a *Karak* név (vö.: Fekete István, Vuk című regényében az egyik öreg róka neve).

[69] Az orosz azért tette többes számba, mert legalább kettő (elülső és hátsó) van belőle.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

nevünk nagy családjába tartozik.

Aslă Xura šyv h. Ašm.II.113.: csuv. *Aslă Xura šyv* Čist.u., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Aslă* ⟵ csuv. *aslă* 'öreg, régi, nagy'
+ *Xura* ⟵ csuv. *xura* 'fekete'
+ *šyv* ⟵ csuv. *šyv* 'víz'

A csuvas *xura* előzménye *xora* < *xåra* < *kara.* Az *–u-* labiális *–å-* fejleménye s ez utóbbi az illabiális – *à* -ból lett labializációval.

Vĕt xurama d. Ašm.V.: csuv. *Vĕt xurama* Cu., kis szilfaerdő, határrész neve kiremettel, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vĕt* ⟵ csuv. *vĕt* 'kicsi, apró'
+ *xurama* ⟵ csuv. *xurama* 'szilfa'

Viśĕ Xurăn *varĕ* d. Ašm.V.250.: csuv. *Viśĕ Xurăn varĕ*, határrész neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Viśĕ* ⟵ csuv. *viśĕ* 'három'
+ *Xurăn* ⟵ *xurăn* 'nyírfa'
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel

A határrész nevében elvileg szerepelhet növénynév, fanév, olykor ezt alátámasztja a szótár forrásanyaga is. Előfordul azonban, hogy ezt helyi, helytörténeti adatokkal is alá kell támasztani. Emellett a 'kicsi, apró gödör, árok' jelentés is szóba jöhet.

Kül xĕrri h. Ašm.XVII.55.: csuv. *Kül xĕrri* or. *K'ul'-Xiri* Kal., település neve, NAP: csuv. *Kül xĕrri* or. *K'ulxiri* V., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Kül* ⟵ csuv. *kül* 'tó'
+ *xĕrri* ⟵ csuv. *xĕrĕ* 'vidék'
+ *–i:* birtokos személyjel

A település neve 'tó vidéke, tó melléke' jelentésű. A csuv. *xĕrĕ* 'vidék' szóban a *x-* szókezdő még akkor keletkezett *k*-ból, mikor még veláris magánhangzó követte. Vö.: tat. bask. *kyr* 'mező'. Az or. *K'ul'-Xiri* ⟵ nem or. *Kül xiri,* ahol a *xiri* azonos a csuv. *xĕrĕ* közvetlen elődjével. A *xiri* előzménye pedig *xyry* < *kyry* < *kara* volt.

Xyr xĕrri h. Ašm.XVII.55.: csuv. *Xyr xĕrri* or. *S'urbej-Tokajevo* Ko., település neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xyr* ⟵ csuv. *xyră, xyr* 'fenyő'
+ *xĕrri* ⟵ csuv. *xĕrĕ* 'vidék'
+ *–i:* birtokos személyjel

A csuvas *Xyr xĕrri* településnév érdekessége, hogy mindkét tag a vizsgált nevünk szócsaládjába tartozik, de oda nem ugyanazon a jelentésszálon kapcsolódik. A *fenyő* (*xyr*) egyrészt tüskés, tű, azaz hegyes levelű, másrészt teremtmény, a *fon* jelentésen keresztül összetartozik a *kör, kerek* szóval. (vö.: CZEGLÉDI fenyő cikk)

Xărtnă var f. Ašm.XVII.56.: csuv. *Xărtnă var* Ja., árok, patak neve or. Verxn(ije) Močary falu mellett, NAP:-, Ar.: csuv. *Xărtnă var* Ja.
< csuv. *Xărtnă* ⟵ csuv. *xărtnă* 'irtás, hely a szántásnak, kivágott, fáktól megtisztított hely az

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

erdőben' ⟵ csuv. *xărt-* 'vágni, kivágni'
+ *-nă:* múlt idejű melléknévi igenév képzője
+ *var* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak'

A csuvas csuv. *xărtnă* töve a *xărt-* 'vágni, kivágni' ige is képzett forma, amely *xăr* < *xur* vö.: magy. *horh, horhó* + *-t:* igeképző, amely egy olyan 'tenni, csinálni' igéből fejlődött, amely tulajdonképpen a 'szül' jelentésű igével tartozik össze, vö.: csuv. *tu-, tăv-* 'szülni'.

Xirlu kassi h. Ašm.XVI.133.: csuv. *Xirlu-kassi*, *Xirlă-kassi* or. *Xirlukasy* Kr., falu, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xirlu* < *Xyr*
+ *-lu*
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă*
+ *–i*: birtokos személyjel
or. *Xirlukasy* ⟵ csuv. *Xyrlu-kassi*

A csuv. *Xirlă* előzménye: *Xirlu* < *Xyrlu* < *Kyrlu* < *Karla,* ahol az első magánhangzó illabiális, a második pedig labiális.

Xirle śyr d. Ašm.XVI.133.: csuv. *Xirle śyr*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xirle* < *Xir* ⟵ csuv. *xir* 'mező'
+ *-le*
+ *śyr* ⟵ vö.: csuv. *śyran* 'folyópart'

4.3.4. Összetett szó elő- vagy utótagjaként toldalékolatlanul valamint toldalékoltan

Karaju f. TSK.43.: ko. *Karaju* or. *Kara* nyeny. *Xarajaga*, folyó, amely az Ural nyugati lejtőjénél kezdődik, s az or. Karskaja guba "Kar-i tengeröböl-be ömlik, hossza 257 km.
< ko. *Kara*
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó'

A *Kara* az összetett név előtagjaként folyó nevében szerepel. Az alapul szolgáló szó jelentését körültekintően kell megválasztani. Elvileg lehetne 'fekete folyó' jelentésű a név, de nagyobb a valószínűsége, hogy a névben szereplő *kara* szorosabban egy 'kút, forrás' jelentésű szóval tartozik össze, amelynek rokona a magyar *horh* 'vízmosta árok, mély út' szó is.

Liskar f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Liskar* M., patak, szakadék. < csuv. *Liskar*
< csuv. *Lis*
+ *kar*

Patak, szakadék nevében utótagként fordul elő a *kar*, az alapul szolgáló szó jelentése ugyanaz lehetett, mint az előző esetben, vagyis a magyar *horh* 'vízmosta árok, mély út' szóval tartozik össze.

Maskary f. TB.105.: bask. *Maskary* or. ***Maskara*** Belok., az or. Ufa baloldali mellékfolyója.
< bask. *Maskary* < *Mas*
+ *kary*
or. *Maskara* ⟵ nem or. *Maskara* < *Mas*
+ *kara*

Mačkara f. TB.105.: bask. *Mačkara* / ***Muškora*** TASSR., az or. Stepnoj Zaj baloldali mellékfolyója.
< bask. *Mačkara* < *Mač*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *kara*

A mellékfolyóknak gyakran van elágazás, oldalhajtás közszói jelentése. A fenti esetekben is számba jöhet olyan szó, amelynek a jelentése a folyóághoz kapcsolódik. Ilyen jelentést őriz az or. *kurja* 'hosszúkás folyóöböl, mocsaras folyóág', zürj. *kurja* 'öböl' töve a *kur*, de a magyar *kar* az ember felső végtagjának a vállizülettől a csuklóizületig terjedő része, valamely tárgynak, szerkezetnek kinyúló része, …' is idetartozik, mert a *kar* mint testrész eleink gondolkodása szerint nem más, mint oldalhajtás ugyanúgy, mint a mellékfolyó.

Morkar h. Ašm.VIII.273.: csuv. *Morkar* or. *Urazmetevo* K., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
csuv. *Morkar* < *Mor*
+ *kar* ⟵ csuv. *kar* régi 'település, város, erőd, vár'

Šapaškar h. Ašm.XVII.126.: csuv. *Šapaškar* or. *Čeboksary,* város neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Šapaškar* < *Šapaš*
+ *kar* ⟵ csuv. *kar* régi 'település, város, erőd, vár'.

Šupaškar h. Ašm.XVII.224.: csuv. *Šupaškar* / *Šopaškar* or. *Čeboksary*, város, NAP: csuv. *Šupaškar* or. *Čeboksary* Čgs., város, Ar.:-.
< csuv. *Šapaškar* < *Šapaš*
+ *kar* ⟵ csuv. *kar* régi 'település, város, erőd, vár'

Sapaskar xuttărĕ h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Sapaskar xuttărĕ* or. *Xutor Sabaskar* ← *Sabaskary* U., csuvas település, Ar.:-.
< csuv. *Sapaskar* < *Sapas*
+ *kar* ⟵ csuv. *kar* régi 'település, város, erőd, vár'
+ *xuttărĕ* ⟵ csuv. *xuttăr* 'tanya'
+ *–ĕ:* birtokos személyjel
or. *Sabaskary* ⟵ csuv. *Sapas*
+ *kary* ⟵ 1. nem or. *kara*
+ *-y:* birtokos eset ragja
2. nem or. *kary* < *kara*

Az illabiális *a* > *y* változás nem az oroszban ment végbe.

Syktyvkar h. KISS 1980. *Syktyvkar* 'város a Szovjetunióban'…Összetett név, vö.: zürj. *Syktyv* 'a Sziszola folyó' + *kar* 'város'….A Sziszola itt ömlik a Vicsegdába.

Külön csoportot képeznek azok a nevek, amelyek települést jelölnek s az utótag az a régi *kar*[70]

[70] A *kar* másik változata a *kil* – vö.: csuv. *kil* 'ház', kazár *kel* -. Mind az *–r*, mind az *–l*-es változat közös elődre, kVt, kVtV, kVtVk változatokra mennek vissza. Az *–r, -l* eredeti *–t* fejleménye, vö.: oszm- *kutu* 'doboz', osztj. *kat* 'ház', finn *kota* 'kunyhó, főzőház'. A legelső jelentés a víz hangját utánzó jelentés volt, amelyet őriz a magy. *katak* (vö.: *katakol, kattog, kótog*), amelynek hangalakja a kereplőnek a kattogó zaját és egyéb, kellemetlen hatású hangjelenségeket jelenít meg….(TESz). Ezt a hangutánzó jelentést megkapta az a mélyedés, amelyet a víz *kúrt, horolt*, miközben hangot hallatott. A mélyedés jelentést őrzi a magyar *káta* 'gyalomháló zsákja' és a *kada* 'víz vájta gödrös hely a folyó fenekén, ahol a halak tanyáznak', de idetartozik a magy. *kád* 'fából készült, nagy űrtartalmú, felül nyitott edény' is. A víz vájta mélyedés pedig először a víznek volt a lakóhelye, s mint ilyen forrás is volt, vö.: magy. *kút* 'forrás, földbe ásott vagy fúrt gödör, amelyből az összegyűlt talajvíz a felszínre hozható, csatorna, zseb, bánya'…vö.: ujg. *kuduγ,* oszm. *kuyu*, türkm. *quyï,* kirg. alt. *quduq* 'forrás, kút', mong. *qudduγ* 'ua.' A mongol szónak (*qud* + *-duγ*) csak a *qud* töve tartozik ide. A víz lakhelye – amikor elvonult a víz, vagy kiszáradt a terület – pedig a növénynek, állatnak és az embernek egyaránt lakóhelye volt.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

’település, város, erőd, vár’ szó, amely túlmutat az uráli és az altáji nyelvek határán. Az orosz *gorod* (*goro* + *-d*)’város’ töve is idetartozik, mert a szót eredeti jelentésében úgy kell felfogni, hogy ’hely, amely az árokhoz tartozik, másképpen árokkal ellátott hely’.

Karačura h. Ašm.VI.91.: csuv. *Karačura* V., két falu neve: 1, csuv. *Pysăk Karačura* or. *Verxnije Karačury* 2, csuv. *Pěčěk Karačura* or. *Nižnije Karačury* NAP:-, Ar.:-.
< 1. csuv. *Pysăk* ⟵ csuv. *pysăk* ’nagy’
+ *Karačura* < csuv. *Kara* ⟵ tat., bask. *kara* ’fekete’
+ *čura*
or. *Verxnije* ⟵ *verxnije* ’felső’
+ *Karačury* < *Kara*
+ *čury,*
2, csuv. *Pěčěk* ⟵ *pěčěk* ’kicsi’
+ *Karačura*
or. *Nižnije* ⟵ or. *nižnije* ’alacsony’
+ *Karačury*

A törökségben a széles körben ismert *kara* ’fekete’ melléknév elvileg lehet jelzője a névnek, biztosak azonban csak akkor lehetünk a közszó és jelentése megválasztásában, ha azt több körülmény is alátámasztja. Esetünkben a *Kara* mint melléknév mellett szól az a tény, hogy az utótag nem kapott birtokos személyjelet, ezért nem lehet birtokos szerkezetben főnév. Ha azonban a *Karačura* mellérendelő szószerkezet lenne, akkor a *Kara* főnévi értékű. Ezt a kérdést eldönti az orosz akkor, amikor *čornaja* ’fekete’[71]megfelelőjét adja a *Kara* szónak. A fenti névben erről nincs szó, ezért további bizonyítékokat kell keresni a kérdés eldöntéséhez.

Kyrjuga f. TSK.58.: or. *Kyrjuga*, az or. Pečora baloldali mellékfolyója, hossza 46 km.
< or. *Kyr* ⟵ ko. *kyr* ’szakadék’,
bask. tat. *kyr* ’szántó mező’
+ *juga*[72] ⟵ nem or. *juga* vö.: ko. *ju* ’folyó’

A név első tagjának közszói jelentése a víz munkájának az eredménye, azaz a szakadék, mélyedés. A szántó, mező is idetartozik, csak nem annyira mély, mint a folyó medre.

Xirpuś h. Ašm.XVI.125.: csuv. *Xirpuś* V., település neve, NAP: csuv. *Xirpuś* or. *Xirposi* ← *Xirposi-Tuvsi* V., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Xirpuś* < *Xir* ⟵ csuv. *xir* ’mező’
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* ’fő, fej, kezdet’

Xirlep f. Ašm.XVI.132.: csuv. *Xirlep,* kis folyó neve, NAP:-, Ar.: csuv. *Xirlep* A., patak, szakadék.
< csuv. *Xirlep* < *Xir* ⟵ csuv. *xir* ’mező’
+ *lep*

Kerkaju f. TSK.45.: ko. *Kerkaju* or. *Kerkajug*, az or. Luza baloldali mellékfolyója, hossza 19 km.
< ko. *Kerka* ⟵ ko. *kerka* ’ház’
+ *ju* ⟵ ko. *ju* ’folyó’

A *Kyr*-höz hasonlóan a *Kerka* közszói jelentése is – bár ’ház’ jelentésben maradt fenn a komiban

[71] A ’sáros’ jelentés az alapja.
[72] Vö.: magy. *Juga* családnév.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

– eredetileg a víz munkájának, a kúrásnak az eredményével kapcsolatos.

Pěččenxyr h. Ašm.:-, NAP: csuv. *Pěččenxyr* or. *Jaščerino* M-P., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Pěččenxyr* ⟵ csuv. *pěččen* 'egy, egyedüli'
+ *xyr* ⟵ csuv. *xyr* 'fenyő'

A csuvas *xyr* mint fa neve a folyóhoz hasonlóan teremtményt jelöl.

Krivuševty t. TSK.55.: or. *Krivuševty* tó a ko. *Krivušöv* or. *Krivuševo* falunál, 21 km.-re az or. Glotovo falutól.
< or. *Krivuševty* < *Krivušev* ⟵ ko. *Krivušöv*
+ *ty* ⟵ ko. *ty* 'tó'

Krutajajol' f. TSK.55.: ko. *Krutajajol'* or. *Krutaja*, az or. Ižma baloldali mellékfolyója.
< ko. *Krutajajol'* ⟵ 1. *Kruta*
+ *ja* ⟵ han., man. *ja* 'folyó'
2. *Krutaja* ⟵ or. *krutaja* 'ferde'
+ *jol'* ⟵ ko. *jol'* 'erdei patak'

Az or. *Krutaja* egyik oldalról igazolhatja a 'ferde part' jelentést, amely utalhat a mederre és a mellékfolyóra is egyben. Ha az első változat lenne az igaz, akkor három szóból álló összetett szóból állna a név. Az első, előtag a *Kruta* megfelelő jelentését meg kellene találni, gyökerében azonban idetartozik a szó.

4.3.5. Több tagú név valamely tagjának (összetett szóban) elő- vagy utótagjaként

Xirpuś Runkă h. Ašm.XVI.126.: csuv. *Xirpuś Runkă* or. *Rungi,* falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xirpuś* < *Xir* ⟵ csuv. *xir* 'mező'
+ *puś* ⟵ csuv. *puś* 'fő, fej, kezdet'
+ *Runkă*

Bäläkäj Bajgara f. TB.40.: bask. *Bäläkäj Bajgara* or. *Malaja Bajgara* Belor., az or. T'ul'men' baloldali mellékfolyója.
< bask. *Bäläkäj* ⟵ bask. *bäläkäj* 'kicsi'
+ *Bajgara* < *Baj* ⟵ vö.: magy. 'fej'
+ *gara*

Čěrěš Xirlep h. Ašm.XV.274.: csuv. *Čěrěš Xirlep* or. *Čirš Xirlep* Kal., falu, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Čěrěš* ⟵ csuv. *čěrěš* 'fenyő'
+ *Xirlep*

Xirlep kaśśi d. Ašm.XVI.132.: csuv. *Xirlep kaśśi*, átjáró a Xirlep folyócskán, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xirlep* < *Xir*
+ *lep*
+ *kaśśi* ⟵ csuv. *kaśă* 'gázló, átjáró a folyón'
+ *–i:* birtokos személyjel

Xirlep poś h. Ašm.XVI.132.: csuv. *Xirlep poś* or. *Xirlepposi* A., falu neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Xirlep:* folyó neve

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *poś* ⟵ vö.: csuv. *puś* ’fő, fej’
or. *Xirlepposi* ⟵ nem or. *Xirlepposi* < *Xirlep*
+ *pośi* ⟵ vö.: csuv. *puś* ’fő, fej’
+ -*i*: birtokos személyjel

A vizsgált szavunk a kVr gyök és változatai (gVr, kVrV, gVrV, kVrkV) földrajzi névként, földrajzi név részeként szerepelnek folyó, kis folyó, forrásfolyó, mellékfolyó, patak, szakadék, tó, település (falu, város), kikötő, mező, határrész, kis szilfaerdő kiremettel nevében.

4.4. A neveknek feltehetően alapul szolgált közszók jelentése

csuv. ***kar*** régi ’település, város, erőd, vár’, csuv. ***xura,*** tat., bask. ***kara*** ’fekete’, or. …***kur*** ’kakas’, ***kura*** ’tyúk’; or. ***kurja*** ’hosszúkás folyóöböl, mocsaras folyóág’; zürj. ***kurja*** ’öböl’; kelet-kaukázusi udi nyelv ***kur*** ’kút’; ko. *kerka* ’ház’, ko. *kyr* ’szakadék’, bask. tat. ***kyr*** ’szántó mező’; csuv. ***xir*** *’*mező*’;* csuv. ***xĕrĕ*** ’vidék’; csuv. ***xărtnă*** ’irtás, hely a szántásnak, kivágott, fáktól megtisztított hely az erdőben’ ⟵ csuv. ***xărt-*** ’vágni, kivágni’ + *-nă:* múlt idejű melléknévi igenév képzője; csuv. ***xurama*** ’szilfa’; csuv**. *xurăn*** *’*nyírfa’; csuv. ***xyră, xyr*** ’fenyő’; csuv. ***xura*** ’fekete’.

Ha a vizsgált nevünket a földrajzi nevekben található párhuzamokkal összehasonlítva vizsgáljuk, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a *Kér* (kVr) a görög szövegbeli *Kara* (KVrV) relatív tőszó, s a puszta névazonossággal fejezték ki azt, hogy megkülönböztetett (tulajdonnév) névről van szó. A szó teremtésének a megértéséhez onnan kell kiindulni, hogy az ember és a természeti környezete kapcsolatában az ember megfigyelte, hogy a víz nemcsak a saját forrásának és a folyásának a medrét alakította, hanem magának a folyónak a partját is, a folyó mentén lévő területet, ott mély földet alakított ki, ahol erdő, mező, rét lett. Ez a terület is megkapta hasonlóság alapján ugyanazt a nevet, amelyet a forrásvíz és annak a gödre kapott a feljövő víz a hangja után. A folyó mentén az árterület a víz tanyája, lakóhelye volt s minthogy az embereknek is lakhelye lett, analógiás úton a települések, azaz falvak, városok is megkapták az elnevezést. A domb és a hegy azért viselheti ezt a nevet, mert az egyrészt barázdált, árkolt, rovátkolt, másrészt a mélyedés ellentettje, tükörképe, sőt az alakja hasonló az elágazó folyóhoz, azaz csúcsos, hegyes. Tehát a jellemző, megkülönböztető tulajdonságai miatt kapták az elnevezést a természet részei és a hozzájuk való hasonlóság alapján az ember készítette tárgyak stb. is.

Hangtani szempontból megközelítve az eredeti szókezdő *k-* és annak fejleményei (*g-, x-*) egyaránt előfordulnak. Az *–r* ugyanúgy fejleménye az eredeti *–t*-nek (vö.: magy. *kút*), mint az *–s* (ld. a *Keszi* névnél), kiinduló jelentése pedig mindháromnak a hangutánzó szón alapuló ’forrás’, tehát ’kút’ illetőleg folyó.

Alaktani szempontból a kVr, KVrV, kVrVk, kVrVkV típusba tartozók tőszók lehetnek.

5. Közszók

Ebben a fejezetben azokból gyűjtöttem össze néhányat, amelyek valamilyen szálon összetartoznak a *Kér* ill. *Kara* tulajdonnévvel. Jelentéskörök szerint csoportosítottam az adatokat, amelyek természetesen nem lehetnek tiszta kategóriák, hiszen gyakori, hogy egy-egy jelentés mellett nem csak egyetlen lényeges tulajdonság miatt kötelezte el magát az adott szó, amely eredetileg komplex jelentéstartalommal bírt. A csoportosításnál a magyarból kiindulva három nyelvcsalád nyelveiből vettem az adatokat, amelyekből az itt bemutatottnál sokkal több van. Külön figyelmet érdemelnek a mongol adatok, mert számos ismeretlen eredetűnek tartott magyar szónak megvan a mongolban is a párja.[73] Hangtani problémák tisztázásában is segítségünkre vannak a

[73] Külön figyelmet érdemelnek, pl. a mongolban és a finnben egyező alakok, ugyanis az egyezést nem lehet a ma elfogadott szellemben, azaz olyan nézőpontból magyarázni: Ha egy szó nem lehet uráli vagy finnugor eredetű, akkor

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

mongol adatok, így pl. a szókezdő *h-* eredetének a megítélésében. Ez utóbbiban a mongol mellett rendszerint a finn is segít (vö.: finn ***koraa-*** 'hörögni, harákolni', mong. *xöörög* '(kovács)fújtató'… (*kögergeü*), *xöörög* 'tubákos szelence' (*kögörge*) *xöörögdöx* '(fújtatóval) fújtat' (*gögergede-*) *xöörööö* 'beszéd, beszélgetés' (*köörüge*), *xöööröx* 'elbeszél, elmond valamit' (*köör-, köger-*), (KARA 1998). Ugyanakkor helyre kell tenni a szláv nyelvekben használt adatokat, pl. or. *govor* 'beszéd', amelyeknek a magyar, a finn és a mongol adatokkal való kapcsolata egyértelmű.

Azt is világosan kell látni, hogy a *Kér* ill. *Kara* tőbeli magánhangzója (*-é-* ill. *–a-*) fejlemény, az előzményei közé tartoznak két, három és négy hangból álló kapcsolatok, amelyeket a fenti példákon kívül (magy. *károg, hörög*, finn *koraa*, mong. *xöörög*, *kögörge*) további példák is igazolnak, vö.: magyar *kör, kőr, kukor, kunkor* szavak, ahol az egyetlen magánhangzóval szemben több hang kapcsolata (*-uko-, -unko-*) van. Olykor csak két magánhangzót tartalmaz a szó, ezért az két szótagú (vö.: magy. *Ka-ra*). A magánhangzók lehetnek azonosak, de különbözőek is. A szó (*Kara)* kapcsán alkalom nyílik az illabiális magánhangzónak a tanulmányozására, amelyet ma, pl. a palóc nyelvjárásban használnak, továbbá a diftongusok (az ún. ereszkedő, ill. emelkedő[74]) és a hosszú magánhangzók, valamint az *ö*-zés[75] kialakulásának és kapcsolatainak a vizsgálatára.

Az alábbi jelentéscsoportokba gyűjtött szavakkal egyben arra is utalok, hogy a *Kér* ill. a *Kara* névnek alapul szolgáló szó megválasztásakor jóval nagyobb a választék, mint ahogyan arról a szakirodalomban olvashatunk. A megfelelő kiválasztásához pedig általános és alkalmazott nyelvészeti és névtudományi vizsgálatokra egyaránt szükség van az őstörténeti tanulmányozás mellett, hiszen a választás nem lehet önkényes és nem lehet elegendő ismeret hiánya miatti tévedés.

5.1. Hang, zaj[76]

Magyar

krákog: 'károg, erős rekedtes hangot ad, harákol, lármáz, fecseg, vészjóslón szól, beszél, brekeg, kuruttyol, hápog, darusereg karcsú szárnysegéde éles hangon krákintja'…Hangutánzó eredetű szócsalád. ….(TESz)

kárál '(tyúk) többször ismétlődő énekléssszerű hangot hallat, locsog, fecseg, károg, fülsértően énekel, nagyon jól tudja, fújja a leckét, ld. még *karitál, karicsál* …Hangutánzó eredetű szócsalád… Rokonságban van a *károg, karattyol* igével. …ld. érintkezésen alapuló névátvitel. (TESz)

karattyol 'locsog, fecseg, kárál, károg, gagyog, kereplővel hangot ad'. Hangutánzó eredetű. Hangalakja eredetileg és több jelentésben… ma is különféle madár-, illetőleg állathangot jelenít meg. Rokonságába legközelebbről *a kuruttyol, galagyol* és a *kárál, károg* tartozik. …(TESz)

---

kölcsönszó, ha pedig a kölcsönzés lehetetlen lett volna térbeli és időbeli tényezők miatt, akkor véletlen egyezés. Más szóval, ha a kölcsönzés területi elhelyezkedés miatt – pl. a két nyelvet beszélő nép sohasem élt egymás közelében – lehetetlen, még inkább tudománytalan véletlen egyezésnek nevezni a jelenséget.

74 Nyelvjárásokban ma is él.

75 Az *–e*-vel szemben használatos, pl. komi, baskír és mongol területen.

76 A csoportosításnál akkor járnék el helyesen, ha a hangutánzó alapú képződményeket minden esetben külön csoportba venném. Miután jelen tanulmányban az elsődleges feladatom nem az, hogy tiszta kategóriákat állapítsak meg, illetve a szavakat ilyen élesen helyezzem külön-külön csoportba, ezért fordul elő, hogy a képződményeket rendszerint a szótő alapján sorolom be. A másik megjegyzésem, hogy a magyar nyelv adatait külön csoportba gyűjtöm. Ennek az az egyik oka, hogy helytelennek tartom egyrészt a nyelveket nyelvcsaládokba sorolni úgy, ahogyan ma a magyar akadémiai irányzat ezt teszi és megköveteli – s mint ismeretes, ehhez számos külföldi kutató is csatlakozott – mert a nyelvi kapcsolatokat én sok ponton másképp látom. A nyelvek családokba sorolása akadályozó tényező a kutatásban. A másik ok az elsővel szorosan összetartozik. A kutatásaim eredményeképpen a magyar nyelv szkíta-hun utódnyelv ugyanúgy, mint az altájiba sorolt nyelvek, a török, mongol, mandzsu-tunguz. Az uráliba sorolt nyelvek beszélői egyrészt nyugat- és észak-Európán keresztül juthattak el a mai helyükre, miközben különböző mértékben erős szkíta-hun hatás érte őket. Ez a hatás pedig a természeti környezet által meghatározott gazdasági, kulturális hatás volt, amely a hagyományokon, szokásokon stb. kívül a nyelvben tükröződik. A hatás nemcsak a szomszédság illetve együtt élés következményeként jelentkezik, hanem azt úgy kell felfogni, hogy a szkíta-hun népek közéjük, rájuk telepedtek és egy jelentős részük ott ill. köztük is maradt, tehát mind a gazdasági életben, hagyományban, kultúrában, nyelvben jelentkeznek a szkíta-hun nyomok.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

vö.: ***kuty-kuruty.***
károg '(főleg varjú, holló) sajátos, rekedtes, rikoltásszerű hangon szól, lármáz, fecseg, korog (a gyomor)'. Hangutánzó eredetű. …(TESz)
kerreg 'hangos, ijedt hangot ad (tyúk), morog, zörög, zörögve halad, duzzog, lármáz, fecseg'. …Ld. még *kerrent*…Hangutánzó eredetű szócsalád…(TESz)
kornyikál 'éneklő hangon kiabál, csúnyán énekel, gajdol', rikácsol, fecseg'….Hangutánzó eredetű…(TESz)
korog '(gyomor, has) üres állapotban az éhség jeleként morgásra emlékeztető hangot ad'… Hangutánzó eredetűszócsalád. Szorosan összefügg a *kurrog*-gal. …(TESz)
kórus 'énekkar, embercsoport, tánccsoport'. Latin eredetű. vö.: lat. *chorus* 'körtánc, táncoló, éneklő csoport'…Bekerült számos európai nyelvbe. …(TESz)
kukorékol '(kakas) rá jellemző hangon szól, beszél, mond valamit, ld. még *kukorít, kukorikú* ….Hangutánzó eredetű szócsalád, a kikiril-nek és közelebbi tartozékainak mély hangrendű párja. A kakas hangját jeleníti meg….ld. még *cucurrire,* szb.-hv. *kukurékati,* cseh *kokrhati* 'kukorékol' … független az idegen nyelvi szavaktól. …(TESz)
kurrog, 'mély, berregő, morgásszerűhangot ad, kuruttyol', ld. még ***kurrant*** 'egyszeri, berregő, morgásszerű hangot ad', *kúrol, kurran, kurrogat*…. Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja éles, rikoltó, rekedtes, krákogó jellegű hangmegnyílvánulásokat jelenít meg….(TESz)
kuruttyol 'sziszeg, megbúvik valahol, várakozik, kuksol valahol, (béka) szól, brekeg, fecseg, karattyol, szűkösen él, nyomorog'….Hangutánzó eredetű. Hangalakja a bákák sajátos megnyilvánulását jeleníti meg….(TESz)
harákol 'krákog', ld. még ***harák*** 'köpet'…Hangutánzó eredetű szócsalád. A torokköszörülés, köhécselés hangját jeleníti meg….vö.: or. *xrak* 'köpet'…(TESz)
harsan 'kiárad', ld. még ***harsog*** 'kiárad, elharapózik, erős, átható hangot ad', ***harsad, harsány, hars, harsona…*** Hangutánzó eredetű szócsalád, a herseg családjának mélyhangrendű változata…(TESz)
horcog 'horkol' Hangutánzó eredetű…(TESz)
horkant 'hirtelen hörgésszerű hangot hallat' ld. még , ***horkan, horkol, horkad*** Hangutánzó eredetű szócsalád…(TESz)
hortyog ld. még ***hortyant, hortyan***…Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja ember, állat horkoló, horkantó hangját, adja vissza…(TESz)
hurogat 'korhol, gyaláz, rákiabál valakire, hurukkor, (a pulyka hangját kifejező ige)'. Hangutánzó eredetű. Hangalakja eredetileg a kurjantást, kiáltást jelenítette meg, a 'korhol' jelentés csak másodlagosan tapadt hozzá. A *hőröget* 'kiabál' a szó palatális változatát képviseli. Családjába tartozik a *hurít* 'korhol, rákiabál valakire, kurjant'. Ld. még *húrol* 'ua.', *hurrog.* (TESz)
hurrog 'kiált'…Hangutánzó eredetű. A *korhol* 'rákiált stb.' jelentésű *hurít, hurogat* családjából szakadt ki…(TESz)
hurut 'köhögés, a nyálkahártya mirigyeinek fokozott nedvelválasztása'…Hangutánzó eredetű. Hangalakja eredetileg a harákoló, krákogó köhögés hangját jelenítette meg…ld. még *hörög, harákol*…(TESz)
herseg 'hörög'…Hangutánzó eredetű….(TESz)
hörpint , hörpöget 'szürcsöl, szürcsölve iszogat', ***hörpöl*** 'szürcsölve iszsik', ***hörp*** 'korty', ***hörpög*** 'szürcsölve iszik', ***hörpencs*** 'iszákos, részeges ember'. Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja a szürcsölést jeleníti meg….(TESz)
hörög 'horkoláshoz hasonló hangot hallat, görög, gördül' ld. még ***hördül, hörren***. ..Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja a hörgőkben és a légcsőben képződött hangjelenségeket fejez ki….(TESz)
gordon 'erős, mély, durva (hang)'…Bizonytalan eredetű…(TESz)
gordonka ld. ***gordon.***

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A *herseg, hörpint, hörög* szavakat a lista végére gyüjtöttem, mert a *h-* szókezdő magas magánhangzó előtt szerepel, ezért eldöntendő, hogy *k-*, vagy *t-* fejleménye-e a *h-*. A szavak alakváltozatai elvileg lehetnek egyrészt a *herseg / serceg, hörpint, hörpöl / szürcsöl, hörög / zörög* stb. párok. Amennyiben így függnének össze, nem tartoznának a kVr szócsaládjába. Ezzel szemben, ha pl. a *hörpölget* a *kortyolgat* szóval tartozik össze, akkor a kVr családjába tartozónak kell tartanunk. Ugyanígy, ha a *hörög* a *korog* változata, a kVr családjába sorolható. A kérdés az idegen nyelvi megfelelők segítségével eldönthető.

Alaktani szempontból néhány szónak (*herseg, hörpint, hörpög, gordon, gordonka*) csak a töve (*her, hör, gor*) tartozik össze a *Kér* és a *Kara* nevekkel.

Uráli nyelvek[77]
Finn
karina 'csörgés, zörgés, csörömpölés' (SZINNYEI 1884)
karu 'csörgés, zörgés, csörömpölés' (SZINNYEI 1884)
koraa- 'hörögni, harákolni' (SZINNYEI 1884)
käkerö 'fecsegő, csacsogó' (SZINNYEI 1884)
käreä 'rekedt, hörgő, dühös' (SZINNYEI 1884)

Komi
gor 'hang' …udm. *gur* 'dallam'…(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
karik 'csikorgás, nyikorgás, sercegés' (Ašm. VI:92)
karăk ' varjú krákogását, kárálását utánzó hang' (Ašm. VI:93)
kark ' varjú krákogását, kárálását utánzó hang' (Ašm. VI:97)
kor ' a szél hangja az erdőben' (Ašm.VI:317)
kora 'orosz ***gora***, a Volga jobb partja'. (Ašm.VI:317)
kurak, korak 'varjú' (Ašm.VI:318)
xărălti 'rekedt, hörgő (hang)', Hangutánzó eredetű ld. csuv. *xăr-xăr.* (JEGOROV 1964)

Mongol
xargi 'zúgó, zuhatag, sellő, folyó sodra, sodor' (KARA 1998)
xaranga 'gong' (KARA 1998)
xor 'csikorog, serceg' pl. a víz. (KARA 1998)
xöör 'beszéd, beszélgetés' (*köger*) (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
kárkat' < *karkъ* 'varjú károgása, kiabálása'…Hangutánzó eredetű…(SIS)
kartávyj 'raccsoló' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
krik 'kiáltás, kiabálás, ordítás'…vö.: litv. *krikseti* 'kiabálni', gör. *krike* 'kiáltás, vonítás, szűkölés, nyekergés', ógerm. *hrika* 'csikorgatni (fogát)'…< *kri-* ld. még *kliknut'*, *skrip.* (SIS)
grom 'mennydörgés, villámcsapás, dörgés, dörej, robaj'. (SIS)
govorit' 'beszélni, mondani' ⟵ *govorъ* 'zaj, kiabálás'… hangutánzó eredetű. Vö.: lett *gaura* 'fecsegés', litv. *gauti* 'üvölteni, bömbölni, siránkozni, süvölteni' … (SIS)
xrip 'hörgés, zörej, rekedtség, rekedt hang' (HADROVICS – GÁLDI 1951)

[77] Természetesen több nyelvből hozható példa, de az állításomat – a szavak ill. szótövek összetartozását - ennyi is bőven igazolja, ezért további példák bemutatásától eltekintek.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Minthogy a hang, zaj valamilyen mozgást kísérő jelenség, eldöntendő, hogy az ember ősünk minek a hangját utánozta elsőként megteremtve ezzel az emberi beszéd alapját. A kutatásaim azt mondatják velem, hogy a mozgó, a csöpögő, a kopogó, a kótogó, illetőleg a földből felfelé törő hörgő, kortyogó stb. víz hangja volt az. A természet más részeinek a mozgásával járó hanghoz képest a víznek elsőbbsége van, hiszen az állati tudatlan, az ösztönös létnek is a víz volt az elsődleges feltétele. Őseink idővel a víz hangjához hasonló, de más eredetű hangot is ugyanígy vagy hasonlóan utánoztak. Később pedig a víz hangát utánozva eleink közölnivalója egyre összetettebb lehetett, amelynek a részei idővel önállósodtak, ezért nem csoda, hogy a hangot, zajt megjelenítő hangutánzó szavak más jelentésben is fennmaradtak, de valamilyen jelentésszálon a víz valamely tulajdonságával összeköttetésben maradtak.

5.2. Alak, forma

Magyar

kar az ember felső végtagjának a vállizülettől a csuklóizületig terjedő része, valamely tárgynak, szerkezetnek kinyúló része, támla'. Ótörök eredetű, vö.: ujg. *qar* 'kar' …kirg., alt. *qarï* 'ua.', csuv. *xur* 'két rőf'…vö.: mong. *ɐr*, halha *Gar*, ojrat *ɐr*, mandzsu *ɐla*[78] 'kar'. Vö.: magy. *karol* 'ölel' (TESz)

kar 'összesség, testület, kórus, állapot, helyzet, rangfokozat, az a hely, ahol az énekesek állnak, karzat, fakultás, egyetemi kar, a törvényhozó (csoportja) az országgyülésben', hatvány' …Latin eredetű….(TESz) '

karaj 'valaminek a széle, kerülete', félkör, kör, illetőleg valaminbek ilyen alakú része, orom, verskoszorú, szelet, (levélen) mély bevágás, beöblösödés, kanyarulat, görbület, a gabona rostálásakor összegyülő szemét, sertésnek stb. a gerinc melletti értékes húsa, egy fajta népi tánc' …Szláv eredetű, vö.: óe.szl. *krajь* 'valaminek a széle, partja, vége, ország, terület, szlk. *kraj* 'valaminek a széle, vége, vidék, táj, haza',…(TESz)

karám 'házikó, kunyhó, náddal, vesszővel stb. körülkerített, fedetlen hely a szabadban legelő állatok együtt tartására és védelmére, disznóól, négy ágason nyugvó szalmatető, amely alatt a szénát tartják.' Vitatott eredetű. 1. Szlovák jövevényszó, vö.: szlk. *krám, kram* 'bányászoktól, favágóktól, szénégetőktől készített alkalmi lakás, szálláshely'. 2. Török eredetű, valószínűleg kun-besenyő rétegből. Pontos megfelelőjéát csak a tatár nyelv baraba nyelvjárásából tudjuk kimutatni, vö.: bar. *qoram* 'udvar, udvar, amelyben állatokat tartanak'. A md. *koram* 'bekerített udvar' nyilván egy tat. *qoram* átvétele. A tatár főnév igei alapszava számos török nyelvben képviselve van, vö.: pl.: Kāš ᵒ *qorï-* 'körülvesz, őriz', *qorï* ᵒ'védett terület, rezervátum', oszm. *koru-* 'véd, elkülönít', az., kirg. *qoru-* 'ua.', kirg. *qora* 'karám'….A magyarba került török alak **qoram* lehetett. …(TESz)

karika 'körvonal alakúra formált tárgy, eszköz, hordó, korong, korong, vagy henger alakú tárgy, alkatrész,'…Valószínűleg magyar fejlemény: a *kerék, kerek* veláris hangrendű párjának kicsinyítő képzős származéka. …(TESz)

karima '(elálló) szegély, perem, valaminek a széle, kerülete'. Északi szláv eredetű, vö.: f.-szorb *kroma* 'szél, perem, szegély', … le. *kroma* 'nagy karéj (kenyér)'…(TESz)

karó 'egyik végén rendszerünt kihegyezett, vékonyabb farúd, kerítés'…Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó. Megfelelője nincs meg a mai csuvasban, de általánosan elterjedt a törökség többi ágában, vö.: ujg. *qaz ɐq*, oszm. *kazık*, türkm. kirg. tat. alt. *qazïq*, bask. *qa͡ïq,* ujg. mod. *qazuq* 'karó'. A magyarba került ócsuvas alak **qarï* ᵒvagy **qaru* ᵒlehetett. …(TESz)

kéreg 'valaminek kemény külső rétege' …Ld. még *kérges, kérgesedik, kér* …A szócsalád alapja, a *kér* ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog.T. *kĕr* 'kéreg, (f)ahéj', osztj. …*kir* 'jégkéreg (a havon', *kär* 'kéreg, héj', zürj. *kor* 'vastag fakéreg' votj. *kur* 'fakéregdarab', cser. *kür* 'hársfaháncs', md.E. *k'er' , k'är'*, M. *k'er, k*er 'hársfakéreg', finn *keri* 'kéreg', észt *kere* 'háncs', lp.N. *garra* 'kagyló, kéreg'..A finnugor alapalak **kere* lehetett. …(TESz)

[78] Jó példa arra, hogy az *r* és az *l* összefüggnek, mindkettő a *t* fejleménye. (vö.: CZEGLÉDI 2006)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

kerek ’erdő, forgószél, (korong, henger) alakú, körhöz hasonló, nagy kiterjedésű, gömbölyű, határozott (beszéd), valamilyen szempontból teljes (szám), tízzel osztható szám, a teljesség hatását keltő, arányosan, szépen alakított (szöveg, előadás, írásmű, beszéd), kerekded’…Származékszó, a *kerül, kerít, kering* igék *ker-* alapszavából jött létre *–k* deverbális nomenképzővel….(TESz)
kerék ’központi tengelyen forgó vagy gördülő tárgy, amely rendszerint egy nagyobb szerkezet alkatrészeként szerepel, azt működteti, kerék formájú kinzóeszköz, köralak, körpálya, társaskör, társaság…Szóhasadás eredménye, a kerek szótól különült el…(TESz)
kerge ’gergeségben szenvedő, szédelgő, szédülő, féleszű, hóbortos’ …(TESz)
kergeteg ’dühöngő, őrült, kergeségben szenvedő, vihar, kavargás’ld. a *kerge* címszónál. (TESz)
korona ’uralkodói hatalmat jelképező díszes aranykarika, valaminek csúcspontja, betetőzése, töviskoszorú, pénznem, pénzérme, papi gyülés, valaminek a felső, rendszerint a terebélyesebb része, koszorúpárkány (építkezésnél), hajkorona, uralkodói hatalom, napkorona, a fognak az ínyből kiálló része, a fa gallyainak, lombjainak összessége, az agancs legfelső része, agancskorona’….Latin eredetű. vö.: lat. *corona* ’virágkoszorú, koronaszegély, párkányzat, perem, hegykoszorú, napudvar, hallgatóság, gyülekezet’….(TESz)
korong ’kerek erdő, egyfajta kerék, mint a vizimalom alkatrésze, vízszintes síkban forgatott, lapos hengeralakú eszköz, amelyen a fazekas az agyagot formálja., kerek lap vagy tányér alakú tárcsa, a jégkorongozók kemény gumiból készült kis, lapos sporteszköze’…Szláv eredetű, vö.: óe. szl. *krǫgъ* ’kör’, blg. *kr’e* ’kör, kör alakú hely, térség, tárgy, kenyérsütéshez használatos kerek falap, stb.’szb.-hv. *krûg* ’kör, korong, tárcsa, kútkáva, gomolyag’, szln. *króg* ’kör, korong’, *krógi* (többes szám) ’gyűrű mint sporteszköz’, szlk. *kruh* ’kör, kör alakú tárgy’, or. *krug* ’kör’, kör alakú térség, karika’…(TESz).
kör ’zárt görbe vonal, illetőleg ilyen vonal alakjában elhelyezkedő személyek, testek sora, mozgásnak ilyen vonalű pályája, olyan zárt görbe vonal, melynek minden pontja a középponttól egyenlő távolságra van, valakinek, valaminek közvetlen környezete, közelsége, kerület, együvé tartozó személyek csoportja, társaság, cselekvés, működés területe, együvétartozó dolgok, jelenségek rendszere, csoportja’…Szóelvonás eredménye, a *körül, körös-körül, körülötte* szavakból jött létre,…(TESz)
köröm ’szaruképződmény az ujjak végén ’…Ismeretlen eredetű…(TESz)
kukora ’görbe, hajlott, ilyen szarvú szarvasmarha, göndör, göndör szőrű, gömbölyű, hengerded, apró, hitvány, csörlő, amellyel hajót, vizimalmot vízfolyás ellenében vagy álló vízben mozgatnak, nehéz tárgyat magyasba emelnek, görbe szarv’…Származékszó, alapszava a *kunkorodik, kukorodik* kiterjedt rokonságába tartozik….(TESz)
kúria ’udvarház, egyfajta társadalmi szervezet az ókori Rómában, ennek gyülekezési helye, legfelsőbb bíróság, szentszék’ ld. még ***kuriális*** ’a nemesi kúriához tartozó’ …Latin eredetű szócsalád, vö.: lat. *curia*…(TESz)
kür ’ökröt nógató szó a járombafogáskor, katonai vezényszó, járomba áll (ökör), járomba fog’. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. T. *kēr* ’befon’, É. *kēri* ’fűz, tűz, befog’, osztj.O. *kirda* ’felszerszámoz (rént, szarvast, kutyát’…votj. Sz. *gerd* ’kötés, csomó, csokor…(TESz)[79]
harang ’többnyire belsejébe szerelt ütővel megszólaltatható hangadó, jeladó eszköz, jószágkolomp, harang alakú tárgy, búra’…Török eredetű, a török-magyar érintkezések legkorábbi korszakából, vö.: csag., tat., alt., ujg.mod. *qazan,* oszm. *kazan*, csuv. *xuran* ’üst’, vö. még csag. kipcs. *qaz ɐan*, oszm.R. *kazgan* ’ua.’. …valószínűleg a *kaz-* kiváj, kiás’ ige származéka. etimológiailag azonos vele a később nyelvünkbe került kazán. A mong. *qarang ɐa* ’érckorong’ tibeti jövevényszó, s nem tartozik ide. A magyarba jóval az ótörök jövevényszavak átvétele előtt , az uráli őshazában került át egy **qara* ᵒ⁄ féle török alak….(TESz)
haránt ’ferde, keresztirányú, ferdén, rézsútosan’, ld. még haránték, harántos…A szócsalád alapja,… 1. az alapszó azonos a háramlik, hárít, hárul stb. igék családjával…2. Az alapszó ősi örökség az

[79] Vö.: magy. *kordában tart*.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

uráli korból, vö.: osztj. *xor* ’folyóvonal, folyóhajlás’, *xŏr* ’folyószakasz’, *xor* ’ a folyó két hajlata közti szakasz’, zürj. *kyryšön* ’bandzsán, bizalmatlanul, ellenségesen (néz)’, votj. *kiriž* ’görbe, kampós, horgas, ferde, hamis, ál, ravasz’, szam. jur. *xarra* ’görbe, ferde, sanda, folyóhajlat, bűn’, szelk. *karun*…’görbe’…Az uráli alapalak **kur3* lehetett. …(TESz)
horh ’vízmosta árok, mély út’…Magyar fejlemény, alakulásmódja azonban nincs tisztázva…. (TESz)
horog ’horgászó eszköz, kampó’, (hegyek, dombok közötti) mély út, szoros, ld. még *horgas, horgad, horgászik, horgol*…Ismeretlen eredetű. Tulajdonképpeni jelentése ’félkör alakú hajlás’, illetőleg ’félkör alakban hajlott tárgy’ lehetett. …(TESz)
hurok, hurkol…Török eredetű, valószínűleg kun-besenyő rétegből, vö.: alt. *uruq*, tuv. *uruk* ’hurokkalellátott bot vagy szíj a ló megfogására’….(TESz)
huruba ’viskó, putri’. Vándorszó, vö.: rom. *hrúbă* ’verem, pince, vityilló, putri, kürtő’, le. *gruba* ’gödör, verem’, ukr. *grúba* ’kályha’, or. *grúba* ’(cserép)kályha, kürtő. Feltehető végső forrása a ném. *Grube* ’gödör, verem, üreg, bánya, sír stb.’…(TESz)
geréb ’töltés, gát, akadály, csigolya, hátgerinc, száraz ág, száraz, sovány’…Bizonytalan eredetű…. (TESz)
gereben ’kender stb. fésülésére használatos eszköz, amely deszkába vert vasfogakból áll, egyfajta gomba, amelynek termőteste alján tüskeszerű képződmények vannak, kaparókés’…Szláv eredetű, vö.: blg. *grében* ’fésű, kakastaréj, hegygerinc’…(TESz)
gerezd ’szőlőfürt, csigolya, szelet, boronaház gerendáinak kiálló vége, a háztető gerince, a házeresz széle, kereszt alakú rakás szalma- vagy gabonakévéből, fábó,’ ld. még. *gerezdel* ’rovátkáz, barázdát vág, bözgész, tarlóz’ …Déli szláv eredetű,…óe.szl. *grozdъ* ’szőlőfürt’, blg. *grozd* ’’ua.’, *grozde* ’szőlő’, *grezd* ’hordódugó’, *grézd’a* (*грездя)* ’rovátkáz, barázdákat vág valamibe’…(TESz)
girbe-görbe Ikerszó, a görbe melléknévből alakult…(TESz)
girbic ’görbe növésű, púpos, nyomorék’…Bizonytalan eredetű….(TESz)
górcső ’mikroszkóp’. …Vö.: *gór* ’nagy, hosszú’ stb…tulajdonképpeni jelentése ’nagyító cső’… (TESz)
góré ’magasan elhelyezett, őrhelyül szolgáló kis építmény, csőszkunyhó, könnyű kerti építmény, lugas, csöves kukorica tárolására használt lécfalú építmény, bozótos rejtekhely, kupac’…Ismeretlen eredetű….(TESz)
gugora ld. ***kukora***.

A magyar szavaknak mind hangalaki, mind jelentés szempontjából jóval kiterjedtebb kapcsolataik vannak, mint ahogyan a TESz megítéli, ezért a fenti szavak nyelvi kapcsolatait, eredetét, etimológiáját a legtöbb esetben újra kell vizsgálni.

Uráli nyelvek
Finn
kara ’vasrúd, tengelycsap, tolózár, hajó orrfája, valamilyen kemény vagy száraz ág’ (SZINNYEI 1884)
karahka ’fiatal fenyű, félig kiszáradt fenyűfa, levágott lombos ág, kissé dúrva’ (SZINNYEI 1884)
karee ’szellő, kis örvény, fodros hab, tenger hullámzása vihar után, nagy hullám, elragadtatás, rajongó vagy félmámoros állapot, kis részegség’ (SZINNYEI 1884)
karhi ’borona, fenyűfa-ágakból készült borona, gereblye’ (SZINNYEI 1884)
kari ’szirt, zátony, homokzátony’ (SZINNYEI 1884)
kari ’csörgős ostor’ (SZINNYEI 1884)
karu ’köves, terméketlen, zordon, silány’ (SZINNYEI 1884)
karva ’szőr’…(SZINNYEI 1884)
kerho ’kör, gyűrű’ (SZINNYEI 1884)
keri ’kör, körzet, kerület, karima, váz, vázlat, törpe’ (SZINNYEI 1884)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

kerinki ’mellékfonal’ (SZINNYEI 1884)
kero ’’nyírott hajú, torok, száj’ (SZINNYEI 1884)
kerä ’gombolyag, káposztafej’ (SZINNYEI 1884)
kiero ’csavart, görbe, ferde’ (SZINNYEI 1884)
kierukka ’csigavonal, tekervény, tekercs, csavarmenet, hajfürt’ (SZINNYEI 1884)
konkari ’poroszkáló ló’ (SZINNYEI 1884)
kori ’kosár’ (SZINNYEI 1884)
koro ’bevágás, horony, rovátka, csatorna, harkály’ (SZINNYEI 1884)
kuore ’kéreg, héj’ (SZINNYEI 1884)
kuoru ’kivájás, csatorna, kivájt tárgy, csésze’ (SZINNYEI 1884)
kurikka ’bunkó, buzogány, kalapács’ (SZINNYEI 1884)
kuree ’ránc, redő’ (SZINNYEI 1884)
kurkku ’ torok’ (SZINNYEI 1884)
kuro ’ránc, összehúzódás’ (SZINNYEI 1884)
kuru ’mély barázda, hegy-szakadék, hegyes szöglet, kis öböl’ (SZINNYEI 1884)
kuuro ’bújóka, búvóhely’ (SZINNYEI 1884)
kuuru- ’meghajolni’ (SZINNYEI 1884)
kyhyrä ’görbe, csomó’ (SZINNYEI 1884)
kyrä ’púp’ (SZINNYEI 1884)
kyrää- ’görbíteni’ (SZINNYEI 1884)
kyöri ’golyó, idomtalan darab’ (SZINNYEI 1884)
kyörä ’golyó, kör, karéj, szörnyeteg, nagy darab’ (SZINNYEI 1884)
kängervöise ’ girbe-görbe fákon mozgolódó, vagy lebegő’ (SZINNYEI 1884)
kärke ’hegy, fullánk, csúcs, előfok’ (SZINNYEI 1884)

Komi
kar ’város’…vö.: udm. *kar* ’fészek, város’…man. *xar* ’hely’, han. *xăr* ’hely’…(LYTKIN-GULJAJEV)
-kar ’kézhát, a tenyér külső része’. …(LYTKIN-GULJAJEV)
ker ’gerenda’…udm. *kor* ’ua.’……(LYTKIN-GULJAJEV)
keran ’vájószekerce’……(LYTKIN-GULJAJEV)
kerka ’ház’…udm. *korka* ’ház’ < ’gerendaház’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
kikar ’a tenyér külső része, kézhát, kézfej’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
kor ’levél’, …udm. *kuar* ’levél’…vö.: fi. *korva* ’fül’, *korvalehti* ’fülcimpa’. …(LYTKIN-GULJAJEV)
kor ’vastag héj, vastag hüvely, héj, háncs’, ’könnyű jármű (szán), amelyet hánccsal vonnak be’, udm. *kur* ’kéreg, háncs’,…mar. *kür* ’kéreg, háncs’, mdM. *k’ar (kär*) ’gyökér, kéreg, háncs’, fi. *keri* vagy *kerituohi* ’ új kéreg (a nyírfán) a lekopott nyírfakéreg helyén’, szam. *gârrâ* ’gyökér’, han. *ka’t* ’gyökér’, magy. *kéreg*……(LYTKIN-GULJAJEV)
koradod’ ’kéregszán’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
köröb ’(szalma) korhadék, szénatörmelék, törek, lim-lom, kacat…(LYTKIN-GULJAJEV)
körög ’csomó, rög, göröngy’…(LYTKIN-GULJAJEV)
korpa dial. ’a madár szárnyának a csontja’ … LYTKIN-GULJAJEV)
kurja ’öböl (folyón vagy tavon)’ ……(LYTKIN-GULJAJEV)
kyr ’szakadék, ferde, szakadékos, magas part, hegy’…mar. *kuryk* ’hegy’, észt *kuruk* ’kis kiemelkedés’, szam. *kurgo-* ’hegygerinc’, ……(LYTKIN-GULJAJEV)
kyrym ’kar, aláírás’, …udm. *kyrym* ’marék’…mar. *kormyž* ’marék’, mdM. *kurmoz’* ’nyaláb, köteg, csomó, csokor, marék’, magy. *köröm*, nyeny. *kamara* ’kar’. ……(LYTKIN-GULJAJEV)
gar ’levélbimbó’….udm. *gury* ’női virág (a nyírfán és az égerfán’…. (LYTKIN-GULJAJEV)
gar ’nehezen (sodrott fonál)’…udm. *gury* ’kampó, horog (halászeszközön)’…mar. *kar, kär* ’sodrott

(fonál, kötél)', fi. *kierä lanka* 'nehezen sodrott fonál',…szam. *gierre…(*LYTKIN-GULJAJEV)
gor 'kályha'…udm. *gur* 'kályha'…han. *ko'r* …man. *kör* 'kályha'….(LYTKIN-GULJAJEV)
goran' 'körtánc játék'…(LYTKIN-GULJAJEV)
gormög 'hüvelykujj'…han. *ko'rmak* 'ua.' …(LYTKIN-GULJAJEV)
goruv 'hegyláb, lent lévő, alj' …(LYTKIN-GULJAJEV)
gögör 'körbe'……(LYTKIN-GULJAJEV)
gör 'primitív eke, faeke'…*gyryny* 'szántani'…mar. *kuralaš* 'szántani', han. *xir-* 'kapálni', …mdM. *karams* 'kapálni, ásni, vájni', mdE. *karams* 'kapálni, szántani' …(LYTKIN-GULJAJEV)
gur-: *gurjyv* 'tárva-nyitva', udm. *kur* 'szélesség (ruhaanyag) ……(LYTKIN-GULJAJEV)
guran 'kis gödör, vízmosás, árok, patak, szakadék, mélyedés', mar. *kore'm* 'árok, patak, szakadék', hegyi mar. *karem* ……(LYTKIN-GULJAJEV)
györ 'zúzmara, dér'…udm. *gör* 'zúzmara, dér'…fi. *kuura, kuuru* 'zúzmara, dér', ……(LYTKIN-GULJAJEV)
gyr 'mozsár', udm. *gyr* 'ua.'…fi. *kuiru* 'hosszú, szűk csónak,…*kuiri* ' nagy kanál, merítőkanél, simafenekű csónak', man. *ku'rä* ládaalakú haltartó', han. *kūr3* 'teknő, vályu'…litv. *girnos* 'kézi malom', han. *kär*, nyeny. *kuury.* ……(LYTKIN-GULJAJEV)
gyrk 'mell- és hasüreg', 'üreges', udm. *gyrk* 'üreg, üres, üreges, nyílt'…mar. *körgö* 'belső, belső rész', üreg', fi. *kurkku* 'torok'….mdE. *kir'ga* 'nyak'…lat. *gurguliu* 'légcső', *gurges* 'örvény', óind. *gargara* 'ua.', ószláv *krъkъ* 'torok, nyak' ……(LYTKIN-GULJAJEV)

Amint látható, az uráliba sorolt nyelvekkel való kapcsolatot sok szó igazolja, de letagadhatatlanok az altáji és az indoeurópai kapcsolatok is.

Altáji nyelvek
Csuvas
kar 'ferde, hajlott' (Ašm. VI:87)
-kar 'település, város, erőd'…Valószínű, iráni jövevény. Vö.: udm. *kar* 'fészek, város'. (JEGOROV 1964)
kar- 'bekeríteni, falakasztani…feltárni, kinyitni (szájat)' polov., ujg., üzb., kirg., kazah, k.kalp., nog., alt., ojr., türkm. *ker,* azerb. *kär,* oszm. *ger,* tuv. *xer,* tat. *kier,* bask. *kir* 'megfeszít, meghúz, ráhúz, kinyújt, hosszúra nyúlik, kitágít, kitár', vö.: csuv. *karkăś* 'elágazás, villaalakú pálca…' … (JEGOROV 1964)
kar '1. nagy mélység, 2. egyevezős bárka' (Ašm. VI:87)
kara 'egykarú kis szerszám a faedény megfogására, tartására' (Ašm. VI:87)
karak 'tolvaj' a tatárból való. (Ašm. VI:88)
kară '1. ferde, hajlott 2. nagy mélység, félkör alakú gödör, mélység' (Ašm. VI:88)
karăk 'rés, horony, vájat, ereszték, ereszgy' (Ašm. VI:93)
karmak '1. elágazás, szétágazás' 2. 'horog' , ujg. tuv., kazah, tat. *karmak* üzb. *karmak,* hakasz *xarmax,* azerb. *garmag* 'elágazás, szétágazás, halászhorog Vö.: alt.V. *karma* ''beakasztani'… (JEGOROV 1964)
kăkăr 'mell', Zamaxš. *köküs,* csag. ujg. *kökräk*, üzb. *kukrak,* kirg. *kökürök*, k.kalp. *kokrek*, kazah , karacs. *kökrek*, nog. *koьkirek*, alt.V., ojr. *kögüs,* hak. *kögis*, tuv.*xörek,* bask. , tat. *kükräk* 'mell'. Vö.: kalm. *kökür* 'dudli, cucli'. (JEGOROV 1964)
kĕreke 'tiszteletbeli hely az étkező asztalnál, étkező asztal étellel és itallal, boros edény', csag. *körge, korege* 'pad, amelyre étkezéskor az italos korsókat és a csészéket rakják a vendéglátáshoz, boros edény'. bask. *köräge* 'fakád vagy kis hordó kumisznak, amelyből a *köregese* merít és megkínálja a vendégeket', kazah *kerege* 'jurta rács, az idő kellemes eltöltése társaságban', …. (JEGOROV 1964)
kĕreśe 'evező' …bask. tat. *köräk*, ujg. *küräk*, kirg. *kürök,* alt.V. ojr., kazah, kumük *kürek*, üzb. *kurak,* hak., jak. *körček*, tuv. *xüürek*, k.kalp.*gürek* 'lapát,', azerb. *küräk* 'lapát', oszm. *kürek* 'lapát',

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

türkmén *kürek* 'szórólapát'. Vö.: tat. *körä*, ujg. azerb. *küre,* kirg. *kürö,* ojr., hak., kazah, nog. *küre,* üzb. *kura,* oszm. *kuru* 'evez, halomba gyűjt, összetakarít, összeharácsol'. (JEGOROV 1964)
kĕrĕ 'fonálhurok, szem a szövőszéken, hogy felemelje az alapfonalat', alt. *küzüg*, kirg. *küzök,* kazah *kürü, küzüü*, bask. *körös* 'ua.'. (JEGOROV 1964)
kĕrĕk 'suba' , KB, MK,…csag., azerb. *kürk* 'suba, állatbőr, kovácsfújtató, tömlő', karacs. *körük* 'állatbőr, kovácsfújtató, tömlő', ujg., azerb. *körük*, kirg. *köörük,* kazah, k.kalp., nog. *körik,* bask. *kürek,* tat. *kürük,* tuv. *xörük* 'állatbőr, kovácsfújtató, tömlő', alt.V. *körük,* hakasz *körik* 'evet (mókusfajta), állatbőr, kovácsfújtató, tömlő', vö.: mong. *xöörög* 'állatbőr, kovácsfújtató, tömlő', kalm. *körk* 'szőrös vadállat bundája'…(JEGOROV 1964)
kĕrpe 'korpa, kása', bask., tat. *körpä* 'korpa', vö.: burj.-mong.*xürpek, ...xürpee* 'korpa'. Vagy a mongolból, vagy az oroszból való átvétel. (JEGOROV 1964)
kukăr 'ferde, ferdeség, hajlás, tekervény, kanyarulat, folyó- vagy utikanyar, nyeregkápa', tat. *käkre,* bask. *käkere, kyngyr*, miser *kynyr*, karacs., kumük *kyngyr*, ujg., üzb. *kingir,* alt. V. *kyjyr* 'ferde'', alt.V. *kojryk, kojruk* 'meghajlott, elferdült', vö.: mar. *kagyr* 'ferde, ferdeség, hajlás, görbület, kihajlás', *kagyr-mugyr* 'ide-oda hajlítani' (csuv. *kukăr-makăr* 'tekervényes, kanyargós', udm. *kongro* 'kampó, kapocs, horog, kerülő út', *koukero* 'ferde', …(JEGOROV 1964)
kukăr-kakăr '(enyhén) görbe formájú' (Ašm.VI:262)
kukăr- makăr 'sok hajlással, ferdeséggel ellátott, görbeség görbeség hátán, girbe-gurba, elágazós, hullámos, göcsörtös zsinór' (Ašm.VI:263)
kukkăr, kokkăr uaz, mint ***kukăr,*** 'görbe bot, (folyó)fordulat, (folyó)elágazás' (Ašm.VI:267)
kurka 'merítőkanál, meregető, csésze'… türkm. *kurok* 'szórólapát, amivel merítik a lisztet a malomba', kirg. *ataš kürök* 'szenes lapát', csag. *kürkü* 'merítőkanál, meregető, csésze'…üzb. *kurakča* 'szórólapát, amivel merítik a lisztet a malomba'….vö.: üzb. *kura-,* ujg. *küre-* oszm. *kürü-* 'halomba gyűjteni, összegereblyézni, harácsolni', vö.: k.kalp. *gürek* 'szórólapát, amivel merítik a lisztet a malomba', alt.V. *kürek* 'lapát'. (JEGOROV 1964)
xăjăr 'homok', nog. kumük ***'kajyr*** 'homok', kazah *kyjyršyk* 'homok', *kajyr* homok hordalék', oszm. *kajyr* 'homokhordalék a folyótorkolatban, vö.: mong. *xajr* 'kavics, murva, hordalék' *xajrga* 'kavics, murva, durva köszörűkő', burj.-mong. *xair* šulun 'homokkő'. (JEGOROV 1964)
xăjra 'köszörűkő, csiszolt gyöngy', ujg., kirg., kazah, k.kalp., nog., kumük, tat., bask. *kajrak,* üzb. *kajrok,* tuv. *xajyrga* 'gyöngy durva kőből'….vö.: mong. *xajrga* 'dúrva (JEGOROV 1964)
xănkărav, šănkărav 'kis harang, csengetyű', Zamaxš. *konkrau,* tat., bask. *kyngyrau,* üzb. *kungyrov* 'harang, kolomp', kirg. *konguroo*, ..oszm. *čingyrak,*[80] üzb. *kungirokča,* ujg. *kongurak* 'kis harang, csengettyű', kazah *ko*ʒ*rau-* nog. *konъyrav,* kumyk *kongurav* 'harang, csengettyű, kis harang'. Hangutánzó eredetű szó… a *xănkăr-xănkăr* kisebb erejű hangot jelenít meg, mint a *šănkăr-šănkăr.* (JEGOROV 1964
xărpu[81] 'sapkaszegély, szegélyezés, beszegés, zsinórszegés, szegély, szél, perem, keret', tat. *kyrpu,* bask. *kyrpyu* 'sapkaszekély', szegélyezés, beszegés, zsinórszegés, (prém)szegély, erdő széle'. (JEGOROV 1964)
xĕrĕ, xĕrri 'széle (valaminek), folyópart, folyómente, 'szél, perem, szegély, szeglet, káva, orx.-jenisz. *kärgäk* 'vidék', határ, vég,…ujg. *kir*, üzb. *kirgok*, AFT *kyjyg,* csag. *kirak*, kirg., kazah, k.kalp., ojr. *kyr,* nog., tat. *kyryj,* jak. *kyry*, oszm. *kyj*, türkm. *gyra,* azerb. *gyrag,* tuv. *kydyg,* hakasz *xyryx* 'vidék, széle valaminek, part, folyómente'…(JEGOROV 1964)
xir 'mező, sztyepp',…csag. *kyryg* 'puszta',…tat., bask., kumük, nog. *kyr,* alt.V. *kyra*, *kra* 'szántó mező, szántó föld', oszm. *kyr* 'mező, szytepp, síkság', …kirg. *kyr*, üzb. *kir* 'kiemelkedés, halmos sztyepp', kazah *kyr* 'szetyepp, enyhén emelkedő hely legelőkkel, veteményekkel', mong. *xeer* 'nyílt

[80] Nem tartozik a szócsaládhoz, mert a szókezdő *č-* nem *k-*, hanem *t-* fejleménye ugyanúgy, mint a csuv. *šănkăr š-* szókezdője. A *k-* és *t-* illetőleg a fejleményei kezdetű szavak közti jelentéskülönbség a mai napig megvan, mert a *k-* kezdetűek kisebb erejű illetőleg nem olyan mély, nem olyan dübörgő, hanem inkább kongó hangot adnak. Ez a szembenállás a magyarban is megfigyelhető, vö.: *kong, korog* illetve *dong, dörög, dübörög* stb. csőszerű üregen áthaladó folyadék korgó illetőleg bugyborékoló, fortyogó hangját jeleníti meg.

[81] Vö.: magy. *kürbé.*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

mező, füves sztyepp'…(JEGOROV 1964)
xujăr 'fa gyökere, gyökér', tat., bask. *kajry* 'gyökér, kéreg, héj', jak. *xatyryx* 'kéreg, héj', tuv. *kazyryk* 'pikkely, halpikkely', hakasz *xastyryx* 'kéreg, héj, fahéncs, héj, héjacska, hakasz *xodyr* 'ótvar, kosz', mong. *xajre* 'halpikkely'. (JEGOROV 1964)
xur 'könyök, rőf' régi hosszmérték, kettős távolság a könyöktől a középső ujjig' PMK *karag* 'könyök, rőf', Óujg., üzb.S. *kary,* AFT. *kary* 'könyök, rőf', kirg., k.kalp. (dial.) ojr. *kary* 'a mell közepétől az ujjakig tartó távolság', csag. *kary,* jak. *xaryn* 'könyök hosszmérték – a váll tetejétől az ujjak végéig'…mong. *gar* 'kar'. (JEGOROV 1964)
xurav rég. 'válasz, felelet, visszhang'…Zamaxš. *kari'u*, alt.V., tat. *karu,* ojr. *karuu*, tuv. *xaryy,* jak. *xoruj,* karaim *karuv* 'válasz, felelet, ellenvetés, ellentmondás', vö.: mong. *xarigu* > *xaru, xariu(i)* 'ellenvetés, felelet', kalm. *xerü* 'felelet'….(JEGOROV 1964)
xural 'őrség' …ÓT. *karagu*, Zamaxš., alt.V. *karaul,* csag. *karagul*,…ujg. *karavul,* üzb. *korovul,* kirg. *karool,* kazah, k.kalp., bask. *karauyl,* nog., tat. *karavyl,* azerb., türkm. *garavul,* ojr. *karuul,* jak. *karabyl* 'őrség, védelem', vö.: mong. *xaruul, karuul*, bur.-mong. *xarul, xarur* 'ua.'….(JEGOROV 1964)
xuran 'üst, katlan, kazán', gag. *xaran,* hakasz *xazan*, ujg., oszm., kirg., kazah, k.kalp., nog., tat., bask., tuv. *kazan*, üzb. *kozon*, türkm. *gazan* 'üst, katlan, kazán'…(JEJOROV 1964)
xurax 'bandita', MK. *karak*, csag., ujg. *karakči,* üzb. *karokči,* kirg., alt.V. *karakčy,* kazah, k.kalp. *karakšy,* türkm. *garakšy* 'bandita', csag. *karak* 'rablás, útonállás', tat., bask. *karak* 'tolvaj', Óujg. *karak* 'benyomás', vö.: mong. *xuraagč, kuraagči* 'gyűjtő', *xuraax* 'elvenni'. (JEGOROV 1964)
xüre, xĕvre 'farok, kormány' MK. *kudruk,* csak., ujg., üzb., kirg., oszm., karacs., kumük, alt.V. *kujruk*, kazah, k.kalp., nog. *kujryk*, tat. *kojryk*, bask. *kojrok*, azerb. *gujrug,* türkm. *gujruk,* hakasz *xuzuruk*, tuv. *kuduruk*, jak. *kuturuk*, vö.: mong. *xudurga*…(JEGOROV 1964)

Mongol
xyrden 'kerék, forgódob, korong, kör' (KARA 1998)
xuver 'sodrófa' (KARA 1998)
xart 'felkarcsont' (KARA 1998)
xamar 'orr, kiszögellés' (KARA 1998)
xonxor 'mélyedés, horpadás, gödör' (KARA 1998)
xorgo 'menedék, rejtejhely' (KARA 1998)
xör 'kérges/kemény réteg….(KARA 1998)
xöörög 'híd' (kögürge, kegürge) (KARA 1998)
xöröngö 'mag, élesztő, csíra, kovász, vagyon' (KARA 1998)
xüüreg 'porhanyó, porhanyós, szétomló, kőrő (*keüreg, kebereg*) (KARA 1998)
güür 'híd' (KARA 1998)
güüreg 'híd, völgyhíd, viadukt' (KARA 1998)
ger 'hajlék, lakás, otthon, ház, család, jurta, kereksátor, szoba, tok, tartó' (KARA 1998)
gertee 'otthon, hazafelé' (KARA 1998)
guur 'gögölylárva,… lyuk' (KARA 1998)
gür 'vasérc, kő' (KARA 1998)
gürger 'kidagadó' (KARA 1998)
goroo 'körvonal, kerület, körbefutó út' (KARA 1998)
güren 'állam, birodalom' (KARA 1998)
garc 'átjáró, átkelőhely, gázló' (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
karaváj 'kerek kenyér'. A keleti és a déli szláv nyelvekben ismert. …(SIS)
karákuli 'irkafirka' …(SIS)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

karákul' 'perzsabunda, fiatal bárány bodros prémje' ….(SIS)
karapúz 'pöttöm emberke, tömzsi ember'…vö.: tör. *karpuz* 'görögdinnye'. (SIS)
karaul 'őrség'…A törökből való. (SIS)
karéta A lengyelből való, ahova az olaszból került. Vö.: lat. *carrus* 'szekér fajta' (SIS)
'kocsi, (HADROVICS-GÁLDI 19519)
karétka 'kocsi (egy gép gürdülő, futó része)' (HADROVICS-GÁLDI 19519)
kárlik 'törpe'. A lengyelből való. …(SIS)
karmán 'zseb', a törökből való, vö.: tör. *karman* 'zseb, kis pénzes zacskó'. Ld. még ólengy. *korman*. …(SIS)
karniz 'megkoronázás, betetőzés'…A németből való, vö.: ném. *Karnies* ⟵ ol. *cornice* 'megkoronázás, betetőzés' a görögből való.
kárta 'térkép', ⟵ le. *karta* 'térkép', ⟵ lat. *charta* 'egyiptomi papiruszlap, papirlap', gör. chartes…(SIS)
kartína 'kép', Vö.: ol. *cartina* 'keskeny, elegáns papír'..(SIS)
kartón Vö.: fr. *carton*, lat. charta 'papirlap, kép'. (SIS)
kárcer 'börtön'…⟵ ném. *Karce* 'börtön', ld. még. le. *karcer* 'börtön'. (SIS)
kirzovyj < *kirza* 'speciális technikájú szövet', nyelvj. 'talaj'… vö.: dial. *korzovatyj* 'nem sima'…. (SIS)
kirká 'kővéső, csákány' ⟵ gör. *kerkis* 'kapa' …(SIS)
kirka 'evangélikus templom' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
korá 'kéreg, héj' …vö.: lat. *corium* 'vastag bőr, irha', óind 'kárman 'bőr, irha', gör. *keirō* 'levágom, lefaragom, lenyesem, beszegem'…(SIS)
korábl' 'hajó'…vö.: gör. *karabion, karabos* 'hajó'….(SIS)
korenástyj 'erős gyökerű (fáról), vaskos, zömök, köpcös'…(SIS)
koren' 'gyökér', vö.: litv. *kirna* 'éles, hegyes tuskó', óporosz *kirno* 'bokor'. (SIS)
kóržik 'püspökkenyér, fűszeres kalács'…(SIS)
korzína 'kosár'…(SIS)
koridor 'folyosó' ⟵ ném. *Korridor* 'folyósó', provans *korredor*, lat. *currere* 'futni'. (SIS)
kormá 'hajófar, tat'….(SIS)
kormčij 'kormányos, kormány-'….(SIS)
kornouxij 'rövidfülű'….(SIS)
kórob…vö.: lat. *corbis* 'kosár'…ószláv *krabica* 'doboz', le. *krobka* 'háncskosár'….(SIS)
koronka 'kis fémsapka, amelyet a fogra helyeznek'…..vö.: germ. *korona*, lat. *corona* 'koszorú'… (SIS)
korotkij 'rövid'….vö.: lat. *curtus* 'megrövidített'….(SIS)
kórtik 'tőr, gyilok'…vö.: óor. *kordъ* 'kardfajta', cseh *kord* 'kard, tőrkard', óind. *kirsti* 'vágni'. (SIS)
korčaga 'nagy agyagkorsó'…vö.: tör. *korčak* 'vékonybél, (bor)tömlő'…(SIS)
koríca 'fahéj' …(SIS)
kor'avyj 'érdes, csomós, ráncos, ragyás'…(SIS)
kor'aga '(vízbe merült) fatönk, tuskó'…(SIS)
koryto 'teknő, váju' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kraža 'lopás'…(SIS)

kraj 'vége, széle valaminek, ország, vidék, táj' …vö.: *krajati* 'vágni'…(SIS)
krepkij 'erős'…vö.: ang. *craft,* ném. *Kraft* 'erő'…(SIS)
krepostnoj, krepost' vö.: *krepkij*….(SIS)
kratkij, ld. *korotkij* 'rövid'…(SIS)
krem 'krém' ⟵ fr. *creme* 'krém, tejföl, tejszín'…lat. *chrisma*, gör. *chrisma* 'ua.'. (SIS)
kremen' 'kovakő, tűzkő'…(SIS)
kreml' < *kremъ* 'erődítmény, vár a városon belül, fal, bekerített város'…*kroma, kromka* 'szél,

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

perem, szeglet, él, káva, kawrima'…(SIS)
krome 'kívűl, mellett' (SIS)
krendel' …vö.: ném. *Krengel, Kringel* 'kerek formájú sütemény'…(SIS)
krivoj 'ferde'…vö.: litv. *kreivas* 'ferde, sanda, bandzsa'…(SIS)
krov 'hajlék, fedél, tető'…vö.: *kryt'* 'beborít'. (SIS)
krovat' 'ágy'…(SIS)
kroxa 'morzsa'…vö.: gör. *krouō* 'kopogni, dobogni, zakatolni, lökdösni, taszítani, serkenteni', litv. *krušti* 'feldarabolni, felaprózni, felosztani'…(SIS)
krug 'kör', < *krǫgъ,* …vö.: ógerm. *hringr* 'gyűrű, kör',…gót *ringes*…(SIS)
krupa 'kása, gríz, dara' … < *krupъ* 'apró' …vö.: lett *krupt* 'ráncolni, redőzni, fodrozni, barázdálni'….(SIS)
krylo 'szárny' …(SIS)
krutoj 'ferde'…vö.: litv. *krantas* 'ferde part'….(SIS)
krynka 'korsó, cserépfazék, szilke'…*krina* 'gabona mérték fajta, serleg, pohár, kupa'…(SIS)
krysa 'patkány, …irkász, körmölő'. (SIS)
kryša 'tető'….(SIS)
kr'uk 'kampó, kapocs, horog, kerülőút'…óskandináv *krókr* 'ua.'….(SIS)
kr'až 'a gerenda széles tönkje'… szó szerint 'kerek gerenda, tuskó' (SIS)
kurgan 'erődítmény, vár'….⟵ a törökségből való, vö.: oszm. *kurgan* 'erődítmény, vár'…vö.: *kurgamak* 'megerősíteni'. (SIS)
kurguzyj 'rövid, kurta'. (SIS)
kuren ' 'kunyhó, ház'….(SIS)
kurok 'kakas a puskán' (SIS)
kurtka 'rövid kabát'….(SIS)
gora 'hegy'….vö.: óorosz *gora* 'erdő, hegy' (SIS)
gorb 'púp, görbeség' (SIS)
gorox 'borsó' …(SIS)
gorošek 'borsócska, petty' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
gorst' 'marék'…(SIS)
gortan' 'gégefő' …vö.: *gorlo* 'torok, gége' (SIS)
goršok 'fazék, virágcserép, edény' (SIS)
grabli 'gereblye' (SIS)
gran' 'határ, határszél, él, lap, oldal, sík, számcsoport'…vö.: ógerm. *grana* 'bajusz, csáp, tapogató', svéd *grån* 'fenyő', ír *grend* 'szakáll'…(SIS)
grenki 'pirított kenyérdarabkák'…(SIS)
griva 'sörény, üstök' …vö.: óind. *grivā* 'nyakszírt, tartó, marja'…(SIS)
grob 'koporsó, sír, halál'…vö.: óném. *grab* 'sír', gót *graba* 'sír'…vö.: *grabit'*, *gresti*. Elsődleges jelentése gödör, sír'. (TESz)
grozd' 'fürt, gerezd, csomó' …(SIS)
gromada 'roppant nagy tárgy, nagy darab, nagy tömeg, sokaság'…vö.: óind. *grāmas* 'tömeg, csomó', litv. *gramatas* 'csomó'…Elsődleges jelentése 'csomó, halmaz, halom'. (SIS)
groxot 'rosta, homokrosta'…vö.: *grox* 'valami leesésének a hangja'…(SIS)
grubyj 'goromba, durva, faragatlan, nyers, éles'….(SIS)
gruda 'halmaz, halom, garmada'…vö.: litv. *grūdas* 'mag', ném. *Gries* 'kavics, murva'…Elsődleges jelentése 'szétvert, őrölt'. (SIS)
grud' 'mell'….vö.: lat. *grandis* 'magasztos, fennséges', ….Elsődleges jelentése 'kiemelkedés'. (SIS)
gruz 'teher, súly, nehezék, fuvar'…(SIS)
gruppa 'csoport' …vö.: ném. *Gruppe* 'csoport', fr. *groupe*, ol. *gruppa* 'csomó, bog, köteg, batyu, csoport'…(SIS)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

gruša ⟵ iráni vö.: kurd. *kureši* 'körte'. (SIS)
gr'ada 'halmok, hegyek láncolata, hegylánc' < **gręda*…(SIS)
gurt 'nyáj, csapat, csorda, gulya'… vö.: le. *hurt* 'juhnyáj', vö.: ném. *Hürde* 'fonat, fonott kerítés, bekerített hely a juhnak'….(SIS)
xorovod 'körtánc' …(SIS)
xoromy 'kastély, kúria, nemesi lak'…(SIS)
xorugv' 'katonai szászló, templomi zászló'. (SIS)
xram 'templom' vö.: óor. *xoromъ* 'ház' (SIS)
xrebet 'hátgerinc, hegyhát' (SIS)
gramota 'írás' ⟵ gör. *grammata* 'olvasás és írás' < *gramma* 'betű, írás'. (SIS)
granica 'határ' (SIS)
gr'oza 'álom, ábrándkép, álmodozás', ld. még lett *gréizs* 'ferde, sanda, bandzsa' (SIS)

Világosan látható, hogy az oroszban a tőszó önállóan ritkán szerepel, de a gyököt tartalmazó toldalékolt szóból annál több van. Az eredetük nyomozásakor feltétlenül figyelembe kell venni azt a tényt, hogy az ősszláv nyelv kialakulása egy szubsztrátum nyelven történt – viszonylag későn, i.sz. 400-as években - úgy, hogy oda észak, északnyugat felől egy népcsoport érkezett. Ennek utód nyelve ma az orosz is, ezért az orosz szavak etimológiájának a megállapításakor figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a szavak – a későbbieket nem beleszámítva – egy kétágú gyökérből táplálkoznak. Az egyik egy észak felől jövő szál, ez köti őket az angol, a német stb. vonalhoz, a gyökér másik ága pedig szkíta-hun szubsztrátum nyelvhez kötődik.

5.3. Mozgás, cselekvés (A víz munkája, vág, váj, hord)

Magyar
kavar- 'körvonal irányában mozgat, vegyít, ételt, folyadékot, szemcsés anyagot kever, egyszerű ételt sebtében elkészít, feldűl, nyugtalanságot idéz elő, valamely leülepedett anyagot felzavarva forgat'. Magyar fejlemény…(TESz)
kapar- 'karcol, vakar, váj' …(TESz)
kever- 'folyamatos forgató mozgással folyékony vagy szóródó anyag részeinek a helyzetét változtatja, egyes elemek, részek sorrendjét felcseréli, megváltoztatja, valamiben megforgat, valamivel elborít, beszennyez, bűnbe, bajba, bonyodalmas, kellemetlen helyzetbe juttat, (földet) forgat, másodszor szánt, belevegyít, összevegyít, összekuszál, összezavar, tévedésből felcserél, összetéveszt, felbolygat, felkazavar, rendetlenül elhány, bajt, kellemetlenséget, viszályt, zavart okoz'…Ismeretlen eredetű. (TESz)
kér- 'kíván, könyörög valamiért, cselekvésre felszólít, megkér,…'… vö.: zürj. *korni* 'kér, követel, hív, meghív', votj. *kur-* 'kér, eseng' … finn *kerjätä* 'koldul, könyörögve kér'… észt *kerjama* 'koldul' ….(TESz)
kúr- 'férfi részéről közösül'. Saját adat, a Tiszántúlon ma is használják e szót. Nincs meg a TESz-ben.
gór - 'dobál'…Ismeretlen eredetű….(TESz).
görög- 'dörög, csörgedez, párosodik (disznó)gördül, gurul, röfög', *görgő* 'henger alakú tárgy, koca petefészke', görgeteg 'kóomlás, lavina, menndörgés, gömbölyű', ld. még *görgedez, gördül, gördít, görget*…Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja a guruló tárgyak mozgása közben keletkező hangot jeleníti meg. …(TESz)
karcol- 'éles, hegyes eszközzel, körömmel stb. vonalszerű nyomot hagy'. ld. még *karcos, karc, karcog*…A szócsalád alapja, a *karcol* német eredetű, vö.: ném. *kratzen* 'karmol, karcol'….(TESz).
karistol- 'karmol, karcol, horzsol, köszörűli a torkát, nagyjából megfésül, csikorgó hangot ad, ritkás füvet kaszával lecspdos, közösül, ténfereg, mászkál'. Valószínűleg hangutánzó eredetű….(TESz)
karmol- 'körömmel felsért, kapar, mar, váj, éles, hegyes tárgy, személy ilyen tárggyal) karcolást ejt,

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

horzsol, firkál, (füst, fűszer, ital a torokban) karcoló, kaparó érzést okoz, szid, támadó kritikával illet, (hangszer húrját) körömmel mozdítja, pendíti,' ld. még *karimzsál, karom*…A szócsalád tagjai magyar fejlemények…..(TESz)
kártol- 'szálas szövőipari alapanyagot szálakra bont, fellazít, kifésül'…*kárt* 'szögekkel ellátott falap, mellyel a gyapjút kifésülik, lókefe', *kártó* 'szőrmefésű'. Felnémet eredetű szócsalád. … (TESz)
kerekedik- 'mozgásba kezd, emelkedik, útrakel, keletkezik, nyílvánvalóvá lesz, jut, kerül, keveredik, következik, (pénzbe) kerül,'…Származékszó, a *kel* igéből jött létre gyakorító-visszaható –*kedik* képzővel….(TESz)
keret- 'valamit körülvevő foglalat, perem, vonal' …Nyelvújítási származékszó. (TESz)
kerget- 'űz, üldöz, nyomában van, '…(TESz)
kérődzik- 'felböfög, mond, kijelent valamit, (állat) félig megrágott ételt felböfögve újra megrág, rágódik valamin'. Származékszó….vö.: zürjén …oszm. *gevir* 'rág, majszol', leb. *kebyr-* 'rág', … oszm. *gevrek* 'felaprított, majszolt (kétszerszült), …(TESz)
kerül- 'jut, elér valahozá…' ld. még. kerget, kerít, kering…A szócsalád ker- alapszava ősi örökség a finnugor korból. Vö.: vog. AK. *kär-* '(valamit oldalt) körüljár, elmegy, eltűnik, osztj. Vj. *käri-* 'megfordul, forog', *koräk* 'kerek, kör alakú', finn *kierä, kiero* 'tekert, görbe, kiereä 'kerek'….észt *keer* 'tekerés, tekerődző valami', *keeri* 'kerék, orsótárcsa', *keerima* 'körbe forog', lp.N. *gierre* 'sodor, teker'… (TESz)
kórál- 'kószál, csavarog'….Származékszó…(TESz)
kóricál- 'kóborol, kószál, csavarog'…Származékszó. (TESz)
kortyant-, korty 'annyi ital, amennyit egyszerre le lehet nyelni', ld. még.. *kortyog, kortyoz, kortyol.* Hangutánzó eredetű szócsalád. hangalakja a szűk téren áthaladó folyadék bugyborékoló, fortyogó hangját jeleníti meg….(TESz)
kurgat- 'lármával kerget, kiált, girít, gördít, korog (gyomor)', ld. még *kurgál* 'kerget'. Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja eredetileg hangos kurjongatást, illetőleg más hasonló hangjelenségeket, jelenített meg. A hangutánzás síkján…összefügg a *kurrog, korog, kurjongat* stb. szavvakkal….(TESz)
kuritol- 'csavarog, lődörög'. Ismeretlen eredetű. ..(TESz)
kurizál- 'udvarol'. Származékszó a *kurt* 'csinál 'udvarol' szókapcsolatban szereplő *kur* 'udvar, udvarlás' főnévből jött létre latin eredetű –*izál* képzővel….(TESz)
kurjongat- 'lármával kerget', ld. még *kurjant, kurja, kurjong*…Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja az éles, rikoltó kiáltozást jeleníti meg…..(TESz)
kurkász- 'kotorász, turkál, kutat, fürkész', ld. még *kurkál* 'keresgél, kutat, fürkész'…Bizonytalan eredetű szócsalád….(TESz)
harap- 'fogait bemélyeszti, fogával tép'…Valószínűleg ősi örökség a finnugor korból…vö.:..votj. *kurtči-* 'harap'….(TESz)
harcol- ld. még *harc, harcias*…A szócsalád alapja, a *harcol* ige a harzsol, horhol horssol rokonságába tartozó származékszó…A *harc* elvonás a harcol igéből…(TESz)
harzsol- 'tusakodik, harcol'….Származékszó….a *hor-, har-* tőből, amelyből a *horzsol, horhol, harcol* is fejlődött….(TESz)
hord- 'rendszeresen vagy hosszabb ideig visz, cipel'…Valószínűleg ősi örökség az ugor korból, vö.: vog. …*kart-, xart-* 'húz', *xarti* 'húz, von, vonszol'…(TESz)
hornyol- '(mélyedést vés, rovátkol', ld. még horony 'bevágás, rovás, rovátka' . Bizonytalan eredetű szócsalád. A *hornyol* ige talán származékszó, *horny-* alapszava ősi örökség lehet a finnugor korból, vö.: cser. *korno* 'barázda, út, csík', finn *kuurna, kurna* 'sörfőzésnél használt csatorna alakú szűrő, csatorna', észt kurn'szűrő'…(TESz)
horzsol- ld. még *horol, horhol*…A szócsalád *hor* töve ősi hangutánzó szó a finnugor korból, vö.:… finn *karvia* ' 'vakar, kapar, karcol, gereblyél, horzsol, reszel, csiszol'…(TESz)
hurcol- 'erőszakkal magával vonszol, vonszol, rágalmaz, visel, (ruhát) sokáig kímélet nélkül visel.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Származékszó. Alapszava azonos a hord alapszavával…Az ugorkori **kur3* alapalak magánhangzóját és feltehető 'húz, von' jelentését a *hord ~ hurcol* igepárból a hurcol őrízte meg… (TESz)
gerjed- 'hirtelen indulat vesz erőt rajta, indulat, keletkezik, (tűz) lángot kap (tűzbe került tárgy) meggyullad, (áram) keletkezik, …Ismeretlen eredetű….(TESz)
gurguláz- 'gargarizál' ld. még , *gurgál, gurgula* …Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja a toroköblögetés, gargarizálás közben keletkezett hangot jeleníti meg….(TESz)
gurigáz- 'valamit gördítve játszani', ld. még *gurigál, guriga*…Hangutánzó eredetű szócsalád. Hangalakja eredetileg a görgő, guruló tárgy zörgését jelenítette meg….(TESz)
gurít- 'gördít', ld. még *gurdul, gurog, gurdít, gurul, gurgul, gurgat,gurgadoz*...Hangutánzó eredetű szócsalád. …(TESz)
gürcöl- 'valamit mindenáron véghez akar vinni, fáradtságosan dolgozik, szorongva, aggódva várakozik, cipel, fösvénykedik, fukarkodik, nehezen, rossz körülmények között él'…Ismeretlen eredetű….(TESz)

A tőszó igeként nem sok jelentésben fordul elő (vö.: *kavar, kapar, kever, kér, kúr, gór, görög*), annál gyakoribb a belőle (tőszó, szótő, gyök) képzett forma.

Uráli nyelvek
Finn
karku 'futás, menekülés' (SZINNYEI 1884)
karvi 'vakarni, dörzsölni, ráspolyozni, tisztogatni' (SZINNYEI 1884)
keri- 'gombolyítani' (SZINNYEI 1884)
kieri- 'gurulni, gördülni, forogni' (SZINNYEI 1884)

A *karku* vagy már az igéből képzett névszó, vagy az eredeti nomen-verbum egyike, a nomen jelentés maradt fenn a szóban.

Komi
ker- 'hívni, kérni' …(LYTKIN-GULJAJEV)
karny- 'csinálni'…udm. *karyny* 'csinálni' ⟵ iráni, vö.: óind *kar-* 'csinálni'. …(LYTKIN-GULJAJEV)
keravny- 'vágni, rágni, megrágni'…udm. *korany* 'vágni', …mar. *kyraš* 'verni, kopogni, döngetni, eltörni, ütni'…mdE. *ker'ams* 'ütni, verni, szétvágni, széthasogatni' szétrágni, kirágni (pl. moly a subát, szőrmét)'… (LYTKIN-GULJAJEV)
kerny- 'csinálni'…'kizsigerelni, belső részeket kiszedni (halból)', 'kitakarítani (ld. kerti munka)', húzgál, ráncigál, szaggat (lent, kendert)'…'írni…' …(LYTKIN-GULJAJEV)
kiritny- 'kihúz, kitöröl' …(LYTKIN-GULJAJEV)
koravny- 'megkérni' …(LYTKIN-GULJAJEV)
koras'ny- 'kérni, megkérni valakit' …(LYTKIN-GULJAJEV)
kormyny 'megkérgesedni, megszáradni (pl. sár a ruhán)', …udm. kurmyny 'besározódni, bepiszkolódni' …(LYTKIN-GULJAJEV)
korny- 'hívni, kérni'…udm. *kuryny* 'kérni, megkérni', fi. *kerjätä* 'kedvesen kérni', magy. ***kors'ny-*** 'keresni'… LYTKIN-GULJAJEV)
körny- 'gyűjteni, meggörbülni, meghajlani (pl. a bőrt a tűznél meghajlítják)', …vö.: fi. ***kuroa*** 'gyűjteni, feltekerni', …nyeny. *hura-* 'összekötni', szelk. *kura-* 'hajfonat, copf', kam. *kür-* 'befon, megfon, összekuszálódik'. (LYTKIN-GULJAJEV)
körtavny- 'összekötni, bekötni', udm. *kerttyny* 'ua.', vö.: komi *göröd*, udm. *gerd* 'csomó, bog, góc, dúc' , mar. *keráš* 'szúrni, vágni', mdM. *k'ar'ks* 'köteg, csomag, csomó', …szelk. *kury* 'összeköt, megköt' (LYTKIN-GULJAJEV)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

kuravny- ’gyűjteni’, vö.: *kuran* ’gereblye’, kuras ’vakarék, valaminek az alja’, *kuryštny* ’összekapar’, udm. *kurjary* ’kapar, vakar’, magy. *horol-……(*LYTKIN-GULJAJEV)
körtny- ’összeköt’…(LYTKIN-GULJAJEV)
kurččyny- ’megharapni’, vö.: udm. *kurtčyny* ’ua.’, magy. *harap-* ’ua.’. …(LYTKIN-GULJAJEV)
kyrny- ’kiszakadni, előtörni, kitörni vhonnan’…udm. *kyryny* ’vízzel alámosni, feláztatni’, …mar. *koráš* ’barázdálni’, mdE. *karams* ’kiásni, kivájni’, mdM. *karams* ’túr, túrkál, váj, vájkál (ki)kotor, (ki)kaparni, ásni’, han. *xerem*…….(LYTKIN-GULJAJEV)
kyrsavny- ’sétálni (főleg a macskák), párzási időszakban lenni (kutya, macska)’…….(LYTKIN-GULJAJEV)
kyryštny- ’szétvágni, felvágni’….ld. *kyrny.* …….(LYTKIN-GULJAJEV)
gartny- ’forgatni’, (LYTKIN-GULJAJEV)
gorzyny- ’ordítani, sírni’,…udm. *gur bordny* ’sírni’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
gorz’ödny- ’kérődzni, felböfögni’…(LYTKIN-GULJAJEV)
gögravny- ’forogni’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
görddzavny- ’csomót kötni’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
gördlyny- ’nyeríteni, röhögni’, …udm. *gyrdall’an*y ’nyeríteni, röhögni’ …(LYTKIN-GULJAJEV)
görs’yny- ’mozogni, gördíteni’, ……(LYTKIN-GULJAJEV)
gurgyny- ’görgetni, dudálni, zúgni, zümmögni, süvíteni, dongani, búgni, tülkölni,’ udm. *gurgetyny* ’dudálni’ ……(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
kar- ’1. feltárni, ásni, felnyitni 2. körbevenni, bekeríteni’ (Ašm.VI:85-86)
kar- ’keríteni, bekeríteni’…Vö.: polov., ujg. üzb., kirg., kazah, k.kalp., nog., alt.I., ojr. türkm. *ker,* azerb. *kär,* oszm. *ger,* tuv. *xer,* tat. *kijer,* bask. *kir* ’megfeszít, meghúz, kitágít, kitár’, csuv. *karkăš* ’elágazás, villa alakú pálca, amelyen kifeszítik és szárítják a birka és kisebb vadállat bőrét’, ’ujjak’…(JEGOROV 1964)
kara ’heves, lobbanékony, hirtelen haragú’ vö.: felfortyanni, fellobbanni, haragra gerjedni’ (Ašm.VI:85-87)
kür- ’hordani, vinni’…ÓT….*kigür-*, ujg. *kirgür-* ’odaszállítani, nyújtani, adni’. (JEGOROV 1964)
kĕr- ’bemenni, belépni, elindulniMK., KB., …ujg., azerb., kazah, nog., alt.V., ojr., tuv., hakasz *kir-,* … türkm, oszm., gag. *gir-*, bask., tat. *ker-* [82]’bemenni’…(JEGOROV 1964)
kăkar- ’odacsatolni, odakötni’, türkm. *köker-* ’odakötni a juhot a fejéskor’, kirg. *kögön* ’hosszú kötél, amelyen hurkok vannak, amelyhez odakötik a juhot úgy, hogy a hurok körülfogja a nyakát’. …(JEGOROV 1964)
xajăr- ’elmozdítani, űzni, hajtani’, ujg. *kari-, ka(j)ir-* ’visszafordul, visszatér, betér, feltűr, meghajlít, legörbít, behajt, megtör’, üzb. *kajir-* ’ lecsavar, elfordít, elhajt’, kazah, k.kalp., ojr. alt.V. *kajyr-* ’visszafordul, visszatér, hátrahajlik’, kirg. *kajyr-* ’lecsavar, visszafordít, kihajtja a gallért’, *kajyra-, kajra-* ’fordítva, vissza, hátra’, bask. *kajyr-* ’összefűz, ráteker, megcsavar’, , tat.O. *kajyr-* ’összefűz, rácsavar, ráteker, megcsavar, feltűr (ruhaujjat), …(JEGOROV 1964)
xăjra- ’élesíteni, csiszolni, köszörülni, fenni’ (kést), ujg. *kajri-*, kirg., kazah, k.kalp., nog., tat., bask. *kajra-*, hak. *xajyr-*, tuv. *xajyrgala-*, azerb. *gajyr-* ’élesíteni, csiszolni, köszörülni, fenni’… (JEGOROV 1964)
xăr- ’kiszáradni, lesványodni, sárgulni (fák)’, ujg., kir., oszm. kumük *kuru-,* üzb. *kuri,* tat., bask. *kor,* azerb. *guru,* türkm. *gura,* hak. *xuru*, jak. *kuur* ’száradni, kiszáradni, elhervadni, elszáradni, elsatnyulni, elbágyad, ereje elfogy’. (JEGOROV 1964)
xăra- ’félni, izgulni, megrémülni’, ÓT….ujg., kirg., kazah, k.kalp., nog., kumük, oszm. *kork,* üzb., bask, tat. *kurk*, azerb. *gorx,* türkm. *gork,* hakasz *xoryx*, jak. *xork* ’félni, izgulni’, csuv. *xărav* ’betegség, kór’, …azerb. *gorxu,* nog. *korkuv* ’félelem’, kirg., kazah, nog. *korkak,* azerb. *gorxag*

[82] Vö.: magy. *kerülj* beljebb’ = gyere be.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

'beteges' (JEGOROV 1964)
xĕr- 'izzít, hevít, pirít, szárít', ÓT., kirg., kazah, nog., oszm., karacs.-balk., tat., bask. *kyz-*, ujg., üzb. *kizi-,* türkm. *güz-,* tuv. *kys-* 'iizít, hevít, pirosít', forrósít, felizgat', jak. *kyys-* 'égővörössé, tűzpirossá, bíborvörössé válik, elpirosodik'…(JEGOROV 1964)
xir- '….megsemmisíteni', …XII-XIII. sz. *kyr* 'megsemmisíteni', ujg., üzb. kir, kirg., kazah, nog., tat., bask., tuv. jak. *kyr-,* azerb., türkm. *gyr-* 'kiverni, elpusztítani, tönkretenni, megsemmisíteni, sokat ütni'. (JEGOROV 1964)
xur- 'tenni, helyezni', ÓT. …*kod-* 'tenni, helyezni, felállítani',…csag., ujg., oszm., kirg., kazah, k.kalp. *koj-*, azerb., türkm. *goj-,* üzb.m tat., bask. *kuj-* 'tenni, helyezni, felállítani',…(JEGORV 1964)
karmaš-, *karmašlan-* 'kézzel vonszolni valahová, valamihez, ami magasan van', csag. ***karmaš-*** 'megragadni, harcolni,…', …alt. *karman-* 'kézzel kapaszkodni'…(JEGOROV 1964)
kart- '1. rovás, bevágás, bemerszés, rovátka, 2. bevágni, bevágást csinálni', MK., azerb., türkm., oszm., ujg., kirg., kazah, pjr., tuv. *kert,* hakasz, bask. *kirt,* tat. *kirtlä, kirteklä* 'bevágni, bemetszeni, rovást csinálni', MK, azerb., türkm., oszm., ujg., üzb., kirg., kazah, ojr., tuv. *kertik*, bask. tat. *kirtek,* hak. *kirtik* 'bevágás, bemetszés, rovás'. (JEGOROV 1964)
kĕrle- 'zajongani, zúgni, zümmögni, dongani, búgni, fütyülni, süvíteni, tülkölni, csengeni' dörömbölni, recsegni, ropogni, kattogni, röhögni, üvölteni, csörögni, zörögni, dörögni', gag. *gürle, gür* 'dörgés', oszm. *gürle,* türkm. *gürrülde,* azerb. *kurulda,* nog. *gürilde,* tat. *görle*, bask. *göröldä,* ujg. *gürüldi* 'dörögni, dörömbölni, recsegni, ropogni, röhögni'. Hangutánzó eredetű, vö.: ***kĕr, kür*** erős és éles zajt, dörömbölést stb. jelenít meg. (JEGOROV 1964)
kĕrt-, kürt- 'beengedni, bevisz, bevezet, besodor, behord, enyű, elhord, elvisel, bevisz (írásba)' tat. *kert-,* üzb. *kirit-,* kirgiz, ujg. *kirgüz*, kirg., k. kalp. *kirgiz,* kazah …*kirgiz*, *kirdir,* türkm. *giriz, girdir,* oszm. *girdir,* MK. *kirtür* 'beengedni, bevezetni'. Ld. ***kĕr-*** 'bemenni'. (JEGOROV 1964)
xarkaš- 'morogni, bőgni, ordítani (ugatni) egyik a másikra (kutya), vitatkozni', ***xarkašu*** 'vita, marakodás, veszekedés (kutyáké)', tob. *kargaša* 'vita, veszekedés, fejetlenség, zűrzavar', *kyrkaša* 'vita, veszekedés', csag. *kargaš* 'zaj, kiabálás', polov. *kargaša-* 'vitatkozni, veszekedni szerető, civakodó, kötekedő', csag., üzb., kirg., kazah, k.kalp., nog., tat., bask., tuv. *karga-,* oszm. *kargy-*, ujg. *kargi-*, azerb. *kargy-,* türkm. *karga-,* hak. *xarga-* ' 'megátkozni, kiátkozni valakit', üzb., kirg., tat., bask. *kargyš,* ujg. *kargiš,,* kazah, k.kalp. *kargys-,* nog. *kargav,* hak. *xargas,* azerb., türkm. *gargyš* 'megátkozás, kiátkozás, átok'….(JEGOROV 1964)
xarkaš-[83] 'morogni (kutya), bőgni, ordítani egyik a másikra (kutyák), vitatkozni', *xarkašu* 'vita', tob. *kargaša* 'vita, zürzavar, fejetlenség', csag. *kargaš* 'zaj, kiabálás', polov. *kargaša* 'olyan, aki szeret vitatkozni, veszekedni', csag.,, üzb., kirg., kazah, k.kalp., nog., tat., bask., tuv. *karga*, oszm. *kargy*, ujg. *kargi,* azerb. *kargy*, türkm. *garga*, hak. *xarga* 'szerencsétlenséget hoz valakire', üzb., kirg., tat., bask. *kargyš*, ujg. *kargiš,* kazah, k.kalp. *kargys,* nog. *kargav*, hak. *xargas*, azerb., türkm. *gargyš* 'átok, megátkozás',….(JEGOROV 1964)
xăvărăl- 'erősen lesoványodni, kiszáradni'…XII-XIII. sz. *kăvră-* 'legyengülni', azerb. *gyvryl-* 'összecsavarodni, összegöngyölődni, összezsugorodni, meggörnyedni, összehúzódni', kazah *kuyryl-* (szenvedő < *kuyr-, kuvyr-*), kirg. *kuurul-*, k.kalp. *kuuyryl-* 'összehúzódni, összemenni, kiszáradni', oszm- *kavruk* 'száraz, kiszáradt, elszáradt, hervadt, sorvadt', k.kalp. *kuur-* 'sütni, pörkölni', ld. ***xăr.*** (JEGOROV 1964)
kĕreš- 'harcolni', ***kĕrešü*** 'harc', … KB. *küräš* , Zamaxš. *köreš* 'harcolni', tat. *köreš-, hak. küres-* 'harcolni', tat. *koräšü,* hak. *kürezig* 'harc', ujg. *küräš*, üzb. *kuraš*, türkm. *köreš,* kirg. *küröš,* kazah, nog. *küres,* alt.V. *küreš*, tuv. *xüreš*, bask. *köräš*, türkm. *göreš,* oszm. *güreš,* k.kalp. *güres* 'harcolni, harc'…(JEGOROV 1964)
xămărlan- 'borússá válni, elkomorodni (időjárás)', XII-XIII. sz. *xumarlan-* 'felhősödni, besötétedni, elkomorulni (ld. a szem)' (JEGOROV 1964)
xăvărăl- 'erősen lesoványodni, kiszáradni, XII-XIII sz. *kăvră* 'gyengít, azerb. gyvryl

[83] Vö.: magy. *kurva.*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

’összecsavarodni, összegöngyölödni’, …(JEGOROV 1964)

xărat- ’izgatni, megíjeszteni, megfélemlíteni’, Zamaxš, kirg., alt.V, oszm., kumük *korkut,* kazah, k.kalp., nog. *korkyt*, csag. *korkat*, hakasz *xorgyt* ’izgatni’…(JEGOROV 1964)
xărăn- ’száradni, sományodni, koplalni, fukaron, zsugori módon élni’, *xărxăn* ’zsugori, fösvény’… *korun* ’koplal, fukar módon él’, üzb. *kurumsok* ’fösvény, fukar’. (JEGOROV 1964)
xĕrxen- ’sajnálni, együtt szenvedni’, ÓT. *kyzgan* ’együtt érezni, sajnálni’, ujg., üzb. *kizgan,* kirg., k.kalp., nog., bask., tat., kumük *kyzgan*, alt.V. *kyskan,* türkm. *gysgan,* tuv. *keerge* ’sajnálni, óvatosan kezelni a dolgokat, óvni’, (JEGOROV 1964)
xĕrt- ’izzítani, hevíteni, pirítani, szárítani, pirosítani, ütni, kalapálni, verni, döngetni’, ujg., üzb. *kizit,* kirg., kazah *kyzart,* XII-XIII. sz. kazah, k.kalp., oszm. *kyzdyr,* azerb. *gyzart,* türkm. *gyzdyr* ’izzítani, hevíteni, pirítani, szárítani, pirosítani’…(JEGOROV 1964)
xujxăr- ’bánkódni, szomorkodni’, KB…. *kadgu-r,* ujg. *kajgur-,* üzb. *kajgir-,* kirg., kazah, k.kalp., nog., tat., bask. *kajgyr-,* türkm. *gajgylan-* ’bánkódni, gondoskodni’, oszm. *kajgyr-, kajyr-* ’bánkódni’… vö.: csuv. *xujxă* ’bánat’. (JEGOROV 1964)
xuralla- ’őrködni’….(JEGOROV 1964)
xuravla- ’felelni’, *xuravlaš, xurulaš*, csag., alt.V., tat. *karulaš,* bask. *karyulaš* ’vitatkozni, összezördülni, civódni’, alt. V. *karula,* tuv. *xaryyla,* jak. *xorujla, xorujda* ’felelni’….vö.: mong. *xariulax* ’felelni’. (JEGOROV 1964)
xurla- ’ócsárolni, szidalmazni’, …XII-XIII. sz., kumük *xorla-* ’kicsinyíteni, lenézni, megvetni’, tat., bask. *xurla-* ’elhordani, lebecsülni, kicsinyíteni, ócsárolni, szidalmazni’, kirg. *korlo, kordo*, kazah, k.kalp. *korla* ’megszégyeníteni’, ujg. *xorli* ’kivetkőzni magából’, üzb. *xurla,* kumük *xorla* ’megszégyeníteni, lekicsinyíteni’….vö.: mong. *korlo, xorlox* ’ártani’. (JEGOROV 1964)

Mongol
xörvöx- ’forog, forgolódik’ (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
karabkat’s’a- ’felmásztni, felkúszni, felkapaszkodni’….(SIS)
korit’- ’megró, korhol, gáncsol’….(SIS)
kornát’- ’nagyon rövidre vág, elnyes’…vö.: lat. *karns* ’sovány’, …(SIS)
korobit’- ’meggörbülni, meghajolni’…Elsődleges jelentése ’meggörbülni a szá razságtól’. (SIS)

korotát’- ’eltölteni az időt’…(SIS)
korpet’- ’vesződik, győzködik valamivel, buzgólkodik’….litv. *kurpius* ’szabó’, *kirpti* ’szabni’, gör. *krēpis* ’talp’ …elsődleges jelentése ’kitartóan dolgozni’ (SIS)
kortočki- ’guggolni’ csak összetételekben: *sidet’na kortočkax*. …(SIS)
korčevat’- ’földből kiirtani, kiásni’…vö.: *korč* ’tuskó, amit a földből kiástak’, …vö.: ukr. *korč* ’fatönk, tuskó’, …(SIS)
korčit’- ’görcsösen összehúzódni’ ….(SIS)
kor’ožit’- ’törni’ < dial. *korega*, *kor’aga* ’(vízbe merült) fatönk, tuskó’…(SIS)
kovyr’at’- ’kaparni’ (SIS)
kroit’- ’(ki)szabni’,…vö.: litv. *krijos*…gör. *krinō* ’osztok, felosztok, szétosztok’, lat. *cernere* ’szétosztani’. (SIS)
kromsat’- ’elmetélni, eldarabolni, elnyírni’…(SIS)
kropit’- …vö.: litv. *krāpinti* ’fröcskölni, szétszóródni’…lett *krōpalis* ’nedvesség’. (SIS)
krutit’- ’csavarni, tekerni, sodorni, kavarni, pödörni’ (SIS)
krušit’- ’rombolni, tördelni, kínozni, gyötörni’, … vö.: *kruxъ* ’cserép, szilánk’ …cseh ***kruch*** ’darab’, szlovák *kruch* ’kenyér’, le. *kruchy* ’törékeny’…(SIS)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

kryt'- 'befedni, betakarni, beborítani', …vö.: litv. *kráuti* 'ráteríteni', lett *kraut,* gör. *kryptō* 'tető, takaró'…(SIS)
krast'- 'lopódzik, lopakodik' …(SIS)
kr'akat'- 'hápogni, krágogni, köhécselni'…(SIS)
kr'axtet'- 'nyögni, sóhajtozni'…vö.: *krextati* 'kiabálni'….vö.: *krekt* 'hang'…(SIS)
govorit'- 'beszélni, mondani' < *govorъ* 'zaj, kiabálás'…vö.: lett *gaura* 'fecsegés', litv. *gauti* 'üvölteni, vonítani, bömbölni, süvíteni, bőgni'….(SIS)
gor'et'- 'égni'….(SIS)
gorknut'- 'keseríteni'…vö.: *gorkij* 'keserű'…(SIS)
grabit'-…vö.: litv. *grobti* 'megragadni, gyűjteni, összeszedni', óind *grābhás* 'marok', ang. *grab* 'megragadni, megfogni, elkapni'….(SIS)
kurit'- 'füstölni, dohányozni, párolni, égetni' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
gremet'- 'dörögni, zörögni'…vö.: óporosz *grumins* 'távoli mennydörgés'…(SIS)
gresti- 'halomba gyűjteni, összetakarítani, gereblyézni', < *grebti* 'kapálni, gereblyézni stb.' vö.: litv. *grebti* 'gereblyével megművelni', gót *graban* 'kaparni, túrni'…(SIS)
gret'- 'égni' (SIS)
gr'asti-, *gradu* 'menni, megyek' … < *grędti* …vö.: lat. *gradior* 'lépek', litv. *gridyti* 'menni'. (SIS)
xarkat'- 'krákogva köpni'….Hangutánzó eredetű. (SIS)
xvorat'-'betegeskedni, gyengélkedni'….(SIS)
xoronit'- 'eltemet, eldug, elrejt'…(SIS)
xranit'- 'őrízni, eltenni' …vö.: *xoronit'* 'eltemet, eldug, elrejt'. (SIS)
xrapét'- 'horkolni, hortyogni'….(SIS)
xripet'- 'hörögni, rekedve, rekedtes hangon beszélni' (SIS)
xr'ukat'- 'röfögni' (SIS)

A fenti igék alapjelentésükben hordozzák a víz tulajdonságait, következésképp nem csoda, ha a cselekvés alapja lehet hangutánzó szó, utalhat mozgásra, vágás, kaparás, rovás, vesződés, küzdelem, áramlás, kapcsolatos lehet a kunkor, a hegyes, keskeny, kicsi formával, ízzel, színnel stb.

5.4. Eredmény

Magyar
kár 'anyagi veszteség, hátrányos változás, sajnos, olyan hely, ahol nem szabad legeltetni, a tilos'… Szláv eredetű. Vö.: szb.-hv. *kvâr* 'elromlás, megrongálódás, *kár* veszteség', mezei kár, más birtokán való legeltetéssel okozott anyagi veszteség', szln. *kvár* 'kár, hátrány'….(TESz)
kárt 'fából készült (kisebb) ivóedény'…Német eredetű szócsalád, vö.: ném. R. *quart, quarte* 'valaminek a negyedrésze'….(TESz)
karton 'rétegesen préselt, kemény, kéregpapir' Német eredetű, vö.: ném. *Karton* 'kéregpapir, papirdoboz…' Végső forrása az ol. *cartone* 'kéregpapir, kartonlemez…' (TESz)
kéreg: 'valaminek kemény, külső rétege'…A szócsalád alapja, a *kér* ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *kēr* 'kéreg, (fa)héj', osztj. *kir* 'jégkéreg (a havon), *kär* 'kéreg, héj, var', zürj. *kor* 'vastag fakéreg', votj. *kur* 'fakéregdarab', cser. *kür* 'hársfaháncs', …finn *keri* 'kéreg', észt *kere* 'háncs', lp. *gârrâ* 'kagyló, kéreg'…A finnugor alapalak **kere* lehetett. A *kéreg* a *kér*-ből keletkezett *-g* denominális nomenképzővel[84]….(TESz)
kopár 'kopasz, csupasz, növényzet nélküli, éhes, sovány, terméketlen föld'….ld. *kopik*... (TESz)
korpa 'gabonaszem finomra őrölt héja, amelyet főleg takarmányozásra használnak, a bőrről lehámló apró, fehér pikkely, duák, pénz'. Szláv eredetű, vö.: óe. szl. *krupica* ''morzsa', blg. *krupa* sol 'nagy darab kősó', szb.-hv. *krúpa* 'apró szemű jégeső, jégdara, dara, kása', *krúpica* 'apró szemű jégeső, morzsa, dara, kása', szln. *krúpa* 'árpakása', *krúpica* 'jégeső, dara, gríz, árpakása', szlk.

[84] Tévedés, mert a *kéreg* volt az eredetibb, teljesebb alak és nem kicsinyítő képzővel ellátott forma.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

krúpy (többes szám), ritkán egyes számban *krúpa* ’dara, gríz, jégeső’, *krupi* ’dara, derce’, or. *krupá* ’ ’dara, kása, hódara, jégdara’, ….ném. *Graupe* ’dara, kása, hódara, jégdara’…(TESz)
kőrő ’porhanyó, málló, törékeny, kiszáradt, kirepedező (bőr) , kemény húsú, ropogós gyümölcs’…. Ótörök eredetű, vö.: Kāš ǫ *kevrek* ’lágy növény’, oszm. *gevrek* ’törékeny’, kaz. *köyrek* ’nem tartós, törékeny’, hak. *kibrek* ’törékeny’, tuv. *xēräk* ’nem tartós’ …Vö. még mong. ir. kebereg ’törékeny, töredező’, jak. kebierex ’nem szilárd, nem tartós’…(TESz)
kurta ’rövid, kisebb értékű (pénz) nem egész évben nyitvatartó (falusi kocsma), szerény vagyoni helyzetű’…Latin eredetű, vö.: lat. *curtus* ’megrövidített, rövid, csonka, nem teljes, hiányos’…. (TESz)
kurtka ’rövid férfi felsőkabát’,…Északi szláv, közelebbről szlovák és ukrán eredetű, vö.: szlk. *kurtka* ’testhez simuló rövid ködmön, kabát, ukr. *kurtka* ’rövid, férfi felsőkabát’, vö. még or. *kurtka* ’ua.’…(TESz)
harács ’egy fajta adó, adóegység, zsákmány, mohón, erőszakkal minden lehetőt megszerez’… Öszmán-török eredetű, esetle szerb-horvát közvetítéssel is, vö.: oszm. *harač, harādzs* ’a nem mohamedán népektől szedett adó egyik fajtája’…(TESz)
harag ’tartósabb ellenséges, indulatos érzelmi állapot , haragos’…Származékszó, har- alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.:…md.E.M. *kor* ’harag, düh, bosszúság’… vog. *kor-* ’lehúz (nyárfakérget, fahéjat), üt, korbácsol’…A mordvin alapján eredeti igenévszó jellegére gondolhatunk…(TESz)
géra ’vízből kicsapódott só, a sóaknából kihányt föld- és sóelegy’. Ismeretlen eredetű……(TESz)
goromba ’érdes, dúrva (tárgy, dolog), kegyetlen, nagy, idomtalan, szigorú’…Szláv eredetű, vö.: óe. szl. *grǫbъ, grǫba, grǫbo* ’egyszerű, műveletlen, tanulatlan’, blg. *grub* ’durva, nem finom, érdes, udvariatlan, nyers…szlk. *hrubỳ* ’vastag, dúrva, nem finom, goromba, udvariatlan, nagy’, or. *grubyj* ’durva, érdes, goromba, udvariatlan, hozzávetőleges, vázlatos’…(TESz)
körtüm ’bérbevétel, bérlet’…udm. *kertymъ* ’(a földesúrnak járó) jobbágyi szolgáltatás (természetben, különösen pénzben, ellentétben a robottal), dézsma, földbér’ …> or. *kortomъ* ’ua.’. …(LYTKIN-GULJAJEV)
gurdej ’semmittevő, henyélő, lusta’ ……(LYTKIN-GULJAJEV)

A fenti szavak között megemlítettem több toldalékolt szót is (vö.: *karton, kurta, kurtka, harács, körtüm, gurdej*), amelyeknek csak a töve tartozik a vizsgált nevünk szócsaládjába.

5.5. Szín

Magyar
kármin ’bíbortetűből készített piros festék’. Vándorszó, vö.: ang. *carmine,* ném. *Kármin*…or. *karmin* ’kármin’…(TESz)
károkatona ’a gödényalkatúak rendjébe tartozó, fekete tollazatú vizimadár, kormorán’… Bizonytalan eredetű. (TESz)
korom ’tökéletlen égéskor keletkező fekete porszerű anyag, szenny, mocsok, feketeség, homály, egyfajta növénybetegség’…Ótörök eredetű, vö.: Kāš ǫ *qurun,* CC. *qurum,* oszm. *kurum,* kazah., k.kalp. *qurïm*, alt. *qurun,* csuv. *xărăm* ’korom’. …(TESz)
hervad ’sápadttá, halvánnyá válik’…ld. még *hervatag, hervadat, hervatag* stb. Bizonytalan eredetű szócsalád….(TESz)
A jelentése onnan lehet, hogy vízhiányossá kezdett válni, száradásnak indult.
huri ’(a mohamedánok hite szerint) gyönyörűséges, örökké fiatal nő a paradicsomban’… Nemzetközi szó, vö.: ang. *houri,* ném *Huri,* fr. *houri,* ol. *uri,* or. *gurija* ’huri’. Végső forrása az arab *hūr* ’fekete (gazelle) szeműek, fekete szemű nők (a paradicsomi nőkre vonatkozólag)’….(TESz)
hira ’piszok, mocsok’ ld. a *Hira* csn. (KÁZMÉR 1993)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Uráli nyelvek
Finn
kery- ’barnulni, pürkölődni, perzselődni’ (SZINNYEI 1884)
kura ’sár, csatak, szar, fos’ (SZINNYEI 1884)

Komi
gyrd ’vér’ …mar. *kor͡em* ’megfüstölni (az áldozati pap az ima előtt teszi)’…mar. *kor͡ʼ* ’vér’, véres áldozat’, *görd* ’vörös’, han. *kärt*, man. *kart* ……(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
kara ’fekete’ a tatárból való. (Ašm. VI:87)
kirĕk ’sár, folt, piszok a ruhán’ (Ašm. VI:241)
xămăr ’barna, szürkésbarna, borús, homályos, sötét, komor (nap)’, …ujg. *koʼur* ’sötétbarna’, üzb. *kungir,* kazah konyr, tat. *kongyrt,* bask. *kuʼyr* ’barna, szürkésbarna, világosbarna, türkm. *gongur* ’barna’, jak. *xongor* ’sárgásbarna’, vö.: mong. *xongor* ’fakó (ló színe), világos vörösesbarna’. (JEGOROV 1964)
xărăm ’korom’, ujg., üzb., oszm., karacs. *kurum*, azerb. türkm. *gurum*, tat. *korym*, bask. *korom,* alt. V. *kurun,* hakasz *xurun,* kazah, k.kalp., nog. *kurym* ’korom’…(JEGOROV 1964)
xĕrlĕ ’vörös’, ÓT., …kirg., kaszah, k.kalp., nog., oszm., tat., bask., alt.V., tuv. *kyzyl,* ujg. üzb. *kizil,* azerb. türkm. *gyzyl*, hak. *xyzyl*, jak. *kyhyl* ’vörös’….(JEGOROV 1964)
xura ’fekete, barna, napbarnított, sötét (ld. feketeerdő), sáros (ruha), ujg., kirg., kazah, k.kalp., nog., oszm., kumük, alt.V., tuv., tat., bask. *kara*, üzb. *kora*, azerb., türkm. *gara,* hakasz, jak. *xara*, … mong. *xar,* bur.-mong. *xara* ’fekete’. (JEGOROV 1964)

Mongol
xar ’fekete, sötét, egyszerű’ (KARA 1998)
xongor ’gesztenyebarna’ (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
karákovyj ’sötét folt (a lovon)…(SIS)
karandáš ’ceruza’. Vö.: tör. *kara* ’fekete’ + *dáš* ’kő’… (SIS)
kárij ’sötétbarna (szem)’ …A törökből való. (SIS)
koričnevyj ’gesztenyebarna’…(SIS)
krasa ’szép’…(SIS)

krásnyj ’piros’…(SIS)

krasivyj ’szép’ …(SIS)
krov’ ’vér’ …vö.: litv. *kraũjas* ’vér’, óporosz *krawian* ’ua.’, lat. *cruor* ’vér’, ír *crū* ’vér’, …(SIS)

A színek eredetének és használatának, különböző szimbolikus jelentésének a tanulmányozása hagyományainkat, kultúránkat segít megismerni. A földrajzi névi kutatások láttatják velem azt, hogy eredetileg két alapvető szín, a sötét és a világos különülhetett el. Kezdetben őseink szemében a sötét a vízzel, földdel, sárral, mocsokkal stb. kapcsolatos, míg a világos szín a nap, a fény, a tűzhöz kapcsolódott. Az egyik érdekesség az, hogy a szép egyik esetben a piros színhez, a másik esetben pedig a feketéhez kapcsolódik. Vannak átmeneti színek, pl.: a barna egyik része a feketéhez, a másik része a világoshoz kötődik. A színeknek különös jelentőségük van az élet számos területén, köztük a lószínneveknek, a kelet és nyugat, a jobb és bal megnevezének, de szimbolikus értéke van az uralkodó székhelyének, a fővárosnak a nevében is, stb.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

5.6. Idő, folyamat

Magyar
kor ’idő, az ember életének valamely szakasza, valaki éveinek a száma, a történelemnek kisebnagyobb szakasza, korszak, az az időszak, amelynek folyamán valaki vagy valami bizonyos állapotban van’. Ótörök eredetű, vö.: ujg. *qur* ’sor, sorrend’, Kāš º *qur* ’rang’, AH. *qur* ’kor’, egykorú, Tefs. *qur* ’idő’, életkor’, oszm. *kur* ’egykorú személy, dolog, osztály, fok, mérték’, kirg. *qur* ’idő, -szor’ jak. *kur* ’évi, azonos évű, tavalyi, régi’….Megfelelései kimutathatók a mongolból is, vö.: pl. mong. *qorom* ’rövid ideig, egyelőre’…(TESz)
korán ’jókor, a maga idejében, korai időpontban, a vártnál, kívántnál korábban, azelőtt, előbb, korai’, ***kora*** ’idő előtti, a kelleténél korábbi, azelőtti, előbbi, valamely időszek kezdetére eső, korai, korán’….(TESz)

Kezdetben a *kora* a születés, a forrás, a sarjadás idejére vonatkozott s mint ilyen, alapul szolgálhatott további idekapcsolódó jelentéseknek.

Uráli nyelvek
Finn
kuuro ’időköz, futó zivatar’ (SZINNYEI 1884)

Komi
kor ’mikor’ ld. *kod.* …(LYTKIN-GULJAJEV)
kyrt, kyrta ’skála, fokbeosztás, fokozatos feltárás’ ……(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
karčăk ’öregasszony’, tat. *karčyk*, bask. *karsyk* ’öregasszony’, bask., tat., kirg., kazah, karacs. *kart* ’öregember’, Zamaxš. *kary* ’öregember’, ujg. *keri,* üzb. *kari* ’öreg, öregember, öregedni’, ÓT. *kary* ’öreg, öregedni’, …kirg. *kary*, k.kalp. *karry* ’öreg’, *kartaj-* ’öregedni’, oszm. *kary* ’feleség, asszony’…(JEGOROV 1964)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
krat ’-szor, -szer’…vö.: százszor(osan) …, litv. *karta* ’réteg, rétegződés’ (SIS)
kratnyj ’-szörös’ < ***krat*** ’réteg’…(SIS)
kogda 'mikor?' ld. még *vsegda, inogda, togda* (SIS)
< *ko* ⟵ nem or. kV 'mi'
vö.: magy. *ki*?
+ *gda* ⟵ vö.: magy. *kor*

A jelentés magja azzal kapcsolatos, hogy az egymást követő furdulatokból forgás, sor, rend, folyamat lesz. Ennek van térbeli és időbeli tartozéka. Az idő(szak) jelentésű *kor* kapcsolatban lehet a *kör*-rel, amely jelenthette a víz hengerülését, amelynek a sorozata adja a folyamot, az első kör a kezdetet, a korai állapotot, másrészt a Földnek a Nap körüli egyszeri fordulatára utalhatott.

5.7. Betegség, gyógyászat, szitkozódás, szag, bűz

Magyar
kirurgus ’seborvos’. Latin eredetű….vö.: lat. *chirurgus* ’seborvos, sebész’. A latin szó a görögből való. …vö.: or. *xirurg* ’seborvos, sebész’. …(TESz)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

kór ’beteg, betegség’. ..Északi szláv eredetű….(TESz)
Vö.: titkos féreg foga rág.
korhad, korhol ’koptat, dörzsöl’, ***korhatag, korhaszt***…Bizonytalan eredetűm szócsalád. … (TESz) ld. csuv. *xăra-* ’félni, betegeskedni’.
Szerintem az élettelen, kiszáradt, porladó, málló fát nevezik így.
komor ’mogorva, rosszkedvű. kemény, zord, lehangoló (természeti jelenség), sötét, rosszul herélt’…Ismeretlen eredetű. Az *r* képző volta nem bizonyítható….(TESz).
kúrál ’gyógyít’ ld. . *kúra* …Latin eredetű szócsalád…(TESz)
kurva ’felháborodást, mérgelődést okozó, megvetésre méltó személy, ász a kártyában, parázna’… Szláv eredetű, vö. blg. *kúrva,* …szlk. *kurva,* or. *kúrva* ’szajha, prostituált’…(TESz)
garabonciás ’bűvész, varázsló, vihartámasztó diákféle fiatalember, akadékoskodó, veszekedő, házsártos, hideg, kellemetlen’, ld. még *garaboncia* ’ördöngősség, bűbájosság, akadékoskodás, házsártoskodás’. Bizonytalan eredetű szócsalád. A *garaboncia, garabonca* talán olasz jövevényazó, vö.: ol. *gramanzia* ’bűbájosság, ördöngősség’. …(TESz)

Uráli nyelvek
Finn
karea ’kemény, száraz, dúrva, éles, fanyar, keserű, bátor, rajongó, üzekedő, rühetős. (SZINNYEI 1884)
karu ’égésszag’ (SZINNYEI 1884)

Komi
kars ’zúzmó, sömör’…’száraz sömör (bőrbetegség’) *kars* ’zúzmó, sömör’…fi. *karsta* ’koromlerakódás, korom, viszketegség, rüh’, vót *karssa* ’viszketegség, rüh’…vö.: or. *korosta* ’ótvar, kosz’. …(LYTKIN-GULJAJEV)
kerny ’varázslással elrontani, betegséget, kábulatot, bolondságot hozni valakire’, vö.: udm. *ker-*. … (LYTKIN-GULJAJEV)
kör ’íz, amelyet valamilyen szag, bűz kísér’, …vö.: udm. *korel’* ’ízes, finom’, … fi. *käru, kärtu* ’égészszag, füst, (égő holmitól árasztott (bűz)’, vepsze *kard* ’égett szag’, észt dial. *kärde-hast* ’égés szaga, kiégett terület (az erdőben) szaga’…(LYTKIN-GULJAJEV)
kuryd ’keserű’, udm. *kuryt* ’ua.’, …man. N. *kwort* …han. N. *kurtin* ’keserű’, ……(LYTKIN-GULJAJEV)
kuren’ga ’vadállat tetem’ …(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
kara ’szembetegség neve’ (Ašm.VI:86)
kărčankă ’kosz, piszok, viszketegség, rüh’, tat. *korčangy,* bask. *korsangy* ’viszketegség, rüh, koszos, ótvaros, rühes’, kazah *kyršanky*, kirg. *kyrčangy,* nog. *kuršanьgy* ’koszos, ótvaros, rühes’, ujg. *kirčangu,* üzb. *kirčongi,* üzb.S. *karčang* k.kalp. *kuršangky,* kumük, tat. *kyrčyn*, ojr. *kyrča* ’kosz, piszok, viszketegség, rüh’. ť csuv. *xyr-, kyr-* ’levakar, lekapar’. (JEGOROV 1964)
kiremet ’1. sáros, bosszúálló, rossz szellem 2. ártó’, kirg *keremet,* üzb.S. *keramät* ’csoda’, kazah *keremet* ’csoda, valamiféle feltűnő, kiemelkedő’, türkm. *keramat,* régi kifejezés ’szentkénti csodálat, szent’, oszm. *keramet* ’hála, nagylelkűség, kedvesség’, szolgálat, tisztelet, szentkénti csodálat’ azerb. *käramätli* ’hálás’ Vö.: arab … ’csoda’, természetfeletti erő, amit szent embernek tulajdonítanak’, perzsa *käramät* ’csoda, egészen szent’, jak. *kyrammyt* ’átkozott’. (JEGOROV 1964)
kirĕk ’(haj)korpa, sár a testen, ruhán, ***kiv-kirĕk*** ’ócska rongy, rongydarab, öreg, mosott ruhanemű, ’, XII-XIII. sz., azerb., türkm., gag., nog., alt., ojr., hakasz, jak. *kir* ’sár, sáros’, oszm. *kir* ’sár, besózott, besavanyított, besározott’, kirg., kazah, k.kalp. *kir,* bask. tat. *ker,* tuv. *xir* ’sár’, sáros ruha,

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

bepiszkított ruha, azerb. *kirli,* Zamaxš. *kirlik,* hak. *kirlig,* tat. *kerle* 'sáros', tuv. *xirlen*, kirg. *kirde* 'besározódni, vö.: mong. *xir*, bur. –mong. *xiri* 'sár'. (JEGOROV 1964)
xĕrlĕxen 'vöröshimlő, kanyaró',… üzb. *kizilča,* türkm. *kyzylža*, kazah, nog., k.kalp. *kyzylša* 'vöröshimlő, kanyaró'…(JEGOROV 1964)
xĕrt—surt 'rég. házi, a házi tűzhely védelmezője, oltalmazója'….(JEGOROV 1964)
xur 'veszély, sértés, bánat, boldogtalanság, szegénység',…nog. *kor* 'veszély', kirg., k.kalp. *kor,* oszm. *hor* 'megsemmisítés', üzb. *xor, xur* 'sértés, tiprás, elszegényedés', bask. *xur* 'szégyenletes, alsó', tuv. *xora* 'ártalmas, rossz', ….(JEGOROV 1964)
xarsăr 'törekvő, munkaszerető, dolgozó, bátor, határozott', oszm. kazah, k.kalp. *arsyz* 'neveletlen, arcátlan, pimasz', tat. *ärsez,* bask. *ärhez* 'arcátlan, lelkiismeretlen, szemrebbenés nélküli'… (JEGOROV 1964)
xajar 'haragos, szigorú, rossz', üzb. S. *ajar* 'ravasz', miser *gajar, xajär* 'ravasz, hamis', kirg. *ajar* 'ravasz', türkm. *kahar* 'harag',…(JEGOROV 1964)
xăvărt 'gyors, sietős, gyorsan' mong. xurd(an) 'gyors, gyorsan'…(JEGOROV 1964)
xăvărt 'gyors'…mong. *xurd(an)* 'gyors'…(JEGOROV 1964)
csiszolt kő'. (JEGOROV 1964)
xărušă 'félelmetes, szörnyű, félelem, veszélyes, fenyegetés, veszély'…azerb. *gorxulu,* türkm. *gorkunč* üzb. *kurkinčli* 'félelmetes, veszélyes, szörnyű', azerb. *gorxu*, ujg. *korkunč,* üzb. *kurkinč,* kirg. *korkunuč,* k.kalp. *korkynyš,* nog. *korkuv* 'félelem, veszély, szörnyűség', ld. *xăra-*. (JEGOROV 1964)
xurlăx 'bánat, boldogtalanság, szomorúság', PK. *xorluk* 'lekicsinylés, lealacsonyítás, megszégyenítés', ujg. *xorluk*, üzb. *xurlik*, kazah *korlyk,* k.kalp. *xorlyk*, türkm. *xorluk,* kirg. *korduk* 'kínzás, szenvedés, lealacsonyítás, sértés,' (JEGOROV 1964)
kuryd 'keserű'[85], udm. *kuryt* 'ua.', …man. N. *kwort* …han. N. *kurtin* 'keserű', ……(LYTKIN-GULJAJEV)

Mongol
xaraal 'átok, átkozás, káromkodás' (KARA 1998)
xor 'méreg, kár' (KARA 1998)
xort 'mérgező' (KARA 1998)
garzan 'kár, veszteség' (KARA 1998)
gör 'rágalom, áskálódás' (KARA 1998)
gördöx 'megrágalmaz, befeketít' (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
korosta 'ótvar, kosz'…vö.: óind. *karsati* 'megvakar', lat. *carrere* 'megvakarni'….ném. *Krätze* 'fésű', *krtatzen* 'fésülni'. (SIS)
kor' 'kanyaró'…(SIS)
kára 'büntetés, fenyítés'….Közszláv eredetű…(SIS)
kropotlivyj 'fáradságos, vesződséges, aprólékos'…vö.: lat. *crepo* 'csikorogni, nyikorogni, sercegni, ropogni, kopogni'. (SIS)
krot …vö.: litv. *krutús* 'mozgékony' (SIS)
krotkij 'szelid, jámbor' (SIS)
kručina 'búbánat'…(SIS)
gor'e 'bánat'…(SIS
gor'kij 'keserű'…(SIS)
gripp 'náthaláz'…< fr. *grippe* 'ua.'…(SIS)

[85] Az íz kifejezésére használt szavakat nem csoportosítottam külön, mert a vizsgált szavunk családjába kevés tartozik, mint pl. a keserű, amelyet olykor szag, bűz kísér.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

grex ’bűn, vétek, hiba’…(SIS)
groza ’vihar, rém, fenyegetés’, vö.: gör. *gorgós* ’félelmetes’, ír *garg* ’rideg, szigorú, kemény’. Elsődleges jelentése ’félelem, szörnyűség’. (SIS)
grust’ ’szomorúság, bánat’…(SIS)
gr’az’ ’sár, piszok, mocsok’,…Elsődleges jelentése ’mocsár, láp, ingovány, mocsaras hely’…(SIS)
xorošij ’jó’…(SIS)
korm ’takarmány, táplélék, étel’…vö.: ír *cuirm* ’sör’, lat. *cremor* ’sűrű ital, szörp’….(SIS)
xarči ’étel, élelem, eledel’….(SIS)
xirurg ’sebészorvos’ (HADROVICS – GÁLDI)
grad ’1. jégeső’…vö.: lat. *grandō* ’jégeső’, litv. *grúodas* ’sár’. (SIS)
xvorost’ ’rőzse, forgácsfánk, csőröge’…vö.: óang. *hyrst* ’ erdő’ óném. *horst* ’erdő’ …< *chvor-*: hangutánzó eredetű szó. (SIS)
grad ’1. jégeső’…vö.: lat. *grandō* ’jégeső’, litv. *grúodas* ’sár’. (SIS)
xrabryj ’bátor’ (SIS)

Két ellentétes tulajdonságcsoport jelenik meg. A víz egyrészt gyógyít, másrészt betegséget terjeszt. A gyógyító tulajdonságát kisebb nagyobb hatékonysággal az emberiség mindig igyekezett kihasználni. Ugyanakkor a vízre bizonyos körülmények között jellemző a posványos, sáros állapot, amelynek rendszerint velejárója valamilyen betegség, bűz, szag stb. A másik oldalról a gyógyító víznek is van szaga és van gyógyító sár is. A víznek, mint italnak a létfenntartó szerepe is tulajdonképpen gyógyító. A félelem, a szörnyűség egyrészt a betegségek okán alakult ki, másrészt a víz áramlásával gyakran együtt járó rombolásokhoz kötődik. A szomorúság, bánat a sötétséggel, lent lévőséggel kapcsolatos, az ellentettje pedig, a vidámság a fényhez, a Naphoz kötődik.

5.8. Melegség, szárazság

Magyar
kóró ’különféle növényeknek rendszerint télen át is megmaradó, száraz, kemény szára’, bokor, cserje, megvénült sovány ember’…Ótörök eredetű, vö: hak. N. *qobraq* ’nádsíp és az a növény, amiből ezt készítik. CC. *qovra* ’fűszár, gabonaszár, szalma, gyom, gaz’, kaz. *qūraj* ’üres szárú növény’, bask. *quray* ’nád, nádfurulya’, kirg. *qura* ’nád’, tat. *qura* ’száraz fűszár, gyom’, csuv. *xura* ’száraz fű’. A magyarba került török alak **qu·ŕa ̥ *qu·ŕa* ∘vagy **qūra* ∘**qōra* ∘lehetett. Az Anonymusnál előforduló hn. *Couroug* a későbbi *Kórógy, Kóród* helynévvel azonos. (TESz)

A *Kórógy, Kóród* nevekkel csak akkor lenne teljes mértékben azonos, ha a szó végén Anonymusnál is *–d* lenne és akkor a névnek ’*Kóró*-hoz tartozó, *Kóró* mellett lévő hely’ jelentése lenne.

Altáji nyelvek
Csuvas
kăvar, dial. ***koar*** ’égő parázs, tűz[86]’, …KB. *küăr ot*. ’égő tűz’,…azerb., türkm. *köz*, üzb. *kur,* oszm. *kor, koru* ’égő parázs’, tuvai *kyvar* ’égő’…türkm. *xovir* ’tűz, láng’, azerb., türkm. *govur,* üzb. *kovur* ’égni’, oszm. *kavur* ’égni’. A szó az óirániból való, iráni *xur, xvar,* aveszta *xvar(e)* ’nap (tűz)’. A régi *Xorezm*-et a perzsák *Xuvarazmiš*, az arabok *Xvarizm*, azaz ’napfényes ország’-nak nevezték. Zoroaster vallási uralmának idején az ország bővelkedett tűztemplomokban. vö.: ÓT., kirg., kazah, alt. *küj,* üzb. *kuj,* ujg., hak., bask. *köj-* ’égni’. Az örmény történészek a 10. sz.-ban a hunok vallásáról írva megemlítik, hogy *kuar* isten felé hajlottak, aki a hatalmas villámlásból vett szikrát. …(JEGOROV 1964)
kăra, kărač, kăračă ’száraz, nem termékeny (talaj), oszm. *kyrač* ’nem művelt’, …alt. V. *kyra, kra*

[86] Vö.: magy. kovakő = tűzkő.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

’szántó’, szántó mező, *kračy* ’földműves’, hak. *xyra* ’szántó, felszánttt mező’.. Vö.: csuv. *xăr,* ujg. *kuruk*, oszm. *kuru,* kirg. *kuur* k.kalp. *kurgak* ’száraz, sovány, kiszáradt’ , mar. *kyrač* ’száraz, nem termő talaj’. (JEGOROV 1964)
kĕr ’ősz’MK., polovec, ujg., kirg., kazah, nog. *küz*, züzb. *kuz*, alt.V., ojr., tuv., hakasz, jak. *küs,* bask., tat. *köz,* türkm. *gujz,* oszm., gagauz, kumük *güz*, k.kalp. *güz* ’ősz, …(JEGOROV 1964) Amikor száradnak a levelek, szárad a természet, mert fogy a víz’.
kukar ’letarolt, pusztává tett terület, kiégett terület (erdőben)’, tuv., hakasz *xaar-* égetni, perzselni’, , alt.V. *kok-* ’elszenesedni’, vö.: mar. *kogar* ’égés’, koromlerakódás’, *kogarg(aš)-* ’megégni’, *kogartaš-* ’megégetni’, ….óujg. *kojur-* ’meggyújtani, megégetni’, *köj-* ’égni’, (JEGOROV 1964)
xăr ’kiszáradni’ KB. *kuvar* ’száradni’, …ujg., kirg., oszm. kumük *kuru*, üzb. *kuri*, tat., bask. *kor,* azerb. *guru,* türkm. *gura,* hakasz xuru, jak. *kuur* ’száradni’. …(JEGOROV 1964)
xărăk ’száraz, lefogyott, lesoványodott’, Zamaxš., csag. *kurug*, ujg. kuruk, kurgak, kirg., kazah, k.kalp., nog., karacs. *kurgak*, türkm. *giry, girak*, azerb. *giuru,* üszm. *kuru,* tat. *kory,* bask. *koro* ’száraz, kiszáradt’, …vö.: mong. *kuuran* ’száraz’, (JEGOROV 1964)
xărt- ’szárítani, megsérteni, megbántani’ kiirtani, földből kiásni’, *xărtnă, xărtlăx* ’kivágott, kiirtott hely, irtás’, XII-XIII. sz. *kuryt,* bask. *korot* ’kiszárítani, tat. *kort, koryt,* bask. *korot* ’szárítani, teljesen megsemmisítenik, elpusztítani, tönkretenni’, ujg. *kurut,* azerb. *gurut,* jak. *kuurt* ’szárítani’, …(JEGOROV 1964)

Mongol
xuuraj ’száraz’ (KARA 1998)
xör ’kérges, kemény réteg’ (KARA 1998) Figyelemre méltó, hogy a kérgesség akkor is a folyó, az élő víz hiánya miatt keletkezik, ha a kéreg túlzott hő nyomán szárazság miatt keletkezik, és akkor is, ha a meleg hiánya, azaz fagy hatására kérgesedik a hó, jegesedik a víz.

Indoeurópai nyelvek
Orosz
kuraga ’aszalt barack’, …vö.: üzb. *kuraga* ’száraz, szárított’ vö.: *kuru* ’száradni’. (SIS)
gar’ ’égés’…(SIS)
gor’učij ’gyúlékony, éghető’ …(SIS)
gor’ačij ’forró’ …(SIS)

Alapvetően a Naphoz, a tűzhöz és a víz apadásával kapcsolatos jelenséghez kötődnek a fenti szavak. A víz apadása, a száradás, víz párolgásának az oka pedig a Nap, a tűz energiájának hatására történik. Az ok és az okozat-sorozat jelenik meg a szavak jelentésében.

5.9. Hímnem, férfi tulajdonság

Magyar
kurafi ’hitvány, alávaló férfi, gazember, nők után futkosó férfi’. Összetett szó….*kurva fia*…(TESz)
here ’hím emlősállat, férfi páros ivarmirigye, nem dolgozó, himnemű méh, mások munkájából élő személy, ingyenélő, dongó, darázs, mén, herélt ló himvesszeje…’ Ősi örökség az uráli korból, vö.: vog. *kār, kēr* ’hím, rénbika’, osztj. *kar* ’ua.’, finn *koira* ’kutya’, észt *koer* ’kutya’…kam. *kora* ’ökör’….(TESz)
kúr 'férfi közösül', nincs meg a TESz-ben.

Uráli nyelvek
Komi
kyr ’hím (csak a vadállatoknál)’, fi. *koira* ’kutya’, *koiras* ’hím’, man. *xăr* ’hím’, han. *ho’r* ’ua.’,

magy. *here,* protopermi **kojra-* hím'…jurák szam. *hoora* 'bika, hím', ngan. *kuru* 'nem herélt szarvasbika', szelk. *qoory* 'ua.', kam. *kora* 'bika'. …(LYTKIN-GULJAJEV)

Finn
kyrpä 'fasz' (SZINNYEI 1884)

Indoeurópai nyelvek
Orosz:
xr'ak 'kandisznó, ártány' (SIS)

Azoknál a szavaknál, amelyeknek nincs mássalhangzó kezdetű változata, mindig körültekintően kell eljárni, mert csak akkor tartoznak a vizsgált szavunk családjába, ha *k-* kezdetű volt eredetileg, és a szó eleji magánhangzó előtti hiány a *k-* fejlődésének egyik eredménye. Jelentéstani oldalról megközelítve a fenti szavakat, a férfi nemiséggel kapcsolatos szavak annak kapcsán keletkezhettek, hogy amint a víz kúrja, túrja a földet azért, hogy medret csináljon magának, a férfi is hasonlóképpen tesz. Amint a vízforrás egyfajta kút, a férfi páros ivarmirigye is az.

5.10. Nép, embercsoport, ember

Magyar
görög 'görög ember, kereskedő'…Szláv eredetű. Vö.: …or. *grek* 'görög ember'…(TESz)
kabar ' a kabarokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó, kabar ember'…Ismeretlen eredetű. Egy feltett török **qapar* 'felemelkedő' --> 'lázadó' igenévből való származtatása – ez talán kapcsolatba hozható a csag., tat. *qabar-*, oszm. *kabar-* 'felemelkedik, felfúvódik' igével s az oszm. *kabar* 'hólyag, kelés' főnévvel – hangtani nehézségek miatt nem fogadható el. A régi magyar adatok ugyanis *v*-t, nem pedig *b*-t tartalmaznak. A *kabar b*-je a bizánci gör. *β* helytelen olvasatán alapszik….Kónsztantinosz Porphürogennétosznál a kazárok ellen fellázadt és a honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozott három törzs neveként fordul elő….(TESz)

A földrajzi nevek összehasonlító hangtana (CZEGLÉDI 2006) igazolja, hogy a *–b-* és a *–v-* közvetlen közös elődje a *–β-* (bilabiális zöngés spiráns). A *kabar* és a *kavar* tehát egy korábbi hangnak (*–β-*) a két különböző irányban történt fejleményét (*-b-* és *–v-*) tartalmazzák. Hangtanilag a *kabar* és *kavar* nemcsak egymással tartozik össze, hanem kapcsolódik a *kara*-hoz oly módon, hogy a szóbelseji *–aβa-* triftongus fejleménye *(-aβa-* > -aVa- > *-aa-* > *-a-*) egyetlen magánhangzó, az *–a-* is lehet. A jelentéstani összefüggést is tanúsítják a nyelvek közszói, köztük a magyar *kapar, kavar, kúr.*

Uráli nyelvek
Komi
koras' 'vőlegény, kérő' …(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
kĕrü < kĕrĕv 'sógor, vőlegény, kérő', orx.-jenisz. *küdägü*, XII-XII. sz. *xüdägü, küzägü,* AFT *güjägü*, ujg. *küjogul*, polov. *küjegü, küjov*, üzb. *küjov,* azerb. *küräkän,* türkm. *köreken, gijev*, oszm. *güvej,* gag. *güvä,* kumük *gijev*, kirg. *küjöö*, kazah, k.kalp. *küjeü,* nog. *kijev*, baski. *kejäü,* tat. *kijau*, alt.V.*küjü, küjö*, tuv. *küdee*, hak. *kizö, küzee*, sor *küzä*, Szib. tat. *küze,* jak.*kütüö*, csag. *käjäv* 'sügor, legény', Vö.: mong. *xürgen* 'sógor'. (JEGOROV 1964)

A szónak nemcsak a magyarban van meg a párja (vö.: magy. *kérő*). Az altáji nyelvek sokféle

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

változatát ismerik, köztük szó belsejében az eredeti *–t-* zöngétlen zárhangot tartalmazó formát és a *–t-* fejleményeit (*–d-, –r-, -z-, -v-, -j-*) tartalmazókat. Jelentéstanilag pedig tájékoztatnak bennünket pl. arról, hogy a lány kezét a vőlegény illetve a testvére kérhette meg.

xĕr 'lány', ÓT. *kyz*, …kirg., kazah, k.kalp., nog., oszm., tat., bask., ujg., üzb. *kyz*, ojr., tuv. *kys*, hakasz *xys*, jak. *kyys*, azerb., türkm. *gyz* 'lány', …(JEGOROV 1964)

Külön meg kell említeni egy Németh Gyulánál található népnevet:

karga 'Az Abakán mellett … a karga nép egy (része) *Su-qarġa* 'Vizi-karga', másik *Taġ-qarġa* 'Hegyi-karga'. (NÉMETH 1991:72)

Indoeurópai
Orosz
kargá 'vénasszony, banya' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kartvély '1. grúzok 2. a Kaukázuson túl lakók gyűjtőneve'. (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kirgiz 'kirgiz (férfi)' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
greckij 'görög' < *grъkъ*[87] > *grek* …(SIS)
grečeskij [88]'görög' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
gruzin 'grúz' (HADROVICS – GÁLDI 1951)

Az emberre, embercsoportra, családra, nemzetségre, népre úgy ment át a víz elenvezése, hogy egyrészt ezeket az embereket a víz birtokolta, a víz melletti szögben, hajlatban voltak találhatók. Ezeknél azonban korábbiak lehetnek azok a nevek, amelyek mint a vizet, ugyanúgy teremtményeket neveznek meg.

5.11. Állat

Magyar
gór 'gyöngytyúk, hosszú (láb), megnyúlt, rövidszőrű, borzas'. Ismeretlen eredetű. Korábban csak a *gór tyúk* jelzős szerkezetben élt, a gyöngytyúk …majd egy nagy testű, , hosszú lábú, borzas tollú, kopasz nyakú tyúkfajta megjelölőjeként'…(TESz)
….(TESz)
görény 'a macskánál kisebb ragadozó állat'…Csuvasos jellegű ótörök jövevényszó, megfelelője a mai csuvasban nibcs meg, de vö.: CC. *qara küzen*, bask. *kö͡ɛ̆n*, kirg. *küzön,* hak. *küzen,* tuv. *küzen* 'görény, menyét', Vö.: még mong. *kürene* 'görény', mandzsu *kürene* 'ua.'…(TESz)
griff 'mesebeli ragadozó madár, egy fajta keselyű'. Német eredetű…ld. ném. Greif 'ua.'…(TESz)
haris 'a fürjnél nagyobb, a galambnál kisebb, harsogó hangú költöző madár'….Hangutánzó eredetű. Igen valószínűen összefügg a *harsan, harsog* családjával,… Vö.: …cser. *karše* 'rigóféle madár', mdE. *kirestej,* mdM. *kërśi* 'haris', zürj. *gerskan*, *gertškan* 'ua.', csuv. *karăš* 'ua.' ….(TESz)
harkály Ősi hangutánzó szó az ugor korból, vö.: vog. *karkai, xòrxi* 'harkály', *xårxėj* 'tarka harkály'…(TESz)
harkály, harokály, harkány, harka 'fakopács, fecsegő természetre utaló metaforikus elnevezés'. (KÁZMÉR 1993)

Uráli nyelvek
Finn
karanka 'búvárrigó'…(SZINNYEI 1884)

---

[87] A kemény jel (ъ) előtt *–k-* > *-c-* lett.
[88] A *–k-* palatális magánhangzó előtti helyzetbe került, ezért *–k-* > *-č-* változás történt.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Komi
kör 'szarvas'…vö.: man. *kēr, xār* 'szarvasbika', …. (LYTKIN-GULJAJEV)
kurög 'tyúk', udm. *kureg* 'ua.',…vö.: iráni kurd *kurk,* osszet *k'ark'* 'ua.', man. *küerek* 'ua.'. … (LYTKIN-GULJAJEV)
kyr 'fekete harkály', udm. *kyr* 'harkály', mar. *kerge* 'fekete harkály', , fi. *kärki, palokärki* 'fekete harkály', …vö.: hah., man. *kar.* …(LYTKIN-GULJAJEV)
gurina 'fenékjáró küllő (halfajta)', …fi. *kuore* 'eperlán-lazac', szelk. *koor* …kam. *kuru* 'lazac fajta' ……(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
kărkka 'pulykakakas' , üzb. kurka, kazah kürke, ujg., bask., tat. kürkä, kumük g'urg'úr 'pulykakakas', hakasz kürkü 'fajdkakas'. Hangutánzó szó, a pulyka kiabálását *kărk-kărk, kürk-kürk* jeleníti meg. Vö.: … finn *kurki* 'daru', az arab nyelvben is megvan. (JEGOROV 1964)
kurak 'vetési varjú', *xura kurak* 'vetési varjú', *ula kurak* 'varjú', kirg., kazah *ala karga*, türkm. *ala garga, garga*, bast., tat., k.kalp., nog., ujg., üzb., kumük, karaim *karga,* oszm., azerb. *garga* 'varjú', bask., tat., k.kalp, nog. *kara karga*, üzb. *kara korga*, azerb., türkm. *gara garga*, oszm. *ekin kargazy* (ekin 'vetési'), kirg. *čar karga*, kazah *kuzgyn karga* 'varjú, vetési varjú' oszm. *aladzža karga* 'csóka'. Hangutánzó eredetű szó. (JEGOROV 1964)
xĕrxi 'vöröslábú vércse, törpebagoly', AFT. *kyrgu* 'vöröslábú vércse'…csag. *kyrgy, kirgu* 'ragadozó madárfajta' héja', ujg. kurguj 'vöröslábú vércse, kis sólyom', üzb. kirgij, k.kalp., kazah *kyrgyj* 'karvaly', türkm. *kyrgy* 'vöröslábú vércse, karvaly', üzb. S. *kyjgyr,* oszm. *kyrgy* 'vöröslábú vércse, karvaly', türkm. *gyrgy* 'vöröslábú vércse', bask. *köjgänäk* 'kánya', perzsa *kärgäs* 'héja, ölyv', mong. *kyrguj* 'vöröslábú vércse'. (JEGOROV 1964)
xur 'liba', MK *kaz,* kirg., kazah, nog., oszm., kumük, tat., bask. *kaz*, ujg., azerb., türkm., k.kalp. *gaz,* üzb. *goz,* alt.V., ojr., tuv. *kas,* hakasz *xas,* jak. *xaas* 'liba, lúd', vö.: perzsa *kaz* 'liba', mong. *xur* 'fajdkakas'…(JEGOROV 1964)

Mongol
göröö 'főképp a fűevő nagy vad' (KARA 1998)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
karakática 'tintahal'…(SIS)
karga 'dial. varjú', ld. még *korga*. A törökből való. (SIS)
karp 'ponty' . A franciából való, vö.: fr. *carpe* 'ponty'. A XII. sz. emlékekben *koropъ*...Ld. még: ném. *karpo*, ukr. *korop*. …(SIS)
korova 'tehén'…vö.: litv. *kárvé* 'tehén'… Óporosz *kurwis* 'bika', gör. *keraFos* 'szavas, szarvval rendelkező'…szószerint szarvas állat…vö.: lat. *cervus* 'szervas'…*cornu* 'szarv'. (SIS)
krot 'vakond' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kr'akva 'vadkacsa' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kur 'rég. kakas' …(SIS)
kura, kurica 'tyúk'….(SIS)
xor'ok ' 'görény' ….(SIS)

A madarak, állatok valamely külső vagy belső tulajdonságuk, hangjuk stb. alapján kapcsolódnak a víz tulajdonságaihoz, így a hasonlóság vagy azonosság alapján megkapták az elnevezést is.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

5.12. Növény

Magyar
királydinnye ’homokos talajon termő, a földön heverő szárú, sárga virágú, tüskés termésű gyomnövény’. …(TESz)
hárs ’szív alakú levelű, édeskés illatú virágú erdei és kerti fa, hársfa lehántott héjából készült kötél, fahánc, háncskötél, vékony, háncsszerű hártya a kender tövén,’…Ősi örökség a finnugor, esetleg az uráli korból, …(TESz)
gordon ’gyomnövény, gaz, vadsáfrány, kunyhó, rejtekhely, útvesztő, bozótos, gazos terület, kis utca, üres növényszár, tüske’…Ismeretlen eredetű. …(TESz)

Uráli nyelvek
Komi
kerč ’poloskafészek, mocsári (erős szagú) vadrozmaring’, udm. *korsi* ’lóhere’…’növényfajta állatok takarmányozására’…vö.: or. *kerč* ’ a Pecsora mögötti területeken növő növény, amelynek a levelével a szarvasokat etetik’ …(LYTKIN-GULJAJEV)

Altáji nyelvek
Csuvas
kurăk ’fű’…vö.: leb***. korak*** ’fű nagy, hosszúszárú levelekkel’ oszm. *kuru* út ’száraz fű, széna’, bask. K *kyrlyk* ’fűféle a hajdinakásához hasonló magokkal, szemekkel’, oszm. *kuruk* ’zöld, éretlen termés’, (vö.: csuv. *kurăk* tyră ’éretlen gabona’ kazah *kura* ’nád’, *kurgak šöp* ’széna’ (szószerint ’száraz fű’)… ujg., üzb. *kuruk* ’száraz, kiszáradt’, vö.: karacs.-balk. *kyrdyk* ’fű’. (JEGOROV 1964)
kuršanak, kuršankă ’bogáncs, bojtorján’, vö.: mar. *koršange* ’ua.’. (JEGOROV 1964)
xurama ’szilfa’, bask., tat. *karama* ’szilfa’, alt.V. *karama* ’szilfa horog, amivel a szántalpat odaerősítik’…vö.: *xura* ’fekete’ + *ma,* jak. *mas* ’fa’, ujg. *karagač,* oszm. *karaagač,* azerb. *karagač*, kirg. *karažygač* ’szilfa, fekete fa’. (JEGOROV 1964)
xurăn ’nyírfa’, ujg. *kejin*, üzb. *kajin*, kirg., kazah, alt. V. *kajyn,* k.kalp., ojr. *kajyng,* nog., bask., oszm. *kajyn*, türkm. *gajyn,* tat. *kajen*, kojb., szag., sor *kazyn*, tuv. *xadyn,* hakasz *xazyn,* jak. *xatyn* ’nyírfa’, vö.: mong. *xus(an),* burj.-mong. *xusun* ’nyírfa’. (JEGOROV 1964)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
karotél’ ’répafajta’. A franciából való, vö.: fr. *carotte* ’répa’ …Vö.: or. *korotkij* ’rövid’. (SIS)
grab ’fa’ …vö.: makedon *grábion* ’egy tölgyfajta kemény része’ (SIS)
grečixa ’tatárka, pohánka, hajdina’ (SIS)
grib ’gomba’ …(SIS)
xren ’torma’…(SIS)

Az állatok megnevezéséhez hasonlóan a növények is valamely - a folyótól, a víztől eredő – jellemző tulajdonságuk révén viselik a nevüket. A királydinnye kerek, gömb alakú és tüskés, pont olyan, mint a keskeny patak forrás felőli szakasza. A fű a tüskéhez hasonló, keskeny és hegyes, olykor igen hosszú szárú. A répa is ideköthető az alakja révén.

5.13. Társadalmi címnév

Magyar
király 'az uralkodó fejedelemnél nagyobb, a császárnál kisebb rangúnak tekintett monarchikus államfő',....Szláv eredetű. (TESz) < *kirá-*: relatív szótő + *-ly*: képző.
horka ’bírói szereppel járó méltóságot viselő személy az ősmagyaroknál…Ismeretlen eredetű.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Ótörökből való származtatása, amely szerint egy török **qarxa* ’vérkeverő’ (< *qar-* ’kever’) került volna a magyarba, további vizsgálatot igényel….(TESz)
geréb1’községi előljáró, soltész, bíró’…Erdélyi szász eredetű….(TESz)
góré ’üzletvezető (főképpen a vendéglátóiparban), főnök, előljáró’…Cigány eredetű….(TESz)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
kara ’büntetés, fenyítés’ (HADROVICS-GÁLDI 1951)
korol' 'király' (SIS)

Egyelőre ebben a csoportban viszonylag kevés adat gyült össze, azonban az már látható, hogy megfejtésüket segíti az, ha hangtani oldalról a földrajzi nevek összehasonlító hangtanát alkalmazzuk (vö.: CZEGLÉDI 2006), jelentéstanilag pedig úgy közelítjük meg, hogy ugyanúgy, mint ahogyan egy folyónak alapvető meghatározója és irányítója a forrás, azaz a fej, az embereknél is a fej van elől, hozzá tartozik az irányító, a vezető szerep stb. Alaktani szempontból pedig a legelső társadalmi címnevek tőszavak, gyökszók, amelyek egyben alapul szolgáltak újabb, grammatikai lexémával ellátott társadalmi címneveknek is. Igy keletkezett a magyar *király* szó is, amelynek a töve (*kirá* < *kyrà* < *kàrà)* megegyezik azzal a személynévvel, amely Konstantinnál birtokos esetben szerepel, de alanyesete *Kàrà* és az egyik törzs ilyen nevű személyhez tartozik. A képző *–ly* < *-l’* < -lV < -lVk az a ’valamivel való ellátottságot jelölő’ képző, amely nemcsak az altáji nyelvek nagy részében, de a magyarban is fennmaradt. Ez a címnév az indoeurópai nyelvekben is ismert, az ófelnémetben *Karal*, a szláv nyelvek egy részében nem ejtik az első magánhangót (vö.: blg. *kral*). Ennek az az oka, hogy a király *–i*-je olyan zártan és röviden ejtett hang volt az átvétel idején, amelyet a szláv fül nem is hallhatott, ezért az átvételkor azt nem ejtette. Az orosz *korol’* azért is érdekes, mert az első magánhangzó (*-o-*) ejtése hangsúlytalan helyzetű szótagban illabiális *–à-* -val egyenértékű. Ez azt is jelenti, hogy a szó az oroszban véghangsúlyos. A TESz szláv eredetűnek tartja a *király* szót a magyarban tévesen, hiszen a szónak a térben és időben is kiterjedt nyelvi kapcsolatai más magyarázatot igényelnek.

5.14. Eszköz, szerszám, hangszer

Magyar
karabély ’rövid csövű puska’…Vándorszó, vö.: ang. *carbine*, ném. *Karabiner*….ol. *carabina,* or. *karabin* ’ua.’….(TESz)

Toldalékolt a szó, töve azonban a *Kara* nagy családjába tartozik. A vándorszó megállapítás éppen ezért felülvizsgálatra szorul.

kerep ’egy fajta hajó’…vö.: kun *käräb* ’hajó…megvan a görögben és a szláv nyelvekben, vö.: óe.szl. *korabl’ь*, or. *korabl’* ’hajó’, szlk. koráb ’hajó’...(TESz)
korona ’uralkodói hatalmat jelképező díszes aranykarika’, valaminek csúcspontja, betetőzése, töviskoszorú, pénznem, gyülekezet, valaminek a felső, rendszerint terebélyesebb része, koszorúpárkány, hajkorona, uralkodói hatalom, napkorona, a fognak az ínyből kiálló része, a fa gallyainak, lombjainak összessége, az agancs legfelső része, agancskorona’....vö.: lat. *corona* ’virágkoszorú, koronaszegély, párkányzat, perem, hegykoszorú, napudvar, hallgatság, gyülekezet, ...ném. *Krone* ’korona, mint uralkodói jelvény....’ (TESz)
korong*, karang* ’kerek erdő, egy fajta kerék, mint a vizimalom alkatrésze, vízszintes síkban forkatott, lapos, henger alakú eszköz, amelyen a fazekas az agyagot formálja. kerek lap, vagy tányér alakú lap, tárcsa....’ (TESz)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Uráli nyelvek
Finn
kara ’vasrúd, tengelycsap, tolózár....(SZINNYEI 1884)
karhi ’borona, fenyűágakból készült borona, gereblye’... (SZINNYEI 1884)
karpaa ’kosár, kis csónak, (melyet vinni lehet)’...(SZINNYEI 1884)

Altáji nyelvek
Csuvas
kakăr ’csőr, szarvacska, kürt’ (JEGOROV 1964)

Oszmán
kuršunkalem ’töltőtoll’

Mongol
xuraj ’reszelő’ (KARA 1998)
xuver ’sodrófa’ (KARA 1998)
guurs ’trombita’ (KARA 1998)
guursan ’cső, belül üreges szár, tollszár, madártoll csöves vége’ (KARA 1998)

A mongol *guurs* magyar megfelelője a *kürt.* A két hangszer működési elve ugyanaz és ez a jelentésszál köti össze őket. Hangtanilag az *–s* a *–t* fejleménye.

Indoeurópai nyelvek
Orosz
korabl’ ’hajó’....(SIS)
korobka ’doboz’ ....(SIS)
koronka ...lat. korona (vö.: lat. corona ’koszorú’) ....(SIS)

A fenti eszközök jelentésének az alapja a kör, görbe alak. Vagy cső, henger alakúak, üregesek (kürt, szarv, doboz stb.), vagy elágazóak, tüskések (vö.: borona, gereblye), vagy karcolásra, horzsolásra használják (vö.: reszelő stb.).

6. A közszói adatok tanulságai

A fentiekben egyrészt lehetőség lett volna finomabb csoportosítás végzésére, másrészt még több nyelv még több adata bevonására éppen azért, mert a *Kér, Kàrà* olyan hatalmas szócsaládba tartozik, amely a nyelvnek, nyelvünknek az egyik alapszava, alapformája, gyöke. Ahhoz azonban ennyi is hozzásegít, hogy lássuk, jóval több szó jöhetne számításba annál, mint amennyiről a kutatók feltételezték, hogy alapul szolgált az adott tulajdonnévnek. Meg kell jegyeznem, hogy a fenti szavak legtöbbjének az etimológiája felülvizsgálatra szorul részben vagy egészben s ehhez a vizsgálathoz egyben útmutatóul szolgál e tanulmány is.

Rendszerezve a jelentéseket azt látjuk, hogy a hangutánzó eredetű (amellyel eredetileg a víz hangját utánozták) *kàrà* szónak illetve az alakváltozatok valamelyikének van ’üreg, gödör’ jelentése, amely kezdetben a forrásvíz görbe, kanyargós, elágazós helyét, a lyukat is jelentette, ahol a víznek volt járata, amelyben a víz áramlott. E jelentések közül elvileg bármelyiket választhatnánk. Egy tulajdonnévnek alapul szolgáló közszó kiválasztása azonban nem történhet önkényes alapon. A tévedés alól az sem mentesít, ha nincs elegendő háttérismeretünk, amikor adott tulajdonnévnek az alapjául szolgált közszót akarjuk megállapítani, megtalálni. Csak akkor járunk el helyesen, ha a szó családjához tartozó legtöbb szót összegyűjtjük, a névre vonatkozó ismereteket rendezzük, a közszó és a tulajdonnév lehetséges kapcsolatait hangtani, alaktani és jelentéstani oldalról részletesen

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

megvizsgáljuk, végül felrajzoljuk a szó jelentésfejlődését. Mindezt pedig névtudományi ismeretek birtokában tesszük.

Hangtani oldalról lényeges, hogy a *Kàrà* szó családjának volt mély hangú (*kar, kor, kur, kyr*) és magas hangú (*ker, kör, kür, kir*) alapszava, valamint *k-, g-* és *x-* kezdetű változata.

A szakirodalomban a *Kér*nek illetve a *Kara* névnek alapul szolgált szavak között számon tartott szó valójában csak a szó családjába tartozik, amely az uráli, az altáji és az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvek közül számos nyelvben kimutatható.

A szavaknak igen korán jelentkezett és egymás mellett élt a mély és a magas hangrendű változata (CZEGLÉDI 2005), amelyek különböző ám valamilyen szálon mégis összetartozó jelentéssel rendelkeztek. Világosan kell tehát látni, hogyan, milyen fokon tartoznak össze a szavak. Egyik a másiknak alapul csak a közvetlen elődjeként szolgálhatott, vagyis az a szó, amely a legszorosabban kapcsolódik hozzá valamilyen jelentésszálon. Ennek a tisztánlátásnak pedig feltétele, hogy a fenti összefüggéseket nem lehet olyan alapon magyarázni, hogy az egyik esetben adott szó az uráli, finnugor vagy ugor egységből származó ősi szókészletünkhöz tartozik, a másik esetben pedig kölcsönzés a törökből vagy a szlávból stb. A földrajzi névi kutatások fényében a nyelvi kapcsolatokat másképpen, jóval magasabb, nagyobb látószögből lehet és kell vizsgálni ahhoz, hogy lássuk, az összetartozás igen széleskörű s amelynek időben nagyon ősi, mélyen eredő gyökerei vannak. Tisztázni kell, mi az oka, hogy ismerik a szócsalád tagjait Eurázsia szerte, milyen úton, módon terjedtek el a kVr, kVrV, kVrVk, kVrVkV, kVrkV, krVkV szerkezetű tőszók, illetve gyökszók Mongóliától Nyugat-Európáig, Karéliától Dél-Ázsiáig. Az összefüggések mellett az egyes szavakkal külön-külön is kell foglalkozni ahhoz, hogy pontosítsuk a szómagyarázatot. Jelen tanulmányban azonban a megjelölt feladathoz igazodva a fenti szavaknak a hangtani, alaktani és jelentéstani következtetéseit vázolom fel az alábbiakban. Ezt megelőzően azonban kitérek a vizsgált szavunkkal azonos grammatikai lexémákra, azokra, amelyeknek előzménye a vizsgált szavunk egyik ősi változata volt.

7. Grammatikai lexémák

Erről a területről azért is kell adatokat hozni, mert a kutatók közül Berta Árpád több szempontból is elfogadhatatlan ötleteket és magyarázatot nyújtott a *Kér* és a grammatikai lexémák, ez esetben az irányhatározó rag kapcsolatáról. Ezt a kérdést tisztázni kell, ezért az idetartozó irányhatározó ragok közül mutatok be néhányat.

Magyar
-kor/-kör[89]:

Önálló szóból származó viszonylag új keletű ragnak minősíti a tudomány. „ …a XV. század közepére- végére alakulnak ki a *–kor*….Az újabb ragok mellett …személyragos határozószók nem találhatók” (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR1967:408)

[89] Ennek hangalaki változata a magyar ***-hoz***/***-hez***/***-höz***: „Önálló szóból lett …már előfordul a …HB.-ben a … *-hoz*….” (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967:408)

Azok a nyelvek, amelyek a grammatikai lexémáknak, köztük az irányhatározó ragoknak az illabiális – labiális és veláris – palatális formáját ismerik és használják, igen ősi jelenséget őríznek. Minthogy ezek a ragok is önálló szóból alakultak, ez az önálló szó jelentés a magyarban ma is megvan olyan szavakban, mint pl.: ***hozzá***: Alakváltozatai: *hojza*, *hozzája*. Jelentése: ’magához, közelébe, iránta, vele szemben, valamihez (vonzatként a *–hoz, -hez, -höz* ragos határozó helyett), javára, mellette, róla, vele, erre vonatkozóan’. … Megszilárdult ragos alakulat, vö.: osztj. *kūt’ên* ’közelség, hely valami mellett’…(TESz)

A TESz véleményét több ponton is vitatnom kell. Nem igazolt, hogy a rag (*-hoz*) szilárdult meg és járult hozzá egy újabb. A *hozzá* két elemből áll (*hoz* + *-zá*), ahol az első megtartotta önálló szói minőségét és mint önálló szóhoz járulhatott a *–zá* rag.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A grammatikai lexémának a párhuzamai megvannak nemcsak az oszmánban, hanem más nyelvekben is. Ezek a lexémák eleinte önálló szavak voltak. Elvileg elképzelhető, hogy másodlagosan kialakult az önálló szói tulajdonság és a TESz-hez, valamint Keszi Tamás véleményéhez hasonlóan az önálló szavak a helyhatározó ragból alakultak volna önálló szavakká, azonban a nyelvek logikája nem így működik. A nyelvi tudat ritkán szokta elfelejteni azt, amit már egyszer tudott s nem kell újra feltalálnia azt, amit már egyszer feltalált. Esetünkben azt, hogy a grammatikai lexéma alapja önálló szó.

Uráli nyelvek
Finn
kera '–vel, együtt'

Altáji nyelvek
Csuvas[90]
kar: jelenti mozdulatlan, egy meghatározott irányba mutató embercsoport tekintetét. (Ašm. VI:85)
kar '1. világos, érthető, határozott, körvonalazott, éles, 2. egyenesen, világosan, tisztán' (Ašm. VI:87)

Oszmán
-γaru / -gärü: irányhatározó ragja.

Indoeurópai nyelvek
Orosz
kogda 'mikor?' < *ko* ⟵ ld. török nyelvek kV 'mi?' + *gda* ⟵ nem szláv *kVδ.
vsegda 'mindig' < *vse* 'mind, összes' + *gda* ⟵ nem szláv *kVδ.

Szélesebb körű vizsgálatok során eljuthatunk további, egyszerűsödött változatokhoz is, pl. a magyarban nyelvjárási szinten a *–ho* (< *-hoz*), *-ko* (< *-kor*), vö.: or. *k-* '-hoz' elöljáró szó'.
Alaktani szempontból lényeges, hogy a *–ra/-re* irányhatározó rag *r*-je *t-* eredetű, nem tartozik össze a *-γaru / -gärü*: irányhatározó raggal, mert az nem bontható *-γa / -gä* 'hát' + *-ru / rü* irányhatározórag kapcsolatára. (vö.: CZEGLÉDI 2006) A magy. -kor előzménye -*kVδ < *kVt.

---

[90] Megjegyzem, hogy a csuv. *kajri* (*kaj* 'hát' + *-ri*: melléknév képző'), a *kajra* 'hátra' (*kar* 'hát' + *-ra*: irányhatározó rag') 'hátra' etimológiailag nem tartozhat össze az oszmán *-γaru / -gärü* irányhatározó raggal. A csuvas *–ra* directivus ragja azonban a magyar *–ra/-re* határozóraggal függ össze.
Mint önálló szavakat, meg kell említeni az alábbiakat:
hát: 'szélesebb tetejű magaslat, földhát, a testnek a mellső oldallal ellentétes felülete, a ruhának a hátat borító része, valaminek a fonáka, másik oldala,…(TESz)
A magyar *hát* szó kezdő mássalhangzója (*h-*) ugyanúgy *k-* eredetű, mint a vizsgált irányhatározó ragunk (magy. *hoz/-hez/-höz*) *h*-ja, az oszm *-γaru/-gärü* kezdő mássalhangzója a *γ-/g-*. Az eredeti *k-* a szelkup szamojédban megőrződött, vö.: szelkup: *kotti, kotte* 'vissza, hátra'. A szó elemeire bontva *kot* + *-ti/-te*. Szó szerint összetartozik a magyar *hátra* szóval. A szelkupban a *kot,* a magyarban a *hát* önálló szó, a szelkup *–ti/-te* irányhatározó raghoz képest pedig a magyar *–ra/-re* fejlemény. Ez utóbbi ragban a szelkup őrzi az eredeti *t*-t, a magyar ennek az egyik fejleményét az *r*-t használja. A *t* másik fejleménye a *z* pedig a *–hoz/-hez/-höz* ragban van meg, míg a *hát* szóban az eredeti *–t* őrződött meg ugyanúgy, mint a szelkupban a *kotti, kotte* első elemében (*kot*) és az osztjákban a osztj. *kūt'êη* 'közelség, hely valami mellett' szóban. Az indoeurópai nyelvek közül az orosz előljáró szóként (vö.: or. *k*: '-hoz, -hez, -höz, -nak, -nek') csak a szókezdő *k*-t őrízte meg hasonló jelentésben, amelynek a vonzata dativus. További indoeurópai nyelvekben is megvan a párja *k-* szókezdővel. (vö.: SIS)
A Konstantinnál található tulajdonnévnek a Berta Árpád említette oszmán *–γarï* / *–geri* irányhatározó raggal való kapcsolata igazolható, de Bertával eltérő módon. Maga az irányhatározó rag olyan önálló szóból keletkezett, amely szó beletartozik abba a szócsaládba, amelybe a vizsgált tulajdonnévnek alapul szolgált közszó. Tehát a *γarï* / *–geri* határozóragnak az előzménye olyan önálló szó volt, amely ma ismeretes pl. 'hát', 'közelség, hely valami mellett' jelentésben.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

7.1. Hangtani következtetések

Lényeges kritérium, hogy csak a *k*- kezdetűek tartoznak ide és a *k*- fejleményeit szó elején tartalmazó változatok. Az eltéréseket nem magyarázhatjuk sem hangátvetéssel, sem hasonulással. A *Kara* eredetileg nem négy, hanem ennél több hangból állt. A párhuzamos adatok azt igazolják, hogy a magánhangzó illabiális –*a*- maga is hangkapcsolatok fejleménye. Hozzá hasonló módon az –*u*-, az –*ü*- előzménye is lehetett olyan hosszú –*ú*- (-*uu*-) vagy –*ű*- (-*üü*-), (vö.: magyar *kúr*, *kűr*), amely triftongus (-VkV-) eredetű (vö.: csuvas *kukăr,*), azonban a –*k*- elemű triftongus –*k*-ja- -*nk*- (< -*tk*- < -tVkV-) mássalhangzó kapcsolat maradványa, vö.: magyar *kunkor*. A *kür* végső mássalhangzója az –*r* pedig eredendően nem lehetett szóvégi helyzetű, mert minden mássalhangzót magánhangzó követett. Mássalhangzót ugyanis csak valamilyen magánhangzó kíséretében lehet ejteni, fizikai törvényszerűség. Ezt számos példa igazolja, vö.: mong. *güüreg* 'híd, völgyhíd, viadukt'. Az oszmánban a rVg elemből magánhangzó végű rV lett (vö.: oszm. *köprü* 'híd'), míg a csuvasban csak az -*r* (vö.: *kĕper* 'híd') maradt meg. (vö.: CZEGLÉDI 2006)

7.2. Alaktani következtetések

A *Kér* és a *Kara* - egymásnak alakváltozatai, mindkettő olyan tőszó, amely a nyelv kialakulása idején mondatszó értékű lehetett. Mint tőszók, önmagukban toldalékolatlanok, grammatikai lexémák járulhattak hozzájuk. Ugyanakkor tovább bonthatók abszolút szótőre és képzőre: kV- + -r, -rV, -rVk, -rVkV.

7.3. Jelentéstani következtetések

A *Kér*-hez, a *Kara*-hoz tartozó magyar közszók jelentésének az összekötő szálait úgy rajzolhatjuk fel, ha olyan hangutánzó szóból indulunk ki, amelyet az ember elsőként észlelt s ez a földből feljövő, más esetekben a csöpögő víz hangja volt, amelyet emberősünk visszaadott, utánzott. Ez a hang(sor) pedig olyan víz megnevezésévé vált, amely tölcsér alakú gödörből jött fel. A gödör jellemzően görbe, kör formájú, belőle a felböfögő (vö.: kérődzik) víz kúrja, rágja azt, ami az útjában van, elsőként a földet, miközben hörgő hangot hallat. A gödör egyben kút, azaz a forrás helye, a feltörekvő víz kérkedik, valójában nem más, mint az, amit kívánunk, vagyis amit *kér*-nek. A víz kavarog, kevereg, azaz köröz mozgás közben, hogy világra jöjjön, megszülessen, teremtmény legyen, keresztül kell törni az útjában lévő akadályokon. A születés helye, jelképesen a függőleges (a feltört víz) és a vízszintes (az akadály itt a föld) találkozási pontja. A kereszt, a kereszténység a születéssel, az élet indulásával kapcsolatos szimbólum. Az emberi tudat kifejlődésével és a nyelv születésével egyidős. Az ily módon megszületett víz teremtmény s a hozzá hasonlóan megszületettek is ezt az elnevezést kapták, köztük az ember is, így maradhatott fenn személynévként. Miután ennek a felböfögő víznek az iránya adott, a szó idővel irányhatározóvá válhatott. S hogy nemcsak lentről felfelé jelentésű, az annak a körülménynek köszönhető, hogy a feltört víz a forrás illetve a folyó mentét is uralja, ez a terület is hozzá tartozik, ezért az elnevezés megilleti ezt a területet is. Őrzik ezt a 'valami mellett, valamihez tartozó' jelentések. Az irányhatározó ragok - amelyeknek illabiális – labiális és veláris – palatális formáját ismerik és használják a nyelvek - igen ősi jelenséget tartalmaznak.

Látható, hogy a hangutánzó szó alkalmas volt nemcsak a víz megnevezésére, hanem a gödör, a víz mozgása, színe stb. megnevezésére is. A lent lévő helyen – ahol a víz van – sár, sötétség, feketeség, betegség is van. Ugyanakkor a víz gyógyító hatású is. Lehet sekély, ahol át lehet gázolni, mint ilyen összekötő, azaz híd szerepű. A vízzel kapcsolatos számos tulajdonság jellemző azonban a természet más részeire, illetve más teremtményekre is, következésképp a hasonlóság kapcsán azok is megkapták a már ismert elnevezést és ez a szóteremtési folyamat a mai napig tart. Nem csoda hát, hogy pl. a magyar *kara* jelentése annyi mindent magában foglal a hang, zajtól kezdve az

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

irányhatározó rag jelentéséig.

A tulajdonnevek jelentésénél pedig mindig figyelembe kell venni azt a törvényszerűséget, hogy a név alapjául vagy köznév, vagy egy másik tulajdonnév szolgált. Ez azonban nem jelenti azt, hogy elsőként nem a közszók jelentésfejlődését kell megrajzolni. Ez pedig kétféleképpen lehetséges. Vagy egy kiválasztott szó útját rajzolom meg, vagy pedig sok szó esetén azokat csoportokba rendezve a jelentéscsoportok fejlődési irányát jelölöm. Kialakultak egyrészt az egyalakú személynevek, amelyek idővel keresztnévvé illetőleg családnévvé váltak, másrészt több ember, egy egész család, nemzet azonosulása esetén keletkeztek a népnevek. A tulajdonneveknek a lexikális jelentését úgy tudjuk megállapítani, ha első lépésként kinyomozzuk, hogy a vizsgált névnek milyen tulajdonnév vagy köznév szolgált alapul. A *Kara* mint tulajdonnév személynév és földrajzi név is lehet, ezért számolni kell azzal, hogy a személynév lehet közvetlenül földrajzi névi eredetű, ugyanakkor a földrajzi névnek alapjául szolgálhatott személynév. A sorrendet el kell dönteni. Ha pedig köznév szolgált alapul a személynévnek, akkor az elvileg kapcsolatban lehet címnévvel, népnévvel és számos egyéb szóval.

Tehát a ***Kara*** értelmezhető úgy, hogy 1. családnév: embercsoport, amely a ***Kara*** nevű személyhez tartozik, 2. nemzetségnév (köznév), végső eredete dinasztianév, azaz személynév, 3. Személynév (családnév és keresztnév is). A *Kara* személynevet tehát úgy is felfoghatjuk, hogy az ilyen nevű ember a vízhez hasonló teremtmény.

8. Összegzés

Jelen dolgozatban az edigiektől eltérően a földrajzi névi kutatásaim tükrében tanulmányozom az ún. törzsneveket, ez esetben a köztudatból ismnert *Kér,* a görög forrást helyesen értelmezve a *Kara* nevet. Miután elkészítettem a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek az összehasonlító nyelvtanát (hangtan, mondattan, alaktan, jelentéstan), a munkának az egyik legfőbb tanulsága, hogy ez a nyelvtan alkalmas arra, hogy a magyar nyelv és még számos más nyelv nyelvtanaként alkalmazzuk. A további tanulságok közé tartozik az is pl., hogy nem találtam arra példát, hogy a földrajzi neveknek törzsnév szolgáljon alapul. A kutató munkámban ekkor érkezett el az idő a magyar hét törzs illetve név újra tanulmányozására.

Kezdve a neveket tartalmazó görög forrással, Konstantin is személyneveket említ. Tehát nem törzsnévről, hanem személynévről van szó, amelyhez törzs tartozik, amelynek a törzséről beszélhetünk. A görög forrásban *Kara* személynév szerepel birtokos esetraggal ellátott formában: *Kari*. A görög szövegben Konstantin idejében az *α* illabiális *–a*-nak olvasandó. Maga a név és a hozzá tartozó közszói párhuzamok olyan széles körben ismertek még ma is a három nyelvcsalád nyelveiben, hogy azok vizsgálatának eredményeképpen igen ősi szóról kell beszélnünk. A szó (ősi formája) keletkezésének idejét nem helyezhetjük ún. pre-uráli, pre-altáji vagy pre-indoeurópai korba, mert a nyelvi kapcsolatokat helyesen másképp lehet és kell megítélni. (vö.: CZEGLÉDI 2004:5-31) A nyelvcsaládok helyett olyan ősi nyelvben kell gondolkodni, amelynek utódnyelvei vannak s amelynek ma jelentős képviselője a magyar.

Miután Konstantinnál személynévről van szó, eleve értelmét vesztette számos, a kutatók között létrejött vita. Közéjük tartozik, pl.: a törzsnevek mint tulajdonnevek vizsgálata, a törzsnevek, mint seregtestek elnevezései, a törzsnévi tudat, a törzsnévi eredetű földrajzi nevek stb. Ugyanakkor fontossá vált számos más terület kutatása, pl.: a személynevek eredete, közszói jelentése, a birtoklás kifejezése, a számjelölés, a grammatikai lexémák eredete, köztük az irányhatározó rag eredete és alkalmazása stb.

A földrajzi nevek kutatásának a fényében a birtokos szerkezet keletkezéséről, kialakulásáról szóló ismereteink a következőképpen alakultak. A forrás, a folyó, a folyó ártere, a folyó melletti terület, a mellékfolyó egymáshoz való viszonyát jól megfigyelték eleink. Eszerint a forrás a tulajdonos, a birtokos. A forrás áll az első helyen. A belőle kifolyó víz, a folyó mint az utód a forrásnak a tulajdona, birtoka, ez áll a második helyen a birtokos szerkezetben. A folyó a forráshoz,

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

mint utód az anyához tartozik. Továbbmenve a folyó menti ártér is a folyó tulajdona a rajta lévő növényzettel, állatokkal, emberekkel. Az eredeti, ősi sorrend tehát: 1. birtokos 2. birtok. Az adott folyóhoz tartozás kezdetben pl.: a folyó nevével való puszta azonosulással fejeződött ki. Úgy is mondhatjuk, hogy a folyó birtokolta a népet, a folyó tulajdona az ott élő növényzet, állatvilág és ember, embercsoport, nép.

Idővel a jelentéstartalom változott, a magántulajdon új formája alakult ki. Az ember el kezdte birtokolni az adott folyót, folyómelléket. Az eredeti logikát azonban megtartotta a magyar. Az indoeurópai nyelvekben a logikai sorrend fordított: Elől, vagyis az első helyen a birtok, hátul, azaz a második helyen a birtokos. Az indoeurópai nyelvek csak a jelentéstartalom megváltozásának idejét őrzik. Nem igazodtak a korábbi logikai sorrendhez. Ez azt is jelenti, hogy az indoeurópai nyelvek emlékezete csak a jelentéstartalom változásáig megy vissza. Nem ismeri, ezért nem tartja meg, nem tarthatja meg a mindent meghatározó eredeti logikát. Ezért a megváltozott jelentéstartalomnak megfelelően nála az első tag a birtok, a második a birtokos. Ez az oka annak is, hogy a birtoklást nem tudja kifejezni birtokos személyjellel, csak a birtokos szerkezettel.

A *Kara* személynév egyrészt lehet abból az időből való, amikor az emberek egy csoportja az ilyen nevű területen élt, azzal azonosult, másrészt az embert is teremtménynek fogták fel, mint a vizet, a folyót. A *Kara* nevű terület jelentése elvileg magában hordozza a fekete jelentést is, de nem jelenti azt, hogy a személynévnek feltétlenül a ’fekete’ jelentésű szó szolgált volna alapul. A *Kara* komplex jelentéstartalmánál fogva jelölhet mellékfolyót, folyó menti tavat, vizet, vizes helyet, árterületet, folyó mentét, ahol dús növényzet, gazdag állatvilág volt és ahol emberek éltek. A *Kara* mint földrajzi név közszói jelentése lehet a végső soron hangutánzó eredetű ’kút, forrás, folyó’ jelentésű szó, de a víz más tulajdonságát megjelölők közül bármely más is. Ezt nemcsak koronként és nyelvenként kell megvizsgálni, hanem az adott név esetében körültekintően kell eljárni.

Az ismert közszók (ld. fent) úgy keletkeztek, hogy a természetből már ismert jelenség neve analógiás úton átszállt a hozzá hasonló formájú és hasonlóan működő, hasonló funkciójú darabokra, tárgyakra. Mint ilyen, hasonlít a madarak, állatok, ember hangjához, az oldalhajtáshoz, a mellékfolyóhoz, a teremtményhez, az utódhoz.

A *Kara* – Konstantinnál *Kari* – tehát birtokos esetben lévő személynév, amelynek az alanyesete *Kara*. A *Kara* nevű személyhez hozzátartozik egy embercsoport, amelynek törzs a közös neve. A *Kara* mint személynév eredete pedig az ősidőkig nyúlik vissza, jelentése 'teremtmény, amely maghoz, őshöz, forráshoz tartozó'.

A törzsnévi – mint tulajdonnévi - értelmezés mellett nem szól egyetlen egy érv sem, az ellene szóló fő érvek közé pedig alábbiak tartoznak: Konstantinnál a név személynévként szerepel. Egyes számban fordul elő. Nincsenek törzsnévi helyneveink, de személynévi igen. A Volga-Urál vidéken nem tudunk kimutatni törzsnévi helyneveket, de személynévit és más tulajdonnévi és közszói eredetűt igen. A számba jöhető névadó és neveket használó nyelvek nyelvében sem szerepel ilyen törzsnév, de földrajzi név, személynév és közszók igen. A törzsnévi – mint tulajdonnévi – értelmezés kitalálás, hiszen nem érintkezik a valósággal, nem fogadja be az igazság törvénye.

9. Rövidítések

A. Alikovszkij rajon
alt. – altaji
ang. – angol
azerb. - azerbajdzsan
bask. – baskir
Belok. - Belokatajszkij rajon
Belor. –
blg. – bolgár
burj. - burját

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Cu. – Civilszkij ujezd
csag. – csagatáj
cser. - cseremisz
Čgs. – Csebokszarszkij gorszovjet
Čist.u. – Csisztopolszkij ujezd
csn. – családnév
Ču. – Csebokszarszkij ujezd
csuv. – csuvas
d. – domb
dial. - dialektus
f. – folyó
fi. – finn
fn. – főnév
fr. – francia
f.szorb – felső szorb
gag. - gagauz
germ. – germán
gör. - görög
h. – hely
hak. – hakasz
han. - hanti
hn. – helynév
i.e. – indoeurópai
Ja. – Jadrinszkij rajon
jak. – jakut
Jana. – Janaulszkij rajon
K. – Kozlovszkij rajon
Kal. –
kalm. – kalmük
Kalt. –
karacs. – karacsáj
kipcs. – kipcsak
kirg. – kirgiz
k.kalp. – karakalpakk
kazax. – kazah
Ko. – Kozlovszkij rajon
Kr. – Kraszno-csetajszkij rajon
Kra. – Krasznoarmejszkij rajon
lat. – latin
ld. – lásd
le. – lengyel
leb. – lebed
litv. – litván
lp. - lapp
m. – mocsár
M. – Morgausszkij rajon
magy. – magyar
man. - mansi
mar. – mari
md. – mordvin

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

mdE. – erza mordvin
mdM. – moksa mordvin
mn. – melléknév
mod. – modern
M-P. – Marinszko-Poszadszkij rajon
mong. – mongol
ném. – német
nog. - nogaj
nyeny. – nyenyec
óe.szl. – óegyházi szláv
ógerm. – ógermán
ojr. – ojrot
ol. – olasz
ólengy. – ólengyel
óor. - óorosz
or. – orosz
orx.-jenyisz. – orxon-jenyiszeji
oszm. – oszmán
osztj. – osztják
ÓT. – ótörök
óujg. – óujgur
örm. - örmény
özb. – özbég
ősm. – ősmagyar
ősszl. – ősszláv
pl. – például
polov. - polovec
rom. – román
szam. – szamojéd
szam.jur. – jurák szamojéd
szb-hv. – szerb-horvát
szkr. – szanszkrit
szelk. – szelkup
szib.tat. – szibériai tatár
szlk. – szlovák
szln. - szlovén
szn. – személynév
Sterl. - Szterlitamakszkij rajon
Svi.u. – Szvijázsszkij ujezd
t. – tó
tat. – tatár
tkp. – tulajdonképpen
tör. - török
tuv. – tuvai
türkm. – türkmén
U. – Urmarszkij rajon
ua. - ugyanaz
udm. – udmurt
ujg. – ujgúr
ujg.mod. – modern ujgúr

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

ukr. – ukrán
üzb. - üzbég
V. – Vurnarszkij rajon
vm. – vármegye
vog. – vogul
votj. - votják
vö.: - vesd össze
zürj. – zürjén

10. Források

ANDREJEV, N. A. Csuvasszko-russzkij szlovar, Moszkva 1961.
Ar. = NIKITIN
Ašm. - ASMARIN, N. I. Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Kazan - Csebokszari 1928-50.
B-R 1958 – Baskirszko-Russzkij szlovar Moszkva 1958
C.DAMDINSUREN – A. LUVSANDENDEV:1982 - C.DAMDINSUREN – A. LUVSANDENDEV Russzko-Mongolszkij szlovár Ulan-Bator1982
Fa. - FASZMER, M. Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka. Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva 1964-73.
GMA - Gidronimy Marijszkoj ASzSzR
GYÖRKÖSSY 1986 - GYÖRKÖSSY Alajos Latin-Magyar szótár Akadémiai Kiadó Budapest 1986
HADROVICS -GÁLDI 1951 - HADROVICS László - GÁLDI László, Orosz-Magyar szótár, Akadémiai Kiadó, Budapest 1951.
JEGOROV, V.G. Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka, Csebokszari, 1964.
KARA 1998 KARA György Mongol-Magyar Kéziszótár Terebess Kiadó Budapest 1998.
KÁZMÉR 1993 - KÁZMÉR Miklós, Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest 1993.
KISS 1980 - KISS Lajos, Földrajzi nevek etimológiai szótára, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
LELKES 1998 – LELKES György, Magyar Helységnév-Azonosító Szótár, Talma Könyvkiadó, Baja 1998.
LYTKIN – GULJAJEV 1999 – V.I. LYTKIN – J.Sz. GULJAJEV, Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka, Szyktyvkar 1999.
MÉK - Magyar Értelmező Kéziszótár, Akadémiai Kiadó, Budapest 1985.
MORAVCSIK 1988 – MORAVCSIK Gyula Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásaiAkadémiai Kiadó, Budapest 1988
MUNKÁCSI 1990 – MUNKÁCSI Bernát, A votják nyelv szótára, Az Uralisztikai Tanszék kiadványai, Pécs, 1990.
NAP - Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR. Csebokszari, 1974.
NIKITIN - NIKITIN, I. D. Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje posztuplenije N. 72. Kézirat.
SIS – N.M. Sanszkij – V.V. Ivanov – T.B. Sanszkaja, Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka, Moszkva, 1975.
SW - Dr. Fokos Fuchs, Syrjánisches wörterbuch I-II. Budapest 1959.
TB. - Szlovar toponyimov Baskirszkoj ASzSzR. Baskort ASZSzR-nin toponimdar hü͡lege. Ufa. 1980.
T-R 1966 – Tatarszko-Russzkij szlovar Moszkva 1966
TESz – A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
TSK. - A. I. Turkin, Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR, Szyktyvkar 1986.
ÚMT – Új magyar tájszótár I. Akadémiai Kiadó 1979.
Vax. - M.P. Vahruseva, Udmurtszko-russzkij szlovar 1956.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

11. Irodalom

BAKAY 1996 – BAKAY Kornél A magyar őstörténet kérdései - régész szemmel in: Belvedere JGyTF Kiskönyvtára 9. Szeged, 1996:49-62

BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967:408 - BÁRCZI Géza-BENKŐ Loránd-BERRÁR Jolán 1978: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest

BENKŐ 1977:54 – BENKŐ Lóránd Magyar nyelvtörténet - magyar őstörténet in: Magyar őstörténeti tanulmányok Bartha I.-Czeglédy K. - Róna-Tas A. (szerk.) Budapest 1977

BENKŐ 2003 – BENKŐ Mihály A torgaji madiarok Keleti magyar néptöredékek Kazakisztánban Timp Kiadó Budapest 2003

BERTA 1989 – BERTA Árpád Új vélemény török eredetű törzsneveinkről in: Keletkutatás 1989 tavasz

BERTA 1997 – BERTA Árpád Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997

CZEGLÉDI 2004: CZEGLÉDI Katalin Kettő az egyben (Nyelvünk logikai alapja a földrajzi nevekben) című Miskolci Bölcsész Egyesület konferenciáján megtartott előadás írásban megszerkesztett változata. Megjelenés alatt.

CZEGLÉDI 2006 – CZEGLÉDI Katalin A földrajzi nevek összehasonlító hangtana. Hunscience Kiadó Esztergom 2006.

FODOR 2003 – FODOR István A világ nyelvei és nyelvcsaládjai Tinta Könyvkiadó Budapest 2003

GALJAUTDINOV 1987 – I.G. GALJAUTDINOV Onomasztikon Tarih nama i Bulgar Tadzsetdina Jalszygulova, in: Baskírszkaja etnonímija Ufa 1987

GOMBOCZ 1905 – GOMBOCZ Zoltán Árpádkori török személyneveink. MNyTK. XXXV. 1905:241-84.

GYÖRFFY 1997 – GYÖRFFY György A magyar törzsnevek és törzsi helynevek in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997

GYÖRKÖSY – KERÉNYINÉ 1982 – GYÖRKÖSY Alajos – KERÉNYI Károlyné Görög nyelvkönyv Tankönyvkiadó, Budapest 1982

HAJDÚ – KRISTÓ – RÓNA-TAS 1980 – HAJDÚ Péter – KRISTÓ Gyula – RÓNA-TAS András Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba Kézirat Tankönyvkiadó, Budapest, 1980

KESZI 1996-2002 – KESZI Tamás A magyar törzsnevekről in: Keletkutatás 1996. ősz –2002. tavasz

KRISTÓ 1977 – KRISTÓ Gyula Törzsek és törzsnévi helynevek in: Magyar Őstörténeti Tanulmányok szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András Budapest 1977.

KUZEJEV– IVANOV 1984 – R.G.KUZEJEV– V.A.IVANOV Etnyicseszkije processzy v Volgo -Uralszkom regione v V-XVI. vekach i problema proiszhozsdenija csuvasszkovo jazyka in: Bolgary i csuvasii Csebokszary 1984:3

LÁSZLÓ 1999 – LÁSZLÓ Gyula Múltunkról utódainknak Püski Kiadó Budapest 1999 I-II.

LIGETI 1979 - LIGETI Lajos Régi török eredetű neveink III. MNy. LXXV. 1979:26-42

LIGETI 1986 - LIGETI Lajos A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban Akadémiai Kiadó Budapest 1986

MÁNDOKY 1976 - MÁNDOKY Kongur István Magyar eredetű törzsek a baskíroknál in: Tiszatáj 30. 1976:41-44

NÉMETH 1991 – NÉMETH Gyula A honfoglaló magyarság kialakulása Közzéteszi Berta Árpád Akadémiai Kiadó Budapest 1991

NÉMETH 1966 – NÉMETH Gyula Magyar törzsnevek a baskíroknál Nyelvtudományi Közlemények 1966

RÓNA-TAS 1996 – RÓNA-TAS András A honfoglaló magyar nép Balassi Kiadó Budapest, 1996

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

7. *Keszi*

„Lassan általánossá kezd válni az a felismerés, hogy a mai nyelvcsaládok ősei a jégkorok végén már kialakultak, s ekként a legősibb szórétegek ilyen távoli idők életéről vallanak….Szavaink… évtízezrek múltját őrzik, s ekként egykori művelődésünk legbecsesebb emlékei.” (LÁSZLÓ 1999:7-22)

Tartalom

1. Bevezetés
2. Források adatai
3. Kutatói vélemények és azok kritikája
4. Tulajdonnevek
4.1. Földrajzi nevek a Kárpát medencében
4.2. Személynevek
4.3. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén
5. Közszói párhuzamok
5.1. Népnevek
5.2. Egyéb
5.2.1. Hang, zaj
5.2.2. Nedv, víz
5.2.3. Vágat, vájat, mélyedés, vízér
5.2.4. Keskeny, sovány, vékony
5.2.5. Nem nagy, kicsi, rövid
5.2.6. Hosszú
5.2.7. Hegyes, csúcsos
5.2.8. Kerek, teljes, egész
5.2.9. A mélyedés ellentettje, dudor, dudorodó
5.2.10. Valaminek az eleje, kezdete
5.2.11. Hajlott, görbe, oldalhajtás
5.2.12. Iz (savanyú, sós, keserű)
5.2.13. Szín
5.2.14. Vág, kaszabol
5.2.15. Kóborol, kószál, kering
5.2.16. Lassan folyó víz, folyam
5.2.17. Sor, rend
5.2.18. Közlekedési hely, út
5.2.19. Nőiséggel kapcsolatos
5.2.20. Kettős, páros
5.2.21. Teremtmény
5.2.22. Piszok, mocsok
6. A hetes számrendszer és a törzsi szervezet
7. A hadtestek alakja, felépítése, működése
Az ék alakú hadtestek és a földrajzi nevek
8. Összegzés
9. Rövidítések
10. Források
11. Irodalom

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

1. Bevezetés

A *Keszi* tulajdonnevekből és közszókból álló családja a fentiek folytatásaként arról is szól, hogy szavaink egyrészt valóban a legősibb szórétegekhez tartoznak s igen távoli idők életéről vallanak. Elgondolkodtató Harmatta János kulcsfontosságú mondata is: "Kétségtelen ugyanis, hogy az ősmagyar törzsszövetség már a kabarok csatlakozása előtt is nyolc törzsből állott…." (HARMATTA 1997:125-126). Módszertani és tartalmi szempontból egyaránt figyelemre méltó. Jelenti azt, hogy a törzsekkel kapcsolatos tulajdonnevek létrejötte megelőzte a hét törzsből álló törzsszövetség létrejöttét s e tulajdonnevek sorába a *Keszi* is beletartozik. Másrészt kérdések sorát indítja el: A Hét Magyar törzzsel kapcsolatosan törzsnévre – mint tulajdonnévre - vagy vezérnévre kell-e gondolnunk, esetleg népnévre vagy nemzetségnévre? A törzsszövetséget alkotó törzsneveknek alapul tulajdonnév vagy közszó szolgált? A tulajdonnevet vagy a közszót a törzsszövetségtől függetlenül is lehet magyarázni? A földrajzi neveknek szolgálhattak-e alapul törzsnevek? Baskíriában Magna Hungária területén valóban csak *Jenő* és *Gyarmat* nevekkel azonos földrajzi név található vagy több is? Hol születtek ezek a nevek, Magna Hungáriában, Levediában, vagy másutt? A törzseknek és a vezéreknek milyen lehetett az egymás közti viszonya? Milyen nyelven beszéltek a törzsszövetséget alkotó törzsekhez tartozó emberek? A válaszok keresése során sokirányú vizsgálatra van szükség.

Tanulmányozni kell a Hét Magyar neveit és a földrajzi névi párhuzamokat a Volga-Urál vidékén és a Kárpát-medencében, továbbá vezérnévi, személynévi, népnévi és egyéb közszói megfelelőket. Tisztázni kell más törzsszövetségek felépítését, a cím- és vezérneveket. Mindenek előtt pedig ellenőrizni kell a görög források eredeti, görög nyelvű szövegét és a fordítást, valamint a kettő viszonyát.

2. Források adatai és azok értelmezése

Bölcs Leo a türkök csatarendjéről írta: „53. Nem körülárkolt táborban táboroznak, mint a rómaiak, hanem a háború napjáig nemzetségek és törzsek szerint szétszéledve legeltetik lovaikat folyvást, télen-nyáron. Háború idején viszont a szükséges lovakat maguk mellett tartják, és béklyóba verve őrzik türk sátraik közelében, a csatarendbe állás idejéig, a csatarendbe álláshoz pedig éjnek idején kezdenek." (MORAVCSIK 1988:19)

Konstantinos[91] a 38. 39. 40. fejezetéből fordításban a következő – jelen tanulmányt érintő - információkhoz jutunk: nyolc törzsről van szó, az elsőt nem nevezi meg, idesorolja a kabaroknak a három törzsét. A második a *Nyekié*, harmadik *Megyerié*, negyedik *Kürtügyermatué*, ötödik *Tarjáné*, hatodik *Jenehé*, hetedik *Keri*, nyolcadik *Keszi*. (vö.: MORAVCSIK 1988:42-48)

Moravcsik fordításában elsőként az tűnik fel, hogy a *Keri* és a *Keszi* nem tartalmaz *–é*

[91] „Bíborbanszületett Konstantinos … Bölcs Leon császár fia, 905-ben született. …Alig volt még hétéves, amikor 912-ben elvesztette apját, s az uralmat nagybátyja, Alexandros, ennek halála után régenstanács vette át, majd Romanos Lakapenos flottaparancsnok ragadta magához a hatalmat, s koronáztatta meg magát 920-ban császárrá. Konstantinos 25 éven át, míg Romanos bitorolta a trónt, névlegesen uralkodott, s csak 945-től haláláig (959) volt egyeduralkodó….A gyűjteményes munkában nyilván különböző korú és eredetű részek keverednek. Biztos, hogy a császár személyes munkája a fiához, Romanoshoz intézett rész, melyet a 952-959 közötti időre kell datálnunk, továbbá az I. könyv élén álló bevezetés s az előzmények is, és az sem lehet kétséges, hogy a gyűjtemény anyagát az ő intenciójának megfelelően állították össze munkatársai. Később aztán egy ismeretlen szerkesztő egészítette ki a munkát későbbi korból származó részekkel, s az egészet egyesítette. Ebben az alakban maradt ránk a gyűjtemény, amely nemcsak a bizánci udvari életről tájékoztat, hanem a Bizánccal érintkező népek történetéhez is nyújt némi adalékot. Így említi a császári udvarban lévő idegen származású testőröket, és megtaláljuk benne az idegen népek, így pl. a kazárok, besenyők és türkök fejedelmeihez intézett hivatalos császári levelek formuláit és címzését. Konstantinos művei közül legbecsesebb az a munka, melyet rendesen „De administrando imperio" címen szoktak idézni, noha ez az elnevezés, mely az első kiadótól, Meursiustól származik, nem felel meg a mű tartalmának." (MORAVCSIK 1988:30-31)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

birtokjelet, és *–i* magánhangzóra végződnek. A görög szövegben az *όγδόη Καση* jelentése ezért ’nyolcadik (törzs) Keszinek a’ lenne, vagyis ’nyolcadik a Keszinek a törzse’. A görög betűs formák összevetésekor az látszik, hogy a *Καρη* és a *Καση* név a szótőben ugyanazt a mély magánhangzót (-*α*-) tartalmazza, amelynek a hangértéke illabiális *à vagy á* lehet a görögben i.e. a 6. században, de a 8-10. században egyértelműen illabiális *à*. A két név végső hangzója azonos (*η*), amelynek hangértéke időszámítás előtt még nyílt hosszú *é* lehetett, Konstantin idejére azonban palatális illabiális *i* lett. E két névvel (*Καρη* és *Καση*) szemben a *Νέκη* és a *Μεγέρη* magas magánhangzókat tartalmaz, a végső hang pedig annyiban különbözik az előző kettőtől, hogy az *η* fölött nincs hangsúly jel ($\frac{1}{28}$) s a hangértéke nyílt hosszú *ē* lehetett egészen az i.e. 5. sz—ig. Ezt követően a 4. sz. ban hosszú *–í* volt a hangértéke, majd *i*-vé rövidült és a görög szövegben hangsúlytalan. Tekintettel arra, hogy ezek a görögben idegen nevek, számos körülményt figyelembe kell venni, amikor a leírt betűk hangértékére következtetünk. Lényeges, hogy mindkét név genitivus esetragot tartalmaz s az esetragot az *η* képviseli, amelyet *–i*-nek ejthettek s amely a *Νέκη* és a *Μεγέρη* névben hangsúlytalan, a *Καρη és a Καση* névben pedig hangsúlyos. Tehát *Nyeki, Megyeri, Kàri, Kàszi.* A következő feladat annak a megállapítása, milyen tövű főnévként kezelték a görög szövegben és tették ezeket genitivusba. Az világos, hogy a *Καση* nevet nem *–σ* tövűként ragozták, mert ha így tették volna, a genitivus rag előtt a *σ* kiesett volna. (vö.: GYÖRKÖSY 1982:97) Olyan –α tövű főnévként ragozták, ahol a singularis nominativus *–α* hangját nem előzte meg ⸢ ⸣ *ο˜,* ezért a genitivusban *η* lett. Eszerint a görög szövegbe bekerült név nominativusban illabiális *à* hangot tartalmazó *Kàszà* lehetett, amelyhez a genitivus -*η* (-*i*) úgy járult, hogy az –α (-*à)* helyébe lépett. (vö.: GYÖRKÖSY 1982:82). A név tehát genitivusban *Kàszi,* nominativusban *Kàszà.* Kutatóink ott követtek el alapvető hibát, hogy a genitivuszos alakot nominativusként értelmezték és az így került be a köztudatba is. Szólni kell arról is, hogy csak a *Καρη* és a *Καση* – *η*-je tartalmaz $\frac{1}{28}$ jelet a betű fölött, amely a görög szövegben az accentus circumflexus, azaz ún. hajtott hangsúly jele. (vö.: GYÖRKÖSY 1982:5) **A görög szöveg *όγδόη Καση* helyes olvasata tehát ’a nyolcadik *Kàszà*-nak a törzse’.**

3. Kutatói vélemények és azok kritikája

….**Moravcsik Gyula** lábjegyzetben közli, hogy „A görög szöveg azt a benyomást kelti, hogy a közölt nevek, melyeket genitívusi …esetben jegyzett fel a szerző, személynevek…, noha kétségtelen, hogy azok honfoglalás korabeli magyar törzsek nevei…Ami az egyes törzsnevek etimológiáját illeti, a második és a harmadik törzs neve finnugor, a többi hat törzsé török eredetű.” (MORAVCSIK 1988:47)

Moravcsik Gyula kétségtelennek mondott megállapítása nagyon is kétséges, mert a személynévi alapú birtokos szerkezetre vonatkozó megjegyzését sem ő sem más nem próbálta tisztázni sem a görög szöveg újra elemzésével, sem az analógiák segítségével, különösen nem a kettővel együttesen. Nem kapunk érdemi magyarázatot arra sem, a *Keszi*-nek mi a pontos olvasata, a tőbeli magánhangzó miért *–e-* és miért nem illabiális – *à-* s a végső magánhangzó, amely a genitivus eset ragja is egyben, miért palatális illabiális -*i*, és azt miért fogják fel nominativusban. Konstantin szövege tehát a fenti kérdések tisztázásához szakértői kritikai elemzést igényel.

Jelen tanulmány szempontjából két fontos információra kell odafigyelni Konstantinnál. Az egyik az, hogy a görög szövegben következetesen többes számú formát találunk népnév esetében (vö.: *ε̃⸝υρκικων*, *ε̃⸝υρκων* ’turkiknek a’[92], *Καβάρων* ’kavaroknak a’), és egyes számú alakokat személynév vagy személynévvel kapcsolatos megnevezések során (vö.: *Καση ’Kasza*-nak a’[93]). Oda

[92] A görög szövegből kiolvasható, hogy *turki/turkik* volt a neve annak a népnek, amelyik Levedi népe, majd Árpád népe lett. Fontos, hogy a többes számú jelentés nem a görögben keletkezett. A többes szám használata pedig arra utal, hogy a népnév dinasztianév, azaz személynévi eredetű. Tehát az adott személyhez tartozókról van szó.

[93] Adatokkal megtámogatva tisztázni kell, hogy a görög szövegbe került alakok milyen hangzóra végződtek, s azokat

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

kell figyelnünk arra is, mikor kell a görög lejegyzésben labiális, illabiális, továbbá veláris vagy palatális magánhangzókat vélni.

Figyelemre méltó körülmény, hogy eleink a mindennapi életüket a nemzetségi és törzsi hovatartozás szerint élték. Ennek az összetartozásnak a nyomait a Kárpát-medence földrajzi neveiben elvileg csak akkor kereshetjük, ha az adott nevek nem léteztek a Hét Magyar bejövetele előtt s azok alapjául nem szolgálhatott a Hét Magyartól függetlenül is személynév vagy köznév. Azaz, e földrajzi nevek a Hét Magyar letelepedése nyomán keletkeztek volna.

A görög szövegből egyértelműen kivehető, hogy a türkök hét törzsére vonatkozóan személynévvel találkozunk, akik a törzsek vezetői és csupán a vajda, mint címnév fordul elő, de nem a Hét Magyar valamelyikének személyneve mellett. A címet az idő sorában mindig más-más személy viselte s az sohasem volt és nem lehet azonos az egyes ember személy vagy egy embercsoport tulajdonnevével. Az más kérdés, hogy van *Vajda* személynevünk – ma családnév -, amely közös gyökerű a címnévvel, használatában azonban nem keverhető össze a kettő. Személynévnek sohasem szolgálhatott alapul címnév. A törzsek, azaz a seregek élén vajdák álltak, akik közül egy első vajda volt. Ilyen volt Levedi. Ezt követően Árpádot kazár szokás szerint fejedelemmé tették, ettől kezdve Turkia (nép és országnév ugyanaz) fejedelme Árpád nemzetségéből lesz. Arra is ki kell térnünk, hogy a törzs és a nemzetség nem egymást fedő fogalmak.

Továbbá *Árpád nemzetsége* kifejezés nem azonos az *Árpád népe* kifejezés tartalmával. Egyik sem válhatott törzs nevévé, sőt az *Árpád népe* szerkezetű forma egyfajta birtok viszony[94]kifejezésére alkalmas, amely szerkezet, de a szerkezet birtokos tagja sem vált a nép nevévé. A görög szövegben az egyes számú genitivusi forma a Hét Magyar esetében végső soron olyan személynevet takar - nemzetség nevével alakilag egybeeshet, de funkciójában nem - amely a személynévre vonatkozó egyes számot megőrizte. A nevek a törzs élén álló személy nevét takarják. Ha bármelyiket népnévként kellene értelmeznünk a szöveg szerint, többes számban kellene szerepelnie. Egyedül a *kabarok/kavarok*, mint népnév szerepel többes számban. A kabaroknak, akik a kazárok nemzetségéből valók, három törzse van és egy fejedelme, akinek a nevét nem tudjuk. A Hét Magyarnak pedig hét törzse van és szintén egy fejedelme Árpád. Az ősi hetes szám rendszere nem bomlik meg a kabarok csatlakozásával, mert nem válik a hetes egység részévé.

A fordításban a törzsek neveinek a felsorolásakor a fordító (Moravcsik) az első törzset nem nevezi meg, hanem úgy fogalmaz, hogy „Első a kabaroknak a kazároktól elszakadt előbb említett törzse,…”. A további öt törzsre vonatkozóan azt írja, hogy a második *Nyekié,* harmadik a *Megyerié,* nyegyedik a *Kürtügyermatué,* ötödik a *Tarjáné,* hatodik *Jenehé*. Lényeges, hogy *–é* birtokjellel látja el őket. A maradék kettőt *Keri, Keszi*-nek írja. Velük kapcsolatosan lábjegyzetben írja, hogy „A görög szöveg azt a benyomást kelti, hogy a közölt nevek, melyeket genitívusi esetben … jegyzett fel a szerző, személynevek … noha kétségtelen, hogy azok honfoglalás korabeli magyar törzsek nevei. A genitivusos szerkezetek használata olyan magyar kifejezésekből magyarázható, mint „Buda vára”, Nyék törzse” stb….” (MORAVCSIK 1988:47) Ezzel szemben a görög szövegben *Νέκη, Μεγέρη*, *Κουρτουγερμάτου, Ταριάνου, Γενάχ, Καρη*, *Καση* van. A genitivus esetragként az *-η* szerepel a *Νέκη, Μεγέρη*, *Καρη, Καση* neveken. Ezek azonban nem nominativusi formák.

Tehát a görög szövegben birtoklást kifejező szószerkezetekben birtokos esetraggal ellátott személynevek szerepelnek, amelyeket a fordító nem adhat vissza alanyesetben.

Németh Gyula úgy gondolta, hogy „A volga-kámai *Hét Magyar*ról keveset tudunk, de tudunk valami nagyon fontosat: ismerjük a szervezeti felépítését és a szervezet legfontosabb neveit. Ezt egy

milyennek fogták fel a görögök. Eszerint a genitivusi rag a végső magánhangzó helyébe lépett-e vagy a végső hanghoz járult. Döntően befolyásolja a ragozást – szempontunkból különös jelentősége van a Nominatívus és a Genitivus esetvégződésnek, ragnak – az, hogy a görögök milyen tövű – mássalhangzóra végződő, vagy magánhangzóra végződő – hímnemű főnévként fogták fel a neveket, mert e szerint látták el a genitivus eset ragjával.

[94] A magyarban a birtokos szerkezet birtokos tagja lehet toldalékolt és toldalékolatlan, azaz a birtokviszony jelölt és jelöletlen.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

későbbi korban, 950 körül írta le Konstantin bizánci császár, akkor, amikor a magyarok már a Duna-Tisza vidékén laktak. …Ma is élnek a *Hét Magyar* törzsei Magyarországon, mint helynevek, és ma is élnek Árpád törzsi elnevezései Baskíriában, mint baskír törzsnevek….Kronológiai tekintetben valószínű, hogy a *Hét Magyar* a VII-VIII. században állt össze…..600-700 körül a Káma és Bjelaja vidékén a magyarság magja, a *Hét Magyar* nép. Hangsúlyozni szükséges, hogy a Hét Magyar törzsnevei minden valószínűség szerint kivétel nélkül Baskíriában keletkeztek, a Hét Magyar törzsrendszere - úgy, ahogy Konstantin császár 950 körül lejegyezte – nem a magyarok vándorlása idején, alkalomszerűen alakult ki, hanem a Bolgár-török Birodalom keretében, a bolgár-török fejedelmek részéről adminisztrációs és katonai alapon mesterségesen állítódott össze." (NÉMETH 1991:183)

Hivatkozik Konstantinra „Magyarul „…Az első a kabaroknak a kazároktól elszakadt és imént említett nemzetsége, a második a Neki, a harmadik a Mejeri, a negyedik a Kurtu-Jermatu, az ötödik a Tarjanu nemzetsége, a hatodik a Jenach, a hetedik a Kari, a nyolcadik a Kaszi.". E törzsnevek olvasataiban semmi kétség, semmiféle lényeges probléma nincsen, e nevek Magyarországon ma nagy számban egy-egy esetben 40-50-szer fordulnak elő s a történeti forrásokban hangtani fejlődésük is biztosítva van. A magyar törzsrendszer emléke a Krónikában és Anonymusnál is megőrződött. E két forrás természetesen független Bölcs Leótól és Konstantinostól s a bennünket érdeklő részben független egymástól is. Azon kívül Konstantinos és a magyar tudósítások közt egy nagy különbség van: Konstantinos a t ö r z s e k neveit közli, s nem közli a törzsek vezéreinek nevét …., a magyar tudósítások pedig csupán a v e z é r e k nevét közlik. Abban megegyezik a két magyar forrás, hogy hét fejedelmi személyről, hét törzs fejéről, tud." .(NÉMETH 1991:185)

„A krónikákban még találunk valamit, ami a régi magyar törzsrendszernek – s általában a török-fajta törzsrendszernek – egy lényeges vonását őrizte meg. A Krónika szerint a magyarok hét seregre oszlottak. Ez a hét sereg, „septem exercitus" kifejezés onnan származik, illetőleg annak az emlékét őrzi, hogy a törzsrendszer elsősorban hadi szervezet. Feltűnik egy sajátságos körülmény, mégpedig az, hogy a törzsnevek a Krónika és Anonymus forrásaiban nem voltak meg, vagy ha megvoltak is, a krónikások nem tartották érdemesnek őket feljegyezni. Ez világosan bizonyítja, hogy a törzsnevek kevésbé voltak fontosak, mint a vezérek nevei, talán már a vezérek korában, de mindenesetre már a XI. században. Nem lehet a krónikások hallgatását a törzsnevekről másképpen megérteni, mint hogy ezek az ő korukban minden jelentőségüket elvesztve feledésbe merültek….A törzsneveknek e hirtelen letűnése természetes, mivel „a törzs önkényesen létrehozott szövetkezésen alapuló másodlagos alakulat…, jogvédelmi célokat szolgáló, de elsősorban katonai célzatú, mesterséges politikai képződmény. …Sajátságos, hogy a magyar törzsneveket nemigen találjuk meg későbbi nemzetségnevekben, várjobbágynemzetségek nevei közt van egy kétes *Kürt,* egy *Kér,* egy *Magyar."* (NÉMETH 1991:186-188)

Németh Gyula[95] felvázolja a törzsnevek kutatástörténetét. Leírja, hogy „Magyar törzsnév a baskírban is megvan. (NÉMETH 1966:35-50) Szerinte „E törzs emlékét a *Kesz, Keszi, Kesző, Keszü* helynevek őrizték meg. A név leggyakoribb alakja ma *Keszi,* de ha *Keszi* helyneveinket végigvizsgáljuk, azt találjuk, hogy túlnyomó részben ezeknek is *Kesző* a régi alakja….Legrégibb emlékeinkben a XI. és XII. században a *Keszi* név alakja rendesen *Kesze °*féle alakban fordul elő. …A XI-XII. századi alakok tehát: *Kesze °, Keszeü,* v. *Keszëü, Keszű* és *Keszü °* Mindezekből világosan következik, hogy a név régi magyar alakja *Kesze °* > *Kesző,* melyből a *Keszi* alak úgy keletkezett, hogy a szóvégi *-e °*~ *-ő*-t a nyelv kicsinyítőképzőnek fogta fel, s felcserélte egy másik képzővel, az *–i*-vel. Hogy azonban a név magyarázatánál nem egy *Kesz* névből kell kiindulnunk, azt világosan bizonyítják a fent tárgyalt régi adatok. …a *Kesze °* alakból kell kiindulnunk. Ez a *Kesze °* egy bolgár-török **kese °*'rész, darab, ág', oszm. *kesik* 'elvágott, megcsonkított', teleut *kezik* 'rész', karaim *kesek* 'darab', kun *keseü* 'darabka', kazáni *kisäk* 'darab, rész' (mindez a *kes-* 'vágni' igéből). A magyar *Kesze °*törzsnév török megfelelőjének jelentése tehát 'rész, darab, ág'. E törzsnév a török törzsnevek egy gyakori jelentéstani csoportjába tartozik, ….amelyeknek jelentése 'Darab, Töredék,

[95] „A magyar tudomány több mint száz év óta foglalkozik a törzsnevekkel." .(NÉMETH 1991:188)

Maradvány'. (NÉMETH 1991:210-212)

Németh Gyulával ellentétben határozottan állítom, hogy a görög szöveg olvasataiban nagyon is sok a kétség. Ő elődeivel és követőivel együtt abban is tévedett, hogy törzsnévként, tulajdonnévként fogta fel Konstantin birtokos szerkezeteinek a birtokos tagját. Ezzel szemben olyan szerkezetről van szó, amely az indoeurópai nyelvekben ma is használatos. Nem Árpád törzsi elnevezései élnek a helynevekben, hanem a helyneveknek olyan személynév vagy köznév szolgált alapul, amelyek nemzetségnevekben is fennmaradtak, törzsnevekről, mint tulajdonnevekről azonban szó sincs. Nemcsak a Kárpát medencében, hanem a Volga-Urál vidéken is kimutathatók a Hét Magyar nevei, köztük a *Keszi* is, sőt az e szócsaládhoz tartozó nevek, szavak Eurázsia más területein is ismertek lehettek már időszámítás előtt.

Figyelemre méltó megjegyzését Németh Gyula nem tisztázta, mégpedig azt, hogy a magyar tudósítások csupán a vezérek neveit közlik, a törzsek neveit nem. Konstantin is ugyanezt tette, csak helytelenül értelmezték a görög szöveget. Valójában mind Konstantin, mind a két magyar forrás, a Krónika és Anonymus hét fejedelmi személyről, hét törzs fejéről tud. Németh Gyula helyesen figyelt fel arra is, hogy a hét törzs valójában hét sereg, mert a törzsrendszer hadi szervezet. Tehát sem Bölcs Leonál, sem Konstantinnál olyan, mint törzsnév nem szerepel, de nincs törzsnévről szó a magyar forrásokban sem. Mindez a görög szövegnek a helytelen olvasata, kutatói találmány, amelyet a fantázia folyton tovább épített, bodorított. Ha személynevekben vagy a velük összefüggő nemzetségnevekben gondolkodunk, látjuk, hogy azok ma is élnek mind a földrajzi nevekben, mind a családnevekben, sőt közszói párhuzamaik egész sora megvan nemcsak a magyarban. Baskíriában tehát nem törzsnévi, hanem személynévi, földrajzi névi és közszói párhuzamokat kell keresni és lehet találni.

A *Keszi* – palatális illabiális magánhangzókat tartalmazó forma a görög szövegbeli veláris illabiálissal szemben - alakváltozatait helyesen sorolja fel Németh Gyula, de azt nem látja, hogy egyrészt nem ez szerepel Konstantinnál, másrészt, hogy ezek a nevek olyan ősiek, amelyek őrzik a régi formákat s az újabb fejleményeket is. A régi forma az újabbhoz képest mindig teljesebb, alakilag gyakran egybeesik az újabb rövidebb forma toldalékolt változatával. Ez azért lehetséges, mert a toldalékok is önálló szavakból keletkeztek. A problémát csak növeli az a tény, hogy a képzőink, jeleink és ragjaink keletkezése, alakulása sincs megnyugtatóan tisztázva. A helyzetet bonyolítja az a - ma már tovább nem tartható - szokás, hogy a turkológus a saját területén talál idevonatkozó közszót és ragaszkodik annak a helyességéhez. A nem turkológus is ugyanazt teszi a saját területén s egyik sem látja, nem láthatja az általános és alkalmazott nyelvészeti szempontú összefüggéseket, sorokat s azok eredménye képpen így pl. azt sem, hogy a nyelvcsaládhoz sorolás nem jelenti feltétlen az eredetet, a kiinduló pontot, sőt ritkán jelentheti azt. Tehát Árpád törzsi elnevezései nem mutathatók ki sem Baskíriában, sem Magyarországon. A törzsnevek, mint tulajdonnevek léte nem igazolt, következésképpen törzsi eredetű helynevek nem létezhetnek és nem is léteznek, nem keletkezhettek sem Baskíriában, sem máshol. Az valószínű, hogy a Hét Magyar törzsrendszere valóban adminisztrációs és katonai alapon mesterségesen állítódott össze, de a törzseknek nevet ki adott? Erről senki nem szól. Ami a nevek szóvégi –*i*-jét illeti, mind a négy névben - *Νέκη, Μεγέρη*, *Καρη, Καση* - -*i* tövű tulajdonnevekről ír. Nem világos, hogyan értelmezi. Konstantinnál a tővégi –*i* megvolt, de az nem volt más, mint a genitivusi esetrag. Németh Gyula téved abban, hogy Konstantin és a magyar tudósítások között nagy különbség van. Ellenkezőleg összhang van, mert Konstantin is a vezérek neveit közli, azaz személyneveket ugyanúgy, mint ahogyan a magyar tudósítások. Téves a hét fejedelmi személynek a nevét törzsnévként, mint tulajdonnévként értelmezni. Ezek után okafogyottá vált a törzsneveknek a hirtelen letűnéséről szólni, mert törzsnevek, mint tulajdonnevek nem voltak. Németh Gyula helyesen több alakváltozatát hozza a *Keszi* névnek a magyarból. Nem igazolható azonban a *Kesző* név –*ő*-jének kicsinyítőképzőként való értelmezése, amelyet ráadásul egy másik képző, az –*i* cserélt volna fel. Valóban nem indulhatunk ki egy *Kesz* tőből, de mint egyik fejlemény, máshol a *Kesz* tő is számba

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

jöhet. A *Kesze* °tulajdonnévnek alapul szolgált közszó megtalálásához azonban a szó családjába tartozó valamennyi - lehetőség szerint minél több - szót kell összegyűjteni és megvizsgálni. Semmi sem igazolja azt, hogy 'darab, töredék' szó szolgált volna alapul a tulajdonnévnek, ráadásul ez egyben a törzs tulajdonneve lenne, amely törzs a közszói jelentéstartalmánál fogva töredék törzs.

Kristó Gyula fontos kérdéseket tesz fel, pl.: Milyen ismérvek jellemzik a törzsnevekkel egyező helyneveket? Kik laktak a középkor századaiban a törzsi helyneves településeken? Hogyan keletkeztek az ilyen elnevezést viselő telephelyek? Mikor keletkeztek a törzsnévi helynevek? Azon helynevek közt kell keresni a törzsnévi eredetűeket, melyek már a középkori forrásokban is előfordulnak. Nincs igazolva, hogy a 11. századra a törzsi lét tudata elenyészett volna. László Gyula szerint nem veszhetett ki egy emberöltő alatt tudatunkból. A középkor korai századaiban a törzsi helyneves településeken bizonyosan nem katonáskodó elemek, hanem termelőmunkát folytató s a feudalizmus kialakulásával ugyanolyan szolgáltatásokra kötelezett népek éltek, mint általában a magyarországi agrárfalvakban. Lakóik békés pásztorok, később földművesek voltak. Az eredeti, elsődleges törzsi helyneves települések a 10. század végétől kezdődően a szabad pásztorok és parasztok vándormozgalma eredményeképpen keletkezhettek, amikor az idegen környezetbe került kóborló népességet a törzsnek nevéről nevezték el, amelybe egykor tartoztak, s amelynek emlékét a megváltozott viszonyok között sem hagytak feledésbe merülni. Györffy szerint 7 törzs, mint politikai realitás nem létezett a 9-10. századi magyarságnál." (KRISTÓ 1977:211-225)

Kristó Gyula is téved, amikor a törzsnévi eredetű településnevekről beszél, mert helytelenül ő is törzsneveknek – mint tulajdonneveknek – fogja fel a valójában személyneveket. Minden további törzsnévi eredetű településnevekkel kapcsolatos kérdése okafogyottá vált. Ő ellentétben Németh Gyulával nem látja igazoltnak, hogy a törzsi lét tudata elenyészett volna a 11. századra. A vita értelmetlen, mert egy katonai szervezethez vagy alakulathoz való tartozás nem hasonlítható a nemzetségi, nagycsaládi összetartozás tudatához. A törzsi szervezet - mint hadi szervezet - formájában állandó lehetett (ld. a hetes számrendszer), tartalmában azonban változó.

Benkő Loránddal egyetértve a családi, nagycsaládi összetartozás tudata - ha nem is olyan erős formában, mint eleinknél - de ma is él. (vö.: BENKŐ 2003) Több kutatóval ellentétben ő úgy gondolja, hogy „A *Kürt, Kér, Keszi* lehet magyar eredetű is." (BENKŐ 1977:54) Véleményét azonban nem indokolja, nem igazolja.

Berta Árpád úgy véli, hogy „A magyar törzsnevek kutatásához a nyelvésznek két alapvető forrás áll rendelkezésére. Az egyik a több mint 250 év óta ismert – Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár A birodalom kormányzásáról (De administrando imperio) című munkájában fennmaradt – törzsnévi lista, a másik pedig a történelmi Magyarország területén fellelhető törzsnévi eredetű helynévi anyag….A magyar törzsnevek kutatása … csakis e két forrás egyidejű használatával képzelhető el. A helynévi anyag ismerete nélkül Konstantin császár többféle olvasati lehetőséget megengedő adatai félrevezetik a kutatót." (BERTA 1997:212)

„1988-as vizsgálódásom alkalmával négy törzsnév új etimológiájára tettem javaslatot. Magyarázatom szerint Kürt, Gyarmat, Jenő és Kér törzsneveink eredeti jelentései 'Mellecske', 'Hát-Möge', 'Oldalka' és 'Utolsó' lehettek. E négy új etimológia mellett – Pais Dezső helyes meglátását tovább fejlesztve – módosítottam Németh *Keszi* törzsnevünkkel kapcsolatos etimológiáját. Következtetéseim két nagyon lényeges ponton egybecsengtek Németh eredményeivel. Úgy láttam én is, hogy sikerült egy rendszert találnom törzsneveink között, s úgy láttam, hogy törzsneveink döntő többsége török eredetű. Egy fontosabb eltérés is mutatkozott Németh magyarázatai, s az én vizsgálódásom eredményei között. Úgy láttam ugyanis, hogy a megfejtéseim alapján felrajzolható rendszer jóval világosabb a Némethénél, és segítségével rekonstruálni lehet a magyar törzsszövetség kialakulásának egyes fázisait. Végezetül úgy gondolom, hogy sikerült újat mondani

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

a rendszer segítségével a Kürtgyarmat összevont törzs kialakulásáról és igazolva láttam Konstantin tudósításának hitelét a Levedi --> Álmos, ill. Árpád-féle dinasztiaváltásról, melynek során az egykori vezértörzs, a Megyer funkcióját a Tarján vette át. Az 1988-as megfejtéseimet nincs okom módosítani. Hat év távlatából is úgy gondolom, hogy akkori megfejtéseim helyesek." (BERTA 1997:213-214)

„... A magyar törzsszövetségről ill. szerkezetéről a törzsnevek alapján megállapítható, hogy katonai-hadi beosztáson alapszik. … Törzsneveink nem lehetnek önelnevezések. Az ilyen elnevezések származhatnak viszont a mindenkori Vezértörzstől és/vagy attól a külső hatalmi erőtől, amelyik aktív szerepet játszott a törzsszövetség kialakításában. … A törzsnevek nem mindegyike rendelkezik világosan értékelhető nyelvi kritériummal és olyan régiségjeggyel, mely az átvétel idejének megállapításához tájékoztatást nyújtana. Az mégis kiderül, hogy a magyar törzsszövetség kialakulását, annak a szervezeti formának a létrejöttét, melyet a 10. századi bizánci forrás ismertet, csakis több évszázadon át tartó, több szakaszból álló, időnkénti átszerveződést feltételező folyamat végeredményeként lehet elképzelni. Ennek egzakt nyelvészeti igazolásához elégséges törzsneveink tanúságtétele. … Az is következik törzsneveinkből, hogy a magyar törzsszövetség kialakulása során előbb bolgár-török, majd köztörök nyelvű törökség hatásával számolhatunk…. Nem szabad csodálkoznunk azon, hogy a zömében finnugor nyelvű magyarság törzsei közül majdnem mindegyiknek török eredetű elnevezése van. Nem tudjuk, hogy melyik elnevezés mögött milyen etnikum húzódik meg. Azt sem tudjuk, hogy a kezdeti szakaszban is már feltehetően meglévő Nyék, Megyer, Kürt, Gyarmat törzseken kívül volt-e még tagja a formálódó törzsszövetségnek, s ha igen, akkor milyen nevet hordozott. Csak annyit mondhatunk, hogy egy korai szakaszban nem lehetett pl. még Jenő, Keszi törzsnevünk, de természetesen valamilyen más néven már ekkor is meglehetett az a törzsünk, mely később pl. a Jenő nevet kapta. Nagy valószínűség szerint gondolhatunk arra, hogy vannak olyan törzseink, melyeknek ősi finnugor nevét váltotta fel a török eredetű törzsnév….Nagyon fontos az analógiák kérdése. Amennyiben a javasolt etimológiák helyesek, természetesen elvárható, hogy a törökségen belül is ki tudjunk mutatni olyan hadi szerveződéseket, mint amilyent a magyar törzsszövetségen belül konstatáltunk….Sőt az is elvárható, hogy a törökös hadi szerveződés műszavai, a hadi beosztás terminológiája, a hadrendbe tartozó egységek elnevezései azonosságokat, de legalábbis hasonlóságokat mutassanak a magyar törzsi elnevezésekkel, hiszen azok hadi terminusok voltak eredetileg. …Tisztázásra váró kérdés még, hogy ismerünk-e olyan török etnonímákat, melyek hadi beosztásra vonatkozó műszavak voltak eredetileg. Erre a kérdésre is igenlő választ adhatunk….számos mongol példánk is van. Az egyik legismertebb a dzungár elnevezés, mely Dzsungária, Dzungária alakban földrajzi név is. Eredeti jelentése 'Balszárny' volt, a mongol *jegün*[96] *ġar* hadi terminusból származik. " (BERTA 1989:12-15)

Úgy látja, „Bár parázs vita alakult ki történészeink között e helynevek keletkezését illetően, az vitán felül áll, hogy e helynevek korai előfordulású része mindenképpen törzsnévi eredetű. Igy ezek történeti adatai fontos támpontokat adnak a törzsnevek magyarázatához is….A császár listáján a *Keri* és *Keszi* törzsnevek első szótagi magánhangzója α-val van írva. Ez elvben jelölhet *a*[97]-t, *å*-t, sőt *o*-t, de *e*-t is. A *Kér* és *Keszi* helynevek történeti adatai egyértelművé teszik, hogy a bizánci forrás α-ja itt mindkét esetben nyílt *e*-t jelöl. …Abban is megegyezésre jutott a kutatás, hogy a Konstantinosnál lejegyzett hangalakokból a mai magyar helynevek jól érthetők, … mind olyan hangtani változások, melyek nem mondanak ellent ismereteinknek. Egyetlen kivétel ez alól a *Keszi* törzsnév, …*Keszi* törzsnevünk eredeti jelentése 'Töredék' volt, mint azt már Németh Gyula megállapította. Ő úgy gondolta, hogy törzsnevünk bolgár-török eredetű és egy **Kese* ᵒ átadó alakot rekonstruált a magyar törzsnév számára. Már Németh Gyula is felfigyelt rá, hogy a 10. századi bizánci forrás ómagyar **Keszi* alakja és a magyar helynevek *Keszi, Kesző, Keszü* alakjai között ellentmondás tapasztalható, hiszen az ómagyar **Keszi*-nek a mai magyarban **Kesz* lenne a várható

[96] A szókezdő *dzs*- hang.
[97] Illabiális.

megfelelése. … Úgy gondolom, hogy az ómagyar **Keszi* törzsnév forrása egy török *Kes* 'Töredék' jelentésű szó volt, míg a ma már csak helyneveinkben tükröződő *Keszi, Kesző, Keszü* egy török *Kesek*, a *Kes* –ek kicsinyítőképzős származéka. Nemcsak a kétféle átadó alak feltételezésében térek el Németh Gyula magyarázatától, de abban is, hogy a *Kesek* alakot nem igei, - Németh a 'vág' jelentésű *kes*- igéből indult ki – hanem névszói származéknak tartom és annak sem látom okát, hogy bolgár-török eredetűnek véljük törzsnevünket. Az is igaz viszont, hogy nem is zárhatjuk ki a törzsnév bolgár-török eredetét, hiszen szavunk köztörök kritériummal sem rendelkezik. " (BERTA 1989:5-7) Berta Szerint „…*Jenő* és *Keszi, Kesző* törzsnevünkben kicsinyítő képző van, igaz, ezekben az alakokban már török oldalon jelentkezik a kicsinyítés." (BERTA 1989:11) Továbbá a „'Töredék' (*Keszi*) – egy egykori nagyobb törzs maradványa" (BERTA 1997:218)

A parttalan vität csak fokozta Berta Árpád több szempontból is, köztük: Törzsnévi listáról, törzsnévi helynevekről, a magyar törzsnevek kutatásáról ír és azokat, mint beszélő neveket közszókból magyarázza. Mindezt rendszerben véli és analógiákkal szeretné igazolni. Alapjaiban két hibára, tévedésre épül a Dánkovszkytól és Jerneytől kölcsön vett elmélete. Az egyik, hogy nincs forrás, amely a szó szoros értelmében törzsnevekről, mint tulajdonnevekről írna. A másik, hogy rendszerről akkor beszélhetünk, ha legalább a három nyelvcsaládba (uráli, altáji és indoeurópai) nyelveknek a tulajdonnévi és a közszói anyagát megvizsgáljuk, sőt kitérünk a birtokviszony kifejezési módjaira is, valamint a számjelölési szokásokra, különös tekintettel az egyes szám, többes szám és a hetes számrendszer alkalmazására. Rendszert csak ezek után remélhetünk felfedezni, melynek eredményeképpen az analógiák is jelentkezni fognak. Berta magyarázatai a részleteket illetően is hiteltelenek, hiszen azok az ő széleskörű nyelvi hátteret nélkülöző saját nyelvi kritériumaival sincsenek összhangban. Arról nem is szólva, hogy a máig tisztázatlan ural-altáji nyelvviszonyra újabb elméleteket csak a fantázia építhet. Az pedig tudomány-etikai kérdés is, ha átvesszük mások ötletét, akkor hivatkozzunk rá.

Törvényszerű tehát, hogy Berta olyanokat állít, amelyek nem állnak széleskörű, szilárd alapokon, ezért annyi kérdés és ellentmondás mutatkozik. Ilyen pl.: A *Keszi* köztörök kritériummal nem rendelkezik. Adódik a kérdés: Bolgárral igen? Nincs a helyén az ún. bolgár bélyeg kérdése. Továbbá mindenkori vezértörzs nem létezik, nem létezhet, mert a törzsszövetség vezértörzse sohasem állandó. Mindig az éppen akkor legerősebb, legharcosabb, legtekintélyesebb törzs lesz a vezértörzs. Egy törzsszövetség (mint katonai szervezet) létrehozása csak a belső igények, szükségszerűség okán jöhet létre. Külső hatalmi erők indokolhatják a létrejöttét, de aktív szerepet aligha játszanak a törzsszövetség kialakításában. Ráadásul a tudományban sohasem lehetnek vitán felül álló lezárt ügyek. Természetesen Berta Árpádnak nagyon is igaza van abban, hogy a helynévi anyag ismerete szükséges ahhoz, hogy a Konstantinnál szereplő neveket helyesen értelmezzük. Azt azonban ő sem veszi észre, hogy a tisztábban látáshoz nem elegendő csak a Kárpát-medence földrajzi neveinek a figyelembe vétele. Szükséges a magyar nyelvet ill. annak előzményeit beszélők lakóterületeinek a földrajzi nevei is, köztük a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei és e neveket ma használó népek nyelveinek a kutatásba való bevonása. Ez pedig a három nyelvcsaládba (uráli, altáji, indoeurópai) sorolt nyelveket érinti. Berta – amikor seregtestek részeinek az elnevezéseiből próbálja magyarázni a valójában nem törzsneveket, hanem személyneveket -, azt sem veszi figyelembe, hogy a nemzetségek, törzsek pihenés idején Kürt alakban helyezkedtek el. Ez pedig hasonlít az ék alakhoz. A harcba álláskor ilyen alakot volt szokás felvenni. Ék alakú hadtestekről van tudomásunk, de emberi törzshöz, testhez hasonlóról nincs. Az előbbinek igen ősi, sok-sok ezer éves hagyományai lehetnek. A nevek - így a *Keszi* is – összefüggnek a török szókincsbe tartozó szavakkal, de nem feltétlenül az onnan való kölcsönzés miatt. Miután személynevekről és nem törzsnevekről, mint tulajdonnevekről szól Konstantin is, az összes többi törzsnévvel, mint tulajdonnévvel kapcsolatos fejtegetései haszontalanok, ezért jelen kritikai sorban figyelmen kívül hagyhatók. Berta téved akkor is, amikor a Dzsungária földrajzi nevet a mongol *jegün gar* ún. hadi

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

terminusból származtatja.[98] Nem kapunk megerősítést arra vonatkozóan, hogy a Hét Magyar neveivel összetartozó földrajzi neveink mindenképpen törzsnévi eredetűek. Ráadásul milyen alapon áll ez vitán felül? Ez egy nem bizonyított kinyilatkoztatás, amely nagyon is vitatható. Az azonban helyes, hogy a nevek hangtani felépítésére is kitér. Valóban, a görög szövegben az ~jelölhet akár labiális *å*-t is, de ez a *Καρη, Καση* esetében éppen a végső ∞hangértéke miatt kizárt, ezért elvileg is csak illabiális lehet (*à, e*). Az ~hangértékének a megállapításakor nem elegendőek a helynevek történeti adatai, különösen csak a Kárpát-medence adatai. Berta Árpád nem látja folyamatában egy szó, egy név kialakulását és a közszó valamint a tulajdonnév nyelveken átívelő és egy nyelven belüli kapcsolatait. Ő egy *Kes* tő kicsinyítő képzős alakulatát teszi meg a név alapjának. Hangsúlyozza, hogy a kicsinyítés a török oldalon jelentkezik. Mindez nem fogadható el, mert a *kes* maga is fejleménye egy korábbi teljesebb formának. Végül semmi nem igazolja, hogy a *Keszi*-hez tartozó törzs egy egykori nagyobb törzs maradványa és ezért kapta volna ezt a nevet. Azt pedig végképp nem igazolja semmi, hogy a görög szövegben szereplő nevet nominativus alakban *Keszi*-nek kellene olvasni.

Bakay Kornél is leírta, hogy Berta Árpád előtt Dánkovszky Gergely és Jerney János hasonlóképpen magyarázták a törzsneveket. (BAKAY 1996)

Györffy György egyetért azzal, hogy „A népnevek és törzsnevek kutatása rendkívül fontos, mert belőlük a nép eredetére, kialakulására következtethetünk.” (GYÖRFFY 1990:20)

A továbbiakban feltételezi: a „A honfoglalással a törzsi egységek bizonyára nagyrészt szétestek az új vezérek változó uralmi területeire, melyek már alig vagy csak helyenként fogták össze a régi törzsek területeit, s inkább csak a jobbágy-vitézek törzsi származástudata őrizte nevük szétszórt katonai (rendőri) feladatot ellátó kis csoportjaik településneveiben.” (GYÖRFFY 1997-231) Felhívja a figyelmet arra, hogy „…a már Szent István-kori okleveleinkben jelentkező törzsi helyneveknek korjelölő értéke van…” (GYÖRFFY 1997-233) Szerinte „E törzsnevek sem a magyar, sem a nyugati kútfőkben nem szerepelnek, csupán a kabarok összefoglaló neve bukkan fel….A magyar törzsek hetes száma…részben az egyetemes emberi gondolkodás kifejlődésében, kivált Eurázsiában az ókori keleti időszámítás eredményeként, főleg a holdhónapok negyed részének, a hétnek a számítása révén terjedt el. …A hetes számnak a steppei népalakulásban való szerepe jelentkezik a türkök szerveződésében….A hetes beosztás katonai szervezeti forma is volt. …Törzsi helyneveink általában a 10. században keletkeztek,…Törzsneveink eredetét illetően látszólag új elmélettel állt elő Berta Árpád, ki törzsneveinket egy olyan rendszerre vezeti vissza, mely szerint az egyes törzsek nevei seregtestek helyzetét jelenthették. …az elgondolás elvileg rokon Dánkovszky és Jerney magyar törzsnévmagyarázataival. A fő különbség annyiban áll, hogy Berta a nevek többségét törökből eredezteti. Ő ugyan Németh felfogását követve a két első nevet (Nyék és Megyer) a magyarból származtatja, de hozzáfűzi, mint lehetőséget Róna-Tas vitatható származtatását a *magyar* népnévről. Berta e nézet módosításával még azt is megkockáztatja, hogy Megyer egy eredetibb *men* + *yer* ’fő hely’ összetételből ered. Nézetem szerint törzsneveink eredetére valósabb magyarázat a türk szervezetre vonatkozó ismereteinkből következtethető….a törzseket a törzsfők nevéről (illetve méltóságnevéről) nevezték el….A türkök az uralmuk alá került magyar törzseket az élükre állított vezérek neveivel nevezték meg, tehát minden törzsnév mögött személy-, illetve tiszteleti-, illetve méltóságnév rejlik. …*Keszi* magyar halnévből való eredeztetése nem bizonyított, s még inkább hihető a török ’rész, darab, ág’ jelentésű szóból való magyarázat….de ilyen rövid nevek esetében több etimológia is számításba vehető. … Magyarországon a törzsi területek nem alakultak ki. Ha lett volna hét-tíz törzs, ezek központi helyét aligha állandó vásárhelyük őrizte volna…A honfoglalással a törzsi egységek bizonyára nagyrészt szétestek az új vezérek változó uralmi területeire, melyek már alig vagy csak helyenként fogták össze a régi törzsek területeit, s inkább csak a jobbágy-vitézek törzsi származástudata őrizte nevüket

[98] Erről részletesen a népnév és a földrajzi nevek kapcsán más helyen szólok.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

szétszórt katonai (rendőri) feladatot ellátó kis csoportjaik településneveiben. …Arra nézve, hogy volt-e egyes magyar csoportoknak törzsi tudata, és mit jelentett társadalmilag a törzsi helynév,… Nézetem szerint törzsi tudata a korai Árpád-korban csak az egykori vezérek katonai kíséretének volt. (GYÖRFFY 1997:221-235)

Györffy György számára is fontos a téma kutatása, érthető módon ő sem tud kilábalni a megoldatlan kérdések sorából. Ő is gyanítja, hogy Konstantinnál a Hét magyar nevei inkább személynevek, mégis törzsnevekben, mint tulajdonnevekben gondolkodik. Ez az ellentmondás végig kíséri őt a véleményalkotásai során. Fontos, hogy a hetes szám szerepéről ír. Berta Árpád „új véleményét" ő sem tartja újnak. Azt is helyesen látja, hogy a türk szerkezetekre vonatkozó ismereteket is be kell vonni a kutatásba. Jól látja, hogy a *Keszi* – mint a rövid nevek közé tartozó – esetében több etimológia is számba vehető, nemcsak a halnévből vagy a 'töredék' jelentésű szóból származtatható.

Keszi Tamásnak az ellentmondások halmaza tűnt fel Berta Árpád dolgozatában, ezért a kérdések sorát fogalmazta meg: „…egyetlen szó alapján nem állíthatunk föl korlátlan érvényű hangtani szabályt." (KESZI 1996-2002:9) „Berta - saját módszertani szabályát megszegve – éppen hogy a törzsnevekből próbál történeti következtetéseket levonni." (KESZI 1996-2002:10) Szerinte „A korábbi magyarázatokhoz képest Berta ebben az esetben sem hoz jelentősen újat." (KESZI 1996-2002:10) Nem tartja elfogadhatónak Berta törzsnévi magyarázatait. „Lehetetlen teljesíteni azt a feltételt, hogy a Berta-féle elv megsérülését történeti adatokkal értelmezzük, mert nem ismerjük ilyen részletességgel a steppei történelmet. Különösen áll ez a magyar törzsszövetségre, melyről az első információkat abból az időből kapjuk, amikor már csak évtizedei vannak hátra. Berta maga sem tud megfelelni önnön követelményeinek. Azt írja, hogy a magyarokat előbb bolgár-török, majd köztörök nyelvű nép szervezte meg, utóbbi besenyő nyelvvel rokon hangtani jellegzetességekkel rendelkezett. Minderről történeti források nem szólnak, vagyis Berta – saját módszertani szabályát megszegve – éppen hogy a törzsnevekből próbál történeti következtetéseket levonni. Amit pedig a magyarok honfoglalás előtti történetéről tudunk, az Berta eredményeivel kifejezetten ellentétes: a magyarok mindent elkövettek – tegyük hozzá sikeresen -, nehogy köztörök nyelvet beszélő besenyők megszervezzék őket. De vizsgáljuk meg, hogyan is néz ki az a rendszer, amit Berta megfigyelni vélt! A De administrando imperio törzsnevei a következőképpen értelmezhetők szerinte: sövény – fő hely (törzse) – mellecskehátmöge – Tarxan (törzse) – oldalka – hátsó rész – kis töredék. Neveikből kiolvasható funkciók: oldalvéd – vezértörzs – elővéd – vezértörzs – oldalvéd – hátvéd – (?). Miért mondja erre Berta, hogy „…Konstantin császár törzsnévi listáján a törzsnevek sorrendje a javasolt megfejtések mellett szavaz? Még ha feltételeznénk is, hogy Konstantin informátorai egy komplett hadrendet diktáltak le, hol van itt a rendszer? Berta szerint két nagy szervezés nyomait figyelhetjük meg. Hogyan lehet az, hogy a finnugor elnevezést az idegen nyelvű szervezők megtartották? Hogyan lehet az, hogy a köztörök nyelvű nép megtartotta a bolgár-török elnevezéseket? Talán értették őket? Akkor viszont hogyan hozhattak létre 'mellecskehátmöge' törzset? És mindenekelőtt: miért tartották meg az eredeti vezértörzs elnevezéseket? Török szót miért magyar kicsinyítő képzővel toldalékoltak a szervező törökök? És ami számomra a legfájóbb: a Keszit miért nem építették be valahogyan a rendszerbe?….Rendszert, tervszerűséget itt még a Berta-féle etimológiák elfogadásával sem találhatunk. Nem jobb a helyzet Berta analógiáival sem. A felsorolt testrésznevek valóban csapategységeket jelölnek, de egyik sem törzsnév, és egyik sem kicsinyítőképzős. A jobb-bal, külső-belső elnevezések nem törzsnevek, és aligha kapcsolatosak a hadrenddel. Ahol testrésznév *is* szerepel a népnévben, ott annak semmi köze a hadrendhez. Az egyedül elfogadhatónak tűnő párhuzamok a Dzsingisz utáni időkből származnak, és nem alkotnak általános érvényű rendszert.…Berta újszerű megfejtéseinek hangtani, jelentéstani akadályai vannak, és nem támogatja semmiféle analógia, illetve belső rendszer." (KESZI 1996-2002:10-11)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A *Keszi* név kapcsán részletesebben idéztem Keszi Tamás írásából, mert minden egyes problémafelvetésével egyet értek. Igaz, tőle sem kaptunk megoldási javaslatot, de az első lépés nagy részét megtette azzal, hogy bemutatta Berta Árpád nem egészen új elméletének gyengéit, közvetve pedig jelezte a törzsnevek magyarázatainak a hibáit.

Ligeti Lajos szerint, ami az analógiákat illeti, „A török törzseknek … a … felsorolása …jól érzékelteti a török törzsrendszerek alakulását, módosulását, bomlását. … a zömében törökből elemezhetetlen törzsnevek világosan utalnak arra, hogy a török vezetés mellett létrejött törzsek, törzsi szövetségek bőségesen tartalmaznak idegen etnikai elemeket, a törzsnevek pedig meglepően nagy számban eltűnt szubsztrátum nyelvek emlékét idézik. (LIGETI 1986:337) A kabaroknak a Hét Magyarhoz való csatlakozásával „A törzsszövetségen belül nyelvi symbiózis alakult ki. …”(a kabarok) a kazárok nyelvére is megtanították ezeket a türköket (=a magyarokat), és mostanáig használják ezt a (=kazár) nyelvet, de tudják a türkök (=a magyarok) másik …nyelvét is.” …a kabarok a honfoglalás előtt vagy száz évvel már a magyarokkal tartottak, és hogy a kazár nyelvet – a magyar mellett – a kabarok még a X. század közepén a mai hazában is beszélték. De mást is jelent Konstantinos híradása, jelenti azt, hogy a nyolc törzs közül egyedül a kabarok beszéltek törökül: ezért nem törökösödtek el a magyarok, s ezért magyarosodtak el a kazár nyelvű kabarok.” (LIGETI 1986:360)

Ligeti Lajos sem tesz érdemben semmit a témához, az azonban lényeges, hogy felhívja a figyelmet a szubsztrátum nyelvek emlékére és fontosságára.

Róna-Tas András kitért arra is, hogy „A honfoglaló törzsek szövetsége elvileg 7+1 törzsből állt, ahol a nyolcadik törzs a kavaroké, és ez további három törzsből állt. Valójában tehát tíz törzsről beszélhetünk. …(RÓNA-TAS 1996:272) „A görög szöveg olvasata *kavar.* …A kavarok élén álló valamelyik nemzetséget hívhatták kavarnak, és róluk a három törzsben újjászervezett egész csoportot is. …(RÓNA-TAS 1996:273) Maga a szöveg nyelvtanilag azt mondja, hogy a második törzs Nyékié, a harmadik Megyerié stb., mintha itt személyek törzsei lennének. Ez a szerkezet azonban az első mondat szerkezetének folytatása, ahol a kabarok (többes birtokos eset) törzse áll, majd egyes szám birtokos esetben folytatódik a törzsek felsorolása. Nem gondolnám, hogy ez itt olyan magyar szerkezet átvétele volna, mint „Buda vára. A törzsnevek felsorolásában (Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi) mindenekelőtt a Kürt és Gyarmat törzsek összevonása tűnik fel. ….a Hétmagyar törzsszövetség vezértörzse a Megyer volt, …Ez volt Árpád törzse, és ez a törzs vezette a honfoglalást. A törzsszövetségben különböző módokon tagolódtak a többi törzsek. A hat másik törzs, a Nyék, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi alkották a második szervezeti kört.”. (RÓNA-TAS 1996:274-275) Míg a törzseknek nem voltak jól elválasztott területi határai, a törzsszövetség határait hamar elkezdték kiépíteni. …Az egyes törzseken belül a nemzetségek a nomád életforma szabályai szerint vándoroltak a téli és nyári szállás között, …Ez az állapot már a X. század elején elkezdett felbomlani. 955 után a szervezet bomlásnak indult, s megindult a törzsek kirajzása, széttelepedése.” (RÓNA-TAS 1996:276) „A magyar nemzetség a nagycsaládnál nagyobb egység volt. Egy-egy nemzetség 5-20 rokon nagycsaládból állhatott….A nemzetség apaági volt. …Analógiák alapján feltételezhetjük, hogy a nemzetségek hadakba szerveződtek.” (RÓNA-TAS 1996:279)

A szóvégi *–i*-vel csak a Gyarmat név kapcsán foglalkozik: „A szóvégi *–i* a magyarban eltűnhetett volna, tehát hiánya nem okozna különösebb problémát, bár feltűnő, hogy már Bíborbanszületett művében is hiányzik (*kurtugermatosz*), holott a Kürtben még megvan a szóvégi *–u.* A szóvégi *–i* hiányát tulajdoníthatjuk a szó kétszótagúságának vagy a görögösítés áldozatának is.” (RÓNA-TAS 1996:331)

A szóvégi *–i* problémáját a **Kér* és a **Keszi* neveknél kell tárgyalnunk, erre vonatkozóan pedig

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Róna-Tas András semmit nem mond. Az *–i*-ről írottak a *Gyarmatra egyáltalán nem vonatkozhatnak.[99] Miután az *–i* a görög szövegben a genitivus ragja, szó sem lehet eltűnésről, hiszen komoly grammatikai funkciót hordoz. Ha pedig esetrag, akkor a nominativus nem *–i* végű, tehát az *–i*-nek nem lett volna esélye nominativusban eltűnni még a görögösítés áldozataként sem.

Róna-Tas András sem látja a népnevek és a személynevek használata közti különbséget a görög szövegben. Amikor Konstantinnál a kavarokról van szó, többes szám genitivus használatos a görög szövegben s ez esetben népre kell gondolnunk. Ami a törzseket illeti, adott törzs adott személyhez tartozik, így bizonyosan „Keszi" nevű személyhez is egy törzs. A személy neve egyes szám genitivus raggal ellátott, köztük a *„Keszi"* is. Feladatunk pedig ennek a névnek a nyelvtani szempontból történő magyarázata. Vagyis, meg kell tudnunk, hogy a név hangtani felépítése milyen lehetett Konstantin idejében, alaktani szempontból pedig meg kell vizsgálni, milyen lehetett a nominativusi alak s abból hogyan, milyen egyes számú genitívusi forma keletkezett. Jelentéstani oldalról azt kell megállapítani, a személynévnek milyen közszói jelentéssel bíró szó szolgált alapul. Ezek után már az is világosabb lesz, miért nem érthetünk egyet Róna-Tas Andrással abban sem, hogy a név nyelvi eredete semmit vagy majdnem semmit nem mond a mögötte állók etnikumáról. A névadás és kultúrája egy nép igen ősi szokásait, hagyományait tartalmazza, hordja magában. Eleink felfogása szerint ugyanis a névnek mágiája van, benne van az összetartozás, az azonossság tudat, a birtoklás stb. jelentés is. A névnek szimbólum értéke is van. Mindennek a kifejezésére a legkorábbi időktől kezdve a nyelvünknek sokáig nem volt szüksége sem genitivus, sem birtokos személyjelek kifejlesztésére, használatára. Elegendő volt a puszta név felvétele az azonosuláshoz. Róna-Tas András azt is figyelmen kívül hagyta, hogy a hetes számnak is mágiája, szimbólum értéke van, és különös jelentősége a hetes számrendszernek. Talán nem is véletlen, hogy Konstantinnál a kabarok három törzse nem tartozott sem három, sem egyetlen olyan személyhez sem, amelyet nevén nevezett volna. Egyszerűen a népnevükön nevezte őket.

A Konstantinnál szereplő Hét magyar név – köztük a *Kasza* is – sokkal ősibb keletű, minthogy a honfoglalás előtt Magna Hungáriában keletkezett volna. Mint láttuk, kutatóink olvasataiban nagyon is sok a kétség. A görög szöveg kritikai elemzését senkitől sem kaptuk meg. Helyes, elfogadható, más oldalról is igazolt olvasatot egyik kutató sem kínál.

4. Tulajdonnevek

Fentebb jeleztem, hogy a Hét Magyar nevei megfejtéséhez szükséges a görög szöveg helyes olvasata, amelyet a Kárpát medence és a Volga-Urál vidéke földrajzi nevei, valamint más tulajdonnevek, mint a személynevek és a magyaron kívül a három (uráli, altáji és indoeurópai) nyelvcsaládba sorolt nyelvek közszói valamint grammatikai lexémái támogatnak. Ha ezek után sincs meg az összhang, az igazolás nincs meg oda és vissza, akkor valahol hibáztunk, a megoldást tovább kell keresni. Elsőként a *Keszi* névvel összetartozó földrajzi névi párhuzamokat vettem sorra a Kárpát-medencében.[100]

4.1. Földrajzi nevek a Kárpát medencében

Palatális illabiális magánhangzókat tartalmazó nevek:

Keszeg 'helység Nógrád megyében' (KISS 1980)
Keszegfalva hn. Komárom vm. (LELKES 1998)
Keszeg-ér 'vízfolyás a Kisalföldön'…A m. *keszeg* halnév és az *ér* 'kis folyóvíz' fn. összetétele. (KISS 1980)

[99] Erről részletesebben ld. a Gyarmatról írott tanulmányomban.
[100] A nevek bemutatásakor a mondanivalónk szempontjából a névváltozatok a fontosak és elhanyagolható a nevek egyesítéséről szóló bemutatás.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Kőszeg ’város Vas megyében’… A m. *kő-* ’kőből való. köves’ és szeg ’szöglet, sarok’ összetétele. A középkorban másutt is volt *Kőszeg* nevű helység, így pl.: Krassó vármegyében, Baranyában, Sárosban, Tornában,…A várost németül *Güns*-nek hívják arról a patakról, amely mellett épült. A *Güns* pataknév etimológiájában ld. Gyöngyös ’Sárvárnál a Rábába ömlő patak’….A ném. *Güns*[101] ’Gyöngyös’ pataknév a magyarból való….(KISS 1980)
Budakeszi ’helység Pest megyében’….A *Keszi* hn. a m. *Keszi* $\frac{1}{28}$ *Kesző* $\frac{1}{28}$ **Kesze* ∘törzsnévből keletkezett. Ez török eredetű, vö.: ótörök *kesäk* ’darab’ < *kes-* ,vág’. A magyar törzsek rendszerében egy törzstöredékre vonatkozott. …(KISS 1980) ***Bánkeszi*** hn. Nyitra vm. (LELKES 1998)
Bátorkeszi hn. Esztergom vm. Párkányi j. (LELKES 1998)
Bulkeszi hn. Bács-Bodrog vm. (LELKES 1998)
Bánkeszi hn. Nyitra vm. (LELKES 1998)
Dacsókeszi hn. Hont vm. Ld. *Keszihóc* (LELKES 1998)
Dunakeszi hn. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. (LELKES 1998) ’város Pest megyében’…(KISS 1980)
Garamkeszi hn. Bars vm. (LELKES 1998)
Gyulakeszi hn. Zala vm. (LELKES 1998) ’helység Veszprém megyében’…(KISS 1980)
Ipolykiskeszi hn. Hont vm. (LELKES 1998)
Karancskeszi ’helység Nógrád megyében’…(KISS 1980)
Keszi hn. Szilágy vm. (LELKES 1998)
Kiskeszi hn. Nyitra vármegye hn. (LELKES 1998)
Kőkeszi hn. Hont vm. Ipolynyéki j. (LELKES 1998)
Kurtakeszi hn. Komárom vm. Udvardi j. (LELKES 1998)
Lippakeszi hn. Temes vm. Lippai j. (LELKES 1998)
Magyarkeszi ’helység Tolna megyében’ …(KISS 1980)
Marcelkeszi Komárom vm. *Marcelháza* és *Kurtakeszi* egyesítése (LELKES 1998)
Mezőkeszi hn. Nyitra vm. (LELKES 1998)
Nagykeszi hn. Komárom vm. Csallóközi j. (LELKES 1998)
Papkeszi ’helység Veszprém megyében’ …(KISS 1980)
Pelekeszi hn. Szilágy vm. (LELKES 1998)
Sajókeszi hn. Gömör és Kishont vm. Tornaljai j. (LELKES 1998)
Somoskeszi hn. Arad vm. Borosjenői j. (LELKES 1998)
Sárkeszi ’helység Fejér megyében’ …(KISS 1980)
Tiszakeszi ’helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’ …(KISS 1980)
Kesző hn. Vas vm. (LELKES 1998)
Egyházaskesző hn. Vas vm. ld. *Kesző* (LELKES 1998)
Várkesző ’helység Veszprém megyében’…(KISS 1980)
Keszőhidegkút ’helység Tolna megyében’…A *Kesző* hn. a m. *Keszi* törzs szálláshelyére mutat. (KISS 1980)
Keszü ’helység Baranya megyében’… a m. *Kesző* $\frac{1}{28}$ *Keszi* törzsnévből keletkezett. (KISS 1980)
Mezőkeszű hn. Kolozs vm. Mocsi j. (LELKES 1998)
Oláhkeszü ld. *Keszi* (LELKES 1998)
Kiszető ld. *Kiszető* hn. Temes vm. (LELKES 1998)

A vizsgált szavunk valamely változata a fenti földrajzi nevekben önállóan és összetett szó valamely tagjaként fordul elő. Az alakváltozatok (*Keszeg, Kőszeg, Keszi, Keszű, Kesző, Kisze*) a szó hangalaki fejlődésének különböző fokait illetőleg eredményeit képviselik. A *Keszeg, Keszi, Kesző, Keszű* alakokat tartalmazó helyneveket törzsnévi eredetűnek tartják, amely törzsnévnek szerintük a *keszeg* mint halnév vagy az ótörök *kesäk* ’darab’ szó szolgált alapul. A *Kőszeg* városnevünk – a

[101] A patak német neve a *Güns* genetikailag ugyanaz a szó, mint a *Kőszeg*. Nem tartjuk valószínűnek a *kő + szeg* összetételből adódóan a ’kőszöglet’ jelentést. A *Gyöngyös* párhuzam is a kerekséggel, a kicsivel függ össze, a kis patak a forrás felőli szakaszának a jellemző tulajdonságáról kapta a nevét, amely átvonódott a város nevére.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

természeti környezetét is figyelembe véve vagy ’kő sarok’ vagy ’kő hegy’ jelentésű szóösszetétel lehet. A további neveknek, amelyeknek az ilyen pataknév (*Kőszeg*) szolgált alapul, más etimológiája valószínű. A *Kiszető, Kiszető* névváltozatok előtagja a *Kisze* közszói jelentése ’savanyú’ lehet.

Veláris hangrendű változatok:[102]

Kasza hn. Trencsén vm. (LELKES 1998)
Kaszaper ’helység Békés megyében’…A *Kasza* előtag a birtok egykori tulajdonosára, a *Kasza* családra utal. …(KISS 1980)
Kaszaháza hn. Zala vm. (LELKES 1998)
Kaszaper, Kaszapereg, Kaszaperek hn. Csanád, Arad és Torontál vm. (LELKES 1998)
Kaszaróna, Kaszarovne, Kasza-Rovné hn. Trencsén vm. (LELKES 1998)
Kaszó hn. Somogy vm. (LELKES 1998)
Kaszómező hn. Máramaros vm. (LELKES 1998)
Kaszon, Kászon hn. Moldva, Bákó vm. (LELKES 1998)
Kaszony, Kászon, ld. ***Mezőkaszony*** hn. (LELKES 1998)
Kászon ’a Fekete-ügy jobb oldali mellékvize Erdélyben’…egy szláv **kvasьnъ* (ti. *potokъ),* azaz ’savanyú (ti. *patak)’* átvétele. …(KISS 1980)

A fenti nevekben előforduló változatok (*Kasza, Kaszó, Kaszon, Kaszony, Kászon*) önállóan és összetett szó valamely tagjaként alkotnak földrajzi nevet. A nevek alapjául vagy tulajdonnév (személynév) vagy közszó szolgált. Ez utóbbinak ’savanyú’ jelentést tulajdonítanak.

Az első magánhangzó hosszú volta (*Kászon*) jelzi, hogy a helyén valamikor diftongus, ezt megelőzően pedig triftongus volt:[103] *-á-* < VvV- < -VkV- (vö.: CZEGLÉDI 2006). Az *–a-* ill. *–á-* labiális vagy illabiális voltát minden egyes névnél külön meg kell vizsgálni. Az illabiális változat lehetett a régibb, az elsődleges. Az *–sz* pedig olyan ősi elem maradványa, amely eredetileg önálló szó volt, idővel pedig grammatikai lexémává vált. A fenti nevekben az *-sz*-et követheti egyetlen magánhangzó és magánhangzó + mássalhangzó (vö.: s, sV, sVC).

A fentieknél azonban jóval több név sorolható ide, ha figyelembe vesszük, hogy az *–sz-* csak az egyik zöngétlen mássalhangzó fejleménye az eredeti *–t*-nek. Az *–sz* alakváltozata lehet az *–s*, amelyek szintén a szócsaládhoz tartozó nevekben fordulnak elő, pl.:

Kása*patak* hn. Szilágy vm. (LELKES 1998)
Kásó hn. Zemplén vm. (LELKES 1998)
Kásva hn. Maros-Torda vm. (LELKES 1998)
Kas-vár ld. *Kosvár* hn. (LELKES 1998)
Kispatak hn. Háromszék vm. (LELKES 1998)
Kispatak hn. Máramaros vm. (LELKES 1998)
Kis-Patak ld. Pokolpatak, Sárospatak (LELKES 1998)
Kösély[104] ’a Hortobágyba ömlő ér a Hajdúságban’…(KISS 1980

A fenti nevek hely és patak nevében szerepelnek. A *–cs* és a *–c* is összetartozik az *–sz*-szel, genetikailag szintén a *–t* zöngétlen fejleményei, pl.:

[102] Tekintettel arra, hogy a mai helyesírásunk nem jelzi az illabialitást és a labialitást, egy csoportba gyűjtöttem őket.
[103] Vö.: Vö.: magy. ***Kovászna*** ’romániai város Háromszékben’. A helységet arról a patakról nevezték el, amely mellett fekszik….(KISS 1980). Közszóban is kimutatható, pl. : magy. *kevés.*
[104] A *Kösé* része tartozik a vizsgált szavunkhoz.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Kécske ld. Tiszakécske ’helység Bács-Kiskun megyében’…(KISS 1980)
Kecső hn. Gömör és Kishont vm. (LELKES 1998)
Kocs ’helység Komárom megyében’ (KISS 1980)
Pusztakócs ’Egyekhez tartozó település’ …(KISS 1980)
Kéc ld. *Magyarkéc* hn. (LELKES 1998)
Kece ld. *Maroskece* hn. (LELKES 1998)
Kecege hn. Gömör és Kishont vm. (LELKES 1998)

A vizsgált nevünk szócsaládjába egyaránt beletartoznak a palatális és veláris hangrendű, az illabiális és a labiális hangrendű változatok. A Konstantinnál található név (*Καση*) valamennyi mássalhangzója zöngétlen. Ehhez képest – ami a szóvéget illeti – teljesebb, azaz a szó fejlődési folyamatának a korábbi állomását őrzi számos magyar név. Hangtani oldalról lényeges, hogy a *Keszi –sz-* mássalhangzója olyan eredeti *–t*-ből lett, amelynek más irányú fejleményei is vannak. Az egyik csoportba azok tartoznak, amelyekhez zöngésedés is társul.[105] A másikba pedig azok, amelyek megtartották az eredeti zöngétlenségüket, így változtak tovább s lett belőle *-š* (< *- č* < *-t’* < *-t-*), *-c-* (< 1. *–s* 2. < *-ù (th)* < *-t*).

Jelentéstani oldalról egyenként meg kell vizsgálni e neveket s az alapul szolgált tulajdonnév vagy köznév megtalálása körültekintő, sokrétű vizsgálatot igényel.

4.2. Személynevek

Kasza csn. ⟵ magy. *kasza* …(KÁZMÉR 1993)
Kaszab csn. ⟵ magy. *kaszap* ’mészáros’ …(KÁZMÉR 1993)
Kaszai ⟵ magy. *Kasza* hn. Bihar, Trencsén m. + *-i*: melléknév képző …(KÁZMÉR 1993)
Keszeg csn. ⟵ magy. *keszeg* ’egy fajta hal’ ….’vézna, sovány’ (KÁZMÉR 1993)
Keszegi csn. ⟵ magy. *Keszeg* hn. Nógrád m. + *-i*: melléknév képző (KÁZMÉR 1993)
Keszei csn. ⟵ magy. *Kesző* hn. Vas m. , *Keszü* hn. Baranya m. + *-i*: melléknév képző (KÁZMÉR 1993)
Keszi csn. ⟵ magy. *Keszi* hn. …26 település neve. (KÁZMÉR 1993)
Keszihóci csn. ⟵ magy. *Keszihóc, Keszihol*c hn, Hont m. + *-i*: melléknév képző (KÁZMÉR 1993)
Kesző csn. ⟵ magy. *Kesző* hn. (KÁZMÉR 1993)
Keszőce, Keszölce csn. ⟵ magy. *keszőce ~ keszölce* ’(ételek savanyítására szolgáló) erjesztett gabonalé, cibere’ (KÁZMÉR 1993)
Kósza csn. ⟵ magy. *kósza* ’kóborló, csavargó’ (KÁZMÉR 1993)
Kószó csn. ⟵ magy. *kószó, kósza* ’kóborló, csavargó’ (KÁZMÉR 1993)
Kusza csn. ⟵ magy. *kusza* ’kuszált’ …(KÁZMÉR 1993)
Küsz csn. ⟵ magy. *küsz* ’egy fajta apró, balatoni hal’ …(KÁZMÉR 1993)
Küs, Küsz csn. ld. ***Kis*** (KÁZMÉR 1993)
Keskeny csn. ⟵ magy. *keskeny* ’vékony, karcsú’ (KÁZMÉR 1993)

---

[105] pl.: *-z-* (< *-* ‿ < *-t-*), vö.: ***Sajókaza*** ’helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’…. A *Kaza* hn. puszta szn.-ből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló ÓT. *Qaz* szn….(KISS 1980)

Kazanlăk ’város Közép-Bulgáriában’…Az oszmán török név tkp. jelentése ’katlan helye’. Etimológiailag összetartozik a magy. *kazán* fn. eredetijével. (KISS 1980)

Kazán-szoros ’az al-dunai völgyszakasz legkeskenyebb része’…Mindezek az oszm. *kazan* ’üst’…(KISS 1980)

Kazany ’város a Szovjetunióban’…Ennek forrása a vitatott etimológiájú tat. *Qazan*. Némelyek szerint a tat. *qazan* ’üst’, katlan’ köznévből alakult, esetleg egy *Qazan* szn.-*en* át. Mások a városnál a Volgába torkolló *Kazanka* folyó tat. *Qazan* nevét tekintik elsődlegesnek, s összetételként magyarázzák: tat. *Qaz* (törzsnév) és mari. *an* ’folyó’. (KISS 1980)

Kazinc*barcika* ’város Borsod-Abaúj-Zemplén megyében’….(KISS 1980

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Kés csn. ⟵ magy. *kés* (KÁZMÉR 1993)
Kese, Kesely csn. ⟵ magy. *kesely ~ kese* 'nagyon szőke' (KÁZMÉR 1993)
Keselyű csn. ⟵ magy. *keselyű* madárnév (KÁZMÉR 1993)
Keserű csn. ⟵ magy. *keserű, keserő* (KÁZMÉR 1993)
Keserűi csn. ⟵ magy. *Keserű* hn. Bihar m. + *-i*: melléknév képző …(KÁZMÉR 1993)
Kis, Kiss, Küs, Küss csn. ⟵ magy. *kis ~ kiss ~ küs* 'alacsony, kis termetű v. fiatal' (KÁZMÉR 1993)
Kvacsányi csn. ⟵ magy. ***Kvacsány*** hn. Liptó, Sáros m. + *-i*: melléknév képző…(KÁZMÉR 1993)
Gecsei ⟵ magy. *Gecse* hn. Abaúj, Bereg, Veszprém m. + *-i*: melléknév képző …(KÁZMÉR 1993)
Kicsiny csn. ⟵ magy. *kicsiny* 'kicsi' …(KÁZMÉR 1993)
Kis csn. ⟵ magy. *kis, kiss, küs, küss* 'alacsony, kistermetű' …(KÁZMÉR 1993)
Kocsi csn. ⟵ magy. *Kocs* hn. Komárom, Vas m. …(KÁZMÉR 1993)

A fenti személyneveknek alapul helynév vagy valamely közszó szolgált. Ez utóbbihoz tartoznak: magy. *kasza* 'egyfajta vágószerszám', *kaszap* 'mészáros', *kósza, kószó* 'kóborló, csavargó', *kusza* 'kuszált', *keszeg* 'egy fajta hal' ….'vézna, sovány', *kiszi, kisze, kesze* 'savanyú', *küsz* 'egy fajta apró, balatoni hal', *keskeny* 'vékony, karcsú', *kesely ~ kese* 'nagyon szőke', *keselyű* madárnév, *keserű, keserő, kis ~ kiss ~ küs* 'alacsony, kis termetű v. fiatal'.

4.3. Földrajzi nevek a Volga-Urál vidékén

A földrajzi neveknek ill. azok tagjainak alapul gazdag szócsaládba tartozó szavak szolgáltak, ezért azoknak a földrajzi névben elfoglalt helye, funkciója és jelentéstartalma alapján csoportosítottam a neveket.

4.3.1. Önállóan

Kasankkă f. Ašm.VI.129.: csuv. *Kasankkă* or. *Kazanka,* folyó neve? NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kasankkă* ⟵ tat. *kazan* 'üst, katlan'
or. *Kazanka* ⟵ csuv. *Kasankkă*[106]

Kaszpi-tenger 'a Föld legnagyobb sós tava'…Az elülső névelem egy ókori népre emlékeztet, vö. gör. Κάσπιοι (többes sz.) 'Médiában lakó nép', … (KISS 1980) ld.: or. *Kaspijskoje more, Beloje more.*

Kösäk f. TB.76.: bask. *Kösäk* or. *Kus'ak* Balt., forrás.
< bask. *Kösäk*[107] ⟵ vö.: bask. *küsäk* 'buzogány, furkósbot, dorong'
or. *Kus'ak* ⟵ bask. *Küsäk.*

Ke͡e f. TB.71.: bask. *Ke͡e* or. *Keze* Kig., az or. Kig mellékfolyója.
< bask. *Ke͡e* ⟵ vö.: bask. *kü͡*'dial. forrás'
or. *Keze* ⟵ bask. *Ke͡e*

Kičü f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Kičü* or. *Kičuj*, folyó neve.

---

[106] Folyómeder jelentésű volt kezdetben.
[107] A baskír *Kösäk* személynév nem szolgálhatott alapul a folyónévnek, hanem a személynév keletkezett a víz elnevezésének a mintájára.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

< tat. *Kičü*

Ke͡läü f. TB.71.: bask. *Ke͡läü* or. ***Kizl'au*** Davl., patak.
< bask. *Ke͡läü* ⟵ bask. *Ke͡läü* 'dial. forrás'
or. *Kizl'au* ⟵ tat. *kizläü* 'forrás'

Köhä f. TB.77.: bask. *Köhä* or. ***Kus'a*** Zianč., az or. Asel' jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Köhä* < **Kösä* ⟵ vö.: bask. *kuha, kuśa* 'dial. nád'[108]
or. *Kus'a* ⟵ nem orosz *Küsä.*

Kuha f. TB.95.: bask. *Kuha* or. ***Kusa*** Bajm., az or. Zilair baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kuha*[109] ⟵ vö.: bask. *kuha, kuśa* 'dial. nád'

Küśä f. TB.81.: bask. *Küśä* Arx., az or. Lemeza baloldali mellékfolyója.
< bask. *Küśä* ⟵ vö.: bask. *kuha, kuśa* 'dial. nád'

Kuśa f. TB.95.: bask. *Kuśa* or. *Kusa* Belok., az or. Aj jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Kuśa* ⟵ vö.: bask. *kuha, kuśa* 'dial. nád'
or. *Kusa* ⟵ bask. *Kuśa*

Küsäbä f. TB.80.: bask. *Küsäbä* or. *Kus'aba* Bajm., az or. Sakmara jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Küsäbä* ⟵ vö.: bask. *küsbä, küsäbä* 'vándorló'[110]
or. *Kus'aba* ⟵ bask. *Küsäbä.*

4.3.2. Két vagy több tagú név valamely tagja

Kasak nerki d. Ašm.VI.129.: csuv. *Kasak nerki* or. *Kazačij r'ad*, mező neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kasak* ⟵ vö.: csuv. *kasăk* 'vágat'
+ *nerki* ⟵ csuv. *nerke* 'sor, rend'[111]
+ *–i*: birtokos személyjel
or. *Kazačij* ⟵ csuv. *Kasak*
+ *r'ad* ⟵ or. *r'ad* 'sor, rend' ⟵ nem or. *rend.*

Kasak xărtni d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kasak xărtni* A.
< csuv. *Kasak* ⟵ vö.: csuv. ***kas-*** 'vágni',
kasăk 'vágat'
+ *xărtni* ⟵ csuv. *xărtnă* 'tisztás'
+ *-i:* birtokos személyjel

Küsäj karany f. TB.80.: bask. *Küsäj karany* / *Küsäj kojoho* or. *Kusej* Mijak., forrás.
< bask. *Küsäj*[112] ⟵ vö.: bask. *ke͡läü* (< *ke͡* ⟵ vö.: bask. *kü͡e* 'dial. forrás, kút'
+ *läü* ⟵ 1. vö.: md. *laj, lej* 'folyó', 'dial. forrás'
2. képző

[108] A nád a keskeny, hegyes leveléről kapta az elnevezést, amely a folyóhoz képest másodlagos elnevezés. Eldöntendő, a folyó a keskeny folyómedréről, vagy a mentén növő nádról kapta az elnevezést. Bármelyik legyen igaz, e szavak, nevek összefüggnek.
[109] Vö.: finn *koho* 'mocsár, eres föld'.
[110] Először a folyó kanyargó mozgását, folyását jelölte.
[111] Vö.: Ašm.IX.20.
[112] Forrás, folyó jelentésben kell felfogni.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

+ *karany* ⟵ bask. *karan* ’lék’
+ *–y:* birtokos személyjel
+ *kojoho* ⟵ bask. *kojo* ’kút, forrás’
+ *-ho:* birtokos személyjel

Kese Ajry f. TB.124.: bask. *Kese Ajry* Zianč., az or. Sazala folyó kezdete.
< bask. *Kese* ⟵ bask. *kese* ’kicsi, kis’
+ *Ajry* ⟵ bask. *ajyry, ajry* ’folyóelágazás, mellékfolyó, patak’

Kese Urga͡a f. TB.154.: bask. *Kese Urga͡a* Bajm., Xajb., az or. Urtazymka felső folyásának a neve.
< bask. *Kese* ⟵ bask. *kese* ’kicsi, kis’
+ *Urga͡a*: folyó neve

Kěšěn kil śyrmi f. Ašm.VII.308.: csuv. *Kěšěn kil śyrmi*, kis folyó neve, (amely az erdőből folyik ki), NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kěšěn* ⟵ csuv. *kěšěn* ’kicsiny, kicsi, kis’
+ *kil* ⟵ 1. mansi *kel* ’mocsár’
2. csuv. *kil* ’ház’
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* ’árok, patak, szakadék’
+ *–i:* birtokos személyjel

Kutam d. Ašm.VII.48.: csuv. *Kutam*, erdő neve: csuv. *Vărărm-Kutam*, csuv. ***Kěske-Kutam*,** NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Vărăm* ⟵ csuv. *vărăm* ’hosszú’
+ *Kutam,*
Kěske ⟵ csuv. *kěske* ’rövid’
+ *Kutam*

Kěske śăl śavraki ? Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kěske śăl śavraki* U.
< csuv. *Kěske* ⟵ csuv. *kěske* ’rövid’
+ *śăl* ⟵ csuv. *śăl* ’forrás’
+ *śavraki* ⟵ csuv. *śavraka* ’kerek’
+ *–i*: birtokos személyjel

Kömys' f. TSK.58.: ko. *Kömys'* or. *Kemys'*, az or. Mezen' jobboldali mellékfololyója, Hossza 2 km. Az egyesülésnél két folyó keletkezik: 1, ko. ***Kos Kömys',*** 2, ko. *Ul' Kömys'*.
< ko. *Kos* ⟵ 1 ko. *kos* ’száraz, kiszáradó’
2. vö.: *kos’* ’harc ütközet'
3. vö.: *kos-* ’tépni, szakítani’
+ *Kömys*: folyó neve,
Ul' ⟵ ko. *ul* ’alsó’
+ *Kömys:* folyó neve

Kuśka śălě f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kuśka śălě* U.
< csuv. *Kuśka* ⟵ *Kuśka:* folyó neve
+ *śălě* ⟵ csuv. *śăl* ’forrás’
+ *–ě:* birtokos személyjel

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Śuna kaśśi f. Ašm.XII.244.: csuv. *Śuna-kaśśi,* kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śuna* ⟵ vö.: ko. *sin* 'forrás'
+ *kaśśi* ⟵ csuv. *kaśă* 'gázló, átjáró a folyón'
+ *–i:* birtokos személyjel

Śona kaśśi varĕ f. Ašm.XII.244.: csuv. *Śona kaśśi varĕ* Kozm.u., patak, szakadék neve or. Akuča falu mellett, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śona* ⟵ vö.: ko. *sin* 'forrás'
+ *kaśśi* ⟵ csuv. *kaśă* 'gázló, átjáró a folyón'
+ *–i:* birtokos személyjel
+ *varĕ* ⟵ csuv. *var* 'árok, patak
+ *–ĕ:* birtokos személyjel

Śot kas f. Ašm.XII.279.: csuv. *Śot kas*, kis folyó neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Śot* ⟵ csuv. *śută* 'fény, fényes, világos'
+ *kas* ⟵ csuv. *kas-*[113] 'vágni'

Śut kassi h. Ašm.XII.279.: csuv. *Śut kassi* Č., település neve, NAP: csuv. *Śutkassi* or. *S'utkasy* C., csuvas falu, Ar.:-.
< csuv. *Śut* ⟵ csuv. *śută* 'fény, fényes, világos'
+ *kassi* ⟵ csuv. *kasă (*< csuv. *kas-* 'vágni'[114] + csuv. *–ă:* deverbalis nomenképző) 'falu'
+ *–i:* birtokos személyjel

Keče Čirmešen f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Keče Čirmešen* or. *Malyj Čeremšan*, folyó neve.
< tat. *Keče* ⟵ tat. *keče* 'kicsi, kis'
+ *Čirmešen:* folyó neve
or. *Malyj* ⟵ or. *malyj* 'kicsi, kis'
+ *Čeremšan:* folyó neve

A vizsgált szavunk ill. alakváltozatai előfordulnak források, folyók, mezők és települések neveiben. A megadott közszói jelentések: tat. *kazan* 'üst, katlan', bask. *küsäk* 'buzogány, furkósbot, dorong', *kaspi* ókori nép neve, bask. *kü͡* 'dial. forrás', bask. *ke͡läü* 'dial. forrás', bask. *kuha, kuśa* 'dial. nád', bask. *kuha, kuśa* 'dial. nád', bask. *küsbä, küsäbä* 'vándorló', csuv. *kas-* 'vágni', csuv. *kasăk* 'vágat', bask. *kü͡e* 'dial. forrás, kút', bask. *kese* 'kicsi, kis', csuv. *kĕšĕn* 'kicsiny, kicsi, kis', csuv. *kĕske* 'rövid', ko. *kos* 'száraz, kiszáradó', vö.: *kos'* 'harc ütközet, vö.: *kos-* 'tépni, szakítani', csuv. *kaśă* 'gázló, átjáró a folyón'.

Hangtani oldalról megközelítve figyelemre méltó, hogy a *k-* szókezdőt a szavak egyik csoportjában veláris, a másik csoportjában pedig palatális magánhangzó követi, amelyeknek mindegyike lehet illabiális és labiális. Ezt követően pedig az *s-* és párhuzamai állnak, amelyek mind *–t-* fejleményei.

4.3.3. A földrajzi nevet alkotó összetett szó részeként, mint előtag és/vagy utótag

Kiśekbaš f. TB.73.: bask. *Kiśekbaš* or. *Kisekbaš* Zianč., az or. Kasmart baloldali mellékfolyója.

[113] A földrajzi névben az eredetibb nomen-verbum névszói fejleménye szerepel. A csuvasban ismert ennek az igei változata is. A teljesebb, eredeti nomen-verbum kVsVk lehetett.

[114] Eredetileg a folyóvíz vágó, mélyítő munkáját, cselekvését jelölte. Arra kell gondolnunk, hogy a folyóvíz mélyítette helyen, azaz a folyó mentén volt a falu, a lakóhely. Az emberi kézzel, irtással megtisztított helyről csak később beszélhetünk.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

< bask. *Kiśekbaš* < *Kiśek* ⟵ *Kiśek:* folyónév ⟵ vö.: tat. *kisek* 'vágat'
+ *baš* ⟵ *baš* 'forrás, fő, fej'
or. *Kisekbaš* ⟵ bask. *Kiśekbaš*

Kesebej f. TB.71.: bask. *Kesebej* Arx., az or. Inzer jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Kesebej* ⟵ bask. *kese* 'kicsi, kis' + *bej*[115] ⟵ vö.: bask. *bejek* 'magaslat, magasság'

Kismes f. Ašm.:-, NAP:-, Ar.:-, T-r.: tat. *Kismes* or. *Kis'mes',* folyó neve.
< tat. *Kismes* < *Kis* ⟵ vö.: bask. *kese* 'kicsi'
+ *mes* ⟵ vö.: ko. *mos* 'forrás'
or. *Kis'mes'* ⟵ tat. *Kismes*

Kusaga y͡ f. TB.95.: bask. *Kusaga y͡* or. *Kusagazy* Belor., az or. Inzer jobboldali mellékfolyója.
< bask. *Kusaga y͡* < *Kusa*
+ *ga y͡*
or. *Kusagazy* ⟵ bask. *Kusaga y͡*

Küsterek h. Ašm.VII.87.: csuv. *Küsterek / Küstürek* Tk., falu neve, NAP: csuv. *Küsterek* or. *Koster'aki* M., csuvas falu., Ar.:-.
< csuv. *Küsterek* < *Küs*
+ *terek*
or. *Koster'aki* ⟵ nem orosz **Köstereki*

Kos'ju f. TSK.53.: or. *Kos'ju* nyeny. *Torovej-jaga*, az or. Uza baloldali mellékfolyója, hossza 259 / 297 km.
< ko. *Kos'* ⟵ vö.: finn *koske* 'horony, vízesés, sebes folyam'
+ *ju* ⟵ ko. *ju* 'folyó',
nyeny. *Torovej:* folyó neve
+ *jaga* 'folyó'

Kuśma śăl śyrmi f. Ašm.VI.39.: csuv. *Kuśma śăl śyrmi*, patak neve, NAP:-, Ar.:-.
< csuv. *Kuśma* ⟵ vö.: csuv. *kaśma* 'átjáró' *(*< *kuś-* '1. továbbmenni, elmenni, átmenni
2. 'vízzel megtelni')
+ *śăl* ⟵ csuv. *śăl* 'forrás'
+ *śyrmi* ⟵ csuv. *śyrma* 'árok, patak, szakadék'
+ *–i:* birtokos személyjel

Kuśkaś d. Ašm.:-, NAP:-, Ar.: csuv. *Kuśkaś* Jan.
< csuv. *Kuśkaś* < *Kuś* ⟵ vö.: csuv. *kuś-* '1. továbbmenni, elmenni, átmenni '
2. 'vízzel megtelni'
+ *kaś* ⟵ vö.: csuv. *kaśă* 'gázló, átjáró a folyón'

Kušjylga f. TB.96.: bask. *Kušjylga* or. *Kuš-jelga* Tujm., az or. Usen' baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kušjylga* < *Kuš* ⟵ bask. *kuš* 'páros, párhuzamos, egyesült, egybefolyt'
+ *jylga* ⟵ bask. *jylga* 'folyó'
or. *Kuš-jelga* ⟵ tat. *Kuš-jelga*

Ydžyd Kočmös f. TSK.54.: ko. *Ydžyd Kočmös* / *Kočmös* or. *Bol'šoj Kočmes* / *Kočmes*, az or. Usa

[115] A folyó forrás felőli szakaszára utal.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

baloldali mellékfolyója, hossza 198 km.
< ko. *Ydžyd* ⟵ ko. *ydžyd* 'nagy'
+ *Kočmös:* folyó neve < *Koč*
+ *mös* ⟵ vö.: ko. *mos* 'forrás'
or. *Bol'šoj* ⟵ or. *bol'šoj* 'nagy'
+ *Kočmes* ⟵ ko. *Koč* ⟵ vö.: 1. ko. *ködž* 'folyó kanyarulata'
2. ko. *kudz* 'vizelet'[116]
+ *mes* ⟵ ko. *mös* ⟵ vö.: ko. *mos* 'forrás'

Ke͡läü f. TB.71.: bask. *Ke͡läü* or. *Kizl'au* Davl., patak.
< bask. *Ke͡läü* ⟵ bask. *ke͡läü* 'dial. forrás' (< *ke͡* ⟵ vö.: bask. *kü͡e* 'dial. forrás, kút'
+ *läü* ⟵ 1. vö.: md. *laj, lej* 'folyó'
2. képző)
or. *Kizl'au* ⟵ 1. nem orosz *Kizläü,* 2. bask. *Ke͡läü*

Taškiseü f. TB.140.: bask. *Taškiseü* Iliš., az or. Baza baloldali mellékfolyója.
< bask. *Taškiseü* < *Taš* ⟵ 1. bask. *taš* 'kő',
2. vö.: bask., tat. *taškyn* 'vízár', tat. *taš-* 'kiönt'[117],
+ *kiseü* ⟵ bask. *kiseü* 'átjáró, gázló'. [118]

Taškiseü f. TB.140.: bask. *Taškiseü* Mišk., Bak., Uč., folyók.
< bask. *Taškiseü* < *Taš* ⟵ 1. bask. *taš* 'kő'
2. vö.: bask., tat. *taškyn* 'vízár', tat. *taš-* 'kiönt'[119]
+ *kiseü* ⟵ bask. *kiseü* 'átjáró, gázló'

Taškiseü f. TB.140.: bask. *Taškiseü* Bajm., patak. < bask. *Taškiseü*
< bask. *Taškiseü* < *Taš* ⟵ 1. bask. *taš* 'kő'
2. vö.: bask., tat. *taškyn* 'vízár', tat. *taš-* 'kiönt'
+ *kiseü* ⟵ bask. *kiseü* 'átjáró, gázló'

Kyjkiseü f. TB.98.: bask. *Kyjkiseü* or. *Kyjkiču* Jana., az or. Belaja baloldali mellékfolyója.
< bask. *Kyjkiseü* < *Kyj* ⟵ vö. bask. *kyjyk* ' hajlott, ferde'
+ *kiseü* ⟵ bask. *kiseü* 'átjáró, gázló'
or. *Kyjkiču* ⟵ tat. *Kyjkičü* < *Kyj*
+ *kičü* ⟵ tat. *kičü* 'átjáró'

A vizsgált szavunknak és párhuzamainak a földrajzi nevekben alapul szolgált közszók jelentése többféle, de összetartoznak, végső soron valamennyi a víz, a forrás, a folyó valamely jellemzőjére utal. Ennek az a magyarázata, hogy a víz egy-egy tulajdonsága idővel másra is rátapadt ugyanolyan vagy hasonló tulajdonság kapcsán. Minden egyes esetben felrajzolható a szó jelentésfejlődésének a sora.

Eredetileg tehát a megnevezésünk az 'üst, katlan, kazán' a víz vágta, vájta gödörre, forráshelyre, folyómederre vonatkozott. A 'kör, kerek, hajlott' jelentés a forrás örvénylő és a folyó kanyargó tulajdonságával függ össze. A 'járó, folyó, gázló, vándorló' jelentés a folyó mozgásával kapcsolatos.

[116] Eredetileg folyadékot, vizet jelentett.
[117] A földrajzi névben 'forrás' jelentésben kell felfogni, a csuvasban vö.: *śăl* 'forrás' a megfelelője. Helyszíni vizsgálat alapján eldönthető, lehet-e köze a helyhez a kőnek, jellemző-e a köves terület.
[118] A folyónévben a vízjárat, folyóvíz járat jelentésre kell gondolnunk, egyszerűen 'vízfolyás'-ról van szó.
[119] A földrajzi névben 'forrás' jelentésben kell értelmezni, a csuvasban vö.: *śăl* 'forrás' a megfelelője. Helyszíni vizsgálat alapján eldönthető, lehet-e köze a helyhez a kőnek, jellemző-e a köves terület.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A ’vág, tép, szakít,’ a folyóvíz mozgásával járó cselekvésre utal. A ’páros, párhuzamos, egybefolyt stb.’ jelentés a számrendszerünket és nyelvünk logikai alapját[120] is érinti. A ’fenékjáró küllő’ egy halfajta is a meder fenekén jár, mint a víz. A nád keskeny, vékony, éles és hegyes, mint a meder a folyó kezdetén. Természetes tehát, ha a keskeny, kis folyó a kis, kicsi, kicsiny jelzőt kapja, vagy jelző nélkül nevezik meg olyan szavakkal a kis folyókat, forrásokat, kutakat, vízjárta helyeket, utakat, amelyek eleve tartalmazzák ezt a jelentést. Valamely jellemző tulajdonság alapján az elnevezéseket megkapják a természet más részei is, mező, hegy, növény, ember, állat, amely megnevezés idővel bizonyos körülmények között tulajdonnévvé is válhatott.[121] A kiinduló jelentés a víz forrásának, a folyó forrás felőli szakaszának a lényeges tulajdonságaival tartozik össze.

5. Közszói párhuzamok

Idetartoznak a névszók, köztük a népnevek és egyéb köznevek valamint az igék, amelyeket jelentéstartalmuk szerint csoportosítottam.

5.1. Népnevek[122]

Magyar
kasub ’Lengyelország északi részén beszélt nyelv’, a beszélők neve ***kaszebszki.*** (FODOR 2003:135)
kaszpi (ld. a *Kaszpi tengernél*: Az elülső névelem egy ókori népre emlékeztet, vö. gör. *Κάσπιοι* (többes szám) ’Médiában lakó nép’, *Κάσπιον* …’a Kaukázus egy része’ ….(KISS 1980)

5.2. Egyéb közszói párhuzamok

Olyan jelentések szerint csoportosítottuk az idevonatkozó szavakat, amelyek a folyó (mellékfolyó, a folyó forrás felőli szakasza, folyófő, folyókezdet) egy-egy jellemző tulajdonságával kapcsolatosak.

5.2.1. Hang, zaj

Uráli nyelvek
Magyar
kacag ’nevet’ …Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz)
kácc ’macskát kergető szó…Erdélyi szász eredetű…(TESz)
koccint, koccan ld. *kocog* címszónál …Hangutánzó eredetű szócsalád. (TESz)

---

[120] Vö.: CZEGLÉDI 2004: Kettő az egyben (nyelvünk logikai alapja a földrajzi nevekben) című Miskolci Bölcsész Egyesület konferenciáján megtartott előadás írásban megszerkesztett változata. Megjelenés alatt.

[121] A felsorolás korántsem teljes, hiszen pl. a víz ízével kapcsolatos a ’sós, keserű’ jelentés s a magyar *keserű* szó *kese* része a vizsgált szavunkkal közös gyökerű.

[122] Az *–sz-* zöngés párja a *–z-* is megvan népnevekben, vö.: ***kazak, kazah*** ’török faj, kazah ember’ …Nemzetközi szó, végső fokon török eredetű, vö. *qazaq* ’kazah ember’ (tkp. szabad, független ember, kóborló, nomád, alapszava *kaz-* ’kóborol’). Más török nyelvi megfeleléseihez vö.: csag., tat., kirg. *qazaq* ’szabad, független ember, kóborló nomád, kazah’, bask. *qa͡ak* ’kazah’, csuv. *xuzax* ’nőtlen, legényember, kozák’. Etimológiailag azonos a más úton nyelvünkbe került *kozák*-kal sőt tövében a *kazár* népnévvel is. (TESz); ***kozák*** ’katonai szervezetben élő keleti szláv szabad paraszt…’. Ukrán eredetű…a török nyelvekből való….(TESz); ***kazul*** ’perzsa ember, a perzsákkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó’…Magyar fejlemény, jelentéstapadással önállósult a népnévből. Ez oszmán-török eredetű, talán román közvetítéssel, vö.: oszm. *kızılbaş* ’perzsa’, R. *Kuzulbaş* ’ua.’, - vö. még rom.R. *cazilbáş* ’ua.’, A török szó a *kızıl* ’vörös’ és a *baş* ’fej’ összetétele, tulajdonképpeni jelentése tehát ’vörös fej’. Az elnevezés a perzsák vörös süvegére vonatkozik. A szb.-hv. R. *kizilbáši, krzilbáši* ’perzsa’ ugyancsak az oszmán-törökből való, az or. R. *kizilbáš* ’ua.’ közvetlen átadója még nincs tisztázva. (TESz); ***kazár*** ’a kazárokkal kapcsolatos, rájuk vonatkozó, kazár ember’. Vándorszó…(TESz)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

kuncog ’feltűnés nélkül magában nevet’…Hangutánzó eredetű…(TESz)
köszörű ’élesítő eszköz’ …Származékszó, feltehető kösz- alapszava ősi hangutánzó szó az ugor korból, vö.: vog. T. *kės-, kėsi ᵒku* ’fenkő’…(TESz)
kuc-kuc, kuszkusz ’kisgyermek elaltatására használt szóként, kutyahívó szóként, köhögést utánzó illetve köhögésre biztató szóként’…Hangutánzó eredetű indulatszó….(TESz)

A fenti hangutánzó szavak magas hangokat utánoznak kivétel nélkül. Magas, nyikorgó, éles hangokat kis mennyiségű víz mozgásakor hallhatunk. Következésképp, a folyók kezdetével, forrásával, nem mély vizű, kis folyókkal lehetnek kapcsolatosak. A hangutánzó szó tartalmazta a kis víz, a kis folyó, folyókezdet összes tulajdonságát. Ez azt is jelenti, hogy a hangutánzó szavakhoz igen összetett jelentéstartalom társult. E komplex jelentéstartalom részjelentései külön-külön is életre keltek. Így a továbbiakban jelölték magát a vizet, a víz vájta medret, a víz színét, ízét, a víz mozgását, a mozgással végzett munkát stb.

5.2.2. Nedv, víz

Magyar
kastol ’megvisel, elnyű’, ***kastos*** ’lucskos, nedves, csatakos’, ***kast*** ’csatak’…Ismeretlen eredetű. (TESz)
koszt ’élelem, étkezés, takarmány…’ Német eredetű szócsalád…(TESz)

Uráli nyelvek
Finn
koske ’horony, vízesés, sebes folyam, sellő’ (SZINNYEI 1884)
kuse ’húgy’ (SZINNYEI 1884)

Komi
kudz[123] ’húgy, vizelet’, udm. *kyz’* ’ua.’, mar. *kužvüd* ’hugyvíz, vizelet’, finn *kusi* ’uaz’, man. *kuš·ŕüt* ’ua.’, szelk. *küz* ’ua.’. (LYTKIN – GULJAJEV 1999)

Udmurt
kiź ’húgy, vizelet’ (MUNKÁCSI 1990)
kwaś ’sekély víz’ (MUNKÁCSI 1990)

Altáji nyelvek
Tatár
kosyk ’hányás, hányadék’ (T-R 1966)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
kaskad ’vízesés’ (HADROVICS-GÁLDI 1951)

Kezdetben a víz hangja csak a vízhez, a folyadékhoz kötődött, amely valamilyen módon a felszínre tört. Idővel másfajta anyag kijövetelére is vonatkozott.

[123] A *–dz* hangértéke *-dzs*. (vö.: CZEGLÉDI 2006)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

5.2.3. Vágat, vájat, mélyedés,[124]vízér[125]

Magyar
káca ’egyfajta gabonamérték, nagy szüretelő kád’ …Déli szláv eredetű, vö.: blg. *káca* ’kád, felül nyitott hordó’, cseh *kadce, kádce* ’uaz.’ (TESz)
kas ’varsaszerű halászeszköz, (nagyobb) kosár, szalmából, gyékényből készített kosárféle, amelyben méheket tartanak….Szláv eredetű, vö.: óe.szl. *košь* ’kosár’, bolg. *koš* ’kosár, varsaféle halászeszköz, malomgarat, fonott kukoricakas, oldalkocsi, mellkas[126]’…(TESz)
kasolya ’kis kosár, kézikosár, mezei bölcső’…Keletszlovák és ukrán eredetű, vö.: szlk. *košalka* ’nagyobb karos kosár’….(TESz)
kaszni ’fiókos szekrény, ágyneműs-, fehérneműs láda, (kétkerekű) egylovas taliga, kordé, gabonás, lisztes láda’. Bajor-osztrák eredetű … (TESz)
kászu ’fakéregből, háncsból készült kis puttonyforma edény’ Bizonytalan eredetű….(TESz)
keszon ’vasszekrény, melyet víz alatti alapozásoknál használnak….’ Nemzetközi szó….(TESz)
kosár ’körülkerített hely, ahova a legelőn tartott jószágot, különösen a juhokat éjszakázásra stb. terelik, vesszőből font kukoricatartó, góré. Román és szláv eredetű….(TESz)
köcsög ’öblös, bő szájú edény’…Származékszó: *köcs-* alapszava valószínűleg ősi örökség a finnugor esetleg az uráli korból, vö.: vog.É. *kwossėm* ’nyírhéjból készült kádféle edény, melyben a szárítot halat tartják’…jen. *kide* ’teknőalakú edény’, tvg. *kita* ’merítőedény’, szelk. *kietä* ’nyírhéjkosár’…TESz)
kuckó ’tűzhely, szöglet, zug, fogda, dutyi, kunyhó, viskó’. Keletszlovák eredetű, vö.: szlk.K. *kucik* ’kis sarok, zug, szeglet’….(TESz)

Uráli nyelvek
Finn
kyysä ’viskó, vityilló’ (SZINNYEI 1884)

Udmurt
kesä, kisä ’zseb’ (MUNKÁCSI 1990)
kož ’mély helyek a folyóban, víz sodra, örvény, a folyóvíz forgója, …(MUNKÁCSI 1990)
kuš ’kis mező, rét’ (MUNKÁCSI 1990)

Mari
kaš ’barázda’ (KUZNECOVA 2003)
küsen ’zseb’ (KUZNECOVA 2003)

Mordvin (Moksa)
kaz’ ’medence’ (MOLNÁR 2003)

Mordvin (Erza)
keskav ’zsák’ (MÉSZÁROS-SZIRMANKINA2003)

---

[124] Az ellenkezőjére (dudor) is használják. Ilyen alakú a köpeny, a kunyhó.

[125] Az *sz* zöngés párja a *z* is megtalálható, pl.: ***kazán*** …Oszmán török eredetű, vö.: oszm. *kazan* ’üst, zárt terű fémtartály,…(tkp. ’az, ami ki van vájva’). Etimológiailag végső fokon azonos vele a jóval korábban nyelvünkbe került harang török előzménye. (TESz); ***kazup*** ’fakéregből, háncsból készült kis puttonyforma edény, egy fajta kis kosár, bő szárú, otromba csizma’…Ukrán eredetű, vö.: ukr. *kózub, kózuben, kozubn’á* ’fakéregből készült edény, kosár’, … vö. még cseh N. *kazub* ’szilfa kérgéből készült halfogó kosár’, *kozúbek* sz. ’nyírfakéregből készült kosárka’, szlk. *kozub* ’tűzhely, R. A nyitott tűzhelynek az a része, ahova a helyiséget megvilágító fáklyafélét helyezték’, le. R. *kozub* ’fakéregből készült edény’…(TESz)

[126] Vö.: magy. *mellkas* a két mell közti völgy, mélyedést jelenti. A ’völgy, mélyedés, árok’ jelentés kapcsán tartozhatnak ide a *kanca* jelentésű szavak, a magyar *kebel* stb. amelyek nem véletlenül a nőiséggel, az anyasággal is kapcsolatosak.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

keče ’merítőkanál, merítőedény’ (MÉSZÁROS-SZIRMANKINA2003)

Altáji nyelvek
Csuvas
kavăs, kavus ’a malomnak az alsó, meleg része, ahol a vízi kerék helyezkedik el’, Zamaxš., ujg. oszm. *havuz,* üzb. *hovuz* ’víztartály, medence, vízfelvevő, kis tó, azerb. *hovuz*, türkm. *xovuz,* k.kalp. *xauyz* ’víztartály, medence, vízfelvevő’…(JEGOROV 1964)
kaska ’tuskó, vályú, nagy fatönk’, alt.V. *kesik* ’fatönk, tuskó’…(JEGOROV 1964)

Baskír
kašyk ’kanál’ (B-R 1958)

Tatár[127]
kasä, käsa ’serleg, pohár, csésze’ (T-R 1966)
kesä ’zseb’ (T-R 1966)

Indoeurópai nyelvek
Latin
casa ’kunyhó, házikó, vityilló, kalyiba’ (GYÖRKÖSSY 1986)

A víz hangjának utánzásakor egyfajta kis vízre, folyókezdetre gondoltak, amelynek számos tartozéka van. Igy pl. árok, meder, mélyedés, amit a víz a mozgásával alakít. Idővel az ehhez hasonló tárgyak, műveletek is megkapták a hangutánzó eredetű elnevezéseket. A víz lakóhelyéhez hasonló az ember, állat stb. lakóhelye és az ember számos használati tárgya is, amelyeknek egész sora megkapta az eredetileg vízre, folyóra vonatkoztatott elnevezést.

5.2.4. Keskeny, sovány, vékony

Magyar
keszeg ’egy fajta hal, sovány, rendszerint félszeg ember, vézna’ …Származékszó: *kesze-* alapszava ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog.T. *käsė* ᔕ’kocérhal, pirosszárnyú keszeg’ (TESz)
kece ’egy fajta halászháló, zsákháló, húzóháló’….Ismeretlen eredetű…N. *koca* ’egy fajta háló’… (TESz)
keskeny …Bizonytalan eredetű. (TESz)

Uráli nyelvek
Udmurt
kysyk ’szűk’ (MUNKÁCSI 1990)

Altáji nyelvek
Tatár
kysan ’szűk, szoros’ (T-R 1966)
kysu- ’nyomni, összenyomni’ (T-R 1966)
kysyk ’szűk’ (T-R 1966)

Baskír
kuha, kuśa ’dial. nád’ (B-R 1958)
kyśyk ’szűk, szoros’ (B-R 1958)
kyśyu ’nyomni, szorítani’ (B-R 1958)

[127] -*z*-vel pl.: tat. ***kazan*** ’üst, katlan’ (T-R 1966)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A kis víz nemcsak sekély, hanem keskeny, sovány stb. Az ilyen tulajdonságú egyéb tárgyak, sőt az olyan műveletek is megkapták az elnevezést, amelyeknek eredményeképpen valami keskennyé, sovánnyá, szűkké válhat.

5.2.5. Nem nagy, kicsi, rövid

Magyar
kacsinka 'nagyon kis értékű pénz, fitying'…Ismeretlen eredetű. (TESz)
kása 'durvára őrölt gabonaféle, illetőleg az ebből főzött pépszerű étel.'…Szláv eredetű, vö.: blg. *káša* 'kása, pép, zürzavar, zúzott, megtört gabona, amelyből egy fajta keresztelői és lakodalmi ételt készítenek…' (TESz)
kis 'nem nagy méretű, fiatal…' Ótörök eredetű…(TESz)
kicsiny, kicsi 'nem nagy, pici, kevés, csekély mennyiségű, alacsonyabb rendű, rangú, jelentéktelenebb személy, állat kölyke, szeretett, kedves, kisgyermek'. A szócsalád alapja a kicsiny török eredetű. Megfelelője ma csak a csuvasból van kimutatva, vö.: csuv. *kěšěn* 'kicsi, fiatal, kiskorú'…(TESz)
kevés 'nem sok' ….Bizonytalan eredetű….(TESz)
küsz 'egy fajta apró, balatoni hal'. Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, vö.: finn *kiiski,* észt *kiisk* 'egy fajta hal'. A szóközépi finnugor mássalhangzó kapcsolat *śk* lehetett. …. (TESz)

Uráli nyelvek
Komi
kiža 'apró, száraz hó' (LYTKIN-GULJAJEV 1999)

Mari
küčyk 'rövid' (KUZNECOVA 2003)

Mordvin (Erza)
kaša 'kása' (MÉSZÁROS-SZIRMANKINA2003)

Altáji nyelvek
Csuvas
kas 'kis, rövid időszakasz'…k.kalp. *gez*, üzb. *kez* 'idő, pillanat', kirg., kazah *kez* 'pillanat, idő, esemény' …(JEGOROV 1964)
csuv. ***kěšěn*** 'kicsiny, kicsi, kis' …(JEGOROV 1964)
csuv. ***kěske*** 'rövid' …(JEGOROV 1964)

Tatár
keče, keček 'kicsi, kis' (T-R 1966)
kisek 'vágat, darab' (T-R 1966)
kisü- 'vágni' (T-R 1966)
kosynka 'kis kendő, egy darab anyag[128]' (T-R 1966)
kyska 'rövid' (T-R 1966)

Baskír
kese 'kicsi, kis' (B-R 1958)
kyśka 'rövid' (B-R 1958)

[128] Tkp. egy darab tépés, egy leszakított darab az anyagból.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

A nem nagy, kicsi, rövid szorosan összetartozik a keskeny tulajdonsággal.

5.2.6. Hosszú[129]

Magyar
hosszú ’egy irányban messzire nyúló’ ….származékszó, alapszava ősi örökség az uráli korból, vö.: …zürj. *kuź,* votj. *kuź* ’hosszú’. …(TESz)

A vékonnyal, keskennyel kapcsolatos hosszú jelentések sorolhatók ide. De a hosszúság együtt járhat a lassúsággal, a késéssel is. Bár a magyarban réshangúsodott a szókezdő helyzetű mély hangú *k,* számos nyelvi megfelelőben megmaradt.

5.2.7. Hegyes, csúcsos[130]

Magyar
kackiás ’hetyke, nyalka’ (MÉK), A szócsalád alapja a *kacki* melléknév bizonytalan eredetű… (TESz)
kecsege ’a tokkal azonos családba tartozó, feltűnően hegyes orrú, ízletes húsú hal, egy fajta halászháló…Vándorszó, vö.: …szln. N. *kéča*, szlk. N. *kečiga, kecsege, kecsega*, *kociha*….(TESz)’
kecske ’a birkával rokon jól tejelő háziállat, egy fajta állvány, szabó, egy fajta játékszer’…Török eredetű, vö.: …kipcs. *käči*, oszm. *keçi,* türkm. *gäči*, tat. *käzä*, ujg. mod. *käčki, csuv. kačaka* ’kecske’…A magyarba került török alak **käčki* vagy **käčkä* lehetett….(TESz)
keselyű ’dögevő, nagy testű, éles látású madár. Valószínűleg ótörök eredetű, …vö.: csag. *qučalaq* ’keselyű’….(TESz)
kocka ’hat egybevágó négyzet által határolt szabályos mértani test, négyzet, vagy hozzá hasonló négyszög’…Szláv, közelebbről valószínűleg cseh eredetű….(TESz)
gida 'kecske kicsinye, gödölye'. Vitatott eredetű. (TESz)
gödölye 'kecskegida'. Vitatott eredetű. (TESz)

Uráli nyelvek
Finn
kasa ’valami kiálló, sark…’ (SZINNYEI1884)
kuuse ’fenyőfa, jegenyefenyő…’ (SZINNYEI 1884)

Komi:
koz ’fenyő’, udm. *kyz,* md. *kuz,* finn *kuusi, kuuse,* ….(LYTKIN-GULJAJEV 1999)

Udmurt
keč, ket’ ’kecske’ (MUNKÁCSI 1990)
kyz ’vörösfenyő’ (MUNKJÁCSI 1990)
kiś ’nyár(fa)’ (MUNKÁCSI 1990)

Mordvin (Moksa)
kaza ’kecske’ (MOLNÁR 2003)

---

[129] Ebben a jelentésben érdemes további vizsgálatokat végezni, mert egyelőre az altáji és az indoeurópai nyelvekben a hosszú, mint távol jelentésre találtam példákat. Vö.: mong. *udaan* ’lassú, késlekedő, lassan, hosszan, hosszasan, tartósan, sokáig’ (KARA 1998), csuv. *vărăm* ’hosszú, hosszan tartó, hosszasan, sokáig’, ujg., üzb., kirg., azerb., oszm., tuvai, hakasz, ojr. *uzun*, kazah, k.kalp., nog. *uzyn*, tat. *ozyn*, bask. *ozon*, jak. *uhyn* ’hosszú’ (JEGOROV 1964), or. *dlinnyj*, hosszú, távoli’, *daleko* ’távol’ (HADROVICS-GÁLDI 1951). Ezek nem a magyar *hosszú*, hanem a *távol* szóval tartoznak össze etimológiailag.

[130] A folyó kezdete ilyen a torkolathoz képest.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

kuz ’lucfenyő’ (MOLNÁR 2003)

Mordvin (Erza)
kuz ’fenyő(fa)’ (MÉSZÁROS-SZIRMANKINA2003)

Altáji nyelvek
Csuvas
kačaka 'kecske', MK., azerb., oszm., gag. *keči* 'kecske', türkm. *geči,* tat. *käžä* 'kecske', tuv. *kozaga* 'hegyi kecske gidája' (JEGOROV 1964)

Mongol
xazax- ’harapni, csípni, szúrni’, (C.DAMDINSUREN – A. LUVSANDENDEV:1982)

Indoeurópai nyelvek
Latin
cuspis ’valaminek a hegye, fullánk, hajítódárda, szigony’ (GYÖRKÖSSY 1986)

Orosz
koza ’kecske’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)

A folyóhoz hasonlóan a hegyes, éles jellemző tulajdonsággal rendelkező élőlények (növény, állat, ember stb.) és élettelen tárgyak, sőt a velük végezhető cselekvések is megkapták az elnevezést. A kicsi mellett a keskeny, hegyes tulajdonság is jellemzi a fiatal teremtményeket, így a gidát és a gödölyét.

5.2.8. Kerek, teljes, egész

Magyar
kész ’elkészült, befejezett….’ Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból….(TESz)
koszorú ’virágokból stb. növényi elemekből összeállított kör alakú füzér mint fejdísz vagy mint elismerést, gyászt stb. kifejező tárgy…’ Ismeretlen eredetű….(TESz)
kusztora ’bicska, bugyli, kés, egy fajta operálókés’…Román és szerbhorvát esetleg még szlovén eredetű. (TESz)
kecskebéka …’Wasserfrosch’…Összetett szó…(TESz)…’Barna foltos, zöld hátú, ehető húsú béka’ …(MÉK)
kocsi ’könnyű, gyors járású személyszállító lófogat, hintó…Magyar nyelvi fejlemény. …(TESz)

Uráli nyelvek
Finn
kasea, kaseva ’nagy, derék, vastag’ (SZINNYEI 1884)
koso ’dús, bőséges’ (SZINNYEI 1884)
kuski ’kocsis’ (SZINNYEI 1884)
kussakka ’öv’ (SZINNYEI 1884)
kääsi ’cséza’[131] (SZINNYEI 1884)

Komi
kiz’ ’gomb’….(LYTKIN-GULJAJEV 1999)
kos (***kosk-)*** ’öv’ ….(LYTKIN-GULJAJEV 1999)

[131] Vö.: magy. *cséza* ’könnyű, négykerekű lovaskocsi’ (MÉK)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Udmurt
kesäg ’teljes vég, azaz ki nem kezdett vászon’ (MUNKJÁCSI 1990)
kyz ’vastag’ (MUNKÁCSI 1990)
köži ’borsó’ (MUNKÁCSI 1990)

Mari
küžgö ’vastag’ (KUZNECOVA 2003)

Mordvin (Moksa)
koz’a ’gazdag’ (MOLNÁR 2003)
kušak ’öv’ (MOLNÁR 2003)

Mordvin (Erza)
koz’a ’gazdag’ (MÉSZÁROS-SZIRMANKINA2003)
kesak ’gombolyag’ (MÉSZÁROS-SZIRMANKINA2003)

Altáji nyelvek
Csuvas
küsek ’emelő, bot, buzogány’, bask. tat. ***küsäk*** ’buzogány, furkósbot, dorong’ (JEGOROV 1964)

Tatár
küsek ’buzogány’ (T-R 1966)

Baskír
kosak ’ölelés’ (B-R 1958)
kušak ’öv’ (B-R 1958)
kaška ’fehér folt vagy csík az állatok homlokán’ (B-R 1958)

A folyóforrás mindig kapcsolatos a kerekséggel és a vastagsággal, hiszen az a születés helye. Más hasonló alakú és funkciójú élőlények, tárgyak is megkapták a megnevezést. Az elsődleges, a kiinduló jelentés azonban a vízre, a vízforrásra vonatkozott.

5.2.9. A mélyedés ellentettje, dudor, dudorodó

Magyar
kazula, *Kásla, kasula, kázsla* ’miseruha’…Latin eredetű, vö. kései, k. lat. *casula* ’csuklyával ellátott palást, köpeny’, e. lat. *casula* ’miseruha’…Ez a lat. *casa* ’házikó, kunyhó’ származéka. Bekerült több európai nyelvbe, vö.: ném. *Kasel, Casula*, ol. *càsula,* …szlk. *kazula* ’miseruha’…(TESz)
kazal ’hosszúkás alakú széna vagy szalmarakás, csomó, kupac’…Szlovák eredetű…(TESz)
kucsma ’prémsapka, nemezsüveg, kupak, fedél’. Szláv eredetű…vö.: szlk *kučma* ’magyar módra készült kucsma’, ukr. *kučma* ’dús, bozontos csomó (hajé), kucsma’….Az ősszl. **kučьma* tulajdonképpeni jelentése ’összegubancolódott, kócos haj- vagy szőrcsomó’ lehetett. (TESz)
küszöb ’az ajtókeretnek alsó, a föld, a padló síkjából kiemelkedő része’. Bizonytalan eredetű. Talán ősmagyar kori átvétel a korai permi alapnyelvből….(TESz)

Uráli nyelvek
Finn
kasa ’rakás, kazal, asztag’ (SZINNYEI 1884)
kaso ’rakás, gyarapodás’ (SZINNYEI 1884)
kasva- ’nőni, növekedni, teremni…’ (SZINNYEI 1884)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

kasvu ’növekvés, növény, termény’ (SZINNYEI 1884)
kyssä ’púp, kinövés’ (SZINNYEI 1884)
kyyssy, kyyssä ’kis emelkedés, púp, törpe’ (SZINNYEI 1884)

Mari
küš(kö) ’fel, felfelé’ (KUZNECOVA 2003)

Mordvin (Moksa)
kasoma ’növés, fejlődés’ (MOLNÁR 2003)

Mordvin (Erza)
kasomo ’növés, növekedés’ (MÉSZÁROS-SZIRMANKINA 2003)

Altáji nyelvek
Tatár
kaska ’sisak’ (T-R 1966)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
káska ’sisak’ (HADROVICS-GÁLDI 1951)

A víz forráshelyén - akár nyílás, lyuk, akár tó, amelyet mocsár vesz körül, akár csak egy kicsi mocsár - mindig mélyedés van. Az emberi megismerés során az ember tudati szintje egyre magasabb fokra jutott s felismerte, hogy a folyóforrás fent van a folyó többi részéhez képest s a fent lévőség a fejjel, a felfelé törekvéssel, a növekedéssel kapcsolatba hozható. Az ilyen irányú működés, cselekvés eredményeképpen létrejött teremtmények, tárgyak stb. is megkapták az elnevezést.

5.2.10. Valaminek az eleje, kezdete

Magyar
kezd- ’hozzáfog, megteszi valamely cselekvés, folyamat, első mozzanatát…’ Ismeretlen eredetű… (TESz)

Uráli nyelvek
Udmurt
kučk- ’hozzákezdeni, hozzáfogni’ (MUNKÁCSI 1990)

Altáji nyelvek
Baskír
kü͡ʒ kü͡e ’dial. forrás, kút’ (B-R 1958)
ko͡ɔk ’kút, forrás’ (B-R 1958)

Tatár
kisäk ’kis forrás’ (T-R 1966)

A forrás a víz mozgását tekintve az első mozzanatok helye.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

5.2.11. Hajlott, görbe, oldalhajtás

Magyar
kececicél 'ugrándozik, összevissza zagyvál, összevissza jár, …kecskebak párosodik',…vö.: *kecefice* 'sántikáló, ugrándozó, fickándozó, ficánkolás, ugrálás'. …A szócsalád alapja, a *kecefícél* ige valószínűleg ikerszó, előtagja valószínűleg hangutánzó-hangfestő eredetű, s közelebbi-távolabbi rokonságban lehet a *kecel* igével, továbbá a *kecmereg*-gel….(TESz)
kecel 'fickándozik, ugrándozik, négykézláb mászik, csúszik (kisgyerek), lábával kaszálva jár, kocog, tipeg, fajtalankodik, kuporog'. Valószínűleg hangutánzó-hangfestő eredetű….(TESz)
keszkenő '(kisebb) kendő'…Összetett szó: …előtagja a *kéz* szó ….alakváltozata…(TESz)
kéz …Ősi örökség a finnugor korból, vö.: vog. *kät* 'kéz, mellső láb'…észt *käsi* 'kéz' . .(TESz)
kacs 'kapocs, szőlő, borsó stb. kapaszkodója, kezecske, kasza, evező stb. görbe fogója, levélszár, fattyúhajtás'…Hangutánzó eredetű…(TESz)
kacsa 'lapos csőrű, jól úszó szárnyasfajta, réce, ruca…' Szlovák eredetű, vö.: szlk. *kača* 'kiskacsa', *kačka, kačica* 'kacsa, valótlan hír', *kač, kač* 'kacsahivogató szó, le. *kacze,* a.-szorb *kacka* 'ua.'.... (TESz)
kacsiba, kasziba 'görbelábú, lőcslábú, görbe, kaszanél fogantyúja, horgas, görbe tárgy'….Származékszó. Alapszava az a kacs szavunkkal azonos, régi igenévszói természetű tő, amely megvan számos más, e szócsaládba tartozó szóban (kacska, kacsó…)…(TESz)
kacska 'görbült karú, kanyargós, kacskaringós, görbe, korcs, nyomorék (kéz, láb), hajfürt, kaszanyél görbe fogója…Származékszó…-*ka* kicsinyítő képzővel keletkezett abból az eredetileg feltehetően igenévszói tőből, amely kacs szavunkkal azonos….N. *kács* 'görbe, görbelábú'…(TESz)
kacsó 'kezecske, szőlőkacs'. Származékszó. Alapszava a *kacs*…(TESz)
kisafa 'hámfa'…a vízhordó rúd két végén levő horgas fa, amelyre a csöbröt akasztják'… Összetett szó. Az ismeretlen eredetű *kisa-, kise* stb. előtag és a *fa* összetapadásából keletkezett. …(TESz)
köszvény 'izületi betegség'. Bizonytalan eredetű….(TESz)

Uráli nyelvek
Komi
kis' 'szövőborda' (LYTKIN-GULJAJEV 1999)
ködž 'folyó hajlata, kanyarulata' (LYTKIN-GULJAJEV 1999)

Udmurt
kiś 'szövőborda' (MUNKÁCSI 1990)
koskan 'görbülés, meghajlás, köszvény, görcs' (MUNKÁCSI 1990)
kož- 'megfordulni, befordulni' (MUNKÁCSI 1990)

Mordvin (Erza)
kičkere 'ferde' (MÉSZÁROS-SZIRMANKINA 2003)

A cselekvés kezdete nemcsak a fent, az elől lévőséggel, hanem a hajlással, a görbüléssel szorosan összetartozik.

5.2.12. Íz (savanyú, sós, keserű)

Magyar
keserű 'az epe ízéhez hasonló ízű, gyötrelmes, kellemetlen…'…A szócsalád tagjai származékszók: *keser* alapszavuk ősi örökség az ugor korból…(TESz)
keszőce 'savanyú levesféle, félig főtt híg lekvár, különösen szilvalekvár, főtt meggyből vagy más gyümölcsből készített nyári étel'…Szláv eredetű, vö.: bolg. *kíselica* 'vadalmafa, ennek gyümölcse,

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

aszalt gyümölcsből készített kompótféle, sóska, savanyúleves, cibere, boralja, seprő', szln. *kislica* 'sóska, éretlen kései szőlő, egres, lőre, vinkó, savanyúvízforrás', N. ***kiselica*** 'savanyúvíz, savanyúvízforrás, savanyú bor, sóska, sav'…a magyarba egy déli szláv esetleg szlovák …alak kerülhetett….(TESz)
kiszi 'zablisztből készült kocsonyaszerű savanykás pép….' Északi szláv, közelebbről ukrán és szlovák eredetű…(TESz)
kóstol '(ételt, italt) megízlel'…Német eredetű, vö.: ném. *kosten* 'megízlel'…(TESz)
kovász 'kenyérsütéshez, kelt tészta készítéséhez használatos kelesztő anyag, erjesztést előidéző dolog, valamit előidéző, okozó személy, egy fajta kis kalács'. Szláv eredetű, vö.: óe. szl. *kvasъ* 'kovász, savanykás, erjesztett ital', blg. *kvas* 'élesztő, kovász',…szlk. *kvas* 'kovász, sár, erjedés', lakoma, dáridó', or. *kvas* 'savanykás, erjesztett ital'….(TESz)

Uráli nyelvek
Udmurt
kisal' 'savanyú zabpép' (MUNKÁCSI 1990)
köš 'keserű' (MUNKÁCSI 1990)

Mari
kočo 'keserű' (KUZNECOVA 2003)

Mordvin (Moksa)
kuvas 'kvász' (MOLNÁR 2003)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
kislyj 'savanyú' (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kvás 'savanyú víz, ital'….(HADROVICS – GÁLDI 1951)

Már a kőkor emberei meleg vizű gyógyforrások mellett, barlangokban laktak, ahol sikeresen átvészelhették a hideg időszakokat is. Korán megismerhették a nemcsak meleget, hanem ételt, italt is nyújtó víz ízét.

5.2.13. Szín

Magyar
kesely, kese 'magyar gyász, *keső, kesse* 'sárgásfehér, fakószőrű (állat, főként ló), 'tarka, (fehét)foltos, fehérlábú (ló, szarvasmarha), nagyon szőke (haj stb.), kifakult, színehagyott ruha, félig érett szőlő, kesely színű ló, egy fajta sertés'. Valószínűleg szóhasadás eredménye…(TESz)

Az ember színérzékelő képességének a kialakulása is a vízhez kötődik. Valószínű, eleinte a sötét és világos kettőssége jelent meg. A sötét a mélyedéssel, a lent lévőséggel, a Földdel stb., a világos, a fény pedig a fent lévővel, a Nappal stb. társult.

5.2.14. Vág, kaszabol

Magyar
kacor 'hajlított pengéjű kés, amelyet kertészek, szíjgyártók stb. használnak,….nádvágó sarló vagy kasza'…Szláv eredetű, vö.: blg. *kóser* 'görbe metszőkés, sarló alakú bogáncsvágó szerszám…szln. *kosír* 'görbe metszőkés'….(TESz)
kés 'vágásra, szúrásra használt nyeles eszköz, kard'. Ősi örökség a finnugor korból vö.: vog. AK.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

käsi…cser. KH. *käzä* 'kés'…A finnugor alapalak **keč3* lehetett….(TESz)
kasza 'szálas termények levágására használatos, hosszú nyelű kézi szerszám'…Szláv eredetű, vö.: blg. *kosa* 'kasza'…szlk. *kosa* 'kasza', or. *kosá* 'kasza'….(TESz)
kaszabol 'levág, mészárol, felkoncol…A szócsalád alapja a kaszab főnév oszmán-török eredetű, vö.: oszm *kasap, kasab* 'mészáros' (< arab *qaşşab* 'ua.')…(TESz)
keszkenő '(kisebb) kendő'…Összetett szó, tárgyi szerepű előtagja a kéz szó régebbi, rövid nyílt e-vel hangzó alakváltozata, utótagja a 'töröl' jelentésben használt ken igének folyamatos melléknévi igeneve…[132](TESz)
köcölék 'batyu, női ruhadarab, fejlendő'. Magyar fejlemény…(TESz)
küzd, küszködik 'kitartóan fáradozik valamiért, erőfeszítést tesz valami ellen, belső harcot vív önmagával, bajlódik, vesződik…' A szócsalád tagjai származékszók…*küsz-* alapszavuk bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség az ugor, esetleg a finnugor korból, vö.: vog.É. *käsi* 'versenyez', *kas* 'játék, verseny', osztj. *kestä* 'fut(ló)', finn *kisa* 'párzás, játék, lárma', észt *kisa* 'lárma, kiabálás, civódás'…(TESz)
koszik 'kopik, vásik' ld. ***koszt*** 'lefoszt, levagdal' …Bizonytalan eredetű szócsalád….(TESz)
késa 'küzdelem, viaskodás, harc, gyötrelem, veszekedés…'. Bizonytalan eredetű…vö.: finn *kiskoa* 'lenyúz, elszakít, eltép', észt *kiskuma* 'szakít, húz, szaggat, tép, megtámad, harap (kutya)…(TESz)

Uráli nyelvek
Finn
kuosi- 'szétszakítani, széttépni' (SZINNYEI 1884)
kaske 'írtott erdő, írtásföld' (SZINNYEI 1984)
kisko- 'leszakítani, lefeszíteni, kihúzni, kicsikarni'…(SZINNYEI 1884)

Komi
kos' 'harc, ütközet, ***kos-*** 'tépni, szakítani' (LYTKIN-GULJAJEV 1999)

Udmurt
kesäg 'darab, rész' (MUNKÁCSI 1990)
keś- 'tépni, szakítani' (MUNKÁCSI 1990)
kysk- 'húzni, vonni, rángigálni, tépni'…(MUNKÁCSI 1990)
kuso 'kasza' (MUNKÁCSI 1990)

Mari
küzö 'kés' (KUZNECOVA 2003)

Altáji nyelvek
Csuvas
kas- 'vágni'…MK., türkm., oszm., üzb., kirg., kazah, k.kalp., nog., alt.B., ojr., tuv. *kes-,* azerb., ujg. *käs-*, bask., tat., hakasz *kis-*, kumük *ges-* 'vágni', jakut *kys-* 'gyalulni'. (JEGOROV 1964)
kas, kasă 'település, falurész, utca, barázda, rész' …(JEGOROV 1964)
kasăk 'vágat, darab, szelet', azerb. *käsik* 'vágat, darab, töredék', Zamaxš., kirg., kazah *kesek* 'darab, csomócska, labdácska', kirg. *kezek* 'idő, pillanat', ujg. *kesäk*, nog. *kesek*, kumük *gesek* 'darab, vágat, szakasz', bask., tat. *kisäk* 'darab, vágat, töredék, törmelék, foszlány, kis forrás', hakasz *kizek* 'rész, darab, szakasz, vágat', oszm. *kisek* 'darab, fellapátolt darab föld, földhalom', vö.: mong. *keseg, xesek* 'rész, darab, vágat' (JEGOROV 1964)
kasu 'ablak'…(Ašm.VI.124.)

[132] Gondolhatunk 'tépett, szakított' ruhadarabra is.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Baskír
kasau ’véső’ (B-R 1958)
ky͡ɣan ’vágott, hasított’ (B-R 1958)

Tatár
kassap ’mészáros, hentes’ (T-R 1966)
kazu- ’kapálni, ásni’ (T-R 1966)
kisken ’éles’ (T-R 1966)
kiskä ’tönk, csonk, tuskó’ (T-R 1966)
kisäk ’darab’ (T-R 1966)
kosu- ’tépni’ (T-R 1966)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
kusok ’darab’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kusat’- ’harapni, csípni, szúrni’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)
kušat’- ’enni’ (HADROVICS – GÁLDI 1951)

Latin
caesim ’vágva, vágással’ (GYÖRKÖSSY 1986)

A víz a mozgásakor vág, kaszabol, metsz, vés, szúr, mészárol, tép, szakít mindent, ami az útjába kerül. Nemcsak a földdel teszi ezt, hanem a növényekkel, stb. Az ember olyan szerszámokat készített, amelyekkel ilyen és ehhez hasonló műveleteket lehet végezni.

5.2.15. Kóborol, kószál, kering

Magyar
kasmatol ’kutat, keresgél, jár, kel, bolyong’…Bizonytalan eredetű…(TESz)
kászálódik, kászolódik ’készülődik, szedelőzködik’. Valószínűleg hangfestő eredetű…(TESz)
koslat (állat) párzási ingerében nőstény után jár, kóborol, ténfereg, járkál’…Valószínűleg származékszó…(TESz)
kósza ’kóborló, csavargó’, ***kószál***… A szócsalád tagjai származékszavak…. (TESz)
kuszál, kusza bonyolultság, csonka’…Ismeretlen eredetű…(TESz)
kóc ’összekuszált haj, szőrzet’ …Szláv eredetű…(TESz)
guzsaly ’a kézi fonáshoz használatos eszköz, amelynek a pálcájára a megfonni való szöszt, gyapjút tekerik, az a megfonandó szösz vagy gyapjúcsomó, amelyet a guzsalypálcára tekernek, …’ Szláv eredetű, vö.: or. *kužel’* ’fonásra előkészített szösz vagy gyapjúcsomó’…(TESz)
kúszik ’földhöz, tárgyhoz odasimulva halad’, ***kusz*** ’harkály módra kúszó kis erdei madár’. Vitatott eredetű szócsalád. 1. Ősi örökség a finnugor korból. 2. Szóhasadás eredménye. (TESz)
küzd, küszködik ’bajt vív, versenyez, harcol, bajlódik, vesződik, belső harcot vív önmagával’…A szócsalád tagjai származékszók: *küsz-* (ṭ *küz-*) alapszavuk bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség az ugor, esetleg a finnugor korból, vö.: vogÉ. *kāsi* ’versenyez’… *kas* ’játék, verseny’… vö. még finn *kisa* ’párzás, játék, lárma’, észt *kisa* ’lárma, kiabálás, civódás’….(TESz)

Uráli nyelvek
Finn
kisa ’játék, tánc, tombolás’ (SZINNYEI 1884)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Komi
kos' 'harc, küzdelem' (LYTKIN-GULJAJEV 1999)

Udmurt
kuž 'csepű' (MUNKÁCSI 1990)

Altáji nyelvek
Csuvas
kas- 'munka nélkül futkosni a faluban különböző hírekkel vagy csak úgy dologtalanul', KB. *käz*, Zamaxš. *kes-* 'járni, utazni', ujg. *käz-*, oszm. *gez-,* azerb. *gäz-* 'sétálni, járni, barangolni helyről helyre', kirg. *kez-*, tuvai *kezi-* 'barangolni, országot járni…', csag., türkm., k.kalp. *gez-* üzb. *kez-*, jakut *käs-* 'járni, barangolni az utcákon', hakasz *has-* 'futni', …(JEGOROV 1964)
kasu 'járvány, sor', alt.V. *kezű, kezim, kezek*, kirg. *kezik*, tat. *kizű*, hakasz *kizim* 'járvány, járványos betegség', *kaza* 'boldogtalanság, halál', bask. *kaza* 'bánat, boldogtalanság, szegénység' (JEGOROV 1964)

Baskír
küsbä, küsäbä 'vándorló'.

A mozgással, keringéssel stb. kapcsolatos jelentések is a víz, a folyó eredeti komplex jelentésének a részei.

5.2.16. **Lassan folyó víz, folyam**

Magyar
késik 'valamit vontatva, halogatva tesz, végez, várat magára, valahol elidőzik'…Ótörök eredetű, vö.: ujg. *kič-* 'késik', Kāš ọ *kïč-* vagy *këč-* 'ua.'….CC. *kečöv* (melléknévi igenév) 'lusta' (tkp. 'olyan, aki késik')…ujg. *kič* 'későn', Kāš ọ *kïč* 'hosszú ideig, későn', oszm. *geç* 'késő', tat. *kič* 'este, késő', üzb. *keč* 'ua.'…csuv. *kaś* 'este'…(TESz)
kocog 'megy, halad, csetlik, botlik, csoszog' …Hangutánzó eredetű…(TESz)

Uráli nyelvek
Finn
kasku 'elbeszélés, mese, monda' (SZINNYEI 1884)
kyski- 'sietve szaladni, sietni, menekülni' (SZINNYEI 1884)

Udmurt
kiśk- 'ömleni' (MUNKÁCSI 1990)
košky- 'elmenni, eltávolodni, elhaladni, elfolyni, járni, járkálni…' (MUNKÁCSI 1990)
köč- 'elköltözni, tovább vándorolni' (MUNKÁCSI 1990)

Mari
kas 'este' (KUZNECOVA 2003)

Altáji nyelvek
Tatár
kič 'este' (T-R 1966)
kičegü 'késni' (T-R 1966)

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Baskír
kasak ’futó’ (B-R 1958)
kasyu- ’elfutni’ (B-R 1958)

Olyan jelentések sorolhatók ide, amelyek más csoportba is befférnének. A folyó lassú folyása kanyargással, a lassúság bizonyos körülmények között késéssel jár együtt, a késés pedig olykor sötétséghez, az estéhez[133] vezet.

5.2.17. Sor, rend

Uráli nyelvek
Finn
kousa, kousu ’irány, rend’ (SZINNYEI1884)

Altáji nyelvek
Csuvas
kasu ’fizetési norma a pásztornak…’ Zamaxš. *käzik* ’sor, rend’, kirg., kazah *kezek* ’sor, rend’, kirg. *kezűű* ’régi, a marha kihullás, kiesés sora’, kumük *gezik* ’sor’, bask. *kezű* ’sor’, tat. *kizű* ’soronkövetkező napos, ügyeletes’…(JEGOROV 1964)

A folyót úgy is felfoghatjuk, mint valaminek a (pl. hullámok, hengerek, forgások) sora, rendje.

5.2.18. Közlekedési hely, út

Magyar
gázol, gázló[134] ’(sekély vizen stb.) átlábol, gyalog átkel, tapos, tipor, valakit becsületében megsért, (mozgó jármű stb.) feldönt és megsebesít, elüt’. Déli szláv eredetű, vö.: blg. *gaz’a* ’(vízben, sárban, hóban stb.) gázol, lábol, tapos, tipor’, szln. *gaziti* ’ua.’, or. *izgaziti* ’tönkretesz, elpusztít’. …(TESz)

Altáji nyelvek
Csuvas
kaśă ’gázló, átjáró a folyón’ …vö.: ***kaś-*** ’átmenni’, ***kaśă***, ***kaśma*** ’átjáró, kis híd’, orx.jenis., KB. *käčig*, ujg., üzb. *kečik,* azerb. *kečmä*… oszm. *gečit, gečme*… hakasz *kičig*, tuvai *kežig,* tat. *kičü*, bask. *kiseü*. türkm. *gečelge,* alt.V. *kečü* ’átjáró, gázló’…(JEGOROV 1964)
kuś- ’1. továbbmenni, elmenni, átmenni 2. ’vízzel megtelni’ …(JEGOROV 1964)
kaśma ’átjáró’ *(< kuś-* ’1. továbbmenni, elmenni, átmenni 2. ’vízzel megtelni’) …(JEGOROV 1964)

Baskír
kiseü ’átjáró, gázló’ (B-R 1958)

Tatár
kičü ’átjáró’ (T-R 1966)
kičü- ’átjárni, átmenni, gázolni’ (T-R 1966)

A folyómeder, a vizesárok a víz közlekedési útvonala. Miközben folyik a víz, ezt alakítja, formálja, mindenen keresztül megy, ami az útjába kerül, kivéve, ha kikerüli. A gázolás különösen

[133] Az *este* másik irányú megközelítésben az eséssel, a lefelé irányuló mozgással kapcsolatos. Ez esetben a Nap járására kell gondolnunk, amelyet másik szóval neveztek meg eleink.
[134] A szókezdő *g-* előzménye zöngétlen *k-* volt.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

érvényes az áradó vízre a folyó mentén. Az ilyen műveletet és az eredményét a gázlót, ugyanazon gyökerű szóval nevezték meg. Nemcsak a víz, hanem az ember, állat járására alkalmas útvonal is megkapta az elnevezéseket.

5.2.19. Nőiséggel kapcsolatos

Magyar
koca 'nőstény disznó'…Származékszó: a disznó, malac hivogatására szolgáló ***koc-koc***-féle hangutánzó szavak….(TESz)
kacola 'kanca'…Valószínűleg szóvegyülés eredménye, az azonos jelentésű *kabala* és *kanca* keveredéséből jöhetett létre….a *kacola* csak Erdélyből adatolható, * ahol egyedül az egész magyar nyelvterületen – a 'nőstény ló' jelölésére a kabala[135], kanca és kacola egyaránt használatos….(TESz)

Altáji nyelvek
Csuvas
kĕsre 'kanca',…sárga ujg., oszm. *kysrak*, gag. *kysyrak* 'kanca', türkm. *kysrak* 'egyéves kanca'… kirg., kazah *kysyrak* 'fiatal kancs, amelyet éppencsak hogy beengedtek a ménesbe és még nem vemhesedett', alt., tuvai *kyzyrak*, hakasz *xyzyrak* 'két éves kanca'…(JEGOROV 1964)

Baskír
ky 'leány' (B-R 1958)

Tatár
kyz 'leány' (T-R 1966)

A folyóforrásból születik a folyó, női természetű, anyai funkcióval rendelkező termékeny hely. Ennek kapcsán a természetnek más részei, amelyek ilyen tulajdonságokkal rendelkeznek, megkapták az eredetileg vízre vonatkozott megnevezést.

5.2.20. Kettős, páros

Magyar
két, kettő 'az egynél eggyel több egység'…Ősi örökség a finnugor vagy az uráli korból, vö.: vog. *kit'*, osztj. *kät*, finn *kaksi,* észt *kaks*, szelk. *kede*, mot. *kydy*, tajgi *kidde* 'két'. …(TESz)

Altáji nyelvek
Baskír
kušyu- 'egyesíteni' (B-R 1958)

Tatár
kuš 'kettős' (T-R 1966)
kušu- 'egyesülni' (T-R 1966)

Kezdetben eleink felfogásában a folyóforrás (tó, mocsár) önmegtermékenyítő volt[136]. Idővel felismerték, hogy a Nap melegének a hatására jelenik meg a sok víz, azaz szaporodik. Másképpen a Föld megtermékenyítését a Nap végzi, ennek eredményeképpen születik a földből a víz. Ettől kezdve tudták, hogy két tényezőre, azoknak az egyesülésére volt szükség a megtermékenyítéshez,

[135] A magyar *kebel* 'hajlás, öböl'… Ismeretlen eredetű. (TESz) szót 'völgy' jelentésben kell felfognunk, amelynek az or. *kobyla* 'kanca' szó úgy is rokona, hogy mindkettő női természetű.
[136] Feltehetően ennek a nyomát őrzi az orosz *ozero* 'tó' semleges nemű főnév.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

az utódok létrehozásához. Minthogy a növény, az állat és az ember is hasonlóképpen születik és szaporodik, mint a víz, a már ismert elnevezéseket alkalmazták, amelyeket egyben tovább is fejlesztettek. Mindez a földrajzi nevek jelentéstani vizsgálatai során fogalmazódott meg számomra, amit László Gyula sem gondolt másképp: „Amiképpen minden emberi élet ma is két egysejtűből kezd sarjadni, akként emberlétünk is csak az élet történetéből érthető meg." (LÁSZLÓ 1999.I:27) S hogy az emberlétünk milyen korán kezdődött, csak viszonyítani tudunk. Ha "A vértesszőlősi ember gondolata több százezer éves lehet, de már kőszerszámokkal, tűzzel élt, s hitt valamiféle koponyavarázslatban" (LÁSZLÓ 1999.I:27), akkor ez azt is jelenti, hogy az embernek gondolatai voltak, amellyel párhuzamosan a gondolatközlés, a nyelv valamely formája is létezhetett s ennek az idejét ugyanúgy több százezer évvel ezelőttre kell tennünk. Hogy a nyelv kialakulásának, fejlődésének mely szakaszában jelent meg a két, kettő, az egyesülés tartalma az ember tudatában, nehéz lenne megmondani, de az feltehető, hogy igen korán.

Hangtanilag is összetartoznak a fenti alakváltozatok, amelyek közül a magyar a régebbi változatot őrzi *két* számnévben, ahol a szókezdő *k*- és a szóvégi –*t* is első, kiinduló hang lehetett. A *két* szóban a hosszú magánhangzó jelzi a –*t* előtti –*k*- valamikori meglétét, hiszen a hosszú magánhangzó –Vk- kapcsolat fejleménye. A *kettő* változatban az –*e*- magánhangzó rövid, amelyet –*kt*- eredetű geminált –*tt*- követ. A hosszú –*tt*- korábbi –*kt*- mássalhangzó kapcsolatból hasonulás révén keletkezhetett. A tajgi *kidde* –*dd*-je ehhez képest zöngésült is. Azokban a megfelelőkben, ahol a magyar –*tt*-vel szemben –*ks*- van, az eredetibb –*kt*- kapcsolatban zöngétlen *t* > *th* > *ὺ* > *s* változással kell számolnunk. (CZEGLÉDI 2006)

5.2.21. Teremtmény

Magyar
kaszat …a gyümölcsnek egyik neme, mely külső magzatból keletkezik'….Ismeretlen eredetű…. (TESz)

Altáji nyelvek
Tatár
keše 'ember' (T-R 1966)

Indoeurópai nyelvek
Orosz
koška 'macska' (HADROVICS – GÁLDI 1951)

Őseink gondolkodásában a vízhez hasonlóan teremtmény az ember, az állat és a növény s a hasonlóság kapcsán a már ismert megnevezéssel illették őket is.

5.2.22. Piszok, mocsok

Magyar
kosz 'fonalgomba okozta bőrbetegség, var, piszok, mocsok'….Bizonytalan eredetű…..(TESz)
koszmó 'ótvaros gyerek fején keletkező kosz, piszok'…Származékszó, a kosz főnévből keletkezett –*mó* képzőbokorral….(TESz)

6. Tanulságok

A fenti jelentéscsoportok száma korántsem teljes, a kör bővíthető s az egy csoporton belüli szavak száma is növelhető. Az egyes csoportok között nem húzhatunk éles határt, a csoportok jelentéstartalma gyakran átfolyik egy másikba s ez természetes. Az azonban már az eddigi

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

kutatásaimból is kiviláglik, hogy a tudatára eszmélő ember megfigyelte, hogy a női és a férfi természetű részek egyesülése a megtermékenyüléshez vezet, amelynek nyomán teremtmények születnek, jönnek létre. Sokszor nehéz megállapítani, hogy ilyen meggondolásból neveztek-e meg bizonyos növényeket, állatokat és magát az embert, vagy az alakja, mérete alapján, esetleg az élelem szerzésének a legjellemzőbb módja motiválta az elnevezést. A megfelelő jelentéstartalom kiválasztásához sok körülményt figyelembe kell venni. A szavaink jelentéstartalmának a vizsgálata hozzájárult ahhoz, hogy lássuk: A folyóvíznek van hangja, annak az utánzása révén megszülethettek az első hangutánzó szavak. Idővel a víz hangjához hasonló, de más eredetű hangokat, hangkombinációkat is megneveztek ezzel a már ismert hangutánzó szóval. A jelentéstani összefüggésekkel pedig hangtani és alaktani kapcsolatok is együtt járnak. Ily módon egy-egy szónak nemcsak a jelentésfejlődési sora rajzolható meg, hanem a szavakat alkotó hangzók változási folyamata is.

Eszerint a legrégibb, az eredeti hang a *k* lehetett, amely a *Keszi* névben és a vele összetartozó vizsgált szavainkban megőrződött.[137] A *Keszi* szó belseji mássalhangzója az *–s-* (*–sz-*) eredeti *–t-* zöngétlen zárhang fejleménye, amely annak réshangúsodásával keletkezhetett: *-t-* > *-th-* > *-ὺ*[138]*-* > *-s-*.

Az *–s-* követője olyan magánhangzó és zárhang (-VK) kapcsolata volt, amely egyrészt fennmaradt, másrészt tovább alakult a magyar és nem magyar tulajdonnévi és köznévi anyagban. A hangkapcsolat (-Vk) *–k* eleme zöngésedhetett (> -Vg), zöngésedhetett és réshangúsodhatott (> -V ɣ), a rés erősödésével bilabiális *w* keletkezett (-V ∘> Vw), amely egyik irányban *v, b, p*-vé alakult, a másik irányban pedig az ajakműködés gyengülésével vokalizálódott (-V ∘> -Vw > -VV), majd a két magánhangzó monoftongizálódott, további rövidüléssel redukálódott és el is tűnhetett. Ugyanakkor a szóvégi illabiális -a zárhangúsodással *-a* > *-y* változási folyamatban is részt vehetett. Ez azt jelenti, hogy lehetséges *Keszi* nominatívuszi alak, amely nem tévesztendő össze a görög forrásban lévő birtokos esetraggal ellátott formával.

Az első hangot, a *k-* szókezdőt követő magánhangzó a *Keszi* és változataiban (vö.: *Kasza*) nem eredeti hang. Olyan *–k-* elemű triftongus fejleménye, amelynek kiinduló változatait[139] és közbeeső állomásait is megőrizte a nyelv: -VkV- > -V ɣV- > -VwV- > -VVV- > -VV- >-V-.

A szó hangrendjét illetően magas és mély hangrendű változatok már igen korán keletkezhettek.

Alaktani szempontból a legkorábbi forma egyszerre rendelkezhetett igei és névszói funkcióval. Mint nomen-verbum a későbbiekben vagy csak az igei, vagy csak a névszói tulajdonságát külön külön is megőrizte. Mind az ige, mind a névszó toldalékolásra és összetett szavak létrehozására volt alkalmas. Körültekintő vizsgálatok segítségével a legtöbb esetben kihámozható az alapszó. Mindezek után egy lényeges körülményt kell tisztázni, mégpedig azt, mely nyelvben, nyelvekben ősi, eredeti és mely nyelvekben jövevény, azaz valahonnan, valamely nyelvből átvétel a közszó és/vagy a tulajdonnév. Ennek szükségességét egyértelműen igazolják a fenti jelenleg ismert egyáltalán nem egybehangzó szó- és névmagyarázatok, etimológiák is.

A fenti közszók jelentéscsoportok szerinti bemutatása jelzi, hogy a görög szövegbeli *Kasza* – és nem *Keszi* - személynévnek alapul olyan szó szolgálhatott, amelynek igen kiterjedt családja van, és több érv szól amellett, hogy ne csak az 'apróhal' illetve a 'töredék' jelentésű szót vegyük számításba. Feltétlenül közéjük tartozik az, hogy a Kaszpi tengertől délre az egyik változat népnévként fordul elő, egy másik jelentésben ismert a latinban, magának a Kaszpi tengernek és a Kaukázus neveként szerepel, mint tulajdonnév. Közszóként és tulajdonnévként ismert az uráli, az altáji és az indoeurópaihoz sorolt nyelvekben. A magyarban pedig olyan kiterjedt szóanyag használatos, amely eleve megkérdőjelezi a törökből való kölcsönzést. Egyúttal arra is utal, hogy a három nyelvcsaládhoz sorolt nyelvek adatai másfajta nyelvi kapcsolatokat sejtetnek és el kell vetnünk a szókölcsönzés magyarázatát. A gyökerek olyan ősnyelvhez vezetnek, amelynek

[137] A magyar *gázló, gázol* szavakat csak mint a nem magyar megfelelőit említettük.
[138] Interdentális zöngétlen spiráns.
[139] Vö.: magy. *kakas, kovász.*

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

legteljesebb képviselője a magyar, akiknek a harci technikája jellemző és ahhoz a hetes beosztás tökéletesen illik. Ehhez pedig a Hold működése adta a mintát. A hetes beosztás a kürt vagy ék alakú hadtestnek megfelelően egy a csúcsban, három-három pedig az egyik és másik ágban helyezkedhetett el. A hét ugyanakkor olyan egység is, amely kiteljesedéskor egy, - a Hold mintájára - hadtest is. Az egy pedig a cél, az az igaz, a teljes.

A *Keszi* nagyon ősi jelentéstartalmat őriz. A folyónak a torkolathoz képest 'kicsi, kis' tulajdonságát jelölte. A folyónak a forráshoz közel eső szakaszára vonatkozott, oda, ahol a folyó éppen csak kiszakadt a forrásból. Utalt a víz munkájára, haladási irányára, alakjára. A folyó kezdete kapcsán van kezdet, hajtás, oldalhajtás jelentése is, amelyet őriz a kéz szó is, de utal magára a forrásra is. Szavunkkal eredetileg kis forrást, folyót neveztek meg. Ehhez hasonlóan a közvetlenül a forráshoz, maghoz, őshöz tartozó más teremtményt, az embert is ezzel a szóval nevezték meg. Hozzáteszem, a nőknek még ma is adják a *Kicsi* nevet a keresztnév mellett, amit élete végéig használ a rokonság. Ez ún. nem hivatalos név. A folyó, a forrás összes tulajdonságát tartalmazó megnevezés az élet más jelenségeinek a megnevezésére is alkalmas volt valamilyen hasonlóság alapján. Ily módon a jelentésfejlődés egész vonulata mutatható ki, miközben nem mondanak ellent azoknak a hangtani, alaktani törvényszerűségeknek, amelyeket a földrajzi nevek összehasonlító hangtani, alaktani és jelentéstani vizsgálatok eredményei mutatnak s amelyekbe besorolódnak nemcsak a magyar, hanem az uráli, az altáji és az indoeurópai nyelvcsaládhoz sorolt nyelvek egymással is összefüggő szavai és a nyelvek grammatikájának egy bizonyos korai szakasza. Mindez azt is jelzi, hogy a jelenlegi értelemben vett nyelvcsaládok nélkül igen korai időben kialakult nyelvi jelenségekről van szó, hiszen az adatok olyan nyelvekben is előfordulnak, amelyek esetében az idő és térbeli korlátok miatt sem lehetne szókölcsönzésről beszélni.

7. Összegzés

Ligeti Lajos új módszer szükségességét tartotta fontosnak az elfogadható törzsnévi magyarázatokhoz. Jelen tanulmány a földrajzi névi kutatások fényében módszerében és tartalmában is új az eddigiekhez képest. Berta Árpáddal ellentétben számolok a magyarok korábbi lakóhelyeinek a földrajzi névi anyagával, mint forrással, amelynek vizsgálatai is hozzájárultak ahhoz, hogy észrevegyem, valami nincs rendben a görög szöveg értelmezésével. A vizsgálati eredményeim arra utalnak, hogy a törzsneveknek vélt nevek valójában személynevek. A Hét magyarba a hagyomány szerint is, a tudat alapján is összetartozó népek tartoztak. Ez nem jelenti azt, hogy kívülről ne csatlakozhattak volna hozzájuk, azonban a kabarok esetében ők nem váltak a Hét-Magyar részévé.

A feltett kérdésekre válaszolva egyértelmű, hogy nemcsak a *Megyer*, hanem a törzsszövetség többi törzséhez kötődő személy neve is korábbi keltezésű. A törzsszövetséget alkotó törzsek olyan személyhez kötődnek, akinek a neve végső soron víznevekkel azonosítható és közszói párhuzamok is ismertek. A tulajdonneveket és a közszókat a törzsszövetségtől függetlenül is lehet magyarázni, hiszen jóval korábbi keltezésűek a törzsszövetség létrejötténél.

A földrajzi neveknek törzsnevek, mint tulajdonnevek nem szolgálhattak alapul sem a Volga-Urál vidékén, sem a Kárpát-medencében, de személynevek igen. Baskíriában Magna Hungária területén nemcsak a *Jenő* és a *Gyarmat* nevekkel azonos földrajzi nevek találhatók. Ezeknek a neveknek a születési helye megnyugtatóan csak akkor állapítható meg, ha egész Eurázsia területén számba vesszük a földrajzi neveket és a vizsgált neveinkkel azokat összehasonlítjuk. A kutatásaim jelen állapotában feltehető, hogy a Volga-Urál vidékén a víznevek az alaprétege olyan nyelvből származik, amely nyelvnek az ismerői, használói Eurázsia más területein is ott hagyták nyelvi nyomaikat. E nyomoknak a kronológiája akár viszonylagosan is megállapítható azok összehasonlító vizsgálata során.

A törzseknek és a vezéreknek az egymás közti viszonyát meghatározta az, hogy a

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

vezérnemzetség[140] vezére állhatott a saját törzse élén s a vezér és a nemzetség neve ugyanaz is lehetett. A törzsszövetséget alkotó törzsekhez tartozó emberek pedig nyelvjárási különbségeket tartalmazó, de közös gyökerű nyelvet beszélhettek, amely megértési gondokat nem jelentett. Ennek a nyelvnek ma ismert fejleménye, képviselője a magyar. Figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a Volga-Urál vidékén maradt csoportok szubsztrátum nyelvként hatottak a később odakerült népek nyelvére.

A törzsnevek tehát valójában személynevek, egy-egy személyhez tartozik egy-egy törzs. A Hét magyar mint katonai-politikai szervezet őseink gondolkodása szerint a nem harcosokat is magába foglalja. Hét törzsből áll, mert a Hold működéséhez hasonlóan építették fel a törzsszövetséget és a hadrendet. Ez azt is jelenti, hogy a hét törzsből álló rendszer egy is, azaz egységes. Hadba indulni csak Újholdkor tanácsos, mert ez a növekedés, a gyarapodás kezdete. Hozzá hasonlóan a törzsi szervezet ék alakú, hasonlít a kürthöz is, amely a cselvetéses harci technikának az alapja. A törzsi rendszer igen ősi gondolkodás és hit alapján alakult ki, a vezető személyek azonban az idők folyamán cserélődtek. A Konstantinosznál lejegyzett Hét magyar valamennyi tagjának a nyelvi eredetét az ősmagyaroknál, a szkíták és a hunok között kell keresni.

A törzsrendszer, mint katonai alakulat, hadi szervezet, mesterséges politikai képződmény csak szükség esetén működött. Szükség híján a mindennapi életben nem volt fontos. Anonymus idején is így lehetett, ezért a Névtelen csak a vezérek neveit közli, amelyek függetlenek lehettek a törzsektől. Nem törzsi lét tudatáról, inkább nemzetségi lét tudatáról lehet beszélni. Amikor a vezérnemzetség neve azonos volt a nép nevével, akkor beszélhetünk néphez tartozás tudatáról.

Egy törzs, sereg több nemzetségből állt, nevük ősi és víznévnek alapul szolgáló közszóból magyarázható, mert a személy a vízhez hasonló teremtmény. Olyan, mint törzsnév Konstantinnál sem szerepel. Van azonban kabaroknak a törzse s a *kabarok* név népnevet jelöl.

Van a Nyéknek a törzse s a ***Nyék***, mint személynév olyan teremtménynek a neve, aki a vízhez hasonlóképpen született, aki a magból, mint forrásból lett. A megnevezéséhez a mintát a víz neve adta. Ezért természetes, hogy a személynév és a víz, a forrás megnevezése egy szócsaládba tartozik. Az is természetes, hogy a szócsaládba számos, a víz tulajdonságát, tartozékát jelölő szó is beletartozik. Esetünkben az azonosságnak és a hasonlóságnak az oka tehát az, hogy a megnevezések elve közös gyökerű. Vannak olyan tárgyak stb. is, amelyek hasonlóságon alapuló jelentéstapadással kapták meg az elnevezést.

A *Nyék* a görög forrásban egyértelműen személynév. Személynévként és közszóként máshol is előfordul, de törzsnévként mint tulajdonnév sehol nem mutatható ki. A nazális szókezdet elterjedt az uráli nyelvekben, amelynek számos megfelelője van. A nazális *n-* eredeti *t-* fejleménye, Képző funkcióban azonban igen elterjedt a nyelvekben való használata.

A *Magyar,* ***Megyer*** név szerkezete *Magya-/Megye-* + *-r*, azaz szótő + képző. A név közszói jelentése ’maghoz, monyhoz, őshöz, anyához tartozó’, azaz ’sarj, magzat, ember’. A személynév és népnév kapcsolatában a személynév az elsődleges, amely idővel család, dinasztia, nemzetség, majd népnévvé vált a szaporodást követően a nyelvhasználatban. A földrajzi név, személynév és köznév kapcsolatának a megítélésében az idő és a tér is közrejátszik, ezért itt általános megállapítás nem tehető. A *Megyer* törzsnév mint tulajdonnév nem létezik, személynévről van szó, amelyhez tartozik a törzs. Tehát a személynév → dinasztianév → népnév jelentésfejlődés tehető fel egyrészt. Másrészt a *Megyer* törzsnév valójában személynév a görög forrás szerint, amelyet igazolnak a kutatásaink és a hagyományok. A *Megyer* a Hét magyar tagja s a *hét* őseink hitvilága és gondolkodása szerint a Hold működésének megfelelően sohasem lehet nyolc, se tíz, csakis hét. A hetes egység mellé természetesen csatlakozhattak más egységek is, így pl. a kabarok, de nem tartoztak bele a hetes rendszerbe.

A ***Kürtgyarmat*** két névből álló összetétel, amelynek tagjai külön-külön ismertek és használatosak. Előtagja a ***Kürt*** személynév igen ősi időből való. Minthogy a személynév keletkezésének elve ugyanaz, mint a *Kürt* nevű terület keletkezésének módja, vagyis *Kür*höz

[140] Elvileg egy törzs állhatott egy vagy több nemzetségből.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

tartozó, azaz a *Kür* folyóhoz tartozó, a nevek egybeesnek. Ezért a *Kürt* jelölhet forrást, mellékfolyót, folyó menti tavat, vizet, vizes helyet, árterületet, folyó mentét, ahol dús növényzet, gazdag állatvilág volt és ahol emberek éltek. A *Kürtnek* mint földrajzi névnek a közszói jelentése 'Kürhöz tartozó' (vö.: *kür*: + *-t*: 'valamihez, azaz a *kür*höz való tartozás' jelentésű grammatikai elem, kezdetben önálló szó, idővel képzővé majd helyhatározó raggá fejlődött).

Az ismert közszók, mint török *kürt* 'hótorlasz', 'mellecske', a magyar *kürt* ' hangszer, füstjárat stb. úgy keletkeztek, hogy a természetből már ismert jelenség neve analógiás úton átszállt a hozzá hasonló formájú és hasonlóan működő, hasonló funkciójú darabokra, tárgyakra. A *kürt* mint hangszer nem más, mint egy kör, azaz henger, amelynek a belseje egy járat, ahol a levegő és nem a víz jár, miközben hangot ad. A *kürtős* kalács pedig egy üreges csőre tekert tészta, amely sülés után leszedve a csőről kürtővel, azaz járattal, kör, henger alakú üreggel ellátott kalács. A hótorlasz nem más, mint gyűrődés, azaz tekeredés útján lett dudor, csomó. Mint ilyen, hasonlít az oldalhajtáshoz, a mellékfolyóhoz, a teremtményhez, az utódhoz. A lavina sem más, mint folyamatos hengerülés, tekeredés, tekervény, akárcsak a folyó. A mellecske pedig oldalt dudor. stb.

A *Kürt* – Konstantinosznál *Kurtu:* birtokos esetraggal ellátott - tehát személynév, amelyhez hozzátartozik egy embercsoport, amelynek törzs a közös neve. A *Kürt* mint személynév eredete pedig az ősidőkig nyúlik vissza. A törzsnévi – mint tulajdonnévi - értelmezés mellett nem szól egyetlen egy érv sem, az ellene szóló fő érvek közé pedig alábbiak tartoznak: Konstantinosznál a név személynévként szerepel. Egyes számban fordul elő. Nincsenek törzsnévi helyneveink, de személynévi igen. A Volga-Urál vidéken nem tudunk kimutatni törzsnévi helyneveket, de személynévit és más tulajdonnévi és közszói eredetűt igen. A számba jöhető névadó és neveket használó nyelvek nyelvében sem szerepel ilyen törzsnév, de földrajzi név, személynév és közszók igen. A törzsnévi – mint tulajdonnévi – értelmezés kitalálás, hiszen nem érintkezik a valósággal, nem fogadja be az igazság törvénye.

A görög forrásból egyértelműen kitűnik, hogy a *Kürtgyarmat* utótagjának a ***Gyarmat*** szónak alapul személynév szolgált, amelyet a saját kutatásaink megerősítenek. Tehát a magyar *Gyarmat* név a törzsnevek közt a *Kürtgyarmat* utótagjaként mint tulajdonnév személynév. A személy megnevezéséhez a mintát a víz megnevezése adta annak a gondolkodásnak megfelelően, hogy a vízhez hasonlóan az ember is teremtmény. A törzsnév mint tulajdonnév nem létezik s a személynév mint tulajdonnév nem lehet elsődleges a víznévvel szemben. A magyar névnek a kapcsolatai kiterjedtek a Volga-Urál vidéken földrajzi nevekben, közszóként előfordul nemzetségnévben, népnevekben és számos más megnevezésként is. A magyar női keresztnévként való használata szorosan kötődik a vízhez, hiszen az is női tulajdonságú. A *Kürtgyarmat* összetétel elő- és utótagja megvan tulajdonnevekben és közszókban egyaránt. Jelentésük ugyanaz, gyökér, ír(mag), forrás' illetőleg 'mag, mony'. Amennyiben képző a második elem, úgy a *Gyarmat* személynév jelentése 'gyökérhez, írmaghoz tartozó, azzal ellátott'. Világos, hogy a *Gyarmat,* mint személynév nem utalhat törzsi szálláshelyre. Maga a *Kürtgyarmat* összetétel nem található a földrajzi nevekben. Külön a *Kürt* és külön a *Gyarmat* illetőleg a szó családjába tartozók azonban vannak. A *Gyarmat* családnévként ismert a magyarban is.

A magyar ***Tarján*** törzsnév értelmezése a földrajzi nevek kutatása fényében a kutatóink álláspontjától eltérő véleményhez vezetett. Eszerint a görög forrásban személynév szerepel s a nevet viselő személyhez tartozik egy embercsoport, a törzs. A személynév mint tulajdonnév a magyarban ma is használatos családnévként, de ismert a Volga-Urál vidékén is. A földrajzi nevek rendszerszerű vizsgálata és a fentiek arra utalnak, hogy a személynév közszói jelentése vagy 'maghoz, gyökérhez tartozó, maggal, gyökérrel ellátott' vagy pedig 'parancsoló, vezető'.

Egyértelmű, hogy a kutatók helytelenül értelmezték Konstantinoszt, mert a ***Jenő*** nem törzsnév, mint tulajdonnév, hanem személynév. Nem igazolható sem a méltóságnév → személynév → törzsnév sem a méltóságnév → törzsnév változási sor. Névadás logikai problémák, a névadás hagyományai és eleink gondolkodásmódjának a nem kellő mértékű figyelembe vétele is hozzájárult ahhoz, hogy a kutatóink nem látták a víznevek, a személynevek, a címnevek, a rokonságnevek, az

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

egyéb közszók és a grammatikai lexémák létrejöttének az indítékait illetőleg azok összefüggéseit.

A *Jenő* személynévnek nem a címnév szolgált alapul, a személynév és a címnév külön-külön született, de hasonló elv alapján. Továbbá a török nyelvi kapcsolatok nem azt igazolják, hogy a magyarban a törökből való átvételről lenne szó. Nem szerencsés, hogy csak a 'hinni, bízni' jelentésű szóról gondolták azt, hogy alapul szolgált a *Jenő*-nek. Igaz, Berta Árpádnak az 'oldalka' jelentésű szavaknak a kutatásba való bevonása helytállónak bizonyult, de a törzsek nevei nem a seregtest részeinek a nevei. Semmi nem indokolja, hogy a seregtestek egyes elemei lennének a törzsek nevei, bár az 'oldal' jelentésű szavak idetartoznak, de más ok miatt. Hangtani, alaktani, sőt jelentéstani problémák sora jelentkezik a *Jenő* szó magyarázatánál. Hangtani szempontból a nyelvi rendszer nem igazolja a szervetlenül betoldott hangok meglétét, így a protetikus hangokét sem. A szókezdő mássalhangzó nélküli szavakban is volt valamikor szókezdő mássalhangzó, azonban a használat során olykor eltűnt, de nem minden esetben. Alapvető hiba, hogy a nyelvészek felállítottak egy hangtant, amelyhez mérten szabályosnak, vagy szabálytalannak ítélnek meg alakokat, változásokat, holott a felállított hangtan lehet téves. A tulajdonnévi és a közszói adatok egyértelműen igazolják, hogy a *j-, gy-, s-, ś-, 0-* szókezdős változatok léteznek és összetartoznak, amelyek eredeti *t-* fejleményei s a *j-* nem lehet protetikus, szervetlenül betoldott mássalhangzó.

Alaktani oldalról vizsgálva, nem igazolható az, ahogyan a kutatók elemeikre bontották a *Jenő* névnek a párhuzamait. Velük ellentétben a *Jenő* képzett forma: *Je:* abszolút szótő + *-nő*: képző 'valamihez tartozó, valamivel ellátott, valami mellett lévő'. Az ilyen (*Jenek*) víznév vagy 'forráshoz tartozó', így 'forrásfolyó', vagy másik 'folyóhoz tartozó', ez esetben 'mellékfolyó' jelentésű. Eleink gondolkodása szerint az ember is ugyanúgy teremtmény, mint a víz, ő is forrásból, magból, monyból lesz, következésképpen ő is forráshoz, maghoz, monyhoz, tőhöz, gyökhöz, másképpen anyához, őshöz tartozó. A *Jenő* mint személynév is így értelmezhető. S hogy a hit, a hinni, a szent stb. jelentésű közszók a jelentés skálán igen közeliek, az természetes, hiszen az őst, a monyt, a magot, a forrást, a vizet, az ősanyát szentként tisztelték, szentnek tartották, mert az élet alapja, kezdete s hinni, megbízni is benne lehet végső soron.

A *Jenő* személynévnek a földrajzi nevekkel és a 'folyó, víz', 'oldal' stb. jelentésű közszókkal való egybeesése nem azt jelenti, hogy ezek, vagy ezek egyike szolgált alapul a *Jenő*-nek, hanem azt, hogy miután úgy látták, hogy a víz és a folyó mintájára keletkezett az ember, mint élőlény, a megnevezést a már ismert, a víz neve alapján adták. A legrégebbi népnevek őse dinasztianév, vagyis egy személynév s az illető személy utódainak közössége alkotta a népet. Közszói jelentése pedig 'őshöz, forráshoz, maghoz, tőhöz tartozó'. Ebbe a csoportba tartozik a *magyar* népnév is. Az emberek elnevezéséhez, vagyis a személynevekhez, a rokonságnevekhez, a társadalmi címnevekhez a mintát a víznevek szolgáltatták, jelentésükkel tudatják a forráshoz, a maghoz tartozáson keresztül azt is, hogy ősiek, nemesek, tiszták és rokonok.

A ***Kér,*** a görög forrást helyesen értelmezve a *Kara* nevet is másképpen magyarázom az eddigiekhez képest. Miután elkészítettem a Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek az összehasonlító nyelvtanát (hangtan, mondattan, alaktan, jelentéstan), a munkának az egyik legfőbb tanulsága, hogy ez a nyelvtan alkalmas arra, hogy a magyar nyelv és még számos más nyelv nyelvtanaként alkalmazzuk. A további tanulságok közé tartozik az is pl., hogy nem találtam arra példát, hogy a földrajzi neveknek törzsnév szolgáljon alapul. A kutató munkámban ekkor érkezett el az idő a magyar hét törzs illetve név, köztük a *Kér* újra tanulmányozására. Kezdve a neveket tartalmazó görög forrással, Konstantin is személyneveket említ. Tehát nem törzsnévről, hanem személynévről van szó, amelyhez törzs tartozik, amelynek a törzséről beszélhetünk. A görög forrásban *Kara* személynév szerepel birtokos esetraggal ellátott formában: *Kari*. A görög szövegben Konstantin idejében az *α* illabiális *–a*-nak olvasandó. Maga a név és a hozzá tartozó közszói párhuzamok olyan széles körben ismertek még ma is a három nyelvcsalád nyelveiben, hogy azok vizsgálatának eredménye képpen igen ősi szóról kell beszélnünk. A szó (ősi formája) keletkezésének idejét nem helyezhetjük ún. pre-uráli, pre-altáji vagy pre-indoeurópai korba, mert a nyelvi kapcsolatokat helyesen másképp lehet és kell megítélni. A nyelvcsaládok helyett olyan ősi nyelvben kell

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

gondolkodni, amelynek utódnyelvei vannak s amelynek ma jelentős képviselője a magyar.

Miután Konstantinnál személynévről van szó, eleve értelmét vesztette számos, a kutatók között létrejött vita. Közéjük tartozik, pl.: a törzsnevek mint tulajdonnevek vizsgálata, a törzsnevek, mint seregtestek elnevezései, a törzsnévi tudat, a törzsnévi eredetű földrajzi nevek stb. Ugyanakkor fontossá vált számos más terület kutatása, pl.: a személynevek eredete, közszói jelentése, a birtoklás kifejezése, a számjelölés, a grammatikai lexémák eredete, köztük az irányhatározó rag eredete és alkalmazása stb.

A földrajzi nevek kutatásának a fényében a birtokos szerkezet keletkezéséről, kialakulásáról szóló ismereteink a következőképpen alakultak. A forrás, a folyó, a folyó ártere, a folyó melletti terület, a mellékfolyó egymáshoz való viszonyát jól megfigyelték eleink. Eszerint a forrás a tulajdonos, a birtokos. A forrás áll az első helyen. A belőle kifolyó víz, a folyó mint az utód a forrásnak a tulajdona, birtoka, ez áll a második helyen a birtokos szerkezetben. A folyó a forráshoz, mint utód az anyához tartozik. Az eredeti, ősi sorrend tehát: 1. birtokos 2. birtok. Az adott folyóhoz tartozás kezdetben pl.: a folyó nevével való puszta azonosulással fejeződött ki. Úgy is mondhatjuk, hogy a folyó birtokolta a népet, a folyó tulajdona az ott élő növényzet, állatvilág és ember, embercsoport, nép. Ennek a mintájára az embernevek, személynevek közt is található számos. Idővel a jelentéstartalom változott, a magántulajdon új formája alakult ki. Az indoeurópai nyelvekben a logikai sorrend fordított: Elől, vagyis az első helyen a birtok, hátul, azaz a második helyen a birtokos. Az indoeurópai nyelvek csak a jelentéstartalom megváltozásának idejét őrzik. Nem igazodtak a korábbi logikai sorrendhez. Ez azt is jelenti, hogy az indoeurópai nyelvek emlékezete csak a jelentéstartalom változásáig megy vissza. Nem ismeri, ezért nem tartja meg, nem tarthatja meg a mindent meghatározó eredeti logikát. Ezért a megváltozott jelentéstartalomnak megfelelően nála az első tag a birtok, a második a birtokos. Ez az oka annak is, hogy a birtoklást nem tudja kifejezni birtokos személyjellel, csak a birtokos szerkezettel. Ez jellemző a görög szövegre is.

A *Kara* személynév egyrészt lehet abból az időből való, amikor az emberek egy csoportja az ilyen nevű területen élt, azzal azonosult, másrészt az embert is teremtménynek fogták fel, mint a vizet, a folyót. A *Kara* nevű terület jelentése elvileg magában hordozza a fekete jelentést is, de nem jelenti azt, hogy a személynévnek feltétlenül a ’fekete’ jelentésű szó szolgált volna alapul. A *Kara* komplex jelentéstartalmánál fogva jelölhet mellékfolyót, folyó menti tavat, vizet, vizes helyet, árterületet, folyó mentét, ahol dús növényzet, gazdag állatvilág volt és ahol emberek éltek. A *Kara* mint földrajzi név közszói jelentése lehet a végső soron hangutánzó eredetű ’kút, forrás, folyó’ jelentésű szó, de a víz más tulajdonságát megjelölők közül bármely más is. Ezt nemcsak koronként és nyelvenként kell megvizsgálni, hanem az adott név esetében körültekintően kell eljárni.

Az ismert közszók úgy keletkeztek, hogy a természetből már ismert jelenség neve analógiás úton átszállt a hozzá hasonló formájú és hasonlóan működő, hasonló funkciójú darabokra, tárgyakra. Mint ilyen, hasonlít a madarak, állatok, ember hangjához, az oldalhajtáshoz, a mellékfolyóhoz, a teremtményhez, az utódhoz.

A *Kara* – Konstantinnál *Kari* – birtokos esetben lévő személynév, amelynek az alanyesete *Kara*. Azt jelenti, hogy a *Kara* nevű személyhez hozzátartozik egy embercsoport, amelynek törzs a közös neve. A *Kara* - mint személynév - eredete pedig az ősidőkig nyúlik vissza, jelentése 'teremtmény, amely maghoz, őshöz, forráshoz tartozó'. A törzsnévi – mint tulajdonnévi - értelmezés mellett nem szól egyetlen egy érv sem, az ellene szóló fő érvek közé pedig alábbiak tartoznak: Konstantinnál a név személynévként szerepel. Egyes számban fordul elő. Nincsenek törzsnévi helyneveink, de személynévi igen. A Volga-Urál vidéken nem tudunk kimutatni törzsnévi helyneveket, de személynévit és más tulajdonnévi és közszói eredetűt igen. A számba jöhető névadó és a neveket használó nyelvek nyelvében sem szerepel ilyen törzsnév, de földrajzi név, személynév és közszók igen. A törzsnévi – mint tulajdonnévi – értelmezés kitalálás, hiszen nem érintkezik a valósággal, nem fogadja be az igazság törvénye.

A ***Keszi*** esetében *Kasza*-nak a törzséről van szó a görög forrásban, ahol a birtokos szerkezet

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

birtokos tagja nemzetségnév ill. személynév lehet, azaz tulajdonnév, a birtok pedig maga a törzs, a sereg, amelyet mindig ugyanazzal a köznévvel neveznek meg. Konstantinosznál ez a köznév a $\frac{\text{ꙋ}}{\text{ꙋ}}$ az ⁂fölötti jel ($\frac{1}{28}$) a hajtott hangsúlyt jelöli s a szó jelentése 'törzs', amely a magyar *tő* szóval tartozik össze.

Amikor a források törzsfők neveiről (tulajdonnév) beszélnek, akkor azoknak van rangjuk, címük (köznév), amely legtöbbször világosan elkülönül a személynévtől. A kutatók ott tévedtek, hogy a Konstantinnál szereplő törzsfő nevét átvitték a törzsre és a továbbiakban törzsnévként tárgyalták. Törzsnevek pedig, mint tulajdonnevek a földrajzi nevekben nem létezhetnek a Kárpát medencében és nem léteznek a Volga-Urál vidékén sem. Személynévi eredetű helynevekről lehet szó és olyan személynevekről, amelyek egy-egy törzs vezetői voltak. E személynévi eredetű vezérnevek ugyanakkor lehetnek nemzetségnevek. Minthogy az embert ugyanúgy teremtménynek fogták fel, mint a vizet, a folyót, ezért a víz, a folyó mintájára az ember is megkapta a már ismert nevet. Jelentése pedig 'forráshoz, anyához tartozó'. Ezek a nevek a mai napig fennmaradtak s az egyelemű nevek a kereszténység elterjedésével létrejött kételemű nevek részévé váltak. Nemcsak a *magyar* népnév, hanem a törzsszövetség többi törzsének élén álló vezérnevek is korábbi, igen ősi keltezésűek. A földrajzi neveknek nem szolgálhattak alapul törzsnevek, mert azok nem is léteztek.

Egy törzset vagy egy nemzetség alkotott vagy több, amelyek a fő, vezető nemzetség irányítása alá tartoztak. A törzsszövetséget alkotó törzsekhez tartozó emberek olyan nyelven beszélhettek, amelyet valamennyien megértettek. Végső soron közös gyökerű, de idővel igen sok irányban – első sorban belső teremtés útján - gazdagodó nyelvről lehet szó, amelyeknek szintézise a Kárpát-medencében az azonos gyökerű népeknek nyelvi rétegződésekkel is járó s Árpád népének honfoglalásával kiteljesedett többszöri egymásra települése nyomán alakult ki.

A törzsneveinkről szóló tanulmányt is a többihez hasonlóan abban a reményben írtam, hogy eljő az idő, amikor érvényesülni fognak László Gyula eme gondolatai: „…a nemes vita nem egymás lebecsülése, hanem éppen egymás megbecsülése jegyében bontakozik ki." Nemes vita pedig csak akkor alakulhat ki, ha a vita résztvevői valamennyien az igazat keresik. S ezek után egyre többen jutnak arra a következtetésre is, hogy a nyelvcsaládokat nem valóságos nyelvi kapcsolatok alapján hozták létre a kutatók. Következésképp, a ma ismert nyelvcsaládok sohase léteztek. A nyelvi kapcsolatok egészen másképp működtek és működnek ma is és "Szavaink…évtízezrek múltját őrzik, s ekként egykori művelődésünk legbecsesebb emlékei." (LÁSZLÓ 1999:7-22) Közéjük tartozik a Hét magyar neve a *Nyék, Megyer, Kürt és a Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi i*s. Belőlük őstörténeti tanulságokat levonni a fentiek figyelembe vétele mellett érdemes.

8. Rövidítések

A. – Alikovszkij rajon
Abz. - Abzelilovszkij rajon
alt. - altaji
Ask. - Askinszkij rajon
bask. – baskir
Belok. - Belokatajszkij rajon
Burz. - Burzjánszkij rajon
Buu. – Buinszkij ujezd
C. – Civilszkij rajon
Cu. – Civilszkij ujezd
Č. – Csebokszarszkij rajon
csag. – csagatáj
Čišm. - Csisminszkij rajon
csn. – családnév
Ču. – Csebokszarszkij ujezd

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

csuv. – csuvas
d. – domb
f. – folyó
fgr. – finnugor
fi. – finn
fn. – főnév
Gm. - Gornomarijszkij rajon
germ. – germán
h. – hely
hak. – hakasz
hn. – helynév
i.e. – indoeurópai
Išim. - Isimbajszkij rajon
Jau. – Jadrinszkij ujezd
Ka. – Kanasszkij rajon
k.kalp. – karakalpakk
kazax. – kazah
kirg. – kirgiz
Ko. – Kozlovszkij rajon
Kr. – Kraszno-csetajszkij rajon
lat. – latin
ld. – lásd
le. – lengyel
m. – mocsár
M. – Morgausszkij rajon
magy. – magyar
mar. – mari
md. – mordvin
mdE. – erza mordvin
mdM. – moksa mordvin
mn. – melléknév
mong. – mongol
M-T. - Mari-Tureckij rajon
nyeny. – nyenyec
ojr. – ojrot
or. – orosz
oszm. – oszmán
osztj. – osztják
ÓT. – ótörök
özb. – özbég
ősm. – ősmagyar
ősszl. – ősszláv
P. – Pokrovszkij rajon
Par. - Paranginszkij rajon
Sal. - Szalavatszkij rajon
szb-hv. – szerb-horvát
szkr. – szanszkrit
szlk. – szlovák
szn. – személynév
Sterl. - Szterlitamakszkij rajon

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

Svi.u. – Szvijázsszkij ujezd
t. – tó
tat. – tatár
tuv. – tuvai
türkm. – türkmén
udm. – udmurt
ujg. – ujgúr
ujg.mod. – modern ujgúr
ukr. – ukrán
V. – Vurnarszkij rajon
vm. – vármegye
vö.: - vesd össze
Zil. - Zilairszkij rajon

9. Források

ANDREJEV, N. A. Csuvasszko-russzkij szlovar, Moszkva 1961.
Ar. = NIKITIN
Ašm. - ASMARIN, N. I. Thesaurus linguae Tschuvaschorum I-XVII. Kazan - Csebokszari 1928-50.
B-R 1958 – Baskirszko-Russzkij szlovar Moszkva 1958
C.DAMDINSUREN – A. LUVSANDENDEV:1982 - C.DAMDINSUREN – A. LUVSANDENDEV Russzko-Mongolszkij szlovár Ulan-Bator1982
Fa. - FASZMER, M. Etimologicseszkij szlovar russzkovo jazüka. Perevod sz nyemeckovo i dopolnyenyija O.N. Trubacsova, t. I-IV. Moszkva 1964-73.
GMA - Gidronimy Marijszkoj ASzSzR
GYÖRKÖSSY 1986 - GYÖRKÖSSY Alajos Latin-Magyar szótár Akadémiai Kiadó Budapest 1986
HADROVICS -GÁLDI 1951 - HADROVICS László - GÁLDI László, Orosz-Magyar szótár, Akadémiai Kiadó, Budapest 1951.
JEGOROV, V.G. Etimologicseszkij szlovar csuvasszkovo jazyka, Csebokszari, 1964.
KÁZMÉR 1993 - KÁZMÉR Miklós, Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest 1993.
KISS 1980 - KISS Lajos, Földrajzi nevek etimológiai szótára, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
LELKES 1998 – LELKES György, Magyar Helységnév-Azonosító Szótár, Talma Könyvkiadó, Baja 1998.
LYTKIN – GULJAJEV 1999 – V.I. LYTKIN – J.Sz. GULJAJEV, Kratkij Etimologicseszkij Szlovár komi jazyka, Szyktyvkar 1999.
MÉK - Magyar Értelmező Kéziszótár, Akadémiai Kiadó, Budapest 1985.
MORAVCSIK 1988 – MORAVCSIK Gyula Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásaiAkadémiai Kiadó, Budapest 1988
MUNKÁCSI 1990 – MUNKÁCSI Bernát, A votják nyelv szótára, Az Uralisztikai Tanszék kiadványai, Pécs, 1990.
NAP - Naszeljonnyje punkty csuvasszkoj ASzSzR. Csebokszari, 1974.
NIKITIN - NIKITIN, I. D. Toponimika (nazvanija urocsis, ovragov, leszov i drugih punktov szelenij) Csuvasszkoj ASzSzR. Naucsnyj arhiv CsNII, knizsnoje
posztuplenije N. 72. Kézirat.
SIS – N.M. Sanszkij – V.V. Ivanov – T.B. Sanszkaja, Kratkij etimologicseszkij szlovar russzkovo jazyka, Moszkva, 1975.
SW - Dr. Fokos Fuchs, Syrjánisches wörterbuch I-II. Budapest 1959.
TB. - Szlovar toponyimov Baskirszkoj ASzSzR. Baskort ASZSzR-nin toponimdar hü͡lege. Ufa. 1980.

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

T-R 1966 – Tatarszko-Russzkij szlovar Moszkva 1966
TESz – A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest 1976.
TSK. - A. I. Turkin, Toponimicseszkij szlovar komi ASzSzR, Szyktyvkar 1986.
ÚMT – Új magyar tájszótár I. Akadémiai Kiadó 1979.
Vax. - M.P. Vahruseva, Udmurtszko-russzkij szlovar 1956.

10. Irodalom

BAKAY 1996 – BAKAY Kornél A magyar őstörténet kérdései - régész szemmel in: Belvedere JGyTF Kiskönyvtára 9. Szeged, 1996:49-62
BENKŐ 1977 – BENKŐ Lóránd Magyar nyelvtörténet - magyar őstörténet in: Magyar őstörténeti tanulmányok Bartha I.-Czeglédy K. - Róna-Tas A. (szerk.) Budapest 1977
BENKŐ 2003 – BENKŐ Mihály A torgaji madiarok Keleti magyar néptöredékek Kazakisztánban Timp Kiadó Budapest 2003
BERTA 1989 – BERTA Árpád Új vélemény török eredetű törzsneveinkről in: Keletkutatás 1989 tavasz
BERTA 1997 – BERTA Árpád Eltérő nézetek a magyar törzsnevek eredetéről in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997
CZEGLÉDI 2004: CZEGLÉDI Katalin Kettő az egyben (Nyelvünk logikai alapja a földrajzi nevekben) című Miskolci Bölcsész Egyesület konferenciáján megtartott előadás írásban megszerkesztett változata. Megjelenés alatt.
CZEGLÉDI 2006 – CZEGLÉDI Katalin A földrajzi nevek összehasonlító hangtana. Hunscience Kiadó Esztergom 2006.
FODOR 2003 – FODOR István A világ nyelvei és nyelvcsaládjai Tinta Könyvkiadó Budapest 2003
GALJAUTDINOV 1987 – I.G. GALJAUTDINOV Onomasztikon Tarih nama i Bulgar Tadzsetdina Jalszygulova, in: Baskírszkaja etnonímija Ufa 1987
GOMBOCZ 1905 – GOMBOCZ Zoltán Árpádkori török személyneveink. MNyTK. XXXV. 1905:241-84.
GYÖRFFY 1990 - GYÖRFFY György A magyarság keleti elemei Budapest 1990
GYÖRFFY 1997 – GYÖRFFY György A magyar törzsnevek és törzsi helynevek in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997
GYÖRKÖSY – KERÉNYINÉ 1982 – GYÖRKÖSY Alajos – KERÉNYI Károlyné Görög nyelvkönyv Tankönyvkiadó, Budapest 1982
HAJDÚ – KRISTÓ – RÓNA-TAS 1980 – HAJDÚ Péter – KRISTÓ Gyula – RÓNA-TAS András Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba Kézirat Tankönyvkiadó, Budapest, 1980
HARMATTA 1997 – HARMATTA János A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban in: Honfoglalás és nyelvészet Balassi Kiadó Budapest 1997
KESZI 1996-2002 – KESZI Tamás A magyar törzsnevekről in: Keletkutatás 1996. ősz –2002. tavasz
KRISTÓ 1977 – KRISTÓ Gyula Törzsek és törzsnévi helynevek in: Magyar Őstörténeti Tanulmányok szerk. Bartha Antal – Czeglédy Károly – Róna-Tas András Budapest 1977.
KUZEJEV– IVANOV 1984 – R.G.KUZEJEV– V.A.IVANOV Etnyicseszkije processzy v Volgo-Uralszkom regione v V-XVI. vekach i problema proiszhozsdenija csuvasszkovo jazyka in: Bolgary i csuvasii Csebokszary 1984:3
LÁSZLÓ 1999 – LÁSZLÓ Gyula Múltunkról utódainknak Püski Kiadó Budapest 1999 I-II.
LIGETI 1979 - LIGETI Lajos Régi török eredetű neveink III. MNy. LXXV. 1979:26-42
LIGETI 1986 - LIGETI Lajos A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban Akadémiai Kiadó Budapest 1986
LIGETI 1963 - LIGETI Lajos Gyarmat és Jenő in: Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből Nytud.Ért. XL.1963:230-239

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013

MÁNDOKY 1976 - MÁNDOKY Kongur István Magyar eredetű törzsek a baskíroknál in: Tiszatáj 30. 1976:41-44
NÉMETH 1991 – NÉMETH Gyula A honfoglaló magyarság kialakulása Közzéteszi Berta Árpád Akadémiai Kiadó Budapest 1991
NÉMETH 1966 – NÉMETH Gyula Magyar törzsnevek a baskíroknál Nyelvtudományi Közlemények 1966
RÓNA-TAS 1996 – RÓNA-TAS András A honfoglaló magyar nép Balassi Kiadó Budapest, 1996

© Copyright Mikes International 2001-2013, Czeglédi Katalin 2013